

तमसो मा ज्योतिर्गमय

VISVA BHARATI
LIBRARY
SANTINIKETAN

905

B.D.C.R.I

V.8

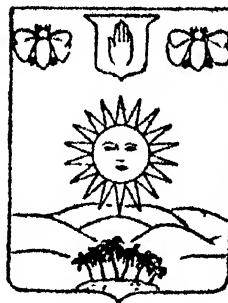

VOL. VIII

Nos. 3-4

BULLETIN
OF THE
DECCAN COLLEGE
RESEARCH INSTITUTE

December 1947

K. N. DIKSHIT

MEMORIAL VOLUME

POONA

CONTENTS

		PAGES
1. Coins from Indian Megaliths—by G. N. DAS ...	...	205
2. Archaeological Explorations in Bellary—by B. SUBBARAO ...	...	213
3. Brhaspati in the Vedic and Epic Literature—by N. J. SHENDE ...	...	225
4. The Antiquity of Glass Bangles in India—by H. D. SANKALIA ...	...	252
5. A Critical Analysis of Mahāzars (A.D. 1400-1800)— by V. T. GUNE ...	...	260
6. Nominal Composition in Pāli—by GULAB. V. DAVANE ...	...	381
7. Wadi-Names of the Ratnagiri District—by Y. S. MEHENDALE ...	...	398
8. A Note on an Incident in the <i>Rāmāyaṇa</i> —by MRS. I. KARVE...	...	422

Issued on 6th March 1949

COINS FROM INDIAN MEGALITHS

By

G. N. DAS

Coins are among the most striking historic records that exist. When they bear a date or are otherwise referable to a certain period, coins constitute the sheet-anchor of chronology. Fortunately a few Indian megaliths have yielded coins. An attempt is made here to note the various finds. The information available on types, symbols and legends of the coins in question is extremely meagre, but the value of these coins for throwing light on the knotty problem of the age of Indian megaliths cannot be over-estimated.

The coins discovered from Indian megaliths fall into two classes : Punch-marked and Roman.

PUNCH-MARKED COINS

The first discovery of coins from Indian megaliths was in September, 1807. In that year a large hoard of silver punch-marked coins was found on digging up a "Pandukuli" near the village of Savadipalaiyam, $5\frac{1}{2}$ miles south of Palladam, Palladam taluk, Coimbatore district.¹ In 1804 similar coins had been dug up at Pennar, also in the same district. They were contained in a pot.²

Then, in 1817, Mr. William GARROW, Collector of Coimbatore, in a letter to Colonel Colin MACKENZIE, Surveyor-General of Madras, reported the find of a number of punch-marked coins of silver from a "Pandukal", in his district.³ Unfortunately the findspot of these coins has not been accurately indicated.⁴

A word about the date of punch-marked coins in India : According to John ALLAN, "the period of circulation of punch-marked coins may

1. Walter ELLIOT, "Numismatic Gleanings", *MJLS*, 1857-58, XIX (OS.), 227.

2. *Ibid.*, 228.

3. James BIRD, "Observations on the Bactrian and Mithraic Coins in the Cabinet of the Bombay Branch of the Royal Asiatic Society", *JBBRAS*, 1841-44, I, 294; W. ELLIOT, "Discovery of Roman Coins in the Coimbatore District", *MJLS*, 1844, XIII (Pt. I), 214; Walter ELLIOT, *Report of the Thirty-Eighth Meeting of the British Association for the Advancement of Science; held at Norwich in August 1868*, (London 1869), *Notices and Abstracts of Miscellaneous Communications to the Sections*, p. 135; Edward THOMAS, *Ancient Indian Weights* (MARSDEN's *Numismata Orientalia*, Part I), (London, 1874), p. 53; Walter ELLIOT, *Coins of Southern India (The International Numismata Orientalia)*, (London, 1885), p. 45; Edgar THURSTON, *Coins. Catalogue No. 2. Roman, Indo-Portuguese, and Ceylon. (Madras Government Museum)*, (Madras, 1891), p. 8; R. P. JACKSON, *The Dominions, Emblems, and Coins of the South Indian Dynasties*, (London, 1913), p. 3.

4. Was it Pollachi? See THURSTON, *op. cit.*, p. 8, and Robert SEWELL, *Lists of the Antiquarian Remains in the Presidency of Madras*, Vol. I, (Madras, 1882), p. 222.

be put at the third and second centuries B.C.; that they continued in circulation later is most probable, and that they may go back to the fourth century B.C. is possible".⁵ It appears that these coins were in use for a much greater length of time in the South than in the North.⁶ From Coimbatore has been reported a find of punch-marked coins associated with a denarius of Augustus, "so that the coins were probably buried in the first century A.D."⁷

On digging up a dolmen at Sulur, Palladam taluk, Coimbatore district, Colonel W. H. TUCKER found, among other things, a much-worn-out bronze coin. John ALLAN has identified it as a coin of Eran, Sagar district, C. P., from where many ancient coins were picked up by Alexander Cunningham.⁸ They belong to the third or second century B.C. to which the Sulur coin has been ascribed.⁹

ROMAN COINS

In the letter of 1817 referred to above, addressed to Colonel Mackenzie, Mr. GARROW wrote that a denarius of Augustus (B.C. 29—A.D. 14) had been dug up from "one of the ancient sepulchres called Pandaculis".¹⁰

In a letter dated Coimbatore, November 3, 1826, addressed to the editor of the *Bengal Hurkaru*, Calcutta, Mr. James HOUGH, under the *nom de plume* of Philanthropos, refers to "a gold coin about the size of a sovereign" being dug up from a "barrow" in the Nilgiris.¹¹ The aureus had two perforations on the top and was obviously used as an ornament.¹² The following description of the aureus was given to Mr. Hough by a missionary friend in Madras.¹³ On the obverse is a

5. Catalogue of the Coins of Ancient India, (London, 1936), p. lviii.

6. E. J. RAPSON, Indian Coins, (Strassburg, 1897), p. 35.

7. ALLAN, *op. cit.*, p. lviii.

8. See his Coins of Ancient India, (London, 1891), pp. 99 ff. and Pl. XI.

9. Horace C. BECK, "Notes on Sundry Asiatic Beads", *Man*, 1930, XXX, 172.

10. (Anonymous), "Roman Coins found in Southern India", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, 1843-44, VI, 162. Also see BIRD, *op. cit.*, *JBBRS*, 1841-44, I, 294; ELLIOT, "Discovery of Roman Coins in the Coimbatore District", *MJLS*, 1844, XIII, (Pt. I), 214; G. BIDIE, Catalogue of Coins in the Collection o' the Government Central Museum, Madras, (Madras, 1874), p. 1; THURSTON, *op. cit.*, p. 8; Robert SEWELL, "Roman Coins found in India", *JRS*, 1904, 623.

11. Letters on the Climate, Inhabitants, Productions, &c., &c., of the Neilgherries, or Blue Mountains of Coimbatore, South India, (London, 1829), p. 82. Cf. H. CONGREVE, "The Antiquities of the Neilgherry Hills, including an Inquiry into the Descent of the Thautawars or Todars", *MJLS*, 1847, XIV, 145; and Richard F. BURTON, *Goa and the Blue Mountains*, (London, 1851), p. 314, fn. Captain J. OUCHTERLONY was obviously not aware of this find when he wrote that no coins have been reported from the megaliths of the Nilgiris. "Geographical and Statistical Memoir of a Survey of the Neilgherry Mountains", *MJLS*, 1848, XV, 50, 81.

12. HOUGH, *op. cit.*, p. 84.

13. *Ibid.*, pp. 83-4.

head wearing a crown. To the right of the head is inscribed $\frac{X}{XI}$. This is considered a mark of value of the coin.¹⁴ On the reverse is the representation of a warrior. To the left is the inscription $\frac{L}{C}$. On Roman coins it is always S. C., *Senatus Consulto*, signifying "that the coins were struck by the public authority of the Senate".¹⁵ From the warrior on the reverse it is inferred that the coin belongs to the Roman Byzantine series of "the later period of the empire, when Constantinople became the capital of the east and independent of the west".¹⁶ As the coin has not been illustrated and the details given are scanty, it is not possible to comment on this opinion. The aureus must obviously belong to a date subsequent to the introduction of a permanent gold coinage by Julius Caesar (d. B.C. 44).¹⁷ The earliest Roman aurei found in India are those of Augustus.¹⁸

Mr. HOUGH¹⁹ says that "many coins, unquestionably Roman" have been found from "cairns" of the southern Ghats. Captain CONGREVE says that "in the low country where cairns have been opened Roman coins in a high state of preservation were found".²⁰ According to BURTON these coins are "of the Lower Empire especially".²¹ The Rev. Father H. HOSTEN, S. J. was informed by local people during his tour in the Palnis "that coins had been found on various occasions" from the dolmens near Kodaikanal.²²

The latest discovery of a Roman coin from an Indian megalith was in 1929 from a "cist" at Chandravalli, Chitaldurg district, Mysore. It is a denarius placed outside the side slabs of the cist.²³ It belongs to the reign of Tiberius (A.D. 14-37).²⁴

14. G. F. HILL, *Historical Roman Coins*, (London, 1909), p. 49.

15. Seth William STEVENSON, C. Roach SMITH and Frederic W. MADDEN, *A Dictionary of Roman Coins*, (London, 1889), p. 719.

16. HOUGH, *op. cit.*, p. 83.

17. *The Encyclopaedia Britannica*, 14th Edn., Vol. 16, p. 622.

18. G. F. HILL, "Roman Aurei from Pudukota, South India", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, 3rd series, XVIII, 304-20.

19. HOUGH, *op. cit.*, p. 84.

20. CONGREVE, *op. cit.*, 145.

21. BURTON, *op. cit.*, p. 314, fn.

22. "Prehistoric remains near Kodaikanal, Palnis", *Anthropos*, 1907, II, 737-8.

23. *Excavation at Chandravalli*, (Archaeological Survey of Mysore), (Bangalore, 1931), p. 16.

24. R. E. M. WHEELER, "Arikamedu: an Indo-Roman Trading Station on the East Coast of India", Appendix I, *Ancient India: Bulletin of the Archaeological Survey of India*, No 2, (Delhi, 1946), p. 120.

APPENDIX

*The Annual Report on the Administration of the Bengal Presidency for 1868-69*²⁵ states that two "iron" coins were obtained from a "tumulus" in the Bettiah subdivision of Bihar. Alexander Cunningham²⁶ refers to a small punch-marked silver coin which was found by Major Pearse of the Madras Artillery on digging up one of the "barrows" at Lauriya Nandangarh (not Navandgarh) in the Bettiah sub-division. But recent excavations carried out by the Archaeological Survey of India at Lauriya-Nandangarh have proved that many of the mounds at Lauriya are Buddhist in character, enclosing *stupas*.²⁷

---

25. p. 273.

26. *Four Report made during the years 1862-63-64-65*, (Archaeological Survey of India), I, (Simla, 1871), 70.

27. N. G. Majumdar, "Explorations at Lauriya-Nandangarh", *ASI, AR, 1935-36*, p. 62.

ARCHAEOLOGICAL EXPLORATIONS IN BELLARY

The first (interim) Report on the explorations carried out in and around the town of Bellary.*

By

B. SUBBARAO

The Bellary District occupies the western extensions of the ancient Andhra Deśa and it might have been co-extensive with what is described in an inscription of the 4th century A.D. as the "Sātāhanirattha".¹ It now forms the westernmost district of the Ceded Districts of the Madras Presidency. The District is separated from the Deccan-Karnatak by the Tungabhadrā River and serves as a corridor between the cultural belts of Karnatak and Northern Deccan and those of southern and south-eastern coasts of India.

Since the last quarter of the 19th century the district has been sporadically explored by a number of scholars, geologists and civilians, the most important among whom is Robert Bruce FOOTE. The explorations have brought to light a rich material evidence for the existence of prehistoric man; his settlements : rock shelters, cinder camps ; his tools : microliths, neoliths ; and his burials—megalithic monuments.

The importance, richness and antiquity of the District have been recognised long ago. For students of Indian archaeology its importance has been enhanced by the existence of Aśokan Inscriptions to the north of it in the Raichur District of Hyderabad (Deccan) and the Chitaldrug District of Mysore and to the east of it in the Kurnool District of Madras Presidency.² Thus the Mauryan association should help us to date the sequence of cultures at the site. But due to lack of systematic work some of the following problems await a solution.³

1. What is the antiquity of the various finds ?
2. Do they belong to one cultural phase ?

* I am very much indebted to my teacher, Dr. H. D. SANKALIA for having given me the subject and guiding me; to Dr. R. E. M. WHEELER, Director-General of Archaeology in India for granting me the necessary facilities and permission to make reference to his excavations at Brahmagiri, where I was also present. All the drawings have been made by Sheikh Zainuddin ANSARI.

1. Hirahadgalli copper plate of SivaSkandavarman—4th plate (b). *Ep. Ind.* I, p. 6.
2. The importance of this region has been very well stressed by the late Rao Bahadur K. N. DIKSHIT in his Presidential Address at the 6th Session of the Indian History Congress in 1943.
3. The recent excavations conducted by the Archaeological Survey of India at Brahmagiri in the Chitaldrug District of Mysore should serve as a starting point for a systematic exploration in the region.

3. What is their place in the sequence of prehistoric, protohistoric and historic cultures?
4. To what people can these finds be attributed?
5. What is the place occupied by Bellary District as a corridor for the migration of cultures?*

A systematic exploration followed by scientific excavation and study of finds alone, can solve all or some of the problems.⁵

The following is the first Interim Report on the surface explorations carried out by the writer on behalf of the Deccan College Post-graduate and Research Institute in the area round about the town of Bellary.

The District was explored mainly by FOOTE and this work deals with further explorations carried out on the clues left by him so that it should serve as a spade work for regular excavation at the site.

The principal prehistoric settlements in the town of Bellary are the two hills and the area to its north. On one of them there is a fort of the 16th century. To the north of it stands the "North Hill", also called the "Face Hill".⁶

The other principal settlements are three and half miles to the north-east of Bellary in the villages of Sanganakal⁷ and Sirivaram. The prehistoric settlements are located on and around the three hills to the north of the village—Sannarasamma, Sandamma and Sadāsiva.

To the north of this group of hills lies another bigger hill, the famous "Kupgal hill".⁸ (Sirivaram hill locally called "Viṭṭhalappa Guṭṭa"). Separating this large hill and the group of hills referred to is a large valley called "the Valley of Sanganakal" for convenience. Toward the eastern end both the hills join together giving the whole settlement an appearance of a large horse-shoe shaped valley surrounded by hills on three sides.

The geology of the area is very simple.⁹ The whole area falls into the archaean system and all the hills in the region described consist of Felspatho-quartzose granatoids. "The granatoids in Bellary District

4. F. J. RICHARDS, "Geographical Factors in Indian Archaeology", *IA*, LXII.

5. Recent excavations at Brahmagiri provide answers to some of the problems.

6. So called on account of the curious arrangement of the boulders on top of the hill which gives the appearance of a face in profile. (*Gazetteer of the Bellary District*.)

7. Saṅgana = Siva's, *kal* = stone. So called on account of the village deity worshipped as 'Saṅgameśvara'.

8. The hill properly should be called the Viṭṭhalappa Guṭṭa and is properly within the limits of Sirivaram village. Because it is opposite the village of Kupgal this has been called so. This is also called the "Peacock hill".

9. The following account is taken from FOOTE's *Geology of the Bellary District*, *Memoirs of the Geological Survey of India*, Vol. XXV.

and the adjacent districts of Anantpur, Karnul and Kadapa are also traversed by very numerous trap dykes of great size and length".¹⁰

The most important feature of the Sanganakal region, is the existence of a trap dyke of diorite about 40 yards wide which traverses axially in a north-west by western direction. The dyke weathers into convenient nodules, which should have been easily chipped into his favourite shapes by the neolithic man. It is this dyke that has enabled him to have factory at the site, as the large quantities of flakes lying in the area show and also implements in various stages of manufacture.

About six to eight miles to the west of Bellary we meet the Sandur-Copper Mountain¹¹ Band of the Dharwar system. This system abounds in Haematite Quartzites which represents the main source of raw material for the palaeoliths found by FOOTE in the Bellary District. FOOTE found one 'palaeolith' at the foot of the North Hill.

A number of haematite quartzite scrapers were collected by the writer near this hill. The talus shingle fans at the foot of the great range of the Dharwar band have been ascribed to the pleistocene by FOOTE.

As already noticed it is to FOOTE, that we owe a lot of knowledge of this tract.¹² He found stone implements and flakes, and pottery in the rock crevices on the "Fort Hill" as well as the "North Hill". He also noticed haematite and iron slag at the foot of the North Hill.

He mentions "made grounds at Sanganakal".¹³

He has described at length the settlements at Kupgal, which he thought to be the largest neolithic settlement in India on account of the large collection, which he made, of neolithic axes and other implements and microliths.¹⁴

The most interesting objects from Kupgal are the crude rock bruising or graffiti on the northern side of the Kupgal hill, facing the mango-grove behind the village of Sirivaram. They were noticed by Fred FAWCET and Hubert T. KNOX in the eighties of the last century. A paper was read on them at the International Congress of Orientalists in 1892 by Fred FAWCET and published with hand sketches made

10. *Ibid.*, p. 29.

11. So called on account of the current tradition that Tippu Sultan mine^t copper from this hill. FOOTE, *Geology of the Bellary District*, p. 91.

12. *Indian Prehistoric and Protohistoric Antiquities in the Madras Museum*, 1916 (IPPA).

13. Catalogue Raisonne of IPPA. *JRAS*, Bengal, LVI, Pt. II, No. 3, 1887. "Notes on some recent Neolithic and Palaeolithic finds in South India".

14. Foote Collection in the Madras Museum contains 83 microliths of chert and quartz.

by SEWELL.¹⁵ Unfortunately a mystery surrounds the photographs of the graffiti taken by Fred FAWCET and presented to FOOTE.

But in 1913, A. H. LONGHURST¹⁶ reported that all the traces of the graffiti had been lost.

In the course of the present exploration the writer could recover some of them.

The other objects which attracted the attention of so many writers are the two cinder mounds at Kupgal and the cinder camp at Sanganakal noticed by Capt. NEWBOLD in 1836.¹⁷ These heaps of scoriaceous cinder and vitrious slag have been the object of a controversy for over hundred years, the opinion ranging from heaps of cowdung to traces of iron ore smelting.

FOOTE was not interested in megalithic monuments and he did not mention any in the area surveyed by the writer. Stone circles were noticed by Fred FAWCET.¹⁸

As already referred to, the clues left by FOOTE were fully taken advantage of and the material, in addition to the new findings, have been presented more systematically, so that it should help future regular excavation at the sites.

On the "Fort Hill" the traces of prehistoric settlement noticed by FOOTE consists mainly of old pottery and flakes of trap and quartz, lying in the crevices of the boulders in the N. E. corner of the Fort enclosure. One neolithic pounder was noticed by the writer! There is no trace of habitation of the prehistoric man on the top.

But in a rock shelter at the foot of the hill on the northern side opening into the ditch, a large collection of black polished ware, characteristic of the megalithic pottery of the region was made. All along the foot of the hill large quantities of ashes were noticed. The plain ground between the Fort Hill yielded a few potsherds with criss-cross patterns painted on red or brown slip.¹⁹

The "North Hill" is more interesting on account of the large plain grounds on the top of the hill which bear full evidence of habitation of the prehistoric man.

Along the northern foot of the hill, there is a small nullah or stream which yielded a few trap flakes and also a number of haematite quartzite discoid scrapers.

15. *Asiatic Quarterly Review*, New Series III (1892). "Prehistoric Rock Pictures near Bellary", (AQR).

16. *ARASI*, 1912-13, Southern Circle.

17. *JRAS*, Vol. VIII, 1843, "On Some Ancient Scorious Ashes in Southern India".

18. *AOR (NS)* III, 1892, p. 148.

19. These are generally assigned to the beginnings of the Christian era. Vide detailed discussion at the end.

As one sees the summit of the hill from the "Fort Hill" one can see three made grounds or plateaus running from left to right. There is an easy way leading to them from the northern side of the hill by the side of a small temple and a spring, locally called the Kumbara Kunta. This way leads to the third made ground. One gets there crude potsherds.

The evidence of prehistoric human habitation is well preserved in the middle one. There is a small artificial pond. In the bed of the pond was found a fine chert core, agate flake and two quartz flakes.

Just above the pond to the east of it is a raised ground full of ashes. There is a small rock shelter which is full of coarse gritty ware. Just behind the shelter is an ash-bed which yielded pottery and one neolithic celt. A piece of slag (?) was also found.

In the plain between the two hills as well as around we get large thick and gritty potsherds with flared necks and sometimes finger marks either on the rim or on the shoulder.²⁰

Besides these we get megalithic pottery as already referred to. At the northern foot of the hill we get oblong cairns or stones arranged in a rectangular fashion.²¹

Turning to the neolithic factory site at Sanganakal all round the huge horseshoe-shaped valley surrounded by hills on three sides, as well as in the valley, we get extensive traces of habitation of the prehistoric man. The main areas of the site are described one by one.

The evidence is best preserved on the plateau on the top of the Sannarasamma hill. There is very good deposit of earth on the top of the plain. The whole area is strewn with ashes, neolithic axes and flakes, microliths of chert and quartz and ancient pottery including the red and black ware, criss-cross ware and sherds painted with purple and black lines on dull red background.²²

The most interesting feature of this hill as well as the Sandamma hill is the existence of rock shelters full of ashes and potsherds. One of them at the foot of the Sannarasamma hill yielded a neolithic axe. On the top of the hill there are good rock shelters facing the central plateau. At least one of them has a good deposit of earth inside.

About the plain ground itself there is a five to eight feet of good earth deposit which is capable of yielding interesting results when excavated.²³

Besides the pottery already mentioned a bi-conical carnelian bead was found on the top of the hill. (Pl. III, No. 3, iii).

20. Many of them go with the urn-burial phase at Brahmagiri which has been termed the "polished axe culture".

21. They will be explained in detail in the later part of the paper.

22. Pottery will be dealt with separately at the end.

23. Some years back it is said that cultivation was attempted on the top of the hill, but given up owing to the problem of conveying water there.

On the top of this hill were found lumps of slag (?) which are similar to the cinder mounds in the neighbourhood.

The next is the Sandamma hill. It has not got much evidence except for a small heap of cinder and potsherds. This hill yielded a fine stone chisel.

The "Kupgal Hill" has received the attention of many famous civilians of Bellary and geologists, and vast collections of implements have been made. Foote's Collection in the Madras Museum alone includes 280 celts in all stages of manufacture and 84 microliths.

This hill has been practically denuded of its surface evidence and the vandalism of the quarry man has contributed to its present plight. As far back as 1913, A. H. LONGHURST wrote that "the revetted terraces, made grounds full of ashes, broken pottery, bones—all these interesting signs have been swept away, including the rock pictures.....".²⁴

Of course, the whole area is very much disturbed and lot of clearing is necessary.

The valley of Sanganakal bears extensive traces of old habitation. A special mention may be made of the area behind the Sandamma hill, called "Siddhuni matti" which has yielded the largest quantity of red and black ware with criss-cross patterns. Among the finds may be mentioned, part of a bowl (Pl. III, No. 5) and a cup and many potsherds.

At the foot of the Sannarasamma hill outside the valley was found a spherical carnelian bead. (Pl. III, No. 3, ii)

The valley itself was inhabited by the prehistoric man, who left his traces in the valley including megalithic monuments. At the foot of the Sannarasamma hill inside the valley was found an etched carnelian bead. (Pl. III, No. 3, i).

The area surveyed seems to have contained megalithic monuments which have been disturbed. For example, north of the village of Sanganakal, there were said to be stone circles which were removed,—according to my guide,—only five years ago for cultivation. Such is the sad tale of the valley of Sanganakal also, which has been cleared for cultivation. But a few menhirs and stone circles remain to show that they existed. Fred FAWCET noticed stone circles "in the plain around Kupgal and the Bellary Hills".²⁵

Besides this we get typical megalithic pottery in the whole area.

In the Sanganakal area altogether three menhirs and about six perfectly preserved stone circles were found. To the north of the villages and at the southern side of the hills were two menhirs and one stone circle.

24. AR ASI, S. Cl. (1912-13).

25. AQ R (NS), III, 1892, "Tumuli of the Circular Kind".

<i>Menhir</i>	<i>Description</i>
I ²⁶	Crude stone tapering towards the top, 5'-8" in height.
II	Crude undressed stone, 5' high. On all the four sides in a line with the central menhir were noticed 4 stones. Their significance, if any, remains to be seen.
III	Semi-dressed stone, roughly 2' square in section at the top and 2'-6" square at the bottom. (Plate I, 4)

In this area no cists were noticed but only stone circles. The existence of megalithic pottery at the site is beyond doubt and it corroborates indirectly the local information of the existence of stone circles, which the villagers look with awe and only disturb them in cases of extreme necessity like a famine. This has been confirmed by Fred FAWCET.

At Sanganakal, to the north of the village is a well preserved stone circle.²⁷ (Plate I, 3).

In the centre of the valley and at the foot of Sandamma hill are about eight well preserved stone circles. Their original stones are intact and some rubble is thrown over it.

As already mentioned the "Fort Hill" area gave the best and undoubted specimens of megalithic pottery.²⁸

The whole area is disturbed on account of the later construction of the fort and the perilous times through which it passed.

But at the northern foot of the "North Hill" were noticed curious megalithic (?) monuments. Instead of the circle, we get stones arranged in a rectangular fashion and there is no outward trace of cist.²⁹ (Plate I, 1).

The "Cinder Camps" or mounds of the Bellary District have received the attention of experts for nearly a century. Much has been written but the final word has not been said.

---

26. All these megalithic monuments have been put on the plan based on the village cadastral map.

I—It is in the field of one Madiga Sivappa under a tamarind tree at the northern outskirts of the village.

II—It is in the field of one Dasari Devappa.

III—This is in the valley of Sanganakal astride the footpath between Sannaramma and Sadashiva hills in the field of Hanumantappa.

27. It is in the field of one Baramappa. At Brahmagiri we find circles without cists.

28. Some of the types resemble those of the black megalithic ware found at Brahmagiri.

29. Col. Meadows TAYLOR, *JBBRAS*, 1851, published by the Hyderabad Archaeological Survey. Taylor has recorded the existence of oblong cairns at Shahapur hills in Hyderabad State—"Parallel or diagonal lines having squares of 18 to 20 feet"—sides consisting of large granite blocks. Actually three of them have double rows of stones (Papers of Meadows TAYLOR, p. 52). Also at *IJERI*, p. 42.

The cinder is nothing but vitreous slag and ash. We know of nearly 15 places in Bellary District where we have these low mounds of slag and ash. The two mounds at Kupgal and the one at Sanganakal were noticed a little later.³⁰

Let us confine ourselves to Kupgal cinder camps.

They are situated at the eastern foot of "Kupgal Hill" and are located in the plan accompanying this paper.

They have been described as being in the shape of a "depressed truncated cone" rising to a height of fifteen feet. The summit is "tabular", girt in by a low wall of semi-vitrified blocks of scorious ashes.³¹ The longest diameter of the mound I (nearer the hill) is 31 yards.

He made two excavations in the mound nearer the hill (No. 1 of FOOTE), one "commencing near the summit, exterior to the wall of ashes" and the other from the centre down to the base".

These showed the section as under (from the top).³²

<i>Layer No.</i>	<i>Description</i>	<i>Thickness</i>
1.	"Earth of an ashy grey and whitish brown colour...stretched with horizontal bands of brown hue and of a soft chalky texture, portions of which are unctuous to the touch".	4'-6"
2.	"Scorious masses in a state of more or less vitrification mingled with whitish pulverulent ashes".	5'
3.	"Dark earth which before the blow pipe first reddened and finally fused into a greyish enamel".	2'-3"
4.	"Thick gravel resting on green stone". ³³	3'

Below is a summary of the various views expressed on the origin of cinder.

J. PRINSEP :³⁴ Volcanic.

Capt. T. J. NEWBOLD : Calcined and semi-vitrified and hence great sacrificial holocausts performed by the Rishis of old.

30. Capt. NEWBOLD, a geologist engaged in his geological traverses stumbled upon the famous mound at Kudatani in 1836 and the Kupgal mounds were dug in 1843.

31. "On some Ancient Mounds of Scorious Ashes in Southern India" by T. J. NEWBOLD, *JRAS*, 1843, p. 131.

32. *JRAS*, 1843, p. 131.

33. This is significant, as A. H. LONGHURST'S excavations at the Kudatani cinders Mound has revealed a regular platform on which the cinder mounds rest. *ARA SI*, S. E., 1912-13.

34. *JRAS*, VII (1843), p. 129.

DAVIES of Manchester : ³⁵ Animal origin on account of the content of lime and phosphoric acid.

Hubert T. KNOX : Associated with prehistoric settlements.

E. T. NEWTON : ³⁶ "One specimen is undoubtedly human, two are certainly not human and the rest are undeterminable".

SEWEL : ³⁷ "Remains of extensive incinerations of bodies of men slain in battle". Some of them are probably of the neolithic age. Are they all so?

FOOTE : ³⁸ Zariba or mounds of Cowdung inside a fence or funeral pyre, or feasting places.

A. H. LONGHURST : ³⁹ He conducted excavations at the Kudatani cinder mound, and ascribed it to the Vijayanagar period.

Sir Jivanji Jamshedji MODI : ⁴⁰ Remnants of double process burials similar to cinder camps which have a wide distribution from Germany in the West to Japan in the East.

Turning to the present state of the mounds, these mounds at Kupgal have been tampered with by people for ashes and very little is left of those impressive mounds described by NEWBOLD and FOOTE.

SEWEL and LONGHURST are certainly away from the truth when they associated the cinder mounds with the battles of the Vijayanagar period on account of their location on the supposed routes leading to Hampi, as they are inevitably associated with the prehistoric sites in the District. The writer noticed cinder and slag on the tops of the hills at Sanganaikal as well as the Fort Hill and the North Hill in the town of Bellary.

So we have to reserve our judgment, but their antiquity for at the least two millenniums is undoubted.

The crude bruising on the flat surfaces of the trap boulders at the eastern foot of the Kupgal hill were noticed in the eighties of the last century by KNOX and FAWCET.

FAWCET read a paper at the International Congress of Orientalists in 1891 and subsequently he published a paper on the "Prehistoric rock pictures near Bellary" : ⁴¹ He discussed at length about their date and thought them to be at least what he called "pre-Hindu" if not "prehistoric".

35. *Ibid*, NEWBOLD accepted the local tradition., *Ibid*, 134.

36. *JRAS*, 1899, p. 7 "Cinder Mounds of Bellary", p. 1-16.

37. *JRAS*, 1899, p. 15.

38. *Ibid.*, p. 14. IPPA, p. 94.

39. *Annual Report of the Archaeological Survey, Southern Circle, 1912-13.*

It is interesting to note that this area is a rich neolithic site. At Gadigannur there is a cinder mound at the foot of a big hill which has yielded neoliths.

40. *Journal of the Anthropological Society of Bombay*, Vol. XIV, No. 7.

41. *AQR*, III, 1892, p. 147-57.

The technique of the drawing is bruising i.e. formed by striking with stone. This is quite a common thing even these days and the problem of these drawings has been complicated by the existence of modern ones by the side, a fact which has been acknowledged by FAWCET⁴² as well.

In 1913,⁴³ LONGHURST visited the site and recorded that the traces of the neolithic settlement at Kupgal as well as the graffiti had been lost and he declared in that connection that the site need not be a protected monument.

Unfortunately, even the photographs of FAWCET with FOOTE, have been lost and so nothing remains of them, but for the description of a few of them by FOOTE⁴⁴ and FAWCET with hand sketches of some of them by SEWELL.⁴⁵

So when the writer went there in 1946, the whole area was thoroughly searched and some of them have been recovered and detailed investigation is proposed to be made in the next season. The present location tallies with what is described by FRANCIS⁴⁶ as well as that by FAWCET.⁴⁷ So there seems to be no doubt, that certain graffiti noticed by the writer are identical with those described by FOOTE.

Some of the boulders are upside down and hence the drawings on them. These confused piles of boulders stretching over more than a furlong need a detailed investigation.

Some of the animals drawn by those artists include the dog, ox, bull with long horns, deer, leopard, antelope and elephant. Some composite scenes are there.

All the human figures are drawn very crudely and represented as naked. One which the writer could identify is that of deer and leopard and a man standing before it with a bow and an arrow. Another is that of a man riding an elephant. According to FOOTE some of the figures are "strangely obscene".⁴⁸

The chronology of the various Stone Age periods in India is as yet unsettled for want of systematic explorations.

About the palaeoliths of Bellary, for example, some were collected by FOOTE in the talus shingle fans at the foot of the copper hill in the district and one in the gravel beds of Tungabhadra at Nittur and Hirakuruvatti. He ascribed the talus formations to the pleistocene. But it is difficult to see how a palaeolith (?) could be found at the North Hill in the town of Bellary, nearly eight miles away from the nearest talus formation, unless it is a stray surface find.

42. *Ibid.*, p. 150, *IPPA*, p. 88.

43. *ARASI*, Soc. 1912-13.

44. *IPPA*, p. 88.

45. *AQR*, III, 1892, p. 147.

46. *Gazetteer of the Bellary District*.

47. *Ibid.*

48. *IPPA*, 89.

One has also to be careful likewise in interpreting the so-called microlithic and neolithic implements in South India.⁴⁹ Probably it is safer for sometimes to confine these two terms "neolithic" and "microlithic" to particular types of industry without any chronological significance.

In the Bellary District, almost all the sites visited by FOOTE have yielded large number of microliths, though there are a few notable exceptions like Nagaldinne and other sites on the bank of the river Tungabhadra which have yielded only microliths, while sites in the interior have given only neoliths. But the relation of microliths and neoliths in this part of the country, as already noticed, is yet to be settled. For, at Brahmagiri they were found in the same layers right to the virgin soil. FOOTE collected 84 microliths made of crypto crystalline varieties of quartz. The writer found one chert core trimming (Pl. VI, 14) and a chert blade and several flakes at Sanganaikal and one core and blade of chert near the Bellary town sites (Pl. VI, 15 & 16).

For a study of the neolithic industry of South India, the importance of Sanganaikal has been enhanced by the fact that it is a huge factory site with a trap dyke of basalt running amidst it. And hence there is no wonder at the number and variety of neolithic tools made of the local basalt: axes, discoid scrapers, round and slightly oblong pounders, chisels, picks, fabricators, a hoe, a shoe-last celt and a disc.⁵⁰

By far the most important tool seems to be the celt or the axe. Besides the vast collections made at the site by previous explorers, the writer has collected nearly 60 celts in all the stages of manufacture described by FOOTE.⁵¹ The main stages may be summarised below: the shape is secured in the first stage by removing large flakes leaving very high and prominent ridges (Pl. IV, 1, 2), the ridges are removed in the next stage by pressure flaking (Pl. IV, 3); or the axes are sometimes used without the polishing and so we get chipped axes with polished cutting edge (Pl. IV, 3). The polishing seems to have been done in two stages. First the excessive roughness is removed by pecking (Pl. III, 1, ii & Pl. IV, 4). The final stage gives the axe its fine polish (Pl. IV, 5 & 6 & III, 1, i).

49. For in the first systematic excavation conducted by Dr. R. E. M. WHEELER at Brahmagiri, we are confronted with an interesting evidence. Microliths, polished axes and a copper celt are found in the same levels and appear to be contemporary. At Brahmagiri, microliths begin to appear in large numbers from the layers of the megalithic culture and go down to the natural soil.

50. Whether all the types of implements, especially the axes belong to the same phase and period or represent an evolutionary series, only an excavation at the site can show.

51. *IPPA*, p. 85.

The important problem is whether all the axes belong to the same phase. As they are only surface finds their typology and chronology are uncertain. But there are unmistakable traces of various types and as a matter of conjecture the following facts may be cited. There are the basal features, viz. a sharp convex cutting edge with butt-end more or less pointed.⁵² But the section at the butt-end varies. Some have pointed flat oval section which is considered an early feature in England.⁵³ Some have more or less circular sections (B(c) 52), which is considered an early feature in the western area.⁵⁴ Some have thin flat butts, generally only chipped. The other types are those with extreme convexity of faces, those with flat sides (Pl. V, 3 & 4) and those with more or less flat and square sides (Pl. V, 2a & 4). Finally must be mentioned those with almost straight sides (Pl. V, 1) and those with blunt butts (Pl. V. 2).

Another important feature of the neolithic industry at this site is the abundance of discoid scrapers, next only to axes. Generally they are worked on both the sides giving a sharp edge all round. Some are extremely thick and almost bi-conical. But some are worked only on one side with prominent bulbs of percussion on the other side (Pl. II, 1). The flake industry with technique resembling the 'Levallois' seems to be the earliest, on account of the heavy yellowish patina.

The hammer stone or pounder is generally round and flat with traces of use along the edge (Pl. II, ii, iii, v). But some are almost oblong. FAWCET⁵⁵ found two perforated hammerstones, one broken and the other complete. One spherical stone, probably a sling stone, (Pl. II, 2, i) was found. FOOTE found a belted hammerstone with a groove or constriction in the middle.

The chisels are generally thin and long and are worked on both the sides. The chisel (B(c) 57) has a finely polished sharp cutting edge (Pl. VI, 3). Probably it was held in hand and used as it is bruised on the butt-end. The other (B(d) 58) has a straight cutting edge with a pointed butt probably for some hafting arrangement. There are two broken chisels with cutting edges left (Pl. VI, 5 & 6). In the same group may be stated for convenience, the long pointed tools which may be called picks. The pick (B(c) 55) has a very long and sharp point secured by chipping all over with almost a rhomboidal section slightly above the point (Pl. VI, 1). Another with a short point has a depression in the middle along its length giving a fine position for holding (Pl. VI, 4).

52. BURKITT, *Our Early Ancestors*, p. 103.

53. T. D. KENDRICK and C. F. C. HAWKES, *Archaeology in England and Wales*, p. 72. also *Archaeologia*, LXXI, p. 113.

54. BURKITT, *Ibid.*

55. *AQR. Ns.* p. 148.

A number of long flat implements blunted at both the ends, occasionally leaving a portion of the cortex in the middle were found. Some are worked only on one side (Pl. II, 3). These may be described as fabricators for making flakes or any other purpose.⁵⁶

Generally it is believed that the neolithic people were agriculturists. We can in no other way account for the long thick and broad crudely chipped implements with a point on one side, which may be hoes used in ploughing. At Sanganakal was found a broken pointed end of a hoe (Pl. III, 2). Another implement, a feature of early agriculture in the Danubian region, is the shoe-last celt with flat one side and the other with a convex face.⁵⁷ Such a tool was found in the shelter at the foot of the Fort Hill (Pl. V, 5).

Finally an almost circular flat disc of chrome mica gneiss about half an inch thick was found at Sanganakal (Pl. II, 2, iv).

The object of this paper is only to bring out the importance of the site and for purposes of comparison the results of the excavation conducted by the Archaeological Survey of India at Brahmagiri in northern Mysore were utilised and the surface pottery has been studied and grouped into periods based on those excavations.⁵⁸

Both the Bellary and the Sanganakal areas have yielded the criss-cross painted ware, which is really the starting point for the chronology of the site. Besides the criss-cross ware there are a few sherds with lines and dots painted over burnished red surface. So it seems the latest occupation of the site is about the beginning of the Christian era.

As already noticed, megaliths have been noticed at both the areas, and we get the black polished potsherds and some other megalithic types. Definite types are illustrated. (1) Funnel-shaped vessel,

56. Shetelic FALK and GORDON, 'Scandinavian Archaeology', p. 38. BURKITT, *Ibid.* p. 110.

57. Gordon V. CHILDE, *Dawn of European Civilization*, p. 172.

58. The excavations at Brahmagiri, at which the writer was also present, have shown that the area passed through three main periods from the top :

- (1) Andhra period with characteristic criss-cross designs painted on a red background which is burnished. This pottery has been found in association with Roulettes ware at Brahmagiri—with Andhra coins and a coin of AGUSTUS at Chandravalli. This has been found also at Madhavpur, Maski and Amaravati.
- (2) The second is the Megalithic period, with characteristic megalithic pottery found in the contemporary habitations. (This culture is now dated by Dr. WHEELER. *Ill. Lond. News*, Nov. 15, 1947, p. 554, to 300 B.C. And the preceding chalcolithic "stone axe" culture is supposed to have endured prior to its end in 300 B.C. for several centuries). H. D. S.
- (3) The third is the Pre-megalithic "polished axe culture" with rough pottery, generally hand-made. At the lower levels were found pottery with purple or black paintings on rough background with a slip in some cases and not burnished.

with a pointed base, incurved rim and carination at the shoulder (Pl. VII, 2). (2) Small bowl with a groove at the rim (Pl. VII, 4). (3) Toulip bowl with a ledge (Pl. VII, 3); we get large number of rim pieces with one groove, two grooves with incised strokes along the middle band giving a rope impression (Pl. VII, 6).

Finally the pottery of the pre-megalithic period, which is rough and generally hand-made. We get potsherds with purple or black paintings on rough background with slip (Pl. VII, 8-13).

No. 1, with a horizontal band with vertical bands drawn from it. (Pl. VI, 8).

No. 2, 'stretched hide' pattern (?), what looks like close cross hatching in lozenges enclosed by lines,⁵⁹ (Pl. VI, 9). Others are generally single or multiple horizontal bands.

Finally, at both the sites we get, rough, gritty and crude ware with flared necks which generally resemble the urn pottery at Brahmagiri (Pl. VII, 7-10). The other pottery of this period found includes the perforated ware and crude unburnished hand-made bowls.

INDEX TO PLATES

PLATE I

(a)

1. The oblong Cairns at the north foot of the 'North Hill' of Bellary (indicated by the arrow).
2. Stone circles in the valley of Sanganakal (indicated by arrows).
3. Stone circles north of the village in the field of Baramappa at Sanganakal.
4. A Menhir in the valley of Sanganakal.

(b)

1. Potsherds with criss-cross patterns.
2. Cinder camp I of Kupgal.
3. A view of Sannarasamma hill.
4. A photograph showing the graffiti at Kupgal.

PLATE II

1. Discoid Scrapers.
2. (i) Sling stone almost spherical (?). (ii), (iii) and (v) Hammer-stones. (iv) Disc.
3. Fabricators and slugs.
4. Unfinished and rejected axes.

59. *IPPA*, Foote Pl. 36, 386 from the North Hill.

PLATE III

1. (i) Finely polished shoe-last celt. (ii) Semi-polished axe. (III stage).
2. Pointed end of a hoe.
3. (i) Etched carnelian barrel-shape bead. (ii) Spherical carnelian bead. (iii) Bi-conical carnelian bead.
4. (i) Chisel with a polished cutting edge shown by an arrow. (ii) Pick. (iii), (vii) Butt-end portions of chisels. (iv), (v) Broken chisels.
5. Part of a bowl with criss-cross design.

PLATE IV

The celts in all the stages of manufacture have been illustrated in this plate :

1. B(c) 15. This represents the first stage, where large flakes are removed leaving prominent ridges.
2. B(d) 26. The high ridges are removed by pressure flaking leaving small shallow scars.
3. B(c) 3. A chipped and polished axe. The polished surface is shown by straight lines.
4. B(b) 40. The excessive roughness is removed by first grinding.
5. B(c) 1. The final polish gives a smooth surface. Cutting edge is shown by straight lines.
6. B(c) 2. Plano-convex shoe-last celt.

PLATE V

1. B(f) 68. An axe with straight sides.
2. B(c) 33. An axe with a blunt butt.
- 2a. B(c) 51. A broken axe with a square section.
3. B(c) 57. An axe after the III stage of manufacture with convex faces and pointed butt.
4. B(c) 28. An axe with plane faces and thick butt.
5. B(c) 10. A chipped axe-head having a curved cutting edge with traces of polish along it and a thick butt.

PLATE VI

1. B(c). Pick chipped all round with a very sharp point secured by chipping all over with a square section.
2. B(e) 29. Chipped and pecked axe head of basalt, with a thick butt and an almost circular section at the butt.

3. B(c)57. Chisel with a finely polished cutting edge chipped all over.
4. B(c) 56. Pick chipped all over.
5. B(c)60. Chisel of Basalt (chipped), with a polished cutting edge probably due to use.
6. B(b)111. Broken chisel with traces of use at the cutting edge.
7. B(f)112. Fabricator of basalt chipped along one edge from both the sides.
- 8-13. Potsherds with a purple or black rectilinear paintings.
14. Chert core trimming.
15. Chert core.
16. Chert blade.

PLATE VII

1. 1-4. Black polished pottery, definite megalithic types.
2. 5. Rim piece with groove (red).
6. Rim piece with incised ornamentation.
- 7-9. Flared necked pottery.
10. Crude thick ware with finger marks incised along the rim.

FIG. I

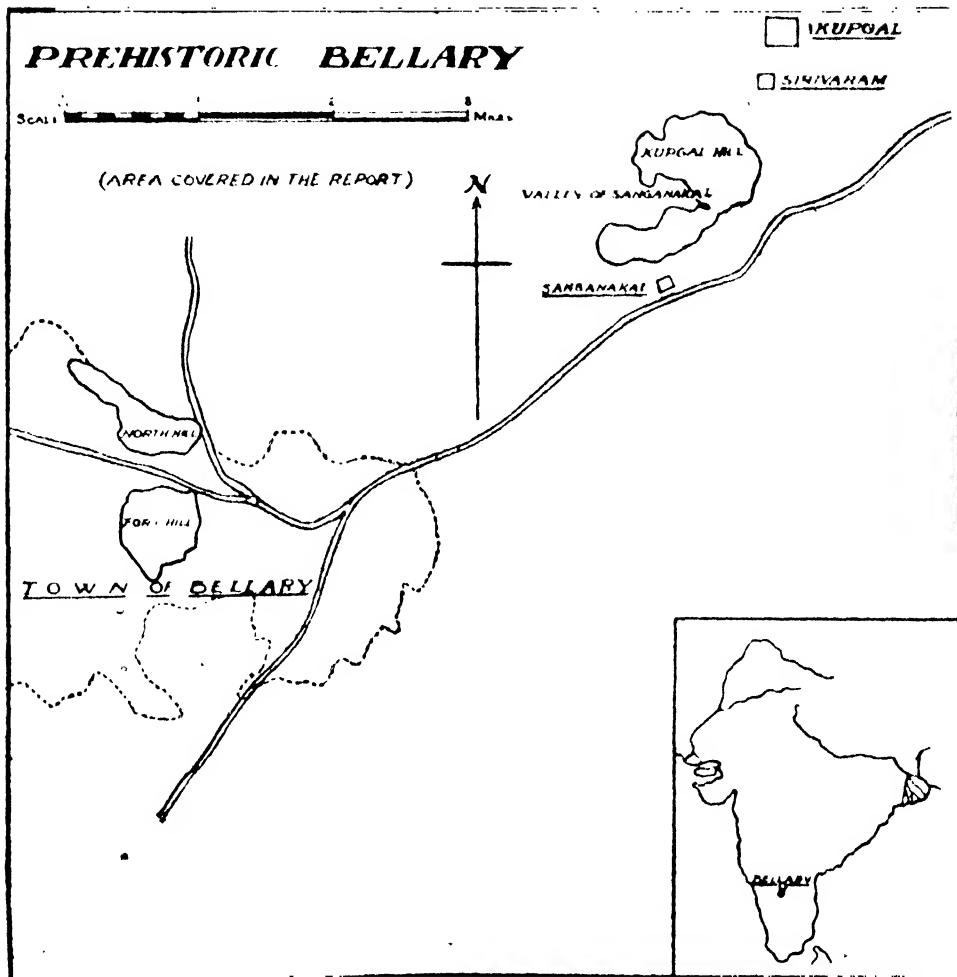

FIG. II

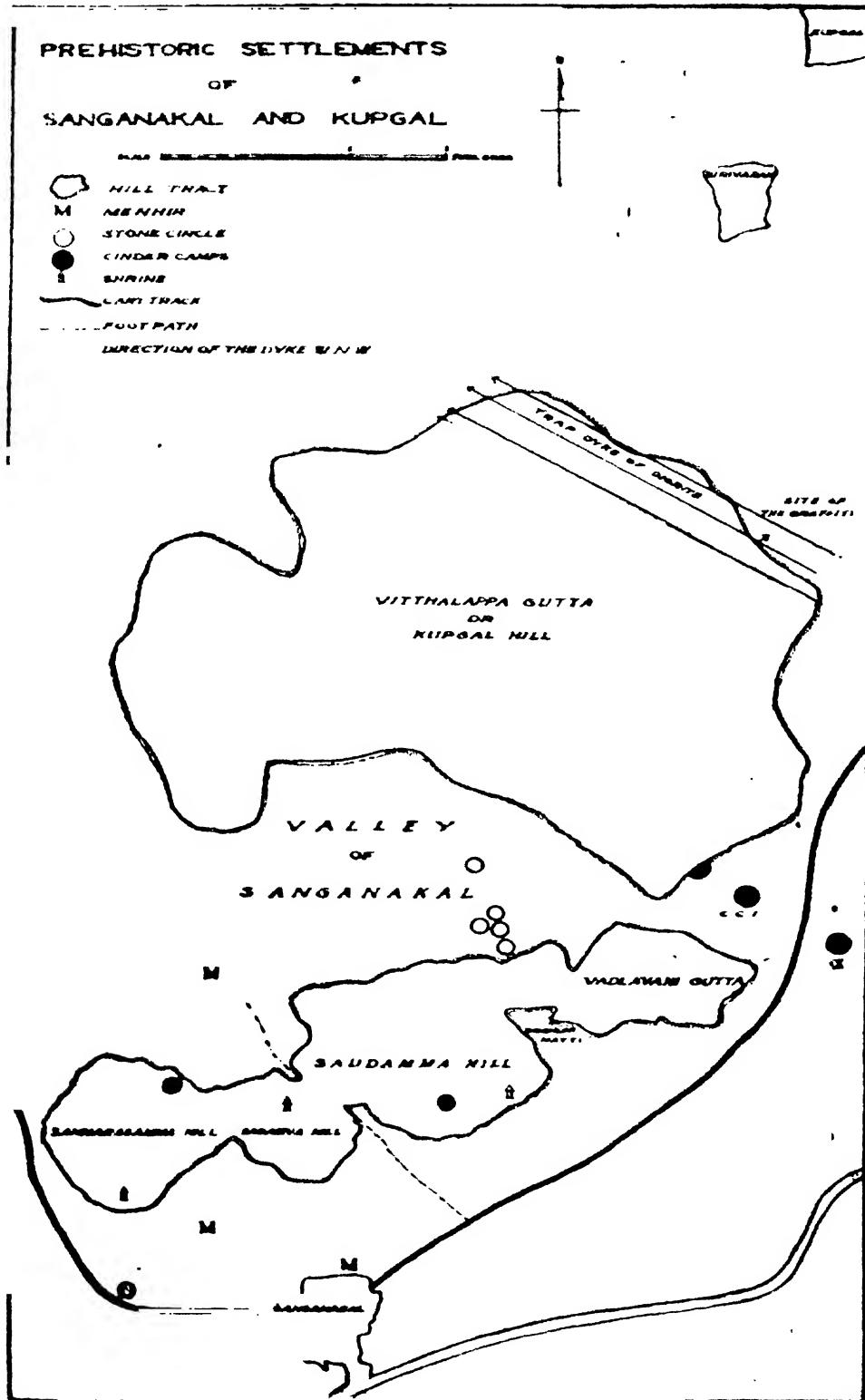

PLATE I (a) Megalithic Monuments :

[1. Oblong Cairns at Bellary (shown by a white arrow).]
2. Stone circles. 3. Stone circle north of the village. 4. Amenhir.

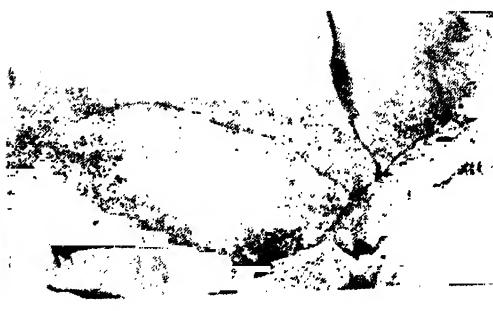
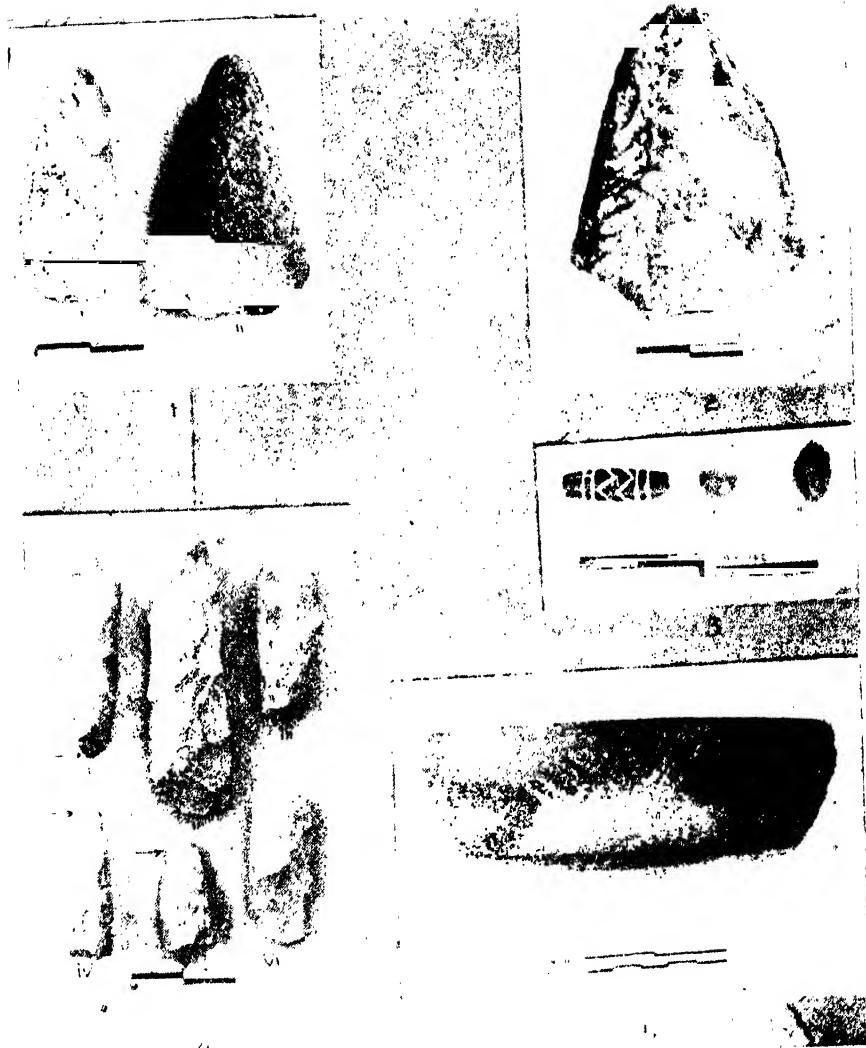

PLATE II

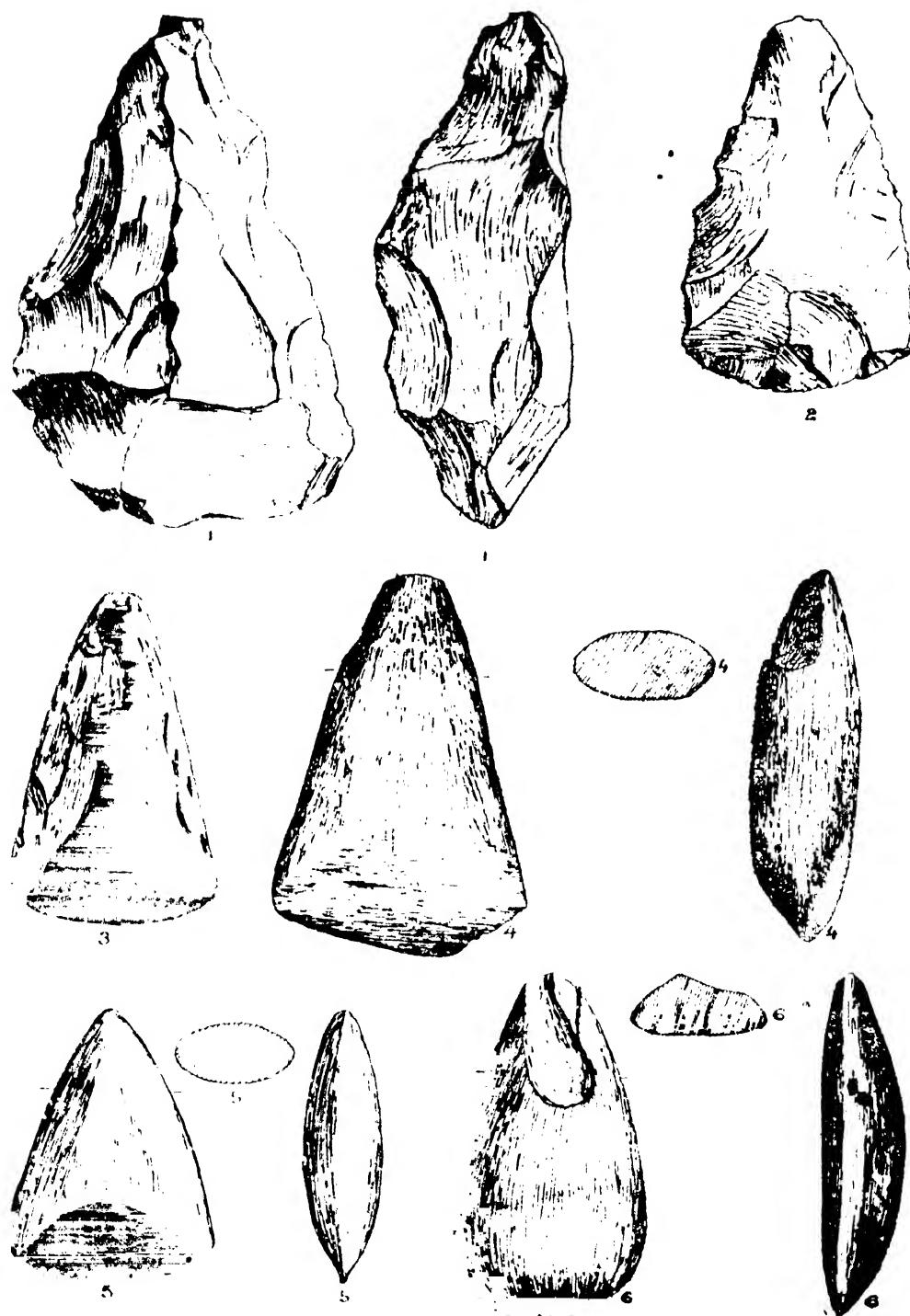

1. Discoid scrapers. 2. i, Sling stone, ii, iii, v, pounders, iv Disc.
3. Fabricators. 4. Chipped and rejected axes.

PLATE III

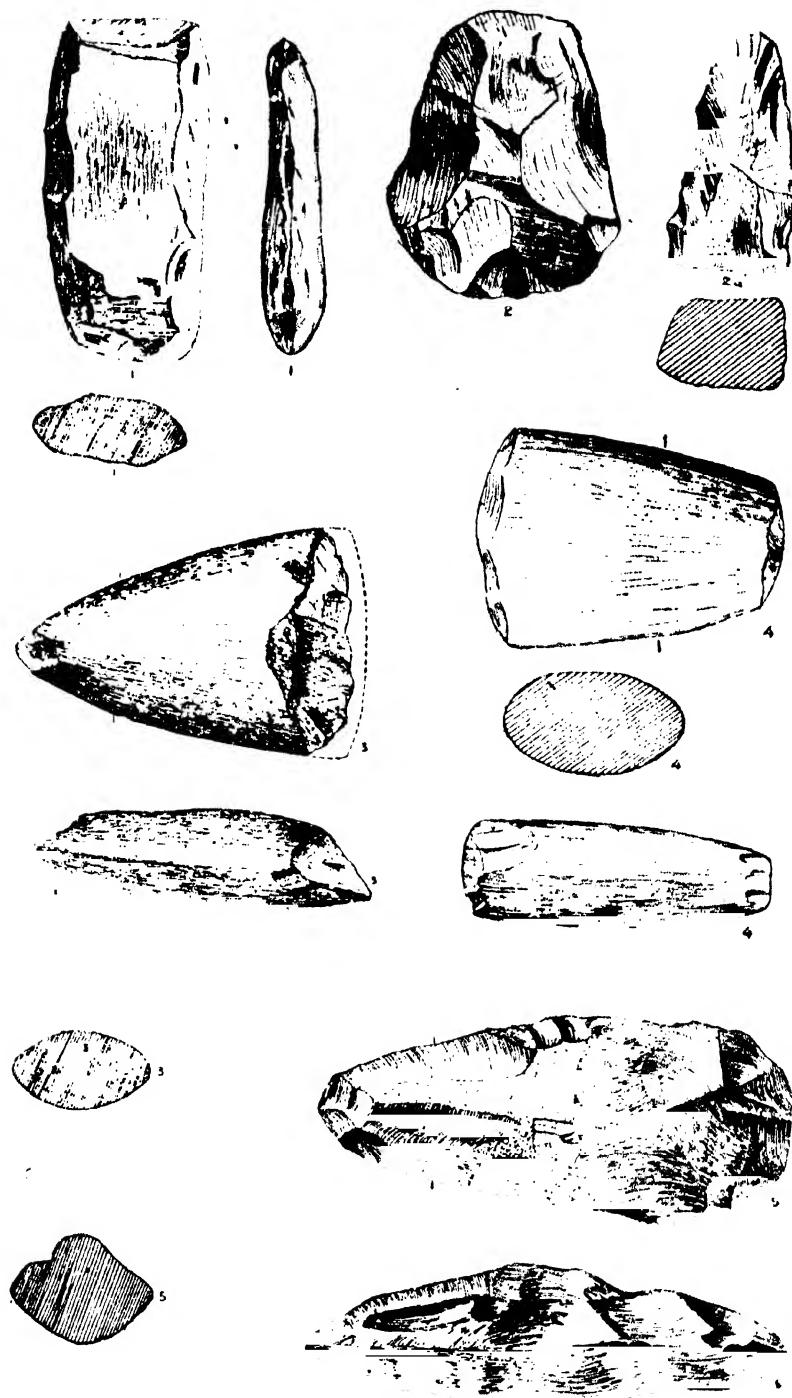
1. (i) Shoe-last celt (ii) Semi-polished axe.
2. Painted end of a hoe.
3. (i) etched carnelian barrel bead,
(ii) spherical carnelian bead,
(iii) biconical carnelian bead.
4. i, iii, vi, chisels, ii, pick.
5. Part of a painted bowl.

Neolithic axes in all stages of manufacture

1. B (c) 15; 2. B (d) 26; 3. B (c) 3; 4. B (b) 40; 5. B (c) 10.
Scale $\frac{1}{4}$.

PLATE V

Neolithic axes

1. B (f) 68, 2. B (c) 33, 2a B (c) 51, 4. B (c) 57, 5. B (c) 10.

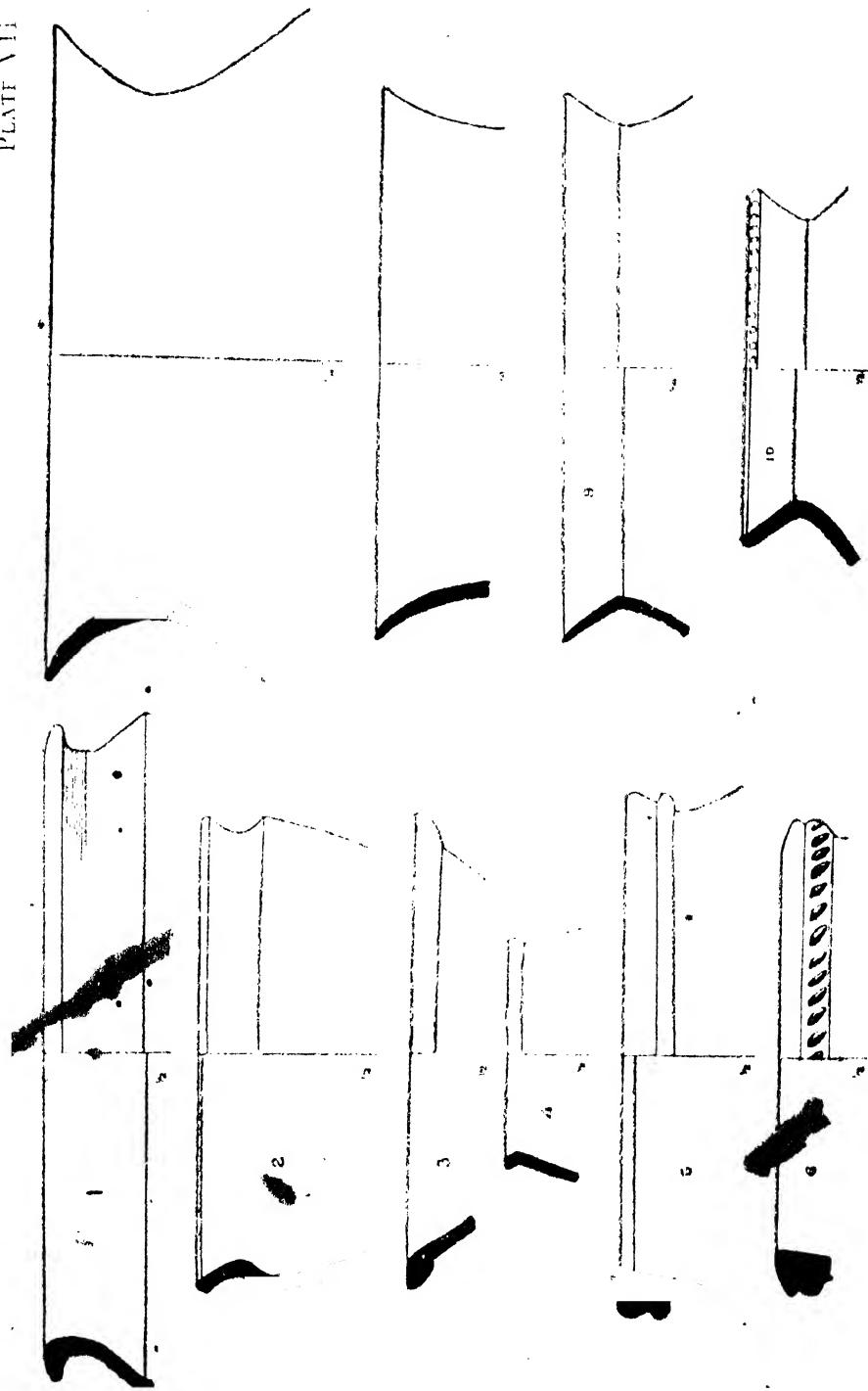
Neolithic Tools : 1-7.

1. B (c) 55, 2. B (a) 29, 3. B (c) 57, 4. B (c) 56
5. B (c) 60, 6. B (b) 111, 7. B (f) 112.

Painted pre-megalithic potsherds : 8-13.

Microliths : 14-16. 14. Core-trimming, 15. Core, 16. Blade, (all of chert)

PLATE VI

Pottery types : 1 to 4 definite megalithic types.

5 & 6 rim pieces. 7 to 10 urn types.

Scale : 1 except No. 10 which is $\frac{1}{2}$:

BRHASPATI IN THE VEDIC AND EPIC LITERATURE

By

J. J. SHENDE

I. Introduction

The scholars are not unanimous about the nature and the origin of the Vedic god, Brhaspati. He is found in the RV as the lord of the *brahman* (the holy hymns or spells), as the household priest (*purohita*), as associated with Agni and Indra and as a warrior of heroic qualities, fighting on the battle-field with the enemies. On account of the complexity of his functions, different views prevail among the Vedic scholars regarding his true nature.

One of the oldest views is that held by ROTII.¹ He considers that Brhaspati is a priestly god and is the direct personification of the power of devotion. But this view fails to explain his heroic attributes and military aspect. MAX-MÜLLER,² WILSON³ and LANGLOIS⁴ consider him to be a form of Agni. This view also has the same drawback as that of Roth; in addition, it does not explain his association with Indra. OLDENBERG⁵ and KAEGI⁶ think him to be the abstraction of priestly action. WEBER⁷ and HOPKINS⁸ consider him to be the priestly abstraction of Indra. HILLEBRANDT⁹ thinks him to be the lord of the planets and a personification of the moon, on account of his association with Soma. RAGOZIN¹⁰ thinks that in Brhaspati there is a connecting link between pure Vedism and rising Brahmanism. According to him it is primarily the epithet of Agni and later on formed into a separate person. BLOOMFIELD¹¹ thinks that in Brhaspati there is a personification of prayer and religious performance both in one. MACDONELL¹² considers that he is only an indirect deification of the sacrificial activity of Agni. In his *Vedic Mythology*¹³ he points out that he is connected with *brahman* in the sense of the divine *brahman* priest and the *brahman* (in neuter), which developed into the Absolute of the Vedānta philosophy. P. S. DESHMUKH¹⁴ being aware of the double functions of Brhaspati as the priestly god and as a god of warlike strength like Indra, considers that Brhaspati is an Indra-ized sacrificial deity, or a sacrificial

1. ZDMG 1,72-80.

2. *Vedic Hymns*. SBE 32, p. 94.

3. & 4. MACDONELL, *Vedic Mythology*, p. 104.

5. *Die Religion des Veda*, pp. 66-68, 381-382.

6. *Rgveda*, Eng. Translation, p. 32. 7. MACDONELL *op. cit.*, p. 104.

8. *Religions of India*, pp. 54, 135-136. 9. *Vedische Mythologie*, pp. 404-425.

10. *Vedic India*, pp. 262-263.

11. *The Religion of India*, p. 243.

12. *Sanskrit Literature*, p. 102.

13. P. 104.

14. *Religion in Vedic Literature*, pp. 289-293.

deity made warlike on account of the looseness with which the Vedic gods are generally praised. He thus attempts to explain the two apparently distinct features of Br̥haspati. His explanation is based on the general 'looseness' of the Vedic seers in attributing functions to the deities at random. But this explanation is vague and requires further corroborating evidence.

I have attempted in the following pages a complete survey of the position occupied by Br̥haspati in the whole range of the Vedic literature¹⁵ and also in the Mahābhārata. The study of Mahābhārata is highly essential for the proper evaluation of the Vedic myth; for, it is a reservoir of many ancient legends, related to the Brāhmaṇas and Kṣatriyas.

In the RV, Br̥haspati is already deified like Āṅgiras. He is the son of Āṅgiras. Like Āṅgiras and Atharvan he is identified with Agni. This feature of Br̥haspati throws light on his description as the luminous lord of golden, reddish complexion. Āṅgiras and Atharvan are the seers of the prehistoric times, connected with the founding of the worship of Agni and sacrifice. In the next generation after Āṅgiras, Br̥haspati, his son consolidated and systematised the office of a priest. He composed hymns and put them to singing. He was accompanied by his relations, the Āṅgirasas, in this activity. He thus started and gave impetus to the musical recitations of the hymns, called *Sāmans*. He becomes so much connected with them, that he is described as being born of the *Sāmans*. As the priest, he had twofold duties. He is the holy lord of houses (*pastyānām yajataṁ*), also called a *purohita*, a household priest, and sacrificer, offering Soma to Agni. The Brāhmaṇa literature amply shows how Br̥haspati revived and made powerful the religion of sacrifice.¹⁶ The Tāṇḍyamāhābrāhmaṇa, on account of his connection with the *Sāmans*, makes him the Udgāṭ priest.¹⁷

In the RV Br̥haspati figures about 170 times and in the AV about 140 times. In the RV eleven hymns are entirely devoted to praise him and two more hymns to praise him along with Indra. Still in some more stray hymns, he is praised.¹⁸ In two more hymns 10. 71-72, Br̥haspati is the seer. Herein he describes the origin of speech, the style of the poetic compositions, the necessity of understanding the sense of the hymns and the origin of the gods. Gr̥tsamada, Vāmadeva, Bharadvāja and Vasiṣṭha Maṇḍalas contain the major bulk of these hymns. Of the hymns in the 10th Maṇḍala Ayāsya Āṅgirasa and the son of Br̥haspati are the seers.

15. Also see for general description, Otto STRAUSS: *Br̥haspati im Veda*: Leipzig, 1905. 16. P. 243. 17. P. 242.

18. In the following hymns or parts of the hymn Br̥haspati or Brahmanaspati with or without Indra, is praised. 1.18, 1.40, 1.139, 1.190, 2.23-26, 3.62, 4.49, 4.50, 6.47, 6.73, 7.97, 7.93, 8.96, 10.67-68, 10.182.

The point to be noted in this connection is that Brhaspati is praised most prominently by the Āngirasa seers of the RV, who belong to the generation, posterior to Brhaspati. There Āngirasa seers¹⁹ deified the prototype of the priesthood and composer of the hymns and revered him as the highest lord, staying in the heaven and inspiring the seers on this world. Even Āngiras and Atharvān, the illustrious priests of Agni are similarly deified. But Brhaspati attained prominence because he first composed and sang the hymns. At the time of the RV, the office of the domestic priest, *purohita*, had attained prominence, and was claimed to be indispensable for the king. Brhaspati is the *purohita* of the gods. In the battles against the opponents, the invading Aryans sought the help of Indra. The *purohitas* by means of their *brahman* (prayer or charm) claimed victory to their side. The fighting of warriors assisted by the *brahman* of the priests won the victory on the battlefield.²⁰ In fact the fight against Vala, waged by Indra with Brhaspati, was on the same level with the fight against the original residents of India, waged by the Kṣatra assisted by their *purohitas*. Thus the AV declares that Brhaspati stands for the Brāhmaṇas and Indra for the Kṣatriyas (AV. 15. 10. 4-5). These *purohitas* were equipped with their *brahman*. Among the priests the members of the family of Āngiras play a peculiar role. They, as the *purohitas* of the kings, helped the king actually on the battlefield, equipped as they were with the magical missiles, knowledge of archery and the use of sword. Brhaspati seems to have started this practice. He is thus described in the RV as the warrior and *purohita*, possessed of the missiles and weapons and in the AV, as possessed of the *brahman* for the use against the enemies (AV 11. 10-12). His career as a warrior is vividly described in both the RV and AV. His success in the AV is due to the missiles sharpened by the *brahman*. In Brhaspati we thus see a peculiar mixture of both the traits viz. as a warrior and priest. It will be very interesting to observe that no member of any other priestly family, except that of Āngiras and Bhṛgu, resorted to the warriorlike activities, in addition to their sacrificial priesthood. They seem to have developed this peculiarity on account of their being the domestic priests of the kings. We find this peculiarity of the members of these priestly families in the Mbh. too. The evidence of the Mbh. in this respect is striking. Brhaspati was expert in the military formations of the army (*vyūha*). He taught the knowledge of missiles to his son Bharadvāja. The latter handed over this knowledge to his son Droṇa. Droṇa taught it to the Kuru princes. Thus the missiles and weapons described of Brhaspati in the RV were systematically handed over to the posterity. It seems that at the time of the Mbh. war, their priestly function related to sacrifice had come to stay and they emphasised military knowledge, and the knowledge

19. Gṛtsamadas, Vāmadevas and Bharadvājas are the Āngirases.

20. RV 3.53.12.

of archery, and missiles. Droṇa rises to the status of the commander-in-chief of the army of the Kauravas. The point is that the Brāhmaṇas (Droṇa, Kṛpācārya, etc.) attained so much excellence in the military pursuits, that they became the teachers of that science even to the Kṣatriyas, to whom that pursuit properly belonged. The explanation of their activity can be seen in the dual functions of Bṛhaspati, who though *purohita*, possessed the missiles and weapons and associated with Indra in his fight against Vala. The exclusive credit to Bṛhaspati for their joint success seems to be due to the hero worship on the part of the seers of the RV, the prominent among whom are the Āṅgirases. This explains his warlike activities and also priesthood in the RV.

II. Bṛhaspati in the RV.

Bṛhaspati is the son of the pre-historic sage Āṅgiras, hence he is described as Āṅgirasa. Bharadvāja Āṅgirasa, the seer of the sixth Maṇḍala of the RV, which forms one of the oldest Maṇḍalas of the RV, pays tribute to him by referring him as 'Our Father' (6.73.1). He is born first (ibid). He is also described to have been born of the *sāmans*, the *ṛcs* adapted for singing (10.14.3). The wise Tvaṣṭṛ fashioned him out of the *sāmans*. People do not consider him other than the *sāmans* (2.23.16-17). Thus Bṛhaspati is primarily a seer in the family of Āṅgiras. His birth from the *sāmans*, refers probably to the fact that he first adapted the *ṛcs* to the practice of singing. This assumption gains ground when we find that he is always accompanied by the band of the singers. These *ṛcs* with or without the accompaniment of music formed his *brahman*. His birth from Āṅgiras, indicates his association with the cult of sacrifice and fire worship. Thus he is a priest of Agni like Āṅgiras and Atharvan, and started the practice of singing the *sāmans*.

He is then deified. As a god he is born of *rta*, the eternal law (6.73.1, 2.23.15). His place is in the sky (*abhriya*, 10.68.12). He goes quickly in the two worlds and dwells in the light (6.73.1). His mother is Rodasī (the heaven and earth). He is born in the high heaven, from the great lustre. He has seven mouths and seven rays (4.50.4 ; 7.97.8).²¹ His head is blazing (10.182.3). Thus as a god he is a bright luminous figure in the sky. His seven heads may refer to the seven metres in which he sings the *ṛcs* or the seven notes of the music. On account of his association with Agni as the priest and as a deity he shares the qualities of Agni on the earth, in the middle region and in the heaven. This explains his rays, seven mouths like Agni and his blazing head.²²

21. B. G. TILAK, in his work '*Arctic Home in the Vedas*' p. 342, adds that Bṛhaspati has ten heads, on the evidence of AV 4.6.1. The AV does not refer to Bṛhaspati, but to the first Brāhmaṇa. According to Sāyaṇa, this is the description of the serpent Takṣaka, who is a Brāhmaṇa among the serpents. He points out that the *sarpas* have castes like the human beings.

22. Cf. *Nirukta* 7. 5, 16.

Bṛhaspati, like Āṅgiras and Atharvan is, first, the priest of Agni and then a deity belonging to the sky.

He has hundred vehicles (7.97.7). He is borne in a chariot, driven by the horses of red colour (7.97.7). Sometimes his chariot is described to be the glorious chariot of *rta*, killing the enemies and winning the light (2.23.3). He has a golden axe (*hiranyavāśi*) (7.97.7).²³ He has missiles and sharp edged weapons (2.30.9). He has also *vajra* (the thunderbolt) with which, the fiercely flaming god pierces the enemies (2.30.4). His missiles are blazing. With them he burns the enemies (2.23.14). He has bow and arrows. His bow is quick and has the string of *rta*. The arrows are discharged in quick succession and seen to be coming from his ears (2.24.8). It is the practice of the archers to stretch the string of the bow to the ear, so that when the arrows are discharged in quick succession they appear to come from the ear.²⁴ His missiles (*hetīs*) go out and reach the heaven (1.190.4). Bṛhaspati is thus a warrior skilled in archery and wielding of golden axe, thunderbolt (*vajra*) and missiles (*hetīs* and other *āyudhas*).

He is described by the Rgvedic poets very vividly. He is pure, bright, purifying, impetuous, sublime, beautiful (7.97.7), heroic, praiseworthy (2.23.14), upholding *rta* (2.23.17), receiving oblations (6.73.1), accompanied and increased by the band of singers (6.73.5, 10.14.3),²⁵ the Father, the god of all gods (6.73.6, 2.24.3), the victorious lord of the cows (10.67.8-9), having a voice like the thunder (10.67.1), the seniormost and gracious lord, the liberal giver, dearly loved by all (6.97.2-4), having clear and sweet voice, the holy lord of the houses (*pastyānām yajatām* 7.97.5), the speaker in the assembly (2.24.13), supreme in the social gatherings, becoming equal to the gods, of fair complexion (2.24.11), the lord of the worlds, receiving and accomplishing prayers of the poets (2.24.1), the protector of the human bodies, never giving way to the enemy, hurling a challenge against the enemies, removing the debt of the poets truthfully (2.23.11), the shepherd of men and maker of the paths (2.23.5), the lord and the leader of *ganas*, the poet of the poets, the lord of Brahman (2.23.1), the wise and immortal god, the creator of all *brahman*, the holy hymns, the original source of the gods, who get share in the sacrifice through him (2.23.2, 10.72.2), the Disposer (*vedhas*), having blue back, having shining golden and reddish colour (5.43.12), scatheless, new

23. GRASSMANN RV 1.375 takes *vāśi* to mean axe. P. S. DESHMUKH takes it to mean sword. See his *Religion in Vedic Literature*, p. 291.

24. Sāyaṇa and GELDNER consider, however, that the arrows are his prayers. His *brahman*, no doubt, acts as a missile against his enemies. But here we can easily suppose Bṛhaspati as the deification of the *purohita*, who being adept in archery and use of missiles, actually fights on the battlefield against his enemies.

25. These are the Āṅgirasas according to Sāyaṇa.

lord,²⁶ sweet tongued, leader of the songs, bringing forth praise and chant (*upastuti* and *śloka*), worshipped, intelligent, bull among men, of universal form (3.62.5, 1.190.1-4).

Bṛhaspati is thus Brahmanaspati, the lord of the hymns and the creator of the gods. As the existence of the gods finds source in the poetic expression of the speech of the seer, the gods are described to be generated from Bṛhaspati, the first singer of the hymns. As he stands for the priests, who perform the sacrifice, the gods get their share in the sacrifice from him only. It is thus the superior intelligence of the poet of the poets, that brings all gods into existence and feeds them. It is but natural that Bṛhaspati should occupy a very high position in the circle of the seers. He figures in the RV as the best of the mortals, the god of the gods, the poet and the warrior priest.

The functions of the Bṛhaspati

1. Killing Vṛtra or Vala. This adventure of Bṛhaspati is similar to that of Indra. The cows of the Āngiratas were stolen by the Paṇis. The Āngiratas desired to get them back (10.67.8). The Paṇis had kept the stolen cows in the mountain full of stones and streams (2.24.4, 2.23.18). This was the city of the demon Vṛtra (10.67.5). The Āngiratas urged Bṛhaspati, the lord of the cows and the hero in their family, by means of their prayers (10.67.8). The holy singers, the Āngiratas, tried to find out the cows, lost by them. They found out the tricks of the Paṇis and set out to find them out along the wide ways. They found out Agni in the rocks, and fanned him with their hands, saying that that was the strange Agni and offered oblations to him (2.24.6).²⁷ There they found out the secret treasure of the Paṇis (2.24.8). Bṛhaspati then decided to launch the final attack on the positions of Vala. Accompanied by his friends, the Āngiratas, who talked like the swans, Bṛhaspati threw away the stone barriers. He spoke in the thundering voice to the cows, which were bound in the barrier of falsehood. He wanted to secure light in the darkness (10.67. 1, 4). He then pierced the cloud (2.24.4). He broke open the city in the west²⁸ by lying down. He cut off the three, viz. the heaven, firmament and earth from Vala, who held the waters. Thundering like Dyaus he

26. The word in the hymn is *narya* (1.190.1). It is possible to interpret this word as has been done by the scholars as 'praiseworthy' from root *nu*. Sāyaṇa explains it as praiseworthy or new one. I prefer to render it as a new god, the word *narya* has been used in the RV in the sense of adjective for many times. Cf. RV 3.31.19, 1.139.8 (*naryam̄ amartyam̄*) 1.105.12, 8.24.26 etc. He is a new god, since his deification must have been done later on.

27. I have followed Sāyaṇa and GELDNER *Der Rgveda* p. 276 in interpreting the *re*.

28. LUDWIG takes *apaci* to mean 'hostile'. Quoted by GRIFFITH, *The Hymns of the RV.* 2.479.

discovered the dawn, the sun, the cows and the hymn (10.67.5). He was helped by the wild boars in this battle. He, sweating with heat possessed the treasure (10.67.7). The Mountain opened up, to His Majesty when he let loose the store of the waters covered with darkness (2.23.18). He took out, after thinking well, the cows from the rock, breaking it as it were the skin of the earth, like the cloud chased by the wind or darkness overcoming the light (10.68. 4-5). The heroes, who accompanied Brhaspati shouted with the cows in joy (1.62.3). In the fight against Vala, Brhaspati broke the missile of Vala by means of his songs, blazing like Agni. He then consumed Vala (10, 68.6), who was surrounded by the cows (10 68. 9). He found out there Uṣas and light. With his rays he dispelled darkness (10.68.8). He won the cows and rich treasures by smashing the cities of Vṛtra, by means of his charms (6.73.2, 3). The cows released by him are quick, beautiful, of good complexion and of blameless complexion (10.68.3). Having overcome the demons and darkness he mounts on the glorious chariot of *rta*, which is horrible, killing the enemies and winning light (2.23, 3). This is the great deed of the most divine of the gods, that the strong things were loosened and firm ones gave away. He drove the cows, cleft Vala with his *brahman*, dispelled darkness and displayed the light of the heaven (2.24.3). This deed of Brhaspati cannot be imitated by any one. On account of him the sun and the moon ascend in the sky alternately (10.68.10). When Brhaspati won the cows the Āngiratas becoming many, with lustre in their mouth glorified Brhaspati, who then ascended to the heaven and beyond that (10.67.10).

It will be noticed from the description given above that Brhaspati by means of his chants pierced the mountain and shattered the cities of Vala, who had imprisoned the cows and waters. He then let loose the cows, Uṣas and the sun, and dispelled darkness and displayed the rays of the heaven. He was accompanied by the Āngiratas. In all probability the cows are the rays covered with the cloud (darkness) which represent the demon Vala. Brhaspati released the cows, by means of his songs. The sun arose and the Āngiratas sang his glory. Atharvan performed sacrifice and Bhrgus showed themselves with dexterity (10.92.10).

The functions of Indra are exactly similar to those of Brhaspati. Brhaspati accompanies Indra when he pierces Vala. So Brhaspati is the double of Indra in this respect. No doubt, even in the account of the adventures of Indra, Brhaspati is given a prominent part. Yet here we find Brhaspati exclusively credited with that adventure. Sāyaṇa identifies Indra with Brhaspati, who is according to him the lord of the gods (1.62.8). Professor Roth considers that Brhaspati or Brahmanaspati is the lord of prayer. The prayer (*brahman*) pierces the hiding place of the enemy.²⁹

2. Bṛhaspati in the battles against the enemies and the demons : This Āṅgirasa hero runs in his chariot to kill or to drive off the demons or the enemies. He protects the cars of the men on his side (10.103.4). He never gives way in the battle. He is ready to hurl a challenge against the enemy in the battle, burning his foes (2.23.11). He hits the enemy with rapid succession of the arrows coming from his quick bow stretched on to his ear. He thus is the skilled archer (2.24.8).³⁰ He is well praised in the battles, and relying on his skill in the battle field even the sun shines brilliantly without any trouble (2.24.9). He takes active part in the battles. He is to be invoked in the battles, and to be approached with prayers. He marches in the battles, winning treasures. With his fiercely flaming missile he burns the enemy, who scorns him. When he shows his valour in the battle he manifests whatever is praiseworthy in him (2.23.13,14). His thunderbolt pierces the heroes of the demons Vṛkadvāras (2.30.4). His missiles (*āyudhas*) are sharp and quick in conquering the enemies (?30.9). In every battle the persons in his party invoke the mighty and victorious Bṛhaspati. As a priestly hero on the battle field, Bṛhaspati Āṅgirasa is equipped with chariot and weapons like bow, golden axe, arrows, sharp missiles and thunderbolt. He moves on the battle field killing the enemies. This priestly hero is adept in the science of the missiles and archery.

3. Protector of *the brahman* (prayer and the Brāhmaṇas) : Bṛhaspati's special function is to protect the god-fearing men and kill the haters of *the brahman*. Gr̥tsamada Āṅgirasa or Bhārgava prays that Bṛhaspati should find out and pierce the enemies, who assault and want to destroy his devotees, with his sharpened weapon (2.30.9). The enemies are possessed of godless mind and intend to harm the devotees of god (2.23.12). These haters of god are the sinners, who think Bṛhaspati to be an old bullock and live on him, who is holy. He is called upon to kill the haters of god (1.190.5). He is thus invoked to offer protection to the holy persons against the godless persons, because he is the creator of all *brahman*, as the sun is of the rays. Bṛhaspati and *the brahman* are inseparable like the sun from its rays (2.23.2). He gives *the brahman* fair and easy passage (7.97.18). He brings forth praise and chant. On account of his power the sun is fearless and powerful (1.190.3). He kills the haters of *the brahman* with his arrows (10.182.3). On the bank of the river Amśusmati he with Indra destroyed the godless men (8.96.15). Along with the function of the vindication of *the brahman*, the prayer, Bṛhaspati also warns the haters of the Brāhmaṇas, who would rob them of their wives. Bṛhaspati him-

30. GELDNER *Der R̥gveda*, p. 277 interprets the arrows as prayers. But this priestly hero is adept in archery and is seen active in war. His arrows may be real.

self was robbed of his wife. Such an act is a sin against the Brahman (*brahmakilbiṣa*). All deities, the waters, and *rta* proclaimed against such sin (10.109.1).³¹ She was taken away by holding her hand saying that she is the wife of a Brāhmaṇa. She could not be traced. But ultimately king Soma, Varuṇa, Mitra and Agni restituted the wife of a Brāhmaṇa. Brhaspati thus obtained his wife. Formidable is the wife of a Brāhmaṇa, thus indeed the gods and seven sages, who sat for practising penance, said (10.109.1).

4. Brhaspati as *a kavi* : Brhaspati is *the kavi* (poet) of *the kavis*. He is the most intelligent, famous and supreme lord of the *brahman*, the poetic compositions of the Ṛgvedic singer. He is the creator of *the brahman* (2.23.1-2). He is born of the chants or the songs. He is from the birth a poet, a singer (10.14.3). This charming and bright new god is sweet tongued, and is the leader of the songs (*gāthās* 1.190.1). His voice is clear (7.97.5). He has seven mouths, which means the seven metres or tunes. Brhati metre was produced by him (4.50.4,10. 103.4). The hymn approaches him, who is the lord of much praise (10.47.6).³² He sings old song again and again (10.68.12). Brhaspati is identified with Agni in that he, as the inspired seer, listens to the songs (2.26.2). He appreciates the hymn composed by the singer (2.23.19). He is invoked to come along with his *gaṇas* and *the rkvas*, who are the Āngirassas (5.51.12). The singing band of the Āngirassas praised him in his attack against Vala (4.50.5). His associates, the Āngirassas, also have sweet voice like the cackling of the swans (10, 67.1). The prayers wait upon him and he is increased by them (1.190.1, 3.62.4), which are well trimmed (10.64.4). Brhaspati praises with the Sāmans (10.36.5). Brhaspati is thus from birth singer, leader and composer of the *sāmans*, which are *the rcs* put to tune. The whole poetic composition is called *brahman* and Brhaspati inspires it in others. Thus the other Vedic singers praise him loudly and repeatedly (10.68.1). He prolongs the life of the singer (10.100.5). No calamity, or enmity, double dealing affects him, who is protected by Brhaspati. He is thus the shepherd of the poets, showing their way. They sing under his inspiration (2.23.5-). The singers get heroic sons, wealth, horses, cows and garments from him (5.42.8). He is the guide for the singers, who go out like nomads in search of pasture. Garga, the son of Bhāradvāja says that he has come to a place, which is devoid of any space for the movement of the cows, and is desolate. Brhaspati

31. Sāyāna considers that *vāc*, the speech is the wife of Brhaspati. She is rendered sinless by these deities and given over to him. But this is treated as an outrage against the Brāhmaṇas represented here by Brhaspati. See AV 5.17 which describes this topic in 18 *rcs* (for 7 in the RV).

32. GRASSMANN takes *saptagu* to mean drawn by seven oxen. See *Wörterbuch Zum RV* p. 1474, *

should find out a way for the movement of the cows (6.67.20). He is a trusted friend of the singer (2.25.2).

5. Br̥haspati as a god : He is the best among men (3.64.5). Thus he is a mortal. He is then the ordainer and the lord having blue garment on his back. He is shining, golden coloured and reddish in appearance. He is then identified with Agni as Sāyaṇa takes him to be (5.43.12). He is the father (*pitr*) and god of all gods (4.50.6). He is in every way supreme in this world. By his might, he, the god, extended to the other gods the status of gods (2.24.11). He is the holy lord of the household (*pastyānām yajatām* 7.97.5). Thus he is the *purohita* or domestic priest of the gods, and the counterpart of a *purohita* among the priests. Br̥haspati, the most intelligent seer of the Āṅgirasa family is the creator of the gods, who get the share in the sacrifice through him. Thus all deities are inferior to him, who brings them into existence through his *brahman* (2.23.2, 10.182.1). He controls and creates the *brahman* (2.24.12). He and the other gods filled everywhere the fame of the people. Atharvan first supported the people with sacrifice and the Bhr̥gus showed themselves with dexterity (10.92.10). He is worshipped by means of the songs (3.62.5). Indra and he drink *soma* in the sacrifice (4.49). In the primeval sacrifice for the preservation of the human race, the gods made Br̥haspati, the sacrificial offering. Here Yama was himself Br̥haspati (10.13.4).³³ Br̥haspati is the *purohita* or household priest, and the creator of the gods and the *brahman*.

6. Br̥haspati as *purohita* : His identification with Agni, who is *purohita* (1.1.1), his position as the household lord and his power to create gods and control them, make him *purohita*, the household priest. The human priest of the family of Āṅgiras, is deified and is made the *purohita* of all gods. He has tremendous power to do and undo the things. He, the *purohita* is the gatherer and separator. He is well praised in battles (2.24.9). Here is thus a suggestion that Br̥haspati and the gods, stand the relation of the Brāhmaṇas and the Kṣatriyas respectively. A Brāhmaṇa *purohita* helps the king in the battle, like Br̥haspati the gods. The *purohita* is not merely the master of charms, but is a real hero taking part in the battle with his missile (2.23.14).³⁴ The human descendants of Br̥haspati acting as the *purohitas* with some kings, were confident of their ability in the province of charms and missiles, and could defy any king, who would not honour them, thinking himself to be a fierce ruler (2.23.12). The seer Vāmadeva Gautama of the RV 4.50 points out the importance of a Brāhmaṇa *purohita* at the

33. See EHNI, *Der Vedische Mythus des Yama* pp. 160-162. Also see R. N. DANDEKAR, Yama in the Veda B. C. Law Volume, p. 201.

34. He becomes thus the direct ancestor of Drona, the teacher of the Kauravas, who honours the position of Commander-in-Chief of the Kauravas. That is why we find the Āṅgirases only taking active part in the war along with the Kṣatriyas.

court of a king. He says that the king, who supports a well tended Br̥haspati (a prototype of a *purohita*), praises and adores him as the first sharer in his prosperity, stands above all enemies with his might. The king dwells in his kingdom, in comfort and affluence with the submission of his subjects to him, when the *brahman* (*purohita*) leads him. Unopposed he wins the wealth of his own people or enemy, when he makes rich a Br̥ahmana, who seeks his protection (4.50.7-9).³⁵ It is significant to note that the seer Vāmadeva of the Āngirasa family designates the Br̥ahmana, who is doing the job of a *purohita* in the court of a king, as Br̥haspati, who is the son of Āngiras and the singer of charms, possessor of missiles and who is a sturdy warrior. The holy priest of the household (*pastyānām yajatām*), also acts as the *purohita* of the king. With his magical, political and sacred knowledge he guides the king and helps the king in the battles with his missiles and thus maintains the greatness of the Br̥ahmanas at the court of the king. It is in this way that we can satisfactorily explain the double function of Br̥haspati. As the priest of Agni, he is adept in the technique of sacrifice and also in the magical rites. His *brahman* is useful for both the purposes. His knowledge of the missiles and equipment of the weapons make him a warrior. That is how, this deified household-priest, Br̥haspati, is described as taking leading part in the fight of Indra against Vala. The whole credit of conquering Vala is sometimes given to Br̥haspati and his associates, the Āngirasas. This is quite in keeping with the tradition of the Āngirasas as depicted in the AV and in the Mbh., as has been shown later on. Thus the *purohita* combines in himself the functions of a household-priest, *purohita*, at the court of the king, the master of the *brahman* in the both aspects viz. the holy hymns and the magical hymns, and finally the warrior displaying his skill in the missiles and the use of the *brahman* (magic). The earthly *purohitas* look upon him for his guidance. Devāpi, the *purohita* of Sīntanu invokes Br̥haspati to inspire his tongue, with brilliant, vigorous and faultless speech. Br̥haspati granted him his request and when urged by the speech of Devāpi, the gods sent down the rain, in the country. Thus already at the time of the RV the office of the *purohita* was acknowledged by the kings, and the *purohitas* considered Br̥haspati as their prototype.

7. Br̥haspati as Brahmāspati and Vācaspati : Br̥haspati and Brahmāspati are praised with the same functions in the RV 2.23-26. Brahmāspati as the lord of the *brahman* is the functional designation of Br̥haspati. Brahmāspati set up the law on account of which the heaven and the earth move about separately without conflict (2.24.5). All gods were fashioned by him, like an architect or a smith. The gods exist in and through the *ṛcs*, he composed. So he is the architect.

35. The Aitareya Br̥ahmana 8.26 considers that the *purohita* is praised in those *ṛcs*.

of the gods (10.72.2). Thus Br̥haspati as the lord of the *brahman* (the hymns of the R̥gveda), produced the gods. They depend on him for their maintenance through the sacrifice, which he evolved. This is the function of Br̥haspati as Vācaspati. The hymn 10.71 describes how the first and earliest utterances were sent out bearing the names of the different aspects in nature. The secret sense of these utterances was then manifest (10.171.1). The wise ones in spirit created speech, of which Br̥haspati is the lord. Then the style of the speech was developed among the sages, due to the sacrifice. The seven singers (seers), spread it everywhere (10.71.3). Only some have the capacity to fathom the implications of the speech (10.71.7). Thus the seven seers first started and propagated everywhere the speech through the sacrifice. Br̥haspati is the lord of the speech. The hymn 10.71 is addressed by Br̥haspati to himself. In this hymn he traces the origin and development of speech and its style. It is but natural that such a mighty god of the gods would be the lord from whom the Truth proceeds.

Br̥haspati took out Trita from the well where he was thrown (1.105.17).³⁶ Br̥haspati also grants a full span of life to a person suffering from phthisis (10.161.4). He, roaring like lion favours the assemblies of the learned people by means of his auspicious hymns (10.67.9). He made wide room for man to live (6.73.2). He unites the couples like a friend (10.68.2).

In the RV Br̥haspati is the son of Āngiras. Like Āngiras and Atharvan he is identified with Agni. That is why, he is described as golden coloured and luminous. He praises Agni with the *sāmans*, along with his *gaṇas*, the Āngiratas. He is always described as associated with the *sāmans* and the songs, which possess miraculous power. With these songs he praises Indra and kills the demon Vala and releases the cows, which are the rays enveloped by the cloud of darkness. The sun is released by him to move in the sky. The sacrifice is then offered by Atharvan. Thus Br̥haspati by his song makes the sun, the heaven and the earth to do their duties. Br̥haspati thus stands for the intelligent singer and the leader of the songs. He is a prototype of priesthood. He is the holy seer of the household. He is a warrior equipped with his chariot and with arrows, bows, an axe and missiles. On account of his identification with Agni, he is also the Agni in the middle region, the thunder, which forms his missiles. Thus he is associated with Indra, who succeeds against Vala through Br̥haspati's great power. It is this association of Br̥haspati with Indra that leads to the association of the Brāhmaṇas with the Kṣatriyas (the kings). The Brāhmaṇas act with the

36. Sāyaṇa here calls Br̥haspati as the god who protects all gods. Elsewhere (8.10.2) he describes him as the lord of the gods i.e. their *purohita*.

kings in the capacity of their *purohitas*, who possess the knowledge of missiles and priesthood of Agni. As the prototype of the *purohitas*, Brhaspati stands as an ideal before the earthly priests. His intelligence, his songs, his missiles, and his *brahman* form a basis for the *purohitas* of the succeeding generations to imitate and to cherish his example. Incidentally it may be noted that the birth of Brhaspati in the family of Āngiras, lends a great support to the claim of the office of the *purohita* by the Bhṛgvaṅgirasas. The knowledge of the missiles and the priesthood were specially preserved in their family as can be seen through their account down to the period of the great epic. It is also a significant fact that out of the eleven hymns, which contains the praise of Brhaspati, nine are offered by the Āngirasas such as Gṛtsamada, Vāma-deva, Bharadvāja and Ayāsya, and the seven of these eleven hymns are found in the family Maṇdalas viz. II, IV, VI and VII.

III. Brhaspati in the AV

Brhaspati is described in the AV in the same way as in the RV. His *brahman* here as in the RV is charged with the magical qualities.

Brhaspati is the leader of the seven sages. The shining spirit (*virāj*) in the form of a cow approached the seven sages, who called her as one possessed of Brahman (*brahmanvatī*). Soma became her calf. In the pot of *chandas* (metres), Brhaspati Āngirasa milked the *brahman* (the holy power) and *tapas* (penance), on which the seven sages live (8.10.25). It is interesting to note that in this account, Brhaspati is described as bringing forth the *brahman* in the limitations of the metres and penance. In the RV he is the generator of the *brahman*.

Brhaspati is the lord of the upward direction (3.27.6). He is the sovereign ruler of Vena, the sun (4.1.5). His stay in the sky is due to his identification with Agni in the middle region. In the RV he is described as making the sun travel in the sky fearlessly.

In the battle the defeated enemies run away being thrust by his *brahman* (mysterious power of the charm) allowing none to escape (8.8.19). He designs a contrivance to tie down the enemy on the battle field (6.103.1). He has a thunderbolt with three joints (*triṣandhi*), which is sharpened by his *brahman* and set up in the sky. This forms his missile for the destruction of the demons. Āditya and Indra stand erect only because they are protected by his *vajra*. The gods won the worlds by means of this thunderbolt of Brhaspati. The thunderbolt sharpened by the *brahman* is used by the *purohita* representing Brhaspati to enclose the whole army of the enemy, which is thus killed with force (11.10.10-12).

Brhaspati is the relative of the gods. He is approached to make the supplicant, the generator of all, the poet, the god, of impulsive mind

and completely protected. *The brahman* of Br̥haspati with the *tapas*, enables a person to be the creator, the god and intelligent poet (4.1.7).

Br̥haspati is the *pitr* (Father). He comes to the funeral sacrifice with the band of the singers, the Āṅgiratas (18.1.47).

He is the principal priest and sacrificer in the primeval sacrifice for the sake of the creation of the universe and propagation of the human race. This sacrifice was performed by Br̥haspati and Yama yielded his dear body (18.3.41).³⁷ He thus helped Yama to secure immortality for the progeny after death, while Br̥haspati made the gods immortal (3.22.3). The gods are after all the creation of the *brahman* of Br̥haspati and are immortalised by it.

He is the singer of the *sāmans*. It is probable that *the brahman*, he gave rise to, was also put to singing by him. The RV speaks of his birth from *the sāman* (9.6.45).

The AV clearly points out that the association of Br̥haspati with Indra is due to the identification of the Brahman (the Brāhmaṇas) with Br̥haspati and Kṣatra (royalty) with Indra. Thus Br̥haspati and Indra are the same as the Brahman and Kṣatra (15.10.3-6). The AV also mentions that it was Br̥haspati, who broke open the fortress of Vala (9.3.2). This is an independent adventure of Br̥haspati and not based on their mutual identification, for Br̥haspati is a god different from Indra. The AV speaks of the Divine Br̥haspati serving Indra with an offering served in a spoon (7.110.3). The claim of Br̥haspati in breaking open the fortress of Vala, must be due to the aggrandizement of the Brāhmaṇas and their *brahman* and is an example of the attempt to impress on others their priestly supremacy.

Br̥haspati is the holy god of the household. It was primarily the function of Br̥haspati and the Atharvaṇic priest to be the domestic priest. His fire arms, fiery missiles and the *triṣandhi vajra* indicate the result of his fire worship and *tapas* (penance) culminating in securing for himself these fire missiles. As a household god, he brings about the union of the married couple like a friend. In the Atharvaṇic form of the marriage³⁸ Br̥haspati dresses the hair on the head of the bride, who is the form of Sūryā, the bride of Aśvins. He increases her with progeny

37. This *rc* is corresponding to the RV 10. 13. 4. 'There is a different reading in the AV. The AV 18.3.41^c, reads as *Brhaspatih yajñamatanuta* for RV 10.13.4^c, *brhaspatim yajñamakṛṇvata*. The AV reading points out that Br̥haspati performed the sacrifice, while in the RV the gods are the subject of *akṛṇvata*. LUDWIG reads *vaivasvata* for *brhaspati* in the RV version. But there is no need for the emendation, as the "sense is quite intelligible in both the RV and the AV. The AV impresses on us the independent priesthood of Br̥haspati.

38. The *Daśakumāracarita* ii refers to the marriage celebrations according to the Atharvaṇic form. So it seems that the Atharvaṇic form of the marriage was current in the society even in the days of *Daśakumāracarita*.

(14.1.54, 55). A new garment given to the bride for putting on at the time of the ceremony, is given to her by Tvaṣṭṛ under the direction of Bṛhaspati. Bṛhaspati hands over the bride to the husband (14.1.52, 53). She is released by Bṛhaspati and then supported by the Viśvedevas (14.2.53-58).

Bṛhaspati is the champion of the cause of the Brāhmaṇas. The wife or the cow of a Brāhmaṇa must not be taken away from him. The AV 5.17 describes the state, which would take place in case the wife of a Brāhmaṇa is stolen from him. The wife of Bṛhaspati was taken away from him, but was restituted later on by the gods. The whole kingdom is ruined for the molestation of the wife of a Brāhmaṇa. This is a sort of a threat given to the Kṣatriyas to behave decently with the wives of the Brāhmaṇas. The abduction of the wife of Bṛhaspati seems to be at the basis of this threat.³⁹

Bṛhaspati as Brahman is invoked to deposit embryo in the rite of conception (5.25.4), to bestow brahmanical splendour (2.29.1), to protect men and cattles (2.26.2, 3.20.4), to lead from good to better state (7.8.1) and to clothe the young boy at the *godāna* rite (2.13.2). Bṛhaspati is a bull. With his hands of the Truth he releases a man from old age and a child from the snares of death. He rectifies errors in sacrifice (2.35.4, 3.11.8). He brings about harmony in the house (6.73.1). The noble minded and pleasant Bṛhaspati forming the very soul of a person, removes the defects in the mind and speech of a person and causes him no distress (16.3.5, 19.40.1). He is the Brahman in the sacrifice (5.26.2). He started the *bṛhaspatisava* to secure the heaven (13.3).

Bṛhaspati makes the demonic creatures come out and speak. He takes them in his charge (1.8.1, 2). He urges the plants to relieve the distress of the human beings (6.96.1). He provides amulets for securing prosperity and removal of calamity. The amulet of the *audumbara* tree is prepared by him (19.31.5). By means of the *pratisara* amulet for repulsion, all witchcrafts (*kṛtyās*) should be driven back by the goldly *purohitas*, thus indeed Bṛhaspati opines (8.5.5). The amulet of the plough share of *khadira* tree is put on by him for securing vigour. He tied it on Agni, Indra, Soma and Sūrya to kill the haters (10.6.7-9). The moon tied it on to shatter the cities of the demons (10.6.10). He tied it on Vāta to make him swift, on Aśvins to protect the agriculture (10.6.11.12). On account of it, the gods won all the worlds. The Āṅgirasas, the comrades of the Ātharvaṇas, were equipped with this amulet by Bṛhaspati, when they split the stronghold of the Dasyus

39. The AV 5.17 corresponds with the RV 10.109. The RV hymn consists of seven *ṛc*s, while the AV has eighteen *ṛc*s. The AV describes at great length the calamity that befalls the king, in whose kingdom the wife of a Brāhmaṇa is not safe. The poet seems to generalise the consequences from the particular instance of Bṛhaspati.

(10.6.17). Thus due to the amulet of Br̥haspati, everything took place in the world. This is the *brahman* of Br̥haspati, which overcame the demon Vala.

In the AV thus Br̥haspati occupies a unique position of a *purohita*, well-versed in the magical rites, amulets, medicine and the magical missiles. As a householder's priest he removes distress, calamities and demonic beings. He brings about the marriage of the bride. On the battle field he puts to rout the enemy by means of his *trisandhi* and employs the traps to confound the enemy. In the sacrifice he acts as Brahman. Thus here are in Br̥haspati, the functions of (1) a householder's priest, (2) a priest of magic, (3) a warrior on the battle field with his missiles, (4) a kind hearted god removing the ailments and defects of the persons by means of his *brahman*, and (5) a *purohita* at the court of a king.

IV. Br̥haspati in the other Samhitās, Brāhmaṇas and Upaniṣads

The Vājasaneyi Samhitā of the YV (36.2) refers to Br̥haspati as the priest rectifying the defect in the mind, eyes and heart of the people. It also points out that Soma is the son of Br̥haspati (8.9). It mentions that he is the *purohita* of the gods numbering 3, 11 or 33 (20.11).

The Kāthaka Samhitā praises Br̥haspati as the bull among men, possessed of universal form, destroying the godless people and as the fierce lord (4.16). It refers to him as the god in the upward direction (7.2). He acts as the *purohita* of the gods and offers sacrifice for Indra to secure supremacy for him over other gods (11.3.). He represents the Brāhmaṇas and grants Brahmanical splendour to them (11.4, 11.1, 13.7). The Brāhmaṇas offer the *br̥haspatisava*; while the Kṣatriyas offer the same *sava* and call it *indrasava* (14.8). He brought stability and lustre to *yajña* and supreme rulership to Indra (14.4, 21.2). In the fight between the gods and the Asuras, Br̥haspati was the *purohita* of the gods, while Śaṇḍāmarkas were those of the Asuras (27.8).

Thus in the Samhitas of the YV, Br̥haspati is taken to be the *purohita* of the gods and the priest in the sacrifice elevating its dignity.

The Aitareya Brāhmaṇa emphasises the equation that Br̥haspati is the same as Brahmaṇaspati, who is the same as the Brāhmaṇas (1.13). Br̥haspati is the *purohita* of the gods and of the human beings (8.24.2). The AB refers to the birth of Br̥haspati from the embers, which were not extinguished and which blazed up again. These embers are from the burning seed of Prajāpati, which fell down in his attempt at the illicit intercourse with his daughter. Bhṛgu and Aṅgiras were born of the same inflamed seminal fire (2.24). The AB comments on a verse from the AV. 7.8.1, which glorifies him as the god of eloquence and

speech.⁴⁰ He and his son, Soma, preside over all creation (2.38). Brhaspati is a model before all priests. The AB tells us that the gods led by Brhaspati conquered all celestial worlds, so the sacrificer led by Brhaspati as his *purohita* conquers the celestial world and becomes victorious (3.17). Even Indra secured supremacy over the gods through him. Once the gods did not acknowledge the supremacy of Indra over them. Brhaspati then offered for him a sacrifice lasting for twelve days. He then became their leader (4.25). So to secure leadership, children and cattle, beauty, sacred knowledge and fame and for sanctity, he is to be pacified (4.11). The assistance which Brhaspati gives to Indra in conquering the Asuras refers to his part in the feuds between the gods and the Asuras. Indra assisted by him conquered the tribes of the despisers of the Devas, when they encountered the Devas on the battle field. For, the Asura nation was everywhere subjugated by Indra with the assistance of Brhaspati and was driven away. Therefore the sacrifices subdue and drive away the nation of the Asuras by means of Indra and Brhaspati.⁴¹

A very interesting account is narrated at AB 7.26, 26-28 about the relation between Indra and Brhaspati. It is taken here for granted that Indra stands for the Kshatriyas and Brhaspati for the Brhmaṇas. The office of the *purohita* was traditionally held by the families of the Brhmaṇas with the family of a particular king. It seems that some *purohitas* did not allow the right of the king to participate in the food of the sacrifice. The *purohitas* claimed that the king would enjoy the share in the sacrifice only through them. Rāma Mārgaveya of the family of the Śyāparṇas explains to the king Viśvantara, whose *purohita* he was, that Indra had been excluded by the gods from receiving share in the sacrifice, for he had scorned Viśvarūpa, cast down and killed Vṛtra. He threw the pious Yatis before the wolves and rebuked his teacher Brhaspati. It was on that account that Indra was excluded from sharing in the sacrificial food. Following the same tradition AB tells us that all Kshatriyas were denied that right. Through their *purohitas* who constitute half of Kṣṭara, they could participate in the sacrifice. It is to be noted that the relations between Indra and his *purohita*, Brhaspati were not cordial. It may be that Brhaspati attempted to show himself more powerful than Indra. Indra being thus enraged, abused him. Brhaspati then disallowed any part in the sacrifice to him. Thus Indra stands for Kshatriyas and Brhaspati for their *purohita*. There was a tussle between them for mutual supremacy. The *purohitas* seem to have an upper hand over the other party. AB 8.26 glorifies the importance of the *purohita* at the court of a king.

40. See Dr. HAUG, *Translation of AB* Vol. II, p. 27 note.

41. Dr. HAUG remarks that these *asuras* are the Zoroastrians beyond any doubt. See his *Essays on the sacred writings of the Parsees*, pp. 226-230.

Thus the AB points out that Br̥haspati stands for the Brāhmaṇa *purohitas*, who are superior to the Kṣatriya kings, who are represented by Indra.

The Tāṇḍyamahābrāhmaṇa of the Sāmaveda points out that Br̥haspati is the Udgāṭ of the gods. This is quite appropriate since he is in the RV mentioned to be closely associated with the singing of the *ṛcs* and is in fact born of the *sāmans*. The Udgāṭ priest is thus asked to praise Br̥haspati, the first Udgāṭ in the sacrifice (1.9.1-12, 10.1.12, 6.5.5). His holding the position of Udgāṭ, brought about jealousy from the Asuras, who desired to kill him; but he saved himself by offering sacrifice (6.7.1). The TMB also refers to the *br̥haspatisava*, the sacrifice performed by Br̥haspati to secure the office of *purohita* for himself. Therefore any Brāhmaṇa desirous of securing such office should offer this *sava* (17.11.4). This *br̥haspatisava* is also called the *sthapatisava* (17.11.6).⁴² The recitation of the prayers called the *stoma* of Br̥haspati, enabled him to secure the priesthood of the gods (25.1.7). In the distribution of the *dakṣinā* at the close of the sacrifice, garment is given to the priest for pacifying Br̥haspati, who clothes people with the garments (1.8.10).

The Taittiriya Brāhmaṇa mentions that the attainment of the priesthood of the gods by Br̥haspati, was due to the offering of *br̥haspatisava* by him (2.7.1.2). The TB clearly mentions that Br̥haspati is a Brāhmaṇa among the gods (2.5.8.4, 3.7.6.3). Savitṛ is identified with Br̥haspati (3.7.6.3). The TB points out that Br̥haspati ran the race and came first among the gods to perform the *vājapeya* sacrifice. He secured the lordship of the heaven, which is his great glory. He then officiated in same sacrifice for Indra, who also secured that fruit. It is to be noted that Br̥haspati first and then Indra secured the lordship of the heaven (1.3.2.2). This domestic god of the RV is invoked here to bring harmony among the contending members of the clan or the family (2.4.4.6). The TB (3.1.4.6) identifies Br̥haspati with the constellation called *tiṣya*.

In the Śatapathabrahāmaṇa we find Br̥haspati identified with the Brāhmaṇas and Indra with the Kṣatriyas (9.3.4.18). He is described as wise (4.2.1.27). Soma is born of him (4.9.2.12). He is the Udgāṭ priest in the sacrifice. A gift (*dakṣinā*) of a garment is given to him (4.3.4.26). He stays in the sky (2.3.4.36). He is identified with the *brahman*, which means *yajña* (3.1.4.15).⁴³ The institution of *yajña*

42. The *sthapati* is taken here by Sāyaṇa to mean a person skilled in the technique of the establishment of the *dharma*.

43. It is interesting to note that Br̥haspati is associated with the *brahman* in all its implications in different periods of the Vedic literature. In the RV he is the lord of the *brahman* (the *ṛcs*). In the AV he is the master of the magic (the *brahman*). In the Brāhmaṇas, he is the *yajña* (the *brahman*). Thus though the significance of the word *brahman* changed in the different periods, Br̥haspati remained its master or lord.

seems to have received a set-back and the opinion prevailed among the people that sin is incurred by the performance of it. Brhaspati Āngirasa revived and made more stable the institution of *yajña*. The SB tells that disbelief (*asraddhā*) took hold of men that those who offer sacrifice become sinful and those who do not offer it become more righteous. As a result of this no sacrificial food came to the gods, who subsist on it only. The gods then asked Brhaspati Āngirasa to restore the institution of the sacrifice among men, who had no faith in it. Brhaspati came to the men and told the means to secure righteousness by performing the sacrifice (1.2.5.25-26). We may thus say that Brhaspati was responsible in removing the disbelief among the people regarding the efficacy of the *yajña* and reviving it to secure its glory. Thus SB uses Brhaspati to restore the dignity of *yajña*. Brhaspati restored the sacrifice, which was injured, being torn by Rudra. The sacrifice is Prajāpati, who was pierced because of his sin, caused by the illicit intercourse with his daughter. Brhaspati made it complete (1.7.4.21-22). Brhaspati is associated with Viśvedevas (3.4.2.1). Along with the revival of *yajña*, Brhaspati is also credited with the strengthening the priesthood, which turned to him and make it subject to him (3.9.1.11-14).

The *vājapeya* sacrifice is the *brhaspatisava* of the AV 11.3 (5.1.1.19). The *vājapeya* belongs to him, for he won it in a race with the gods. By offering it, he ascended to the higher region where he stays (5.1.1.4). This is about the first *vājapeya* sacrifice. In the normal *vājapeya* sacrifice an offering of the cooked wild rice (*nīvāra*) on seventeen potsherds is offered to him (5.1.4.12, 13). In this sacrifice the Brahmā mounts a cartwheel set on a post as high as a navel and says 'I ascend to the highest heaven of Brhaspati', and the sacrificer reaches there after his death (5.1.5.8).

Thus the SB points to the greatness of Brhaspati as the restorer of the system of sacrifice, as the leader of the Brāhmaṇas and the *purohitas* and as the originator of the *vājapeya* sacrifice which is the same as *brhaspatisava* of the AV.

The Gopātha Brāhmaṇa points out that Brhaspati Āngirasa is the Brahman of the gods (2.1.1). He had a wife by name Dhenā (a cow) (2.2.9). He restored the injured sacrifice (2.1.2).

The Taittiriya Āraṇyaka (1.10.1) mentions him as the son of the earth and the sky without mutual union. The Maitrāyaṇīya Āraṇyaka tells a peculiar story, according to which, Brhaspati disguising himself as Śukra went to the Asuras and told them for their destruction, the doctrine of the non-existence of the Ātman, the doctrine of delusion (7.9).

In the Upanisads he plays an insignificant part. He is mentioned to be the lord of speech and is identical with the *udgītha* in the

Chāndogya Upaniṣad (1.2.11). He is invoked along with Indra to confer bliss on the singer in the Taittiriya Upaniṣad (1.1.1). The Jābāla Upaniṣad (1) of the AV narrates a dialogue between Br̥haspati and Yājñavalkya about the meditation on the Highest Principle.

Thus in the AV, in the Brāhmaṇas and in the Upaniṣads we find Br̥haspati as the first priest of the fire and magic, and is identified with the *brahman* in the sense of prayer and magic. He is also the lord of the household and *purohita* of the gods. He symbolises Brāhmaṇas and Indra the Kṣatriyas. The Brāhmaṇas claiming to be the *purohitas* of the kings, considered him to be the ideal before them. His intelligence and wisdom are remarkable.

V. Br̥haspati in the Mahābhārata

Āngiras had the following issues : Br̥haspati, Utathya, Payasya, Śānti, Ghora, Virūpa, Saṁvarta, Sudhavan.⁴⁴ He had a daughter by name Varastri. Atharvan is born in the family of Āngiras as the name Atharvāngiras implies. The AV (10.6.20) speaks of the Atharvans as the comrades (*medians*) of the Āngirasas. In the Mbh. they belong to the family of Āngiras, (5.18.8). Out of the eight sons of Āngiras, Br̥haspati, Utathya, Saṁvarta and Sudhanvan figure prominently in the Mbh. The remaining four are barely mentioned. Br̥haspati had two sons viz. Kaca and Bharadvāja. Here Br̥haspati, figuring in the Mbh. is treated.

Br̥haspati and Śukra, respectively the sons of Āngitas and Bhṛgu seem to be contemporary. They represent the highest Brahmanical culture and intelligence. They are jointly praised for their intelligence. After the death of Drona, Dhṛtarāṣṭra remarks that he was equal to Br̥haspati and Śukra (7.9.30, 7.6.18).* They possessed brilliance. Aśvatthāman and Arjuna possessed the brilliance of Śukra and Br̥haspati (8.17.1).* Br̥haspati is the ideal of intellectual perfection. The king Kārandhama was like Br̥haspati in intelligence (14.4.22).* Br̥haspati knew all *sāstras*. He was respected by both gods and demons (1.94.33-35). He had ability to handle any situation tactfully (1.97.6). His wife is Tārā (5.115.11-14). He belonged to the great family of Bhṛgvāngiras, whose progeny is claimed to be the lord of the creation, practising penance, knowing the Vedas and progenitors of other great families (13.85.36-43).* A time was there in the past, when the whole world was peopled with the descendants of the Bhṛgus and the Āngirasas (13.85.35).*

44. Cf. Mbh. 13-85.30-31*. The references marked with asterisk refer to the Bombay edition of the Mbh. and those without it to the B. O. R. I. edition. I have used all published *parvans* of the Mbh. by B. O. R. I. For remaining *parvans* I have used the Bombay edition.

(i) Birth of Br̥haspati : Br̥haspati is born of Āṅgiras, a form of Agni. Agni being disgusted with the task of carrying oblations to the gods, disappeared. He came to Āṅgiras, whom he asked to be Agni forever. He refused this offer and requested Agni to be born of him. From Āṅgiras, Br̥haspati was born first. Then the whole family of Agni was born of Br̥haspati (3.208-209). Thus the Mbh. records the association of Br̥haspati with Agni in conformity with the account in the Vedic literature.

The Mbh. also tells us that Br̥haspati is one of the Ādityas, who are the children of Kaśyapa. Kaśyapa is one of the issues of Brahman like Āṅgiras. This explains the reason why Br̥haspati is mentioned to be a god (1.66.38).

(ii) Br̥haspati is also associated with Indra. Indra, having killed the two Br̥ahmanas viz. Vṛtra and Triśiras, the sons of Tvaṣṭṛ, disappeared. His place was taken by Nahuṣa, who oppressed the Br̥ahmanas and desired to enjoy the company of Indrāṇī. She came to Br̥haspati Āṅgirasa and asked his protection against Nahuṣa. He promised her to bring Indra back (5.11.21). He also offered a sacrifice to destroy Nahuṣa (5.15.25). On account of the performance of the sacrifice, Agni found out Indra, concealed in the stem of a lotus (5.16.11). Indra then was reinstated on the throne of the heaven. In this account of the reinstatement of Indra, Br̥haspati, the *purohita* of Indra plays a vital part. Br̥haspati thus helped to re-establish the glory of the Brahmanical religion which was lost for some time in the absence of Indra.

Br̥haspati acted as the guardian and teacher of Skanda, the son of Agni and Sīvā Āṅgirasi, and of Śuka the son of Vyāsa. Br̥haspati as the *purohita* of the gods performed the birth rite and education of his two wards (9.45.1*). At the time of the birth of Śuka, the son of Vyāsa, all Vedas presented themselves to him. However formally Br̥haspati taught him the Vedas, the *itihāsa* and politics (*rājyaśāstra* 12.324.22-25*). It is to be noted that there was a close association between two priestly families of Āṅgiras and Vasiṣṭha. Vasiṣṭha praises him in his hymns of the RV (7.42.1; 52.3). He is also a seer in the AV. He is described by Kālidasa as the store of the Atharvanic knowledge.⁴⁵ Parāśara, who is the grandson of Vasiṣṭha, is the father of Vyāsa and the grandfather of Śuka. Br̥haspati is the guardian and the teacher of Śuka. The Bhārata is the composition of Vyāsa, the Vasiṣṭha (1.1.61). This explains the Vasiṣṭha element in the epic. However in the Mahābhārata, in its final redaction it has been subordinated by the Bhṛgvaṅgirasa element in it. The Mbh. shows that Śuka learnt all sacred knowledge from Br̥haspati Āṅgirasa.

(iii) The Mbh. in its manifold teachings also teaches the gospel of Devotion, which is called *nārāyaṇiyadharma* in the Sāntiparvan.⁴⁶ Bhīṣma narrates the account, in which he tells that Bṛhaspati was responsible for the preservation of the Vedic learning after the deluge, when Vāsudeva created all new creations (12.210.20, 21*). Bṛhaspati, being the lord of the *brahman* i.e. the Vedic knowledge, is thus credited by Vāsudeva to be the repository of all sacred knowledge, even in his new system of religion, which replaced the religion of sacrifice. There were first the seven sages called the seven *prakṛtis* or *saptacitraśikhandins* viz. Marici, Atri, Āṅgiras, Pulastyā, Pulha, Kratu and Vasiṣṭha (12.225.29). These along with Svāyambhava composed a scripture of a lakh of verses. Nārāyaṇa was pleased with this scripture, composed in agreement with the Ṛc, Sāman, Yaju and Atharvāṅgiras Vedas. From this, the religion of all people proceeded (12.335.38-40*). Nārāyaṇa prophesied that Bṛhaspati Āṅgirasa would teach this scripture, outlined by these sages, to the world. The whole world would receive this teaching through him. He further prophesied that a king by name Uparicara, a perfect devotee of Nārāyaṇa and of nonviolent and non-killing nature would be born and would receive instructions in this scripture from Bṛhaspati (12.335.46-56*). The sages then deposited the scripture in Bṛhaspati, who was not yet born. When he, the son of Āṅgiras was born, he got the name Bṛhaspati owing to his great qualities (*brhat* = *brahman* 12.336.2*). Bṛhaspati then taught this scripture to Uparicara. He acted as a priest in the horse sacrifice of Uparicara, in which no victim was killed. Owing to the teaching of *śāstra* taught by Bṛhaspati, a new precedent was formed, in not killing any victim in the sacrifice, in which usually victims were killed.

Thus it is interesting to note that Bṛhaspati Āṅgirasa, of all sages, was given the credit of propagating the new doctrine of Nārāyaṇa and the new type of sacrifice, in which no killing was effected. This was a new order of the religion of Devotion propounded by Nārāyaṇa. The propounder of this new doctrine of devotion felt confident that the name of Bṛhaspati Āṅgirasa was a guarantee about its being felt as quite traditional system by the public, though it was reformist in its tendencies. The *nārāyaṇiyadharma* attempted to fill in the cavity formed by the decadence of the Brahmanical religion of sacrifice in the religious life of the people. This new religious reform introduced a sacrifice where no killing of victims took place. This was a departure from the normal Vedic sacrifice, which involved killing. For the propagation of the new reform in religion, which was necessitated by the growing Jain and Buddhist tendencies, which attacked the killing involved in sacrifice, this change was introduced by the founder of the *nārāyaṇiyadharma* in the *sanātana* (traditional) Vedic religion. This reform was sponsored

by the *sātvatas*. In this reform the old Vedic religion was given its due respect, yet to check the growing heterodox tendencies, the Brahmanism assumed a new form, incorporating in its old ideals, the new Bhāgavata religion. The followers of the Āṅgirasas and the Bhṛgus, who championed the cause of the Brāhmaṇas and the Vedic tradition, supported this new religion of Bhakti (devotion). That is why we find Lord Kṛṣṇa saying that he is Brhaspati, the chief *purohita*; he is Uśanas, the best of the *kavis*; he is Bhṛgu among the great sages (6.32.24, 25, 37). The Bhṛgvaṅgirasas, who had influenced the kings in the domestic, religious and political affairs in their capacity as their *purohitas*, whole-heartedly supported this new religious movement, which guaranteed their place in the religious system. This must be the reason of the prominent mention of Brhaspati Āṅgirasa as the preserver and propagator of the new religious movement.

(iv) Brhaspati and Nitiśāstra : Brhaspati and Śukra in their capacity as the *purohitas* became proficient in the science of politics. As the spiritual and political guide of the kings, these *purohitas* had traditional knowledge of this *śāstra*. Bhīṣma in the Sānti and Anuśāsana parvans of the Mbh. gives nothing but the summary of the political and religious doctrines propounded by Brhaspati and Śukra (12.58.2, 3*). The Mbh. giving the account of the treatises on politics tells that Śiva composed a treatise on politics consisting of ten thousand chapters, called *vaiśālākṣa*. Indra condensed it in five thousand chapters called *bāhudantika*. Brhaspati then condensed it in three thousand chapters called *bārhaspatya*. Kātya Uśanas condensed it in one thousand chapters. It will thus be seen that Brhaspati is the first among the sages to condense this treatise on politics (12.59.81-85*). Thus Brhaspati occupies a unique position among the writers on politics.

(v) The views attributed to Brhaspati in the Mbh. :

(1) Brhaspati advocates the policy of activity on the part of the king. Even Indra became the lord of gods through the strong policy of activity. He points out that a king of active life excels over one who only talks. In this respect even mere intelligence of the king is of no use if it is not followed by activity. He advises the king to follow the policy of strong activity and deal with each potential enemy very cautiously; for, the position of the enemy is also a factor of considerable importance for the king (12.58.14-18).

(2) Brhaspati advocated the use of magical missiles in the warfare and the members of his family such as Drona and Aśvatthāma fought in the battle. Drona commanded the army of the Kauravas. In the whole range of the Brahmanical families we find only the members of the Bhṛgvaṅgiras family mastering the technique of warfare and taking active part in it. No other priestly family seems to have attained

excellence in this respect. These Bhṛgvaṅgirasa teachers fought for the sake of their kings, whose *purohitas* they were. In this connection it may be noted that Bṛhaspati was the *purohita* of the gods and Śukra Bhārgava was of the Asuras. Both of them were the famous teachers of politics, and knew the technique of warfare. They designed the arrangement of the armies on the battlefield. In the fight between Rāma and Rāvaṇa, Rāma arranged his army according to the precepts of Bṛhaspati and Rāvana according to those of Śukra (3.269.5, 6). Arjuna arranged his armies in the *krauñcāruṇa* formations as prescribed by Bṛhaspati (6.50.40). Thus the *purohitas* not only indulged in the magical practices, but were competent to teach the Kṣatriyas in the mode of warfare and the use of the weapons on the battle field. They could do the job successfully, because they themselves were the masters in the science of warfare.

(3) Draupadi in the Āranyakaparvan, refers to the Nītiśāstra of Bṛhaspati, while discussing the nature of *dharma* and the duties of a man (3.33.57).

(4) In the dealings of a king, Bṛhaspati advocates the policy of conciliation. To illustrate the relative values of conciliation, use of money, punishment and fifth-column activities, Bhīṣma quotes a dialogue between Indra and Bṛhaspati. Bṛhaspati here points out that out of the different means for securing one's object, conciliation is the only means of securing victory and of being respected as an authoritative person. A person putting on a gloomy appearance and sitting with knitted eyebrows, is indeed hated by all. On the other hand if he puts on a smiling face and pleasing countenance, and speaks in simple and pleasing words, he is liked by all. Thus Bṛhaspati speaks of the great value of the enchanted atmosphere of the pleasing manners and expression. A man of pleasing manners and expression secures what one would not get even by punishment (12.84.1-11*).

(5) At 12.103.1-53* Bṛhaspati tells Indra how a king should behave towards his rivals. He points out that quarrelling with the enemy does not always lead to success. To avoid quarrelling, the king must always practise forbearance. He should check any sentimental outburst against his enemies. With a prospective hope of conquering the enemy, the king may become humble before him, inspiring confidence in him. But when an opportunity comes, he should attack him. He should always foster discontent in the country of the enemy by means of a regular system of spies. He should, if necessary, bribe the ministers of the enemy. With the help of his priest, he should even practise witchcraft to destroy his enemy. He should employ even his own ministers or trusted men on the secret mission of spying and thus affect the morale of his enemy. All these are the fifth-columnist activities, so well known

in the recent world war. Brhaspati thus advocates a strong system of spies, manned by trusted men, fifth-columnist activities and even practice of witchcraft to win the enemy. Referring to the nature of true friendship, he points out that friendship demands absolute mutual sympathy between the friends in all matters.

(6) Brhaspati advocates the strong and righteous rule of the king, which alone is the root cause of the prosperity of the people. The strong and powerful king alone can inspire awe among his people and check lawless elements in his kingdom. The kingship is an absolutely essential institution as much as the luminaries in the sky. For want of the king there will be utter lawlessness, disorder and persecution of the weak by the mighty and of the religious by the irreligious. Without him the whole social order would crumble and religion would be at stake. The effects of the weak king can be seen perpetrating even to the families. The youngsters in the family would not obey the seniors. Immorality would prevail. People would not respect the social institutions like marriage. There would be inter-mixture of the castes. The country would soon be in the depth of the economic depression. Therefore the king must rule supreme. He is not an ordinary man, for he is made up of the portions of Agni, Āditya, Mṛtyu, Vaiśvāra and Yama. Thus according to Brhaspati the king is a Divinity. This is the doctrine of Āṅgiras. Brhaspati the son of Āṅgiras advocates the same doctrine (12.58.59*).

(7) At 12.124.19.35,* Brhaspati instructs Indra in the desirability of having good moral character. Brhaspati also tells him that true knowledge alone leads one to salvation.

(8) Brhaspati advocates easier and less expensive substitutes for the difficult and more expensive sacrifices. He tells that a gift of a cow, land or gold to the Brāhmaṇas removes all sins and defects. He values the gift of a fertile land to the Brāhmaṇas as equivalent to the sacrifice of the lives of many heroes on the battle field and the actual performance of sacrifices. It is to be noted that in the transition from the Vedic religion of sacrifice to the *ācāradharma* of the epics and the *purāṇas*, the Āṅgirasas play a very important part in laying down simple equivalents for the cumbrous sacrifices. They are within the reach of an average man of the society and equally efficacious as the sacrifices. Brhaspati thus advocates the practice of offering gifts to the Brāhmaṇas to get rid of the sin and to secure salvation (13.62*).

(9) While describing the rotating wheel of the worldly existence (*samsāracakra*) to Yudhiṣṭhīra, Brhaspati tells that the human being alone is responsible for his actions and must reap their fruits. Therefore he must be very cautious about his behaviour. When he dies, only his good deeds follow him, leaving behind him all relatives.

Equipped with *dharma* he goes to the heaven, and with *adharma* he goes to hell. The five elements along with their presiding deities constitute the body of a man. Even though the body perishes, the divinities remain to witness the good and bad actions of man. These divinities enjoy food swallowed by man and produce the seed from which the human beings are born. By the practice of *udharma*, a man obtains a number of births and deaths and when the deeds are exhausted by their fruition, he is again born as a human being. The *adharma* results not only from the physical actions, but also from the mental ones. As a result of these mental and physical sins he gets many ugly births and consequently goes to hell. He, who expiates his sins and confesses them to a pious Brāhmaṇa, becomes sinless. The gift of food or any article to a Brāhmaṇa also removes the sin. Bṛhaspati also tells that non-killing is the best religion. Non-killing, performance of the Vedic rites, meditation, control over the senses and service are the five doors of *dharma*. The practice of non-killing leads one to the highest bliss. Along with non-killing one also should bear in mind the oneness of the soul and piety towards all. In the daily behaviour one must bring into practice all these tenets of *dharma*, and must avoid eating flesh and drinking wine. A person observing these principles is actually performing a horsesacrifice and practising penance⁴⁷ (13.111-113*). Bṛhaspati is also an author of a work on Arthaśāstra (13.39.10-11*).

Bṛhaspati spent his whole life in the practice of the *brahman* (the R̥gvedic hymns, the sacrifice or magic). He practised penance and controlled his senses. Thereby he was valued by the gods (5.29.13).

Bṛhaspati, the son of Aṅgiras, is associated with the cult of Agni. He is the *purohita* of the gods. His descendants are the teachers of magical missiles and skilled warriors, helping the kings. Bṛhaspati is the celebrated teacher and author of political science and skilled in the formations of the army on the battle field. He is the teacher and proounder of the *nārāyaṇiyadharma*, founding the religion of devotion and performance of the Vedic sacrifices without killing victims. He is also authority on social, religious and philosophical matters vitally affecting the life of the people. We feel in his teaching the urge of preserving the old Vedic religion in the new garb to suit the changed circumstances. His teaching of *ahinīsā* and the conception of moral good seem to anticipate the Jain doctrine and in advance incorporates them in the Vedic religion.

I have described elsewhere the part played by Bṛhaspati in the Rāmāyaṇa.⁴⁸

47. Bṛhaspati actually advocates here the principles as were taught by Lord Mahāvīra, the founder or reformer of Jainism.

48. See my paper on the authorship of the Rāmāyaṇa, *Bombay University Journal*, XII, part II, 1943.

We have thus taken the bird's eye view of the activities of this Āṅgirasa Teacher, Br̥haspati from the Vedic to the epic period. Br̥haspati must have started the priesthood of Agni, composed and sung the *sāmans*. He was then taken to be the lord of *brahman* (Brahmaṇaspati). The *brahman* stood for magic also. So he was the author of the hymns and practice of magic (the *brahman*). His descendants followed his example by becoming the *purohitas* at the court of the king. Thus the identification of Br̥haspati with Brāhmaṇas and Indra with Kṣatriyas became complete. In the Brāhmaṇa religion of sacrifice, Br̥haspati became the lord of sacrifice too, for sacrifice was the *brahman*. He started the *vājapeya* sacrifice, which is the same as *br̥haspatisava*. The office of the *purohita* was maintained by the members of the Āṅgiras and Bhṛgu family. As the *purohitas* of the kings, they became their guide, philosopher and teacher of politics and religion. All these descendants must have looked with admiration and pride at Br̥haspati, who started the practice of officiating priests with the kings. Their descendants collected together the family lore and traditional teachings of Br̥haspati and glorified him. We cannot imagine that Br̥haspati lived for all these years. But out of admiration for the first *purohita*, the BhṛgvaĀṅgirasas must have made Br̥haspati as their mouth-piece for propagating their doctrines for the preservation of the *sanātanadharma* (the traditional religion) on the new model, incorporating many new religious doctrines and deities and thus widening the scope of the old Vedic religion.⁴⁹

49. For the position of Br̥haspati in the Dharmasāstra literature see KANE, *History of Dharmasāstra*, Vol. I, pp. 123-126 and 207-213.

THE ANTIQUITY OF GLASS BANGLES IN INDIA

By

H. D. SANKALIA

Glass bangles, particularly of the type mentioned in this article, do not seem to be more than 600 years old in India. Such bangles of glass probably first came into existence in the 14th century A. D. when the Persian Muslims established themselves in India, partly as soldiers of fortune, and partly as artists and craftsmen.

Some kind of hand or arm ornament, called by its shape, the material used in it and its position (on the arm or hand), as armlet, wristlet, bracelet or bangle¹ for decorating the body is known in society—primitive and civilized—for several thousands of years. Bangles of chank (*śaṅkha*), and various kinds of soft and semi-precious stones were current in Europe during the New Stone Age,² and during the chalcolithic times in Crete,³ Mesopotamia,⁴ and Egypt.⁵

Originally it was worn both by men and women. Until very recently some kind of hand or arm ornament, called variously *kadū*,⁶ or *kallū*, *pañhochi* (wristlet or bracelet) either solid or flexible, of gold or silver was worn by boys and men in India. However from the time of the *Mahābhārata*, a *śaṅkha valaya* (chank bangle) as the story of Bṛhannadā⁷ indicates, had come to be regarded as a sign of femininity. This tradition has survived through the mediaeval (when a Rajput for his cowardly conduct in war was presented with a pair of bangles) to the modern times and was witnessed during the Civil Disobedience movement.

1. The word is *Baṅgāḍī* (Gujarati), *Baṅga* (Punjabi), *Bāṅgadi* (Marathi). According to HOBSON-JOBSON, p. 60, "The original word properly means a ring of coloured glass worn on the wrist of women; (the *chūri* of N. India); but bangle is applied to any native ring-bracelet" etc. The earliest reference in English language, known to it, is of 1803. According to Dr. KATRE, the word may be derived from Sanskrit *Vakra*: bent, or crooked, Pk. *Vanka*—(already Sk. *Vanku*), which would become in the North-Western Prakrit dialect *baṅga*. From this it seems to have been borrowed by the Western Prakrit dialects, like Gujarati and Marathi. The dictionaries give no pre-Muslim references. It seems therefore that the word is of later growth.

2. CHILDE, GORDON, *Dawn of European Civilization*.

3. GLOTZ, *The Aegean Civilization* (1925), p. 80-81.

4. DELAPORTE, *Mesopotamia* (Babylonian and Assyrian civilization), p. 196 & 337.

5. GLANVILLE, *The Legacy of Egypt*, p. 98.

6. Perhaps these were so from very early times. Dr. KATRE kindly draws my attention to a remark of Patañjali, where he says that *kaṭaka* was made of gold.

7. I am obliged to my colleague Dr. I. KARVE for pointing out this story, *Virāṭa Parva* (Critical Ed.), IV. 40. 23. We are told therein that Arjuna who had so far assumed the dress of a dancer discarded it and along with it the *Valaya* or *Saṅkhacudā*.

But a *valaya* (bangle) was not only a sign of femininity. For a married woman, at least from the times of *Hāla* who composed the *Gāthāsaptaśataka*,⁸ a *valaya* was also a characteristic showing that her husband was alive. (*Avihavā lakkhaṇa valaam*). Of what this *valaya* was made, we cannot say for certain. Probably it was made of chank or lac.

Nowadays such a position is enjoyed by the glass bangle in Hindu society. If it breaks in daily life when the husband is alive, it is not to be called "broken". A special word or expression has to be used for such a broken bangle. Gujaratis describe it with the expression " *Nandavaī gai* ", meaning, probably, that the bangle is jingling ; the corresponding expression in Marathi is " *Vāḍhaleli* " signifying, probably, that it has "increased". In this conventional, euphemistic usage there is implied reference to the custom of breaking a widow's bangle (by her own hand) as soon as the husband is dead. Thus in a married state a (glass) bangle is supposed to be "unbreakable". And it was for this reason that one of the expressions used in blessing a married woman was to describe her as having " *vajracūḍāmaṇi* ", one wearing *cūḍā* (bangle) of unbreakable chank-shell.

Glass bangles seem to have acquired in Hindu social life such a high position during the Muslim and post-Muslim period. For research during the last two years has shown that glass bangles probably first came to be made in the Deccan (India) during the Bahmani period (A. D. 1347-1525).⁹

We have two kinds of archaeological evidence for the above statement. The first is negative. As said earlier the bangle as an object for decorating the body goes back to Neolithic times. In India the earliest specimens so far found belong to the Indus Valley Culture, found from Harappa, Mohenjo-daro, and other sites in Sind. These bangles are made of either gold, ivory, bone, chank-shell or clay. Other specimens found after an interval of about 2300 years, recovered from excavation at ancient sites of Takṣaśilā, Pātaliputra, Bhita, Sanchi, Bairat, Rairh, Amreli (Kathiawad), Paithān, Kolhapur, etc. are also of similar material or of lac. From a few sites, pieces of glass bangles have been obtained, but since these are surface finds for a chronological study these are useless.

References in literature or shapes and types of bangles suggested by paintings in the Ajanta, Bagh and other caves, or the sculptures from

8. *Ed. by W. F. BER, (Leipzig, 1881), p. 250.

9. Other bangles, of gold etc. are not known to be broken. Possibly because, being of precious metal, they are allowed to remain with the widow as her property. As such some widows in aristocratic and richer classes are now-a-days wearing gold bangles, but the Hindu religion strictly does not permit it.

Barhut, Sanchi, Mathura, Amaravati¹⁰ and Nāgārjunakonda¹¹ prove merely the popularity and antiquity of the bangle as an ornament used by women and men. These do not indicate as a rule the material used in the ornament, though it may be guessed in some cases. These comprise gold, rarely silver, pearls, chank shell, lac and terracotta, all the materials, of which specimens have been obtained from archaeological excavations.

In no case it is possible to single out any specimen as made of glass. Thus the existence of glass bangles prior to the 14th century cannot be proved either archaeologically or from literature, sculpture and paintings.

On the contrary definite archaeological evidence was obtained from the excavations conducted at Kolhapur in 1945-46 that the glass bangle industry was introduced in the Deccan in or about the Bahmani period.

No less than 10 natural soil layers and 5 structural periods were unearthed in these excavations. All the specimens of glass bangles—and these could be counted in hundreds—were located in layer three consisting of *Pāndhri Māṭī*, a soft, yellowish brown soil, formed by decomposed mudwalls and other debris.

These mud walls were of two building periods, the top one dated on the evidence of coins found in association with it, to the Bahmani period; the one below to the immediately preceding Yādava or Śilāhāra. Practically all the glass bangles, wires, and glass slag were found from the Bahmani layer, and none from the layers below it, whereas the Bahmani layer itself was sealed by a thick layer of riversilt, and this in its turn by large rubble stones and top soil.

The presence of glass wires, of incomplete or rejected bangles and glass slag show that the bangles were manufactured on the spot and not imported from elsewhere. Its stratigraphical position indubitably enables us to place it in the Bahmani period.

Bangles of the type unearthed at Kolhapur had been found by FOOTE and others before in the Deccan and Karnatak: at numerous places in Bellary District,¹² at Maski, Kadkal, Paithan (Hyderabad State), Khānāpur (Satara), Maṅgalvedhā (Sholapur¹³) and Chandravalli (Mysore State), whereas Sir Aurel STEIN had found them in his explorations of Seistan, Baluchistan and the Indo-Iranian border.

10. SIVARAMAMURTI, *Amaravati Sculptures*, (Bulletin Madras Govt. Museum, 1942), p. 111-12, pl. vi.

11. NAIK, "Studies in Nāgārjunakonda Sculptures" *BDCRI*, II, p. 86.

12. FOOTE, *Indian Prehistoric and Protohistoric Antiquities* (Madras, 1916) p. 220-21 pl. 44-45.

13. Part of this information I owe to Dr. M. G. Dikshit,

Before arriving at any conclusion from STEIN's discovery of glass bangles during his explorations in Waziristan and Northern Baluchistan, the territories of Kharan, Makran and Jhalawan comprised within the Kalat State, that is Southern and Western Baluchistan (or ancient Gedrosia, as STEIN calls it), and North-Western India and South-Eastern Iran, it is necessary to record his evidence in detail.

In Northern Baluchistan fragments of glass bangles have been reported mainly from two sites¹⁴ : a piece of a black glass bangle at a depth of three feet, along with painted grey ware, copper implements etc. from the mound at Periano-Ghundai (Zhob¹⁵) ; and similar pieces along with flint scrapers, stone beads and copper from a mound at Dabarkot (Loralai District) "on low levels". But in the cutting D. E. on the same mound at the latter site, iron objects were also found along with fragments of black glass bangles.¹⁶

During the second tour, in Southern Baluchistan, a fragment of dark blue glass, "of uncertain age," was found on the surface of the mounds of Besema and Zayak (Khārān¹⁷) ; a fragment of a black glass bangle, perhaps from an early stratum, at Turbut,¹⁸ while the precincts of Miri yielded "pieces of glazed pottery of all kinds, ranging apparently from early mediaeval Persian ware to Chinese porcelain". Further at Suktogen-dor¹⁹ was found on the surface along with blades and scrapers of flint, stone vessels and bangles of shell, "fragment of an elaborately decorated glass bangle", "composed of three layers (cobalt blue, brown and yellow) fused" together and having "its keel decorated with a row of small raised light blue spots." Another fragment was found in a painted urn, at a depth of 5 ft. from the surface, at Shāhī-tump.²⁰ On the surface of the mound²¹ at Mādak-kalat (Kolwa) numerous fragments of coloured glass bangles were picked up along with glazed pieces bearing arabesque ornamentation and iron implements.

A few fragments of glass bangles showing coloured decoration in relief or inlay were also found in the trial excavations on a mound at Kulli (Kolwa).²² Like similar fragments found at Suktogen-dor and Shāhī-tump, STEIN regarded these as "manifestly imports from a far more advanced region". But since they were found at some depth, he thought them to be old.

At the same site in trench IV was²³ found "a piece of a bangle made of very dark glass and ornamented with fine relief spirals in different colours", along with terracotta figurines, a small copper fragment and pottery, plain and painted.

14. STEIN, *Archaeological Tour in Waziristan and Northern Baluchistan*, MASI 37. p. 440-41. 15. Ibid., p. 60. 16. Ibid., p. 61.

17. STEIN, *Archaeological Tour in Gedrosia*, MASI 43. p. 34.

18. Ibid., p. 55.

19. Ibid., p. 63-64.

20. Ibid., p. 93.

21. Ibid., p. 111.

22. Ibid., p. 123.

23. Ibid., p. 125.

During the explorations in Persian Makran STEIN noticed on a small, flat, mound near the Castle of Jamshed, Giti,²⁴ the ground "strewn with plentiful fragments of glazed pottery, relief decorated ware, and glass bangles". The glass bangles showed great variety of colouring and are often decorated with 'jewels' in relief on a raised keel.

It is worth noting that STEIN regards the glazed ware as belonging to mediaeval times, whereas according to R. L. HOBSON such a pottery was of Persian manufacture of the 9th to 10 century A.D.

At Bāmpur²⁵ two fragments of a glass bangle were found at a depth of 8 ft., in what looked like a Muslim grave.

When elsewhere at Bāmpur²⁶ some more pieces were found then STEIN observed, "the discovery of several fragments of glass bangles, inlaid in colours, on levels of 2 and 3 feet, raises an interesting problem. Their association here with prehistoric remains might be subjected to doubts were it not that glass bangles of a closely corresponding type are attested for quite a series of chalcolithic sites from Seistan to Kulli in Kolwa and Sutkagen-dor. Several of the decorated glass bangles found at different depths of the trench have been subjected to careful examination by Mr. Horace C. BECK, without any definite conclusion being derived from it as to their age". (According to BECK the bangle could not be older than 1500 B.C.). STEIN further adds, "It deserves to be noted that no distinct difference in the make of the glass was traced between the fragments from stratified layers and the numerous specimens found on the surface of the Bāmpur site".

At Chāh Husainī²⁷ a fragment of a black glass bangle inlaid with a brilliantly coloured pattern was found at a depth of 16 ft. along with pottery etc.

Some fragments of decorated glass bangles turned up also at Sūrkh-qualāt²⁸ and at other prehistoric sites. While along the Persian Gulf coast, on a site²⁹ which STEIN considers to have undergone a prolonged occupation from early Islamic times, were found pieces of glass bangles with small raised spots of yellow and green, besides glazed ware and porcelain.

As the above record shows STEIN found glass bangles of varied types (simple) black, coloured, black with inlay work, and polychrome (several coloured bands fused together with beads on the uppermost band), in association with :

(i) painted pottery, stone implements, copper fragments etc. probably of chalcolithic age ;

24. STEIN, *Archaeological Reconnaissances*, (London, 1937), p. 82-85.

25. Ibid., p. 106. 26. Ibid., p. 109, pl. x. 418.

27. Ibid., p. 128-29. pl. x. 47-553. 28. Ibid., p. 140. 29. Ibid., p. 197.

- (ii) painted pottery, iron implements etc.
- (iii) glazed ware, China ware, plain and painted pottery, and other objects of early mediaeval times.

This association in a large number of cases was merely on the surface. Only at four sites Shāhi-tump, Kulli, Bāmpur, Chāh Husaini were solitary pieces found at some depth in trial excavations.

On the strength of this evidence alone STEIN was inclined to assign these solitary bangle pieces to the chalcolithic period, though he himself had often said, as quoted above, that their antiquity might be doubted; that they seemed to be imports from advanced regions, and that they probably were of the same age as the glazed ware.

BECK³⁰ who examined the specimens from Bāmpur was definitely of the opinion that these glass bangles could not belong to the chalcolithic period, and at the earliest they might belong to 1500 B.C. While taking an overall view of STEIN's finds, (the nature of his excavations, the number of finds, and their association), it would appear more probable that the glass bangles are of the same age as the Persian glazed ware, that is to say, early mediaeval times (9th-10th century A.D.).

In fact it is to the same impetus which gave birth to beautiful Persian glazed pottery that we should ascribe the origin of the glass bangles. Here it is necessary to recall that numerous fragments of coloured glass bangles, some exquisitely inlaid, were found in association with Persian glazed ware and China ware at Miri, Mādakkalat (Kolwa), Giti (Persian Makran) and Surkhqualat, whereas only a solitary fragment was found in the excavation at Bāmpur, Chāh Hūsaini, Kulli and Shāhi-tump. These solitary pieces might have fallen down from the surface of the mound in the chalcolithic layer, or the layer in which it was found might itself be disturbed. Until a true stratigraphic excavation is undertaken, the mere fact of the depth of a find could never be conclusive evidence of its antiquity. It is not a little surprising that HARGREAVES who conducted more systematic excavations at Nāl and Mustung³¹ does not mention a single occurrence of a glass bangle.

Prior to our excavation at Kolhapur and elsewhere such bangles had been found together with Andhra or Sātavāhana coins, and still earlier antiquities. And it was thought that the bangles too belonged to that remote period. But during the systematic and stratigraphic excavations hundreds of pieces were found in the Bahmani layer and not a single piece in the subsequent layers.

30. BECK, *Ancient Egypt*, 1934, p. 13.

31. HARGREAVES, *Excavations in Baluchistan*, MASI, 35.

We now arrive at a point which, I think, will clinch the issues. Some of these Kolhapur and other (surface) Deccan bangles are identical in respect of the nature of the glass (which is opaque and not transparent as in modern bangles), its colour, and technique of decoration with those found by STEIN. In fact the pieces noted by STEIN from Suktagan-dor, having three layers (cobalt blue, brown and yellow fused together, and having its keel decorated with a small raised spot and others) could as well pass away as finds from Kolhapur.

Such an identity in technique of manufacture and not merely in form suggests two alternatives : First that the art of making such bangles was known in chalcolithic times in Iran or an adjacent country and thence was introduced into India (the Deccan), in early medieval times, that is, after 3000-4000 years, (because so far no site in north India, either Maurya or Gupta or later is reported to have yielded such glass bangles).³²

Or the second that the art first came to be known is Iran, along with that of glazed pottery, to which it is allied, in about the 9th-10th century A. D. and from these it gradually spread to India in about the 13th-14th century, with travellers—traders, craftsmen, and soldiers—who temporarily occupied the same mounds along the ancient highways, which were inhabited during the chalcolithic and early historic times.

Such a migration of the art of glass bangles is most probable when we remember that many of the monuments built by the Bahmani kings, viz. the Jāmī Masjid at Gulbarga, the Chānd Minar at Daulatabad and the great college of Mahmūd Gāwān at Bidar were the works of Iranian craftsmen.³³

It is also about the 12th-13th century that we have the first literary references to the manufacture of glass in India, as recently shown by Prof. GODE.³⁴

A survey of the present distribution of the bangle industry in different parts of India³⁵ also shows that the craft was mostly in the

32. This point needs to be emphasized because Manoranjan GHOSH (*JBORS*. X. 194) has pointed out that a glass flask, and some fragments of glass found at Taxilar have been dated by Marshall 6th cent. B.C. whereas glass seals were found at Pataliputra. Ghosh also cites references from *Sūtāpatha Brāhmaṇa*, *Vinaya Piṭaka*, and the *Arthaśāstra*, to Kāča, which if they do refer to glass would take the antiquity of glass to the 4th—8th century B.C.

33. Cf. *Cambridge History of India*, III. p. 629. Persia played a prominent part in the development of their civil architecture. Mahmūd Gāwān was himself a Persian.

34. GODE, "The Use of Kāča or Glass in Indian Pharmacy." (Between A. D. 1100-1800). *Bhāratīya Vidyā*, Nov. 1946.

35. *Reports on the Industrial Survey of United Provinces*; *Reports of Survey, Cottage Industries*, Madras. I am indebted to Prof. D. R. GADGIL for lending and drawing my attention to these reports.

hands of Muslim families who practised it as a cottage industry. This is probably because the craft was first introduced by Iranian Muslims, and has remained with their brethren for all these centuries.

As far as Kolhapur is concerned the stratigraphic evidence is conclusive that the glass bangle industry was first introduced in the 14th century, during the Bahmani rule in the Deccan.³⁶ It is more than probable that it was so elsewhere in the region,³⁷ and other parts of India. Small but systematic and wide-spread excavations alone can however decide the issue.

---

36. Full details about the technique and types of these bangles will be published in the report on these excavations.

37. A copy of the article was sent to Dr. R. E. M. WHEELER, the Director General of Archeology in India. He very kindly pointed out to me that a few very plain monochrome glass bangles were found in the Andhra layers at Brahmagiri. Later specimens of these were sent to me for study. The bangles are identical with the plain types found in the Bahmani layers at Kolhapur. This would imply that either there is an overlap at Kolhapur or that the few pieces at Brahmagiri are of a later period. If we accept the first alternative, then the antiquity of the glass bangle of the simple type is to be pushed back to the Andhra period. To have a definite idea of its age, it is necessary that excavations are conducted at the several sites mentioned above.

CRITICAL ANALYSIS OF MAHZARS

(A.D. 1400-1800)

By

V. T. GUNE

A MAHZAR is a decision of a MAJLIS or deliberative body, composed of the local government officers (=the Diwān); and the indigenous officers and landholders (=the Gota).

The length of a Mahzar varies from 3 to 15 feet and breadth from 4 to 6 inches. It is prepared by fixing together short pieces of hand-made paper and the joints are marked with seals on the back side. The ink used for writing is deep black and sometimes black-brown. It is always written in Marathi (Modi). The form of the Modi script changes from period to period. Sometimes a brief summary of its contents is given in Persian at its very beginning.

From the point of its contents it may be divided into two parts: the one representing the Majlis in whose presence the award is passed, and the other dealing with its subject. The former records in detail the place of Majlis, the members of Majlis both from the Diwān and the Gota, according to their rank and their respective designations, native places and seals; while the latter confines itself to the subject proper and the nature of the subject determines its form.¹

FORM OF A MAHZAR :—

Persian gist,

Seals of Chief Officers.

THE HAZEER MAJLIS

Place and date;

Names of the members with their respective designations, native places and seals etc., in a fixed order.

The Diwan or Rajmudra

Of the local government officers and servants such as, Qāzi, Havāldār, Mujumudār, Nighāvan.

The Gota

Of the indigenous heads of the division—Deshmukh, Deshakulkarni.

Of those of the mart—Shete Mahājan, Chaudhari.

Of the village officers and servants—Mokadam, Kulkarni and the 12 Balutās.

Of the landholders and other tenants in the villages.

Of the different traders of the bazar—the 28 Khooms.

The Brahmasabha

Of the learned Brahmins.

MAIN BODY OF A MAHZAR

.....
.....*date and ending formula.* (Seal)

1. In all 155 Mahzars are analysed. Of them about 28 are marked as 'Tāliqs' or copies.

CLASSIFICATION OF MAHZARS, ANALYSED ACCORDING TO THEIR SUBJECT MATTER :—²

(i) Of a written agreement given by the Gota conjointly to a person for the performance of certain duties such as of a head-man or of a record-keeper; towards the village. Nos. 79, 85, 87, 92, 105, 141, 142, 144 = 8.

(ii) Of a formal confirmation by signature on behalf of the Gota concerning different transactions of local importance. Nos. 34, 39, 41, 58, 59, 64, 78, 91, 98, 113, 121, 127, 128, 129, 130, 134, 135, 138, 139, 143 = 20.

(iii) Of a public attestation by a number of persons particularly the Gota professing to be cognisant of the circumstance of the case. Nos. 76, 80, 89, 94, 95, 104, 108, 110, 111, 112, 118, 121, 124, 125 = 14.

(iv) Of a collective agreement and representation. Nos. 73, 83 = 2.

(v) Miscellaneous. Nos. 1, 102, 106, 123 = 4.

(vi) Of the decisions of disputes; in all there are 101. Of them 90 are the unanimous awards of the Diwān and the Gota. The remaining 11 are of the nature of arbitration and granted by the Gota alone.

FURTHER CLASSIFICATION OF MAHZARS OF DISPUTES :—

I. Of inheritable rights, property, emoluments etc. (= Haqs), privileges and perquisites (= Mānapāns) of an office or trade forming part of an indigenous establishment of a district (= Paraganā) or village (i. e. of Watans) :—

(i) Of a Paraganā headman (Deshamukha). Nos. 20, 21, 131, 132; about partition, 43, 60, 67, 74; about elderly rights, 82, 88, 95, 126 = 12.

(ii) Of a Paraganā record-keeper (Desha Kulkarna or Deshapānde). Nos. Desha Kulakarna and also gaon or village Kulakarna—6; Deshapānde—10, 19, 25. Deshapānde and gaon-Kulakarna—28, 54, 62 = 7.

(iii) Of a village headman (Mokadam)—2, 27, 30, 31, 32, 33, 37, 44, 45, 47, 50, 52, 53, 63, 72, 77, 81, 93 (elderly rights and 'plough'), 97, 101 (partition). 136 = 21; (Pātilki)—3, 12, 13, 18, 46, 65, 75, 90, 99, 115, 120, 140 = 12.

(iv) Of a village record-keeper (Kulakarna) Nos. 17, 107, 137, 148 = 3.

(v) Of a village astrologer and record-keeper (Jyotish and Kulakarna) Nos. 35, 61, 66, 70, 85, 103 = 6.

(vi) Of a chief potter's elderly rights (Kumbhār Mehātarki, Vadilapan), 51.

(vii) Of a gardener, 109.

(viii) Of a Mirāsi Naiki, 55.

2. Of the 155 Māhzars analysed those marked with definite years are classified in the following pages. In all they are 149.

- (ix) Of a village watchman (Mahār Mehatarkī), 68.
- (x) Of a Prefect of a Mart (Shete), 9, 22 = 2.
- (xi) Of other officers of a Mart ;
Of a Pānasarā, 57 ; Of a Gāvadā, 116 = 2
- (xii) Of a Public Censor (Dharmādhikāri) Nos. 7, 29, 38, 40, 42, 56, 69, Of a priest (Grāmopādhik) 4, 5 = 9, in all, 79.
- II. Of a landed property Nos. 25, 71, 85, 100, 133 = 5.
- III. Of a movable property Nos.
11 (gifts of funeral rites); 15 (money dispute) = 2.
- IV. Of a boundary dispute Nos. 8, 14, 16, 23, 26, 36, 49 = 7.
- V. Miscellaneous Nos. 48 (purification); 119 (marriage); 117 (crime); 114 (partition); 145, 146, 147, 149 = 8.

CLASSIFICATION ACCORDING TO DIFFERENT PERIODS IN THE HISTORY OF MAHĀRĀSHTRA :—

Period I;	A.D. 1300-1347	= 1
„ II;	A.D. 1347-1500	= 1
„ III;	A.D. 1500-1650	= 58
„ IV;	A.D. 1650-1700	= 59
„ V;	A.D. 1700-1750	= 28
„ VI;	A.D. 1750-1800	= 2.

CLASSIFICATION ACCORDING TO SEASONS :—³

Hot season—36;

Fālguna—6, Chaitra—6, Vaishākha—7, Jyeshtha—17.

Rainy season—39;

Āshādha—3, Shrāvāna—14, Bhādrapada—7, Āshvina—15.

Cold season—48;

Kārtika—9, Mārgashīrsha—14, Pausha—8, Māgha—17.

CLASSIFICATION ACCORDING TO THE PLACES OF THE MAJLIS :—

(i) Of Mahāzars of disputes :—

Of a Paraganā (district place) Nos.⁴ 2, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 16, 17, 19, 22, 27, 28, 33, 35, 38, 45, 48, 50, 55, 56, 57, 61, 66, 75, 77, 81, 88, 99, 100, 103, 115, 120, 125, 137, 145.

Of a Tarf, Karyāt or Thānā (Taluka place) Nos. 3, 15, 26, 37, 65, 68, 72, 140.

3. Of the 149 mahāzars only 123 are marked with dates in detail. See 'Time Analysis.'

4. The size of these administrative Units was smaller than that of the modern District or Taluka.

Of a Kasabā (place of a mart) Nos. 29, 44, 51, 52, 67, 69, 84, 93, 109, 116, 117, 136, 146-49.

Of a fort Nos. 10, 20, 21, 36, 40, 42, 43, 46, 47, 53, 62, 63, 131, 132.

Of a Thal (place known for deciding suits) Nos. 5, 18, 32, 71, 90, 95.

Of towns and villages Nos. 11, 82, 97.

Of holy places Nos. 85, 114.

Of which places could not be determined Nos. 8, 14, 23, 24, 25, 30, 31, 49, 54, 60, 70, 74, 101, 107, 119, 133.

(ii) Of other Mahzars :—⁵

Of a Paraganā Nos. 127, 128, 138; 76, 80, 94, 104, 125; 73, 83, 123.

Of a Tarf or Karyāt Nos. 79, 141; 41, 91, 143; 89.

Of a Kasabā Nos. 78, 113, 106.

Of a fort Nos. 142; 34, 58, 110, 111.

Of a village Nos. 86, 87, 92, 130; 112, 118.

Of which places could not be determined Nos. 105; 39, 59, 64, 98, 122, 129, 134, 135, 139; 96, 108, 121, 124; 1; 102.

Thus the system of management of local affairs, both public and private, through Majlis and by granting Mahzars extended all over the table-land of the Deccan and even in some part of the Konkan. It was a remarkable product of the political and social conditions of the period. It provided an instrument of government that linked together the two administrative units of local government—The Diwān formed of the local public officers and the Gota consisting of the indigenous officers and landholders. It, therefore, represents in it an excellent mixture of the Muslim and indigenous institutions of local administration. The office of Qāzi might have been responsible for its development under the Sultans of the Deccan.

All problems of local interest, whether administrative, social or religious, were treated as a subject for Mahzar.

The study of Mahzar and especially of the Majlis represented in it, is thus highly important to the institutional history of Mahārāshtra. An attempt is, therefore, made in the following pages to analyse the published and also a few unpublished Mahzars into four groups as under :—

Group [अ]—Reference, date, outward form of the document.

„ [आ]—The subject.

„ [इ]—A detailed analysis of Majlis.

„ [ई]—Remarks; selected quotations etc.

5. The order of these numbers varies according to the classification given on p. 261.

संक्षेप व त्यांचे स्पष्टीकरण

परिच्छेद—

[अ] = महजर-संदर्भ ग्रंथ, तारीख व महजराचे वाष्ठ स्वरूप.

[आ] = विशय अथवा व्यवहाराचे स्वरूप.

[इ] = हाजीर मजालसीचे (सभेचे) पृथकरण, सभासदाचे वर्गीकरण शक्यतो मूळ क्रमानुसार केले आहे. वहुतेक सर्वत्र त्यांचा नामनिर्देश गाळला असून हुदा व सही निर्दर्शक चिन्ह विशेष येवळ्यांचाच उल्लेख केला आहे. सदरील काळांत मुसलमान हे सत्ताधारी असल्यानें त्यांचे जातिवैशिष्ट्य लक्षांत यावें म्हणून सभासद मजळुरांचे हुद्यापूर्वी × असें चिन्ह घातले आहे. एकूण सभासदांची संख्या क्रमशः स्पष्ट व्हाबी म्हणून, हुद्याच्या प्रारंभास अथवा पुढे अंक घातलेत. राजकीय विभागांपुढे हि असे अंक काहीं ठिकाणी घातलेत.

[ई] = वैशिष्ट्य व महत्वाचे उतारे.

शब्द—

अ. = अष्टकोनी; का = कसबा, कर्यात; चि. = चिन्ह, सही निर्दर्शक (काहीं ठिकाणी असें चिन्हविशेष हुद्यास जोडून कंसात दिले आहेत); ता = तर्फ; निा = निशाणी अथवा सही बाचक चिन्ह विशेष; देशकुा = देशकुलकर्णी; पा = परगणा; पौ = पैकी; प्रा = प्रगणा अथवा परगणा, प्रांत; नाहाये = परगणेहाय, परगणानुक्रमे; फा. = फारसी; वा. सही = वाळबोध सही; विा = ब्रिकलम, तपशीलवार; म. = मराठी; मानिहाये = महालानुक्रमे; मार = मजळूर, उपरिनिर्दिष्ट (पा मार = परगणा मजळूर, पूर्व निर्दिष्ट परगणा, तामार = सदरहृप्रमाणे); मु. = मुद्रा; मुा = मुकाम; वा. = वाटोळा; विा = विरुद्ध; वो = वेदमूर्ति; शि. सि. = सिका; सा = संमत, तर्फ.

प्रमुख संदर्भ ग्रंथ—

ऐ. सं. सा. = ऐतिहासिक संकीर्ण साहित्य.

म. इ. सा. = मरात्यांच्या इतिहासाचीं साधने.

शि. च. सा. = शिवचरित्र साहित्य.

संकीर्ण. = अप्रकाशित महजर, भारत इतिहास संशोधक मंडळ संग्रह, पुणे.

— १ —

[अ] भारत इतिहास सं. मं. इ. वृ. श. १८३५, पृ. ३४२; शिवचरित्र सा. खं. ५; ले. ९९२.

श. १२२५ कार्तिक शु. १ शनिवार, श्रीमुखनाम संबत्सरे; इ. १३०३ आकटोवर १२; श्री, फारसी मजकूर; नकल.

भा. इ. सं. मं. इतिवृत्तांत, “शक १२५५ श्रीमुखनाम संबत्सरे कार्तिक शु. १” असा स्पष्ट उल्लेख आहे. (= आकटोवर १०, १३३३ रविवार). संबत्नाम पि. जं. वरोवर जमतें. महजराच्या अखेरीस ‘छ २९ ज्ञमादिलाल्वर’ असें आहे, = चैत्र शु. १ श. १२५६; ही तारीख जमत नाही. सुहूर सनाचा उल्लेख नाही. फक्त शक दिला आहे.

[आ] दादजी यिन रेऊजी हांडे देशमूख प्रा जुन्नर याच्या अर्जीवरहुकूम सायाजी यिन गोमाजी कळू यास ‘मजलस हजूरने’ प्रगणे चाकणपैकी ८४ गांवांची सरदेशमुखी दिली आहे.

[इ] हजीर मजालस…… विहुजूर तपसील.

मजलसीस ३६ मंडळी हजर आहेत; ३५ जण लक्ष्करी हुद्देदार असून फक्त एकच मोकदम आहे. ३६ मंडळीपैकी १२ व्यक्ती हिंदू असून त्यांत एकजण ‘अहीर’ आहे. या १२ व्यक्तींचा हुद्दा ‘नाईकवाडी’ असा असून त्यांच्याकडे निरनिराळ्या कारखान्यांचे हवाले आहेत. गांव वतनदार मंडळीपैकी मोकदमच तेवढा असून तो सुरसनाबादचा आहे व जातीने मुसलमान पठाणी आहे. महजराच्या प्रारंभी उजव्या बाजूस यांपैकी १८ व ढाव्या बाजूस १८ अशा एका विशिष्ट क्रमाने या मंडळींचा उल्लेख आहे.

उजव्या बाजूस—प्रथम एकूण १२ ‘खानांची’ नांवे आहेत; पहिल्याचा हुद्दा ‘हुजराती किनी’ चि. कल्यार; दुसऱ्याचा ‘हुजराती’ चि. कल्यार; क्रमांक तीन ते सहा या खानांच्यापुढे “खान वजिरानी नांवाची मोहर” असे शब्द आहेत; सात ते बारा यांचा हुद्दा शिलेदार, त्यांपैकी पांच जगांचे चि. कल्यार व एकाचे चि. तलबार. यापुढे एकूण ६ नाईकवाडींची नांवे असून ते सर्व हिंदू आहेत. त्यांत एकजण ‘अहीर’ आहे व एकजण रजपूत असावा, नांव उडाणसिंह; नाईकवाडी हवाला कोठी तराजू; हवाला जामदारखाना चि. बंदुल (?) हवाला; म्यान व्याक चि. (?); हवाले आफतागीर चि. आबदागीर; हवाला अहीर चि. कल्यार; हवाला जुळे;—एकूण १८.

ढाव्या बाजूस—प्रथम एकूण ११ खानांची नांवे, त्यांपैकी चौधांच्यापुढे ‘खान वजिरानी नांवाची मोहर असे.’ एकाचे चि. कल्यार आहे. उरलेले सहाजण शिलेदार आहेत. त्यांची चि. कल्यार, तलबार, अर्धचंद्राकृति हृत्यार, चि. (?), कल्यार, कल्यार, यापुढे ७ जण असून त्यांतील एकजण ‘मोकदम’ आहे. चि. नांगर, जातीने मुसलमान आहे. उरलेले सहा नाईकवाडी असून ते सर्व हिंदू आहेत. त्यांचे हुद्दे—नाईकवाडी हवाला बाक

(१) चि. शब्दविशेष, —हवाला दफतर चि. सुरी; हवाला आफराद चि. सुरी; हवाला पाणा चि. पट्टा; हवाला लस्करी चि. कट्ट्यार; हवाला पीलग्वाना—एकूण १८.

[ई] (१) भापेबून पहातां महजर १६ व्या शतकाच्या अखेरीचा दिसतो. (२) महजरांत गोतांचा समावेश नाही. लक्करी पथकच सभेस हजर आहे. फक्त एका मोकदमाचा मात्र उल्हेश्वर आहे. देशमुखाच्या अर्जावून महजर दिला आहे. (३) देशमुखीच्या मानपानाची अगदी सूक्ष्म नोंद आहे. (४) चाकण येथे मुसलमानांचे ठाणे चौदाच्या शतकाच्या पूर्वार्धीत महंमद तघलकाच्या वेळेपासून होतें असें अन्य पुराच्यावून निश्चित होतें. (५) महजराची तारीख कदाचित चूक असेल, परंतु महजर बनावट नव्हावा. चौदाच्या शतकांत नव्यानेच मुसलमानांची दत्ता या भागांत प्रसूत होत असतांना हा महजर लाकरातून दिला असाया. याच महजराचे आधारे नाना फडणविसाच्या कारकीर्दीत बतन निर्णय केला आहे. (म. इ. वृ. १८३५, पृ. ३६४). (६) भा. इ. सं. मंडळाच्या इतिहासांत चिन्ह विशेष जसेच्या तसेच लागले आहेत. त्यावूनहि महजर बनावट असेल असे बात नाही. (७) यावून मजल्स पदती दिली सुलतानाच्या राजवटीपासून दक्षिणेत सुरु झाली असावी.

— २ —

[अ] श्री सरस्वतीमंदिर वर्ष ४ थें, अंक १ ला, श. १८२६; महजर, रवा दिव्याचा.

सुा ८७५, रजव १७; श. १३ १६ मार्ग. व. ४ रविवार; इ. १४७४ नोव्हें. २७. फार्सी सिके; फार्सी मजकूर; त्याचा पुढे मराठीत तर्जुमा; फार्सी भाग अमुद्रित.

[आ] भवानजी विनलखमोजी ताकपीर विं रामणा विन तिमगां गवळी मौजे दहूज व कुरोली प्रा खटाव एथील मोकदमी विषयी वाद. ताकपीर खरा जाहला. गवळी यास रवा लागला.

[इ] खान अलीशानखाजे हजूर हजर माज्यालस तपशील.

सिका—देशमुख पा खटाऊ.

पा खटाऊ का मजकुर—देशमुख, देशकुलकर्णी,
का मार—सेटे (नि. नांगर मौकदम ?); का मार—गवळकर्णी व जोशी,
सरगुळो नाईकवाडी; चौगुला; चौधरी (= सुतार सेटे निंा तागडी, महाजन निंा तागडी,
व लोहार) निंा किकर; कुभार निंा चाक; पोदार निंा ताजवा, न्हावी निंा
परीट निंा मुगळी.

भोवर गांव २४, चे २४ पाटील मोकदम निंा नांगर.

एकूण ३८ व्यक्ति. 'खान' सोडल्यास सर्व गांवकीचे अधिकारी हिंदु आहेत.

[ई] (१) “देशमुा व देशकुा यांनी सांगितले जे ..... खान अजमसाहेबा पासी येऊन उभा राहून आपांली हकीकत जाहीर करणे.” (२) रबा दिव्याचे वर्णन उपयुक्त. (३) “.....यासी कोणी दावा दंद हिलाहरकत करील तो दिवाणचा गुन्हेगार व गोताचा खोटा.....”, याप्रमाणे महजराचा शेवट आहे. यावरून मजलसीतील दोन प्रमुख घटक संस्था ‘दिवाण’ व ‘गोत’ या इ. स. १४७४ पूर्वी अस्तित्वात आल्या होत्या असें दिसते. (४) दुर्गदेवीब्यां दुष्काळाचा उल्लेख.

— ३ —

[अ] पेशवा दमर, विभाग ३१ नं. २.

सन १५८, श. १४७० श्रावण शु. ५ मंगळवार; महजरात दिला आहे. इ. १५४८ जुलै १०.

श्री; सिका फारसी; मजकुराच्या आरंभी डाव्या वाजूस ‘दस्त अक्षर सदाचित्र रघुनाथ कानगो निंा सरकार-’ असें आहे.

[आ] मौजे रावेत ता हवेली प्रा पुणे, या गांवच्या पाटिलकीविषयीचा.

[इ] अजदिवाण ठाणे वेदर; हजीर मजालस मुा आऊंद येथे नवाबसाहेब बा मज-मुरदीखान सुभेदार मोर्तवसुद. देशमूख देशपांडे पा पुणे; देशमूख ता पौडखोरे; देशमूख ता मुसे खोरे; सिके प्रांत पुणे; पुंडले जोसी कुलकर्णी, रावेत; ठाणेदार प्रा पुणे पाटील मौजे येलवाडी; कळू ता चाकण; काजी प्रा पुणे एकूण १० व्यक्ती. व नवाबसाहेब.

[ई] (१) देशमूख देशपांड्यांची नावें मजलसीत प्रामुख्यानें आहेत. (२) महजर पूर्ण ठापलेण नाही. त्यामुळे वादाचें स्वरूप नीट समजत नाही. (३) भावेवरून हा महजर १७ व्या शतकांतील असावा. मजकूर कदाचित् खरा असेल.

— ४ —

[अ] शि. च. सा. खं. ९, ले. ३, महजरनामा, नक्ल.

सु. १६५ श. १४८६; इ. १५६४.

[आ] मामले चेकलपैकीं काहीं गांवांच्या ‘बृत्ती’विषयीं उपाधे व जोसी यां-मधील वाद.

[इ] हाजीर मजालस, देशमूख व शेटे महाजनानी, व चौधरी यांनी व मोक्तसरानी मामले मूर्त जावाद. ऊर्फे चेउल.

महजलसीत सुमारे ४५ व्यक्ती आल्या आहेत. हा महजर बालबोर्धीत असून अगदीं अलिकडील नक्ल आहे, अशी संपादकाची टीप आहे. त्यामुळे मजलसीचे पृथक्करण केले नाही. असला वरहुकूम नक्ल असेल असें दिसत नाहीं.

[६] (१) कोंकण भागांतील महजर म्हणून याचें महत्व आहे. (२) 'चौघला' हे स्व विचाराई आहे. (३) समेत सुमारे १० भटजींचीं नांवें आहेत. वादहि 'वृत्तीचा' आहे. (४) समेकडे तकरीर दाखल केली व समेनेच निर्णय केला.

— ५ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. १८५.

श. १४९२ ज्येष्ठ शु. १ शुक्रवार; इ. १५७० मे ५

[आ] पोसीभट लाटीकर विंगा विसरक्षभटवेदांती कोल्हापूरचे प्राम उपाधीकासंबंधीचा वाद. पाठक वेदांती खरे ठरले. पोसीभटांनीं दिवाणांत स्याविषयीं कातवा लेहून दिला, त्यावरून हा महजर केला आहे.

[इ] विहुज्जूर समस्त ब्रह्मसभा तथा राजमुद्राधीक्ष करून समस्त मदाजन का अस्ते पाटोळ याचे.

पेशवा	मजुमदार सेकीन मौजे कवज
ठाणादार का	—सीवनगी मामले विजापूर
पटेल मोटोल्याचा	चौगला
सेटिया	सेटी
महाजन	समस्तजन व ब्रह्मसभा व बाजे-
कुलकर्णी	—लोक महाजन.
जोतिसी	याशिवाय इतर ६ व्यक्तींचीं नांवें आहेत.
धर्माधिकारी, सिराळे	

एकूण १८ मंडळी सर्व हिंदू; १ पटेल, २ सेटीये, १ चौगला व, इतर असे. ५ सोडल्यास, सर्वेजन त्राक्षण आहेत. महजराचे असेरीस ९ ब्राह्मणांच्या साक्षी आहेत.

[६] (१) कोल्हापूर भागांतील महजर. (२) ब्रह्मसमेचें स्वरूप. (३) दिवाणांत कतवा लिहून दिला व मग हा महजर केला आहे. (४) कतव्यावरून इत्यर्थं चतुःशाखेचे उपाध्ये वेगळे असें निश्चित झाले. (५) शेवटास मोर्तव आहे व पुढे ९ साक्षी घातल्या आहेत. (६) “झगडत दिवाणांत आले.”

— ६ —

[अ] शि. चि. सा. खं. ७, ले. १.

मु. १७३; श. १४९४ कार्तिक शु. १२ सोमवार; इ. १५७२ आक्टो. १८. श्री तालीक द्वे रासवंद.

[आ] विष्णु हरि अथर्वेदी देश कुलकर्णी व गांव कुलकर्णी प्राप्त खटाव विष्णु कृष्णोपत, प्रगणे खटावच्या देश व गांव कुलकर्णीविष्णी वाद.

[इ] स्वर्ति श्रीशके…… सोमवार तदिनी येस्मे.

काजी इस्माइल

राजेश्वी कान्होजी राजेसाहेब

तुकदेव उकदेव पेशवे

मजमूदार

देसाई

चांगुला

याशिवाय भौंवर २१ गांवचे २१ पटेल, ६ सेटिये, ७ रयानी का खटाऊ एकूण सुमारे ४० मंडळी, काजीच फक्त मुसलमान आहे इतर हिंदू. का खटावी मजलीस झाली असें दिसते. महजराचा प्रारंभ—‘हे मुख्य करून समस्तदेशक प्रो. खटाव सुा…… कारणे लेहून दिल्हा माहजर येसाजे जे…… आथर्वेदी याधी लेहून दिल्हा महजर ऐसाजे, ’ महजराचा शेवट ‘हा महाजर सही’ असा आहे.

[ई] (१) पन्हाळ्याहून मनसुवी करण्याविष्यी रविराऊ साठे यांचे नांवचे फर्मान आणले त्यावरून साठे मजकुरानें समस्त देशक यांच्या सहीनेहा महजर दिला आहे. (२) ‘रावसाहेबी समस्त देशक वोलाविले.’

— ७ —

[अ] भा. इ. सं. मं. त्रै. मा.; वर्ष ८, अ. ३ पृ. १५९.

सु. १८०; श. १५०१ भाद्रपद; इ. १५७९. आरंभी एक ओळ फारसी, महजर अपूर्ण.

[आ] उपाध्ये आणि जोसी यांजमधील कसवे तळियाच्या उपाधिकाचा वाद.

[इ] हाजीर मजालसी मामले तळिया माहे रजव.

×भुतालीक कारकून मामले मार, सीका अष्टकोनी. ×काजी मामलेमार

महालदार तहसील चि. वाणछडिया

माहालदार पा. हाय ? चि. तलवार

×महालदार चि. तलवार

×कतीव फारसीं सही.

(कळत नाही) चि. कट्यार.

नाईकवाडी किलेमार सई वाळबोध

देसाई चि. नांगर

नाईकवाडी चि. त्रिशूल

×अधिकारी पा. हवेली

पटेल-दरेवली चि. नागर

मादरडचे दोन पटेल (अधिकारी)

७ अधिकारी देई गां.

का सेटी चि. निमटा.

चौधरी वकाल का चि. (तागडी)

का सेटी चि. कातरी.

गोली मेहतरी समस्त गोली का चि. कावड

का तील ३ व्यक्ती (एक ब्राह्मण)

जोईसी टक्के का

अंतभट ब्रंह. (वा. सही.)

एकूण २३ मंडळी, ७ मुसलमान. वहुतेक अधिकारी मुसलमान. चिन्हे महत्वाची आहेत. हिंदूमध्ये १ देसाई, ३ पटेल भोवर गांवचे, आणि सेटी, चौधरी, जोसी अशा विविध व्यक्ती आहेत.

[इ] तकरार ठाण्यास दाखल आली व मग का मजकुरास हुजूर अधिकाऱ्यानें मजलस केली.

— ८ —

[आ] भा. इ. सं. मं. त्रै. मा. वर्ष ७ अ. १, पृ. ७. महजूर; दिव्याचा.

सु. १८४, श. १५०५; इ. १५८३. दिव्याची व महजराची तारीख वेगळी आहे. कानडी व मराठी मोडी बळणांतील दुवा असें अक्षर आहे. ल=ळ, वेलांटी सर्वत्र फियाप्रमाणे.

[आ] येनापूर पा रायबांग व तागडी पा विजापूर या दोन गांवांतील शिवेचा निवाडा.

[इ] महाजूर..... वहुजूर सरसमत् वा कारकुनानी वा देसायानी.

[इ] (१) पटेल व डाव्या वाजूस कुलकर्णी असा क्रम सर्वत्र नाही. प्रारंभास आहे. गांवानुक्रमे पाटलांची नावें आहेत. 'पटेल वा चौगुला.' असें जोडून लिहिले आहे. (२) तागडीकरांनी विजापुरास खानापाशी तकार सादर केली तेव्हां त्यांने सरसंमतू देहाये विजापुर वा पा माराने कारकुनास रजा फर्माविली व त्यांनी देहाये पा मारच्या साहाय्यानें निर्णय केला आहे. (३) दिव्याचै वर्णन महत्वाचै.

— ९ —

[आ] शि. च. सा. खं. ५ ले. ८३६.

सु. १९८ सवाल २३; श. १५१९ ज्येष्ठ व. १० सोमवार; इ. १५९७ मे ३०; श. १५२० वैशाख व. १० शुक्रवार; इ. १५९८ मे १९.

वीस ओळी फारसी मजकूर व हजर मंडळीची नावें महजराने अखेरीस मजमूदाराचा सीका आहे.

[आ] वीठ सेटी विन सील सेटी वाघ सेटिया पेठ कालबट पा वाई विंगा मलसेटी सेटिया पेठ कालबट पा वाई येथील मिरासी सेटियेपणाविषयी वाद. निर्णयांत वीठ सेटी खरा ठरला.

[इ] माहजर व तेरीख..... विहुजूर.

कारकुनानी

×मालिक नैवगैबती; मुश्रीफ (फा. अ. कोशी) पंडित मजमूदार (फा. वा. शि.);

सनैंबती (फा. ल. व. शि.)	सबनिवीस-चिटिणीवीस;
सरगुरो वा नायेकवाडी .	देसाई वा सेटिये महाजन
३ एकूण १८ मंडळीचे पथक आहे. यांते ३ मुसलमान पठाण आहेत. व त्यापैकी दोन पथकाचे प्रमुख आहेत. व त्याचें शिके आहेत. ते बंदूखवाले दिसतात, बाकीचे सर्व हिंदू आहेत. बहुतेक सर्वांचे चि. कल्यार आहे. तिरंदाज फक्त दोनच आहेत; चि. तीर बाण, दाढ बाण. या अधिकांयांची वर्गवारी:-	देसाई देशकुलकर्णी, अहंमद पटेल का वाई मेहतरी तेली (पली) दर्जी (कात्री) ५ पाटील.
१ रणनौरा, १३ नाईकवाडी, २ मजुमली, २ सरगुर्हो.	सेटिये चौधरी (तराजू); मेहतरी माली (माळ), रंगारी (भांड) मेहतरी परीठ (चोपणे ?) ४ पाटील.

एकूण ४२ व्यक्ति हजर.

[ई] (१) सभा महत्वाची आहे. पथक पूर्ण असावै. सर्व अधिकारी हजर असलेली अशी फक्त हीच सभा आहे. (२) “दिवाणांत उभा राहिला” साहेबानी मजलसी करतु कारकून वा देसाई व सेटिये माहाजन वा मोकदम बैसातु तफवास केले...” (३) वीट सेटीकळून १५० होन खुसीसिर्णी घेण्यांत आली. “मलसेटी सेटिया मजकूर सीह हिसेचे गुन्हा यावद्दल ताजील माल होउतु.”

- १० -

[अ] शिंच. सा. खं. ४ ले. ७१५.

सु. ९९९; श. १५२०-२१; इ. १५९८-९९.

प्रारंभीचा भाग फाटला आहे.

[आ] तानो मेगदेऊ देशकुलकर्णी तपे वालवे विा जागोवा माणको; तपे वाळवेचे देशकुलकर्णीविषयी वाद. तानोमेगदेऊचे वतन शाले.

[इ] महजरांतील तपशीलाच्या प्रारंभावरून मजलीस किले पनाळे येयें शाली असावी. “समस्त हाजीरानी तपे वालवे मुा किले पनाले.” आरंभास देसाई पटेल, नाईकवाडी, सेटी, महाजन यांची नावे आहेत. नंतर देहाये तपे मजकूर यांत पुढील गांवचे पाटील, कुलकर्णी व चौगुले यांचा समावेश केला आहे. मौजे, रुण, कामेरी, येड, कुंडल, सिरगाऊ, थानपडे, देवरडे यां सर्व गांवांचे चौगुला आहे.

[ई] (१) ‘किले मजकूरासी माळम केले.’ व नंतर किल्याहून मजलस कळन निर्णय दिला आहे. (२) तपेवाळवेतील वरील सर्व गांवास चौगुला आहे.

— ११ —

[अ] म. इ. सा. खं. १५ ले. ४३०.

श. १५२३ मार्गशीर्य शु. १३ शुक्रवार; इ. १६०१ नोव्हेंबर २७.

[आ] मुद्रलभट पुंडले विा ब्रह्मे पिंडान नांदीथाद वैरे उत्तरावदल वाद. ब्रह्मे खरे शाले.

[इ] आरंभास मजलस दिलेली नार्ही. महजराचे अखेरीस 'गौही' जोडली आहे. महजराचा आरंभ—“महजर श्रीशके……ते दसी चाकण-स्थल-सील-सभे विदमान महजर केला ऐसाजे……” असा आहे. “सभा केली देवळी मुख सभानायक देसमुख व साल पाटील व……कुलकर्णी व तेली; मुतालीक देसमूख व मुतार हे समस्त बैसोनु.……” गौहीत ११ मंडळीचा उल्लेख आहे. तीत देशमूख, पाटील, महाजन, बकाल, कुलकर्णी, शेटे वैरे मंडळी आहेत.

[ई] (१) सभा नाईकांनी गांवांतील तीन चार प्रमुख ग्रहस्थांच्या माथा 'देवाचा पाला' घालून सत्य विचारले आहे व तदनुरूप हा महजर केला आहे. (२) देवळांत, सभानाईक देशमूख यांनी सभा केली.

— १२ —

[अ] म. इ. सा. खं. १८; ले. ३; महजर, रवा दिव्याचा.

सु. १००९ रविलास्वर १; श. १५३० श्रावण शु. ३ मंगळवार; इ. १६०८ जुलै ५.

श्री; नकल. महजराची व दिव्याची अशा दोन स्वतंत्र तारखा.

[आ] तान पाटील विन अचल पाटील कुंभारकर जाव पाटिल विन वाद पाटील खाडगे; बणपुरीच्या पाटिलकीविषयी वाद. तान पाटिलाचे वतन ठरले.

[इ] विहुजूर हकीमशारा व नेवगैवत व हाजीर मजालसी प्रा पुणे.

२ खकाजी आबन व हस्माइल हकीमशारा १ खमीरसैद इसीफ नैवगैवती

१ खसेख नूरमहमद मुतवली किले कोंढाणा हवेली

१ खरोजा महदूम सेखसला प्रा पुणे

१ .....मुश्रीफ, १ शितोळे देशमूख १ .....मजमुदार

१ सेटे का पुणे, १ सेटे पेठ मूर्तजावाद १ .....नाजीर

१ वेळारा महाजन १ पाटील का पुणे

— ३ सेटिया व कृष्णाजी आणि विष्णुवुवा

१

महाजन पेठ शहापूर

१ सेटे पेठ मळकापूर

याशिवाय ४ नाईंकवाडी व भोंवर २२ गांवचे २२ मोकदम आहेत.

एकूण ४३ सभासद हजर. त्यांतील ५ मुसलमान व बाकी हिंदू आहेत.

[ई] (१) श. १५३० जेष्ठ वा ११ रविवारी पांढरीवर तपत महादिव्य शालें, मंगळवारीं वाल्यात पिशव्या काढल्या. (२) दिव्य होते समर्थीं सुमारे ३२ मंडळी हजर होती. (३) “सितोले देशमूळ यांचे अजहत त्रिंबक पीलदेव” व “देशकुला यांचा यारेदी रंगो श्रीपती,” दिव्यासमर्थीं हजर. (५) ठाणा पुणेहून महजर दिला आहे.

— १३ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५ ले. ८८४.

मु. १००९ सातान १०; श. १५३० का. श. १२ बुधवार; इ. १६०८ नोव्हे. ९. तालीक.

[आ] मालजी पटेल टेकी विा तुको पनाळेकर मौजे कुमठे बुा पा वाई येथील पाटिलकी. मालजी पटेल व त्याचे बडील विठोजी वा चागोजी हे खरें जाहलें.

[ई] विहुजूर हजिरानी मजालस पा कराड देसाई देशकुा व भोंवरगांव-उंवरज, खडाडे, किवळ, किरोळी, अरवी, केली, कबिठे, तारी, कोपरडे या ९ गांवचे ९ मो. “पा मजकूरचे नेबाई इतदखान कारकुनानी वा सरगुळ्हो नाईकजीवाडी देसाई वा देसक वा हकजवारीचे लोक वैसोन मुनसफी करून……टेका पटेलगी होये यैसे माहजर केले……”

[ई] ^१ (१) सर्वांनी मिळून निर्णय केला आहे.

— १४ —

[अ] सनदा पत्रे, प्रा २, ले. ६; महाजर, ऐरण दिव्याचा.

श. १५३० कार्तिक व. ११ बुधवार; इ. १६०८ नोव्हे. २३.

[आ] मौजे घाटण तपे करकंब व मौजे भोसर तपे उदरगांव या दोन्ही गांवाच्या शिवेचा तंदा.

राजमुद्रा (५)-मुनसिवदार, राजीव तपे	पंडित २
उंदरगांव.	४दाऊदखान शाई-भोसर
गोत (२)-परगणे हवेली-कुरळ, म्हळस-	तपे भोस मोकदम देहाय;
गांव, शिराल, जालगांव, वडसिंग बारलोणी,	सापटणे व आस्ट याचे मोकदम २
चिंचगांव, आकुलगांवचे मिळून ८ मोकदम;	तपे उंदरगांव—
तपे करकंब-देशमूळ १; का करकंबचे २;	देशमूळ २, अजहत देशकुा १; पिपरी,

મોડલિંગ, આરણ, રોપણે ખૂા, ભેદવરવણે તલ્લબણે, ઉપલાઈ ખૂા માર્દે બ ઓહલચે મિલ્લૂન ૪ એકુણ મોકદમ ૬. મિલ્લૂન મોકદમ ૮

एकूण ३३ सभासद, १ मुसलमान वाकी हिंदू.

[६५] (१) “निबाडा करावयास हुजुरून मिया आजम पाठविला, तेहि, हवेलीचे व हामशार्दूचे मोकदम योलाविले.” (२) दिव्याचे वर्णन महत्वाचे.

- 24 -

[अ] भा. इ. सं. मं. त्रै. मा. व. ६; अंक १ ते ४ पृ. ६७, ६८.

मु. १०११; श. १५३२; ह. १६२०.

अपूर्ण आहे.

[आ] गोपाळभट पुजारी का बणी विंग मिऊजी भोपे गुरव, पूजा तक्षिमेविषयी वाद.

[३] मजलीस अपूर्ण.

[३१] गोपाळभटाने ठाण्यास तकरीर केली.

- 95 -

[अ] शि. च. सा. खं. २ ले. ९३ महजर, दिव्यान्वा.

सु. १०११; श. १५३२; इ. १६१०; अपूर्ण आहे. पहिला भाग फाटला आहे.

「आ」 मौजे कडेगाऊ आणि मौजे पारगाऊ प्रांत पुणे या गांवामधील शिवेचा तंटा.

[इ] शरा व हाजीर मजालसी प्रा. पुणा.

×काजी अबदूल हबेन काजी महमद

५८८कीमशरा व काजी इस्माइल नैवकाजी

द(सेवा १)

नूर मिया वली

सेखसला का पुण्य,

सेटिये महाजन का पुणे, महजन पेठश्यापूर

સેઠે શેઠમૂર્ત જાવાદ માહાટે જથે ૪

नन्हे, चन्होली, राष्ट्रेत, बडगांव, कोथरुड पां. मां.

एकूण सभासद ३१, पैकी ६ मुसलमान.

[६६] (१) पाटलांच्या वतीने पारगांच्या महाराणी 'परण दिव्य' केले परंतु ते खोटें झाले व कडेगांचकरावर हड्डा केला. खान अलिशान खान हुज्जूर याजकडे तकरीर सादर झाली. प्रगण्यास बाद तोडण्याविषयी हुक्म झाला. मग रवां दिव्य झालें देवांचे व गोताचे तोंडे खरें झालें व मग महजर दिला आहे.

— १७ —

[अ] शि. च. सा. खं १ ले. ९.

श. १५३२ श्रावण व. १३ मंगळवार; इ. १६१० ऑगस्ट ७.

तालीक.

शि. च. सा. खं १ ले. ११ मध्ये सदरहू वाद्यामधील याच वादाचा महजर आहे. ती नकल आहे. पटवर्धन त्या महजरांवरून खरे ठरले असें दिसतें. दुसऱ्यानंदा तेळतूपाचें दिव्य केले आहे. (श. १५४० मार्ग० वा ३.)

[आ] विसाजी विन नारोवा म्हसवडा विं नागोजी विन कोडभट पटवर्धन, मौजे भोगबली पा सिरवळ चे कुलकर्णी वतनाविषयी वाद. म्हसवड्यानें रवा काढला व खरा झाला.

[इ] हाजीर मजालसी पा सिरवळ

काजी सेखन हकीमशरा पा मार	जसवंतराऊ नैव पा मार
मजमूदार पा; मार देशमूख पा मार	मुश्रीफ पा मार देशकुलकर्णी—पा मार,

यानंतर सेठिये, हशम, नाईक, चाकर ठाणे पा मार चौगुला, चौधरी, आणि मोकदम करैती मार या मथळ्याखालीं १३ गांवच्या मोकदमांचीं नांवे आहेत.

[ई] (१) भाषा—“करकसा होता…… आग्रवादी व पछमवादी…… उभे राहुनु वेळ्हार. भाविला, अग्रवादी…… भाविलाजे; पसमवादी…… भाविलाजे;…… तकरीरा उभेवर्गी दिव्यलिया आहेते. हा आमल कैसा आहे म्हणौन साहेबी सभेस पुसिले. समस्त सभा वोलिले जे…… याचा धर्मता निवाडा केला पाहिजे…… राजमुद्रा व समस्त सभा मनास आणून केदारस्थानी दिव्य देऊन निवाडा करणे यैसे केले.” (२) दिव्य वर्णन म्हळवाचें आहे. (३) हरकी गुन्हेगारी घेतली नाही.

— १८ —

[अ] म. इ. सा. खं १५ ले. ६.

श. १५३२ माघ शु. १० सोमवार; इ १६११ जाने. १४ तालीक, प्रारंभास २ देवतांचे उल्लेख, “गोदावरी व सिद्धेश्वराची साक्ष,” नंतर हवालदाराचें नांव, शेवट—सही लेखल संख्या ओळी.

[आ] नरसोजी जगदाळे देशमूख तपे मसूर व पाटील का मा विं बापाजी विन याकूबजी मुसलमांन सेकिन. कसवे मसूरच्या पटेलगीचा गर्गशा.

[इ] कसवे प्रतिष्ठान.

प्रारंभ—गोदावरी सन्निध वेळ्हार प्रवीण धर्माधिकारिणी हरीपाठक व माणीक पाठक,

महजराच्या प्रारंभास उजव्या वाजूस 'विहुजूर दावलखान हवालदार' असें आहे. नेहमी-प्रमाणे मजल्स नाही. विद्वान् ब्रह्मसभेनै निवाडा केला आहे.

[ई] (१) यापूर्वी दोनदा निवाडे झाले परंतु वाद तुटला नाही म्हणून थळ प्रतिप्रान देव्यांत आळे. (२) उभयवादी स्वप्रांतस्थ हवालदाराचे, परथळीच्या हवालदारास पत्र नेतात, वरोवर स्वप्रांतीचा महालदार असतों. थळकरी हवालदार पत्रे पाहून ब्रह्मसभेस सर्व प्रकार निवेदन करतो व न्याय करण्याची विनंति करतो. (३) धर्मचौथन्यावर उभा कल्पन उभयतांच्या तकरीरा धेतात. नंतर धर्माधिकारी कागदपत्र पहातो 'साक्ष पत्र असता दिव्य कैसे?' यास प्रमाण 'विज्ञानेश्वर' पहातात. (४) मुसलमानांचे राज्य व गुन्हेगार मुसलमान म्हणून देशान्त प्रायश्चित्त माफ. (५) हिंदु मुसलमानांच्या वतनविप्रयक बादाचा निवाडा ब्रह्मसभेकडे तश म्हणून सोपविला आहे. (६) क्रमांक ५६ पहा.

— १९ —

[अ] शि. च. सा. खं. १. ले. १०.

श. १५३८ चैत्र व. १० सोमवार; इ. १६ १६ एप्रिल १.
तालीक समकालीन.

[आ] विष्टल काईदेऊ देशकुलकर्णी विंग रुद्राजी दामोदर व दादाजी भूपालराऊ लंबे परगणे सिरवलचे देशकुलकर्णीचा वाद.

[ई] वीहुजूर खान अलिशान हेवतखान (विजापूरचा, वाई पा' मोकासाई) व हाजीर मजाल्स.

बंगारतमहा खान आजमआलीखान	खान हवालदार
— पंडित पेशवे	खोज हाफीज
— सवनीस	खां जमालखान
४ सरदार	जसवंतराव हवालदार
देसाई कर्याती सासवड	सादुलाखान सरदार
	६ सरदार

मुभेदारासह एकूण १९ सभासद, पेकी ६ मुसलमान.

[ई] (१) हुजूर हेवतखान यांने मजलसिद्धारा निर्णय केला आहे. (२) हमाशाई देशमूख देशकुा सेटे महाजन यांच्या गोहीवरून वाद तोडला आहे. (३) मजलसर्वांत सरदार मंडळी आहेत.

— २० —

[अ] शि. च. सा. खं. ५. ले. ९४६.

सु. १०१७ जिल्हेज ११; श. १५६८ मार्ग.० शु. १२ मंगळवार; इ. १६१६ डिसे. १०.

[आ] सूर्योजी मरळ देशमूख ता कानदखोरे विंगा बाबाजी मुंजारराऊ देशमूख ता कानंदखोरे. ता कानदखोरेच्या देशमुखीचा बाद. “ बोल मनास आणुनु हाजीर मजलसी हुजूर सूर्योजी नाईकास हकलाजिंमाची सीस्त करून दिल्ही आसे.”

[इ] महजर महाल किले पुरंधरु वि हुजूर.

नामजाद किलेमा (फा. सिका)	हरकारे किभार (शिका).
भानजी हनवरस (शिका)	देशमूख ता खेडेबारे (सीका)
देसमूख पा शिरवल (नांगर)	देशमूख ता गुंजणमाबळ
खोत ता सिवतर खोरे (सिका. अ. को.)	देशमूख (सीका)
जेथे देशमूख ता रोहिडा भोर (अ. सिका)	देशमूख ता उरवली ता रोहिडा (नांगर)
मोकदम-पूर, (नां.); सेटिये-पेठ मूर्तजावाद (तागडी)	मोकदम आलंद; सेटीमहाजन मूर्तजावाद (तागडी)

७

७

२ मौजे कोलवाडी व दापोवडेचे मोकदम; १ विंशर-चौगुला; १ विंशरन्चा मोकदम; १ मालोचा मोकदम; सेखभाई मुरसंदाज (खंजीर); एकूण २० मंडळी. सर्व हिंदू; मुरसंदाज सोहऱ्हन. .

[ई] (१) वतनाची व्यवस्था नीट लावली आहे. (२) महजर सर्व दृष्टीनी उपयुक्त आहे. (३) महजराचा शेवट “ दिवाणचा गुन्हेगार व गोताचा अन्याई ” (४) “ हाजीर मजालसी हुजूर किले…… सिस्त करून दिली असे.”

- २१ -

[आ] म. इ. सा. खं. १६. लेखांक ५.

सु. १०१७ जिल्हेज ११; श. १५३८ मार्गशीर्ष शु. १२ मंगळवार; इ. १६१६ डिसे. १०.

[आ] बाजी नाईक मरळ देशमूख विंगा बाबाजी मुंशारराऊ देशमूख. ता कानदखोरेच्या देशमुखीविषयी बाद.

[इ] क्रमांक २० चीन्व मजलस आहे व तपसीलहि तोन्च आहे. तेथें नांवापुढे सिके आहेत. हा विशेष आहे.

[ई] (१) किले पुरंधरास भांडण दाखल झाले व मजलसीनें निर्णय केला आहे. (२) सूर्योजी व बाजी या उभयतांचा बाद, बाबाजी मुंशारराऊ विंगा आहे. दोघास वेगळाले

महजर दिले आहेत. (३) या अहंसंताल मजकुराचा प्रारंभ “समस्त देशक तर्क कानदखोरे” असा आहे.

— २२ —

[अ] संकीर्ण.

स. १०१९ जाडिलाखर २१; श. १५४० ज्ये. व. ७ शुक्रवार; इ. १६१८ जून ५; श. १५४१ ज्ये. व. ८ बुधवार; इ. १६१९ मे २६.

प्रारंभास फार्सी सिका, महजर अपूर्ण आहे.

[आ] रेम सेटी विग मंगसेटी भिंगे यामध्ये का आटपाडीचे सेटेपणाचा वाद लागला. रेम सेटी दिव्यास खरा झाला.

[इ] पा माण दहिगाऊ……आपाजी पंडित हवालदार वा कारखुनानी.

— मजमुदार	सेल इब्राहिम सरसंभूत् का
— निधावन	— निधावन
महंमदजी महालदार पा मार	देशकुला पा मार
सेटे महाजन व समस्त पेठ पिलू व सुमारे ६ व्यक्ती; मोकदम कासेगाऊ	सरगर; मेटेकरी; मोकदम पिलूव; सीदगौड मां औजे गोमेबाडी का आटपाडी; मेटकरी का सांगुलवे.

[ई] (१) परगण्यास हुजर वाद दाखल झाला. (२) चण्याचे दिव्य घेण्याचे ठरले. दिव्याचा हा एक नवीनच प्रकार आहे.

— २३ —

[अ] म. इ. सा. ख. १८. लेखांक ४.

श. १५४० मार्गशीर्ष व, १२ ब्रह्मस्पतवार; इ. १६१८ डिसेंबर ३ गुरुवार.

(सुा तिसा आश्रेनच्या ऐवजीं तिसा अशर वाचणे जरूर आहे) श्री, शंकर, नकल.

[आ] का सुपे व मौजे बढाणे या दोन गांवातील शिवेचा वाद.

[इ] हाजीर मजालसी.

हाकीम शराः— $\times$ काजी चांद विन काजी	$\times$ काजी इसाख
मनसूर प्रा सुपे, $\times$ काजी प्रा चाकण	प्रा इंदापूर
दिवाण लोकः— $\times$ शहाजी अली देशमूल	हवालदार; मजमुदार पा सुपे—हरकारे.
लिलोजी अजहृत देशमूल का सासबड	याशिबाय भौंवर १८ गांवचे मोकदम,
देशमूल, देशकुा पा इंदापूर.	चौगुले, जोसी व इतर मंडळी मिळून सुमारे ३२ व्यक्ती आहेत.

एकूण सुमारे ४३ व्यक्तींची नावें आहेत. शांत ४ मुसलमान आहेत.

[ई] (१) देशमुखानें हुजूर वाद, दाखल केला तेव्हा निर्णयाकरिता मुनसिफदार पाठविले. (२) गोतांचे कागदपत्रांचे शान सूक्ष्म असावें असें दिसते. दिव्य महजर कसा होतो, याची उपयुक्त माहिती आली आहे. (३) गोतांनी शिवेबरून चालून शीब निश्चित केली.

— २४ —

[अ] सनदापत्रे प्रकरण २ ले. ३९ पृ. ४१.

श. १५४३ दुर्मतीनाम सं. आश्विन व. ७ गुरुवार; इ. १६२१ सप्टेंबर २७.
निवाडपत्रांत महजर आला आहे.

[आ] मौजे मालशिरस पा सुपे व मौजे टेकेबाडी व मौजे पिसरवे ता कळेपठार प्रांत पुणे या गांवातील शिवेचा वाद. मलिकंबराच्या वेळी वाद सुऱ्ह शाला व थोरले वाजीरावाचे वेळी संपला असें दिसते.

[इ] कित्ता महजर वित्तेरीख २७ माहे जिल्काद हुजूर हाजीर मजालीस.

हजरत रायाराऊ	कारकून पा सुपे
देशमूल—प्रां पुणे, का सासवड	हवालदार, मजमदार, सरदार २
लाजिमदार व वलुते का सासवड	मजमदार—सासवड, देशमूल पा सुपे.
	मोकदम—मावडी, कुंभारवळण; खळद खुा,
	टेकेबाडी.

मोकदम—मौजे रिसे, भिवरी, मुरडी इतर ३ व्यक्ती.

एकूण २० सर्व हिंदू.

[ई] (०१) हुजर आजमाकडे प्रथम तकरीर केली. (२) “हजरत राऊ साहेबी नेम केला जे शिवेची माती आणून श्री वटेश्वर मुा का सासवड तेथे ऐरणी दिव्य घेणे.” वृत्तीकारानें दिव्य केले आहे. (३) “कारकीर्द निजामशाहा ममलकतमदार महंमद अजम ..... ‘दोही गांवचे चौगली यानी रवा काढिला’” (हरसूलास).

— २५ —

[अ] भा. इ. सं. मं. त्रै. मा. व. ४ (अंक १ ते ४) पृ. ४७.

मु. १०२२ रविलावल १२; श. १५४३ माघ शु. १३ मंगळवार; इ. १६२२ जाने. १५.

दोन ओळीं फार्सी मजकूर व फार्सी सिका, महजर अर्धवट उतरला असावा.

[आ] उमाराम देशपांडे विंग कान्होजी त्रिमल, परगणे खेडस्थाने देशपांडे वतनाचा वाद.

[इ] मालोजी राजे यांच्या खुर्दखताच्या आधारानें उमारामांचे वतन खरें असल्याचे ठरले.

[ई] (१) कागद फाटला किंवा काय है समजत नाहीं. कागदांत मजलीस दिलेली नाहीं. (२) बन्हाड प्रांतातील हा एकच महजर उपलब्ध आहे.

— २६ —

[अ] शि. च. सा. खं. ३ ले. ५७७.

मु. १०२२ रविलावल १६; श. १५४३ माघ व. २ शनिवार; इ. १६२२ जाने. १९.

[आ] लखजी भडाळा मोकदम मौजे आंबवडे. मोकदम मजकुरास देशमुखानें आपत्या इसाफतीपैकी एक खाचर इनामतीस दिले होते. त्याविषयीं व टक्याविषयीं 'कुसूर' पडला होता. भोगवटा मनास आणून खाचर मोकदमाचेच उरले.

[इ] महजर हाजीर मजालसी ता भोर ता रोहिडा.

कान्होजी देशमूख (सिका) प्रभु देशकुलकर्णी बापोजी जेधा.

चिखलगाऊ, पोमरडी, चिखलबडे, ता भोर, कर्नवड, आवधेर या ६ गांवचे मोकदम आहेत नि. नांगर; मौजे बहुंडीचा सुतार (वाकस); आंबवड्याचे वार्तिक महार ३; मेहऱ्या ता भोर (मोरारी असे) — दोघांची कट्यार आहे; आंबवडेचा चौगुला (नांगर); व सुतार (वाकस).

एकूण १८ सभासद.

[ई] (१) देशमुखाकडेच फिर्याद शाली व त्यानेच महजर केला आहे. (२) महजराचा शेवट — “देशमुखाची चाकरी करून मौजे मजकुरची मोकदमी खाऊन सुखी आसिजे.”

— २७ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५, ले. ८७३; महजर, रवा दिव्याचा.

श. १५४३ फा. व. १० रविवार; इ. १६२२ फेब्रु. २४.

कागदाचा वरचा भाग फाटला आहे.

[आ] लखदराणा विन सोमदराणा गुरव विंदा दाऊ पाटील विन परस पाटील कटका. मौजे भिवरीभ्या मोकदमीचा वाद.

[इ] — वरचा भाग फाटला.

काजी अवदुल विन काजी महमद हकीमशराव व काजी इसमायल प्रा पुणे. मुजमदार ठाणे मार

शितोळे देशमूख प्रा मार, सेटे का मार, गोपाळ नरसी (वेळारा) महाजन का पुणा, व पेठ शहापूर व बाजे पेठा. सेटे पेठ मूर्तजाबाद, सेटे, महाजन पेठ मलकापूर.

भोंवर गांवचे २० मोकदम.

प्रजा ८

समस्त बलुते मौजे मार

बलुते

सुतार

जोशी

चांभार

परीट

कुंभार

कोळी

बेरड

त्रीतिकार

महार

[ई] (१) हुजूर प्रा मारास फिर्याद केली. नंतर मजलीस होऊन निर्णय झाला आहे. (२) दिव्याचें वर्णन महत्वाचें आहे. (३) श्री नागेश मुा पेठ शहागूर कसवे पुणे येथे रवा दिव्य झाले. रविवार शिमगा वा १०, श. १५४३.

- २८ -

[अ] शि. च. सा. खं. १ ले. २१.

सु. १०२३ रजव २५; श. १५४४ ज्ये. व. १२ रविवार; श. १५४५ बैशा. व. १२ गुरुवार; इ. १६२२ मे २६; इ. १६२३ मे १५.

चार फारसी अक्षरे वरच्या बाजूस. हा महजर फारच उत्तम प्रतीचा आहे.

(शि. च. सा. खं. १ ले. १३ यावरोवर वाचणे जरूर आहे.)

[आ] रामाजी फर्जद विठ्ठल काईदेऊ विरुद्ध गणे रुद्र लंबे. परगणे सिरबळच्या देश कुलकर्णीचा वाद. रामाजी खरा झाला.

[इ] हजीर मजालसी सदर ठाणे परगणे सिरबळ.

४काजी सेरबंन विन काजी

हवालदार

खुदो हकीमशहा (फारशींत 'सेलवन')

(फारसी सिंका तेरा दली)

मजमूदार मोर्तव

निघावन

देशमूख व मो का मार (नांगर)

नाईक ठाणे पा मार

आपाजी मल्हारजी देशमूख

(कट्यार)

(ही अक्षरे वाटोळ्या शिक्यांत आहेत व नाईक (कट्यार)

सभोंवर्ती १६ दले दाखविलीं आहेत.)

(या खाली डावे व उजव्या बाजूस मिळून सेटीये, महाजन, मोकदम, जोसी, गुरव, सुतार, हजाम, कुंभार, जिनगार, प्रजा, कोळी, तेली, महार, जुनारदार, भोई, उपाध्ये, जंगम, पाणसरे, वगैरेचीं आपापल्या निशाणीसह सुमारे १७५ नांवे आहेत.)

[ई] (१) गणे रुद्र लंबे याने शहाजीराजे यास पा मार मुकासा झाल्यावर 'मालुमातीचे खुरदखत त्याकडून महालास आणले तेब्हा राजेसाहेब मोकासाई याजकडे परगण्यातील देशमूखादि मंडळींत तकरीर केली. (२) तेब्हा साहेबानी मुनसिफी मलिक आजम ममलकत मदारी छ २४ माहे जमादिलाखर हाजीर मजालसी याहूजूर केली. लंबे खोटे केले.

(३) सुर्दखतावरून वतन खरें होत नाही, भोगवटा लागतो “मालुमातीच्या खुर्दखतावरून मिरासी कंसी साखेल.” पृ. २५.

- २९ -

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. २९०.

सु. १०२६ रमजान १; श. १५४७ ज्येष्ठ शु. २ शनिवार; श. १५४८ ज्ये. शु. २ बुधवार; ई. १६२५ मे २८; इ. १६२६ मे १७.

[आ] हिराई कोम गोविंदप्रभु धर्माधिकारी का नाशीक आणि फुलाई, गोविंद प्रभूची मुलगी विा माहादप्रभु वालप्रभु धर्माधिकारी का नाशीक, अन्नवरू, घरतकसीम व धर्माधिकरणाची तकसीम यावद्दल वाद. वाटा दिला.

[इ] “ठाणहून मुनसिफी सदरहू, मुनसीफदाराचे हवाला केली सदरहू मुनसिफ मठामधे वैसोन मनास आणिले.” का नाशीक येथे

[ई] (१) ब्रियांनी वादात पडल्याचा उल्लेख याच महजरांत प्रथम आला आहे.
(२) स्वतंत्र मुनसीफ नेमत असावेत असें दिसतें.

- ३० -

[अ] शि. च. सा. खं. १, ले. २२.

सु. १०२६ रविलाबल २९; श. १५४७ मार्ग. ३० सोमवार; इ. १६२५ डिसेंबर १९.

[आ] राघोजी विन पिलू पटेल सेडकर मोकदम विा हाऊजी विन साऊजी कामिथा मौजे चामिली पा पुणेच्या मोकदमीचा तंटा, कान्होजी सेडकर विरादर राघोजी सेडकर हा राघोजीच्या वतीने हजर आहे. वतन सारखें विभागाच्यांत आले.

[इ] बिहुजूर हाजीर मजालेसी.

सावाजी अनंत (निजामशाहीच्या वतीने)

(फारसी सिका)

हवालदार पा मार

मजमूदार पा मार

नाईकवाडी किले पुरंधर

सितोळे देशमूल पा मार (सीका)

देसाई गुंजणमाबळ

मोकदम-पिंपळगौ, लोणी कालभार, पा पुणे,

महमदजी सरनोबत

(फारसी सिका)

बगात्यारखान मुकासाई मौजे चामिली

नाजीर किले पुरंधर

नाईकवाडी ना कोट का पुणे

देसाई, हिरडस मावळ .

सोमाजी दिनकर राऊ सरदार विा मोकदम-

मौजे निबूत व पागारे पा मार

फारसी सिका

[ई] (१) दिवाळीनंतरच्चा काळ निर्णयाकरतां ठरविला आहे. (२) उभय-वादांना आपसांत वाद तोडप्पाविषयीं सबलती देण्यांत येत. अखेरीस गोतांप्याकडे निर्णय सोपविला. (३) देशमूल पा मार यानी मजलीस हुजूर बोलावली व निर्णय केला.

• - ३१ -

[आ] संकीर्ण. महजर दिव्याचा.

श. १५४७ फाल्गु. शु. ११ रविवार; इ. १६२६ फेब्रु. २६.

महजराचें अक्षर पेशवेकार्लान आहे. वंदाच्या जोडांत वंद चिकटवतांना अक्षर गेले आहे यावरून प्रत्येक वंद स्वतंत्र लिहीत असावेत व मग चिकटवीत असावेत. दिव्याचा तेष्ठां उतारा घेतला आहे.

[आ] सूर्योजी बिन महादजी पोवार विं दादा पाटील बिन चाहू पाटील बडधा. मौजे कोढीत बुा कर्याती सासवडच्या मोकद्दमीचा निर्णय. सूर्योजी खरा झाला.

[इ] हाजीर मजालसी कर्याती सासवड व बाजे महाल, सर्व भाग उतरून घेतला नाही.

[ई] (१) ठाप्यास किर्याद केली आहे. (२) रवा दिव्याच्या दृष्टीने महजर उपयुक्त आहे.

- ३२ -

[आ] सनंदापत्रे प्रकरण २ रे, लेखांक १२.

श. १५४८ फाल्गुन शु. १ इ. १६२७ फेब्रु. ६ मंगळवार श्री. प्रारंभात.

[आ] मावंजीपाटील मोकदम विं केरोजी पाटील, मोकद्दमीविषयीचा वाद. मावंजी खरा झाला व निंमे हंकदक केरोजीस देण्यांत आले. गांवाचें नाव दिलेले नाही.

[इ] बेहुजूर नागावा बेहुजूर राजश्री खंडोबलाळ; महजर बेहुजूर.

×काजी मुळा, राजश्री जिवाजी खंडेराव; रुद्र हवालदार व कारकून ता करकंब सोन ठाकूर. •

तपे भोंस

देशमूल देशकुलकण्णी

मौजे—खेडे, अहिरगांव, ता मार.

सापटण, मालगांव, देवढी, देहे,

पाथरी, अब्दे, बरडी—१० मोकदम

तपे करकंब

देशमूल, मोकदम का मार,

देहाये तपे करकंब, आरण,

वरवडे, गुरसाले, पेंजूर, बैबळे,

आखव, पिंपळनेर, लोदापूरी, उज्जनी, हेदल

खुा ऐकूण १० मोकदम, पाटील; पेंजूरला

पाटील चौगुला आहे असें दिसते.

एकूण ३० सभासद; पैकीं एक मुसलमान.

[ई] (१) “वेशमी वापोजी अनंत व गोंदजीराम देशकुआ तपे मां कारणे महजर लेहून दिल्ला;” यावळन कुलकर्णी महजर लिहिण्याचें काम करी असें दिसतें. (२) कसवा, साहेबीं गुरसाले ‘थल’ दिले होतें व थलपत्राप्रमाणे हा महजर दिला आहे. (३) शिर धडाऱ्या निरुद्या टाकून थळकरी यांनी निवाडा केला.

— ३३ —

[अ] शि. च. सा. खं. ४ ले. ७२१.

मु. १०२९ सफर १ श. १५५० आश्विन शु. ३ रविवार; इ. १६५८ सार्वत्रिवर २०.

श्री, महजराऱ्या अखेरीस (ष, शि.) आहे: सासवडाऱ्या मोकदमाऱ्या सहीचे अक्षर निराळे. भाषा फारसीमिथित आहे.

[आ] खंडोजी व बाजी विन जाऊजी घोरपडे मोकदम मोंजे कापसी पा फलेटण. विंग वोवडे, मोंजे कापसीच्या मिरासी पटेलगीचा निर्णय, खंडोजी खरा झाला.

[इ] हाजीर मजालस खान आजम अंवारग्यान वा कौल शाहासाहेबू.

सिदी मुकुंद ठाणेदार (यदामी शिका); छाहामाजी गोविद मेजमूदार; नरसो गोमाजी सवनीस.

देसक

नाईक देशमूळ

२ देशकुलकर्णी

(चौकोनी शिका)

मोकदम—(१) सांगवी, कसवे, गिरवी, कापडगांव, सासवड, तरडगांव, हिंगणगांव वाटार, कोरेगांव; सांगवीचा ‘गोड’ मोकदम आहे.

एकूण १६ सभासद.

[ई] (१) महजराचा प्रारंभ—“ हे मुख्य करून पा फलेटण.” (२) दिवाणचा महालदार कमाविसेस आला असतां तकरीर दाखल केली. देसाई यांसहि सांगितले. त्यांनी हामशाई मोकदम, व सेटिये महाजन का मार, देशक यांची ‘गोही’ वेतली. घोरपडे खरे झाले. (३) “सांहेवासी मुकाबा अर्जानी जाहाला ठाणाहून महजर मन्हामत केला पाहिजे म्हणवून,” त्यावरून ठाण्यानें महजर दिला आहे.

— ३४ —

[अ] म. इ. सा. खं. १५ ले. ४१३. महजर, मिरासीचा.

मु. १०३१ रविरोवल ११; श. १५५२ अश्विन शु. १३ शुक्रवार. इ. १६३० आकटो. ८.

फारसी मजकूर व सिका; सेवटासाहि शिका आहे.

[आ] संभाजी तान देऊ विंगांदंजी मोकदम व रामजी विन राजजी मोकदम मौजे निरगुडे किले फत्तेमंगल. सदरहू मोकदमीच्या निभ्या विभागाचे क्रयपत्र.

[इ] हाजीर मजालसी किले फत्तेमंगल.

हवालदार कारकून किले मार अलाफतुला सर (नोव) त

देशमूख किले मार पा रा व्यास

(प. को. दोन शिके) विदस्तूर देशकुलकर्णी किले मार

[हृ] (१) ४५ होनास निमी मोकदमी निकली, कारण दुष्काळ.

— ३५ —

[अ] शि. च. सा. खं. ७ ले. २१; महजर दिव्याचा.

मु. १०३१ रजब २; श. १५५२ माघ शु. ३ मंगळवार; इ. १६३१ जाने, २५.

हा महजराचे प्रारंभीने ५ वंद गहाळ आहेत व शेवटचाही मजकूर उपलब्ध नाही. यामुळे वादाची अखेर समजत नाही. यद्यपि ले. १८ मध्ये याच दिव्याच्या पुढील मजकूर आत्यानें उभय वायात दादाजी कोंडदेवाने अखेरीस वतन विभागले असें दिसते.

[आ] येसो नारायण वेलसरे व इतर जोतिसी देह ९. विंगांदंजी येम जोशी विन सोन जोशी व इतर; जोतिश व कुलकर्णी देह ९.

पा पुर्णे पा सुपे

जेनुरी, धालेचाडी, भाजिरे, साकुर्डी; कोधले, कोलविहिरे, नाविली, निन्द्रज.
का सासवड पो मौजे वेलसर = ९.

[इ] हाजीर मजालसी मामले दौलत मंगल.

• • हवालदार व कारकून (७).

—रायाराऊ हवालदार मजमूदार

—खाभाई सरनोवत सवनीस

चिटणीस कारकून पारसनीस

मजमूदार

सरगुच्छो व नाईकवाडी व वोडानी (८)

गुन्हेनामजाद हशमकर नऊ सचणी ७ ?

(मुसलमान १)

ठाणेमामलेमार (४) ?

देशकमामलेमार (४२)

सेटिये २

का दौलत मंगल, मोकदम व कुलकर्णी२.

मोकदमानी व रथाणी

मोकदमानी देहाये—

मौजे वेलसर १०—मोकदम, २ सेटिये, महाजन, १० गांवचे.

२ ठाकूर, परीठ, लोहार, वर्तीकार व इतर ३.

मौजे जेजुरी २—मोकदम.

पा सुपे ७

देसाई, कुतबल, महाजन सेटे व इतर ३ व

देशकुा १.

का सासवड १२.

एकूण ६४ सभापद; यांपेकी ३ मुसलमान, तिघेहि लकरी पेशाचे.

[ई] (१) दिव्याचै वर्णन महत्वाचै आहे. (२) जलदिव्याचा एक नवीन प्रकारहि यांत उलेखिला आहे. (३) रायाराऊ याचा महजर.

— ३६ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५ ले. १९१०, महजरनामा.

मु. १०३२ जिल्काद १; श. १५५४ ज्येष्ठ शु. २; इ. १६३२ मे ११ शुक्वार.

प्रथम फार्सी मजकूर मराठीत दिला आहे.

[आ] तपे कानदखोरे पैकी व किले तोरणा यांपेकी मौजे वेले बुा — धानेबु — कानंद — पासली या चार गांवच्या शिवेचा निर्णय.

[ई] विहुजूर हजीर मजालसी किले कोंढाणा मुजाफती किले तोरणा व तपे कानदखोरे.

×अवर अवदुल —हवालदार (सिका फा.) सवनीस किलेमार

हनवरीदास नाईकवाडी किलेमा (सिका फा.) जथे सकर तिमाजी नाईक (घ. अ. शि.)

×ग्वोजी नाईकवाडी (सिका) जथे — नाईक (सीका).

(प) दाजीराऊ, (सि. म. अस्पष्ट) जथे — नाईकवाडी (अ. शि.)

— „ „ „ जथे — „ (?)

नाईक (चि. ?) जथे खेमजी मुरारी नाईकवाडी शिका.

कनाक कोडनाकगस्ती (हसगीब लहानकाडी ?) बलवंतराऊ नाईकवाडी किले तोरणा

(अष्ट० सि.)

ता कानदखोरे — खासनीस, देशकुा विश्वर, अत्रोली, कानद व वेले बुा व इतर मिळून ४ मोकदम; २ धानेबु व कानदचे वीर्तीकार. एकूण सुमारे २२ सभासद.

[ई] (१) गाय वरोवर घेऊन वीर्तीकारानें शिव चालून दाखविली. (२) भाषा फार्सी प्रचुर आहे. (३) २२ मंडळीपैकी १२ लकरी पथकारपेकी आहेत. (४) देश-मुख्यानें प्रथम तकरार केली आहे. (५) निवाड्याकरितां किलाडून मुनसिफदार दिले आहेत.

— ३७ —

[अ] संकीर्ण. माहाजर, रवा दिव्याचा.

श. १५५४१५५ इ. १६३२।३३.

[आ] द्विरोजी व इतर सरगर मंडळी आणि तानाजी व इतर गायकवाड यामध्ये मौजे पाथरीपामाण येथील मोकदम्भीचा कर्कशा लागला. वतन विभागणी केली कारण दोषासहि रवा लागला.

[इ] का आटपाडी पा माण दहिगाऊ.....विहुजर.

हवालदार, मुजमदार, हुदेदार. ठाणदार, मोकदम सेटफल.

देसक (३३)

—सरदेसाईकामार देशकुा नाईकवाडीकामार सेटेकामार मौजे-निवोडे, दिगंची, पळसन्येल, सेटफल, तडवले, धाणद, घरणिकी, गांवचे एकूण १२ मोकदम व पाटील; २ तेली व पोतद्वार का मार.

देसाई १, का मार पो २ पाटील, १ चौगुला व १ कुलकणी व १ सरसेटिया मौजे त्रिणपुरी, नेलकडे, आवलाची, वेवल खुा वगैरे गांवचे ७ मोकदम; १ चौगुला; १ मेटेकरी; मेहतरी माळी का मार व कुंभार २

एकूण ३८ सभासद.

[ई] (१) मोकासाई याजकदे प्रथम तकरी केली होती. (२) देशकांत कोणाचा अंतर्भाव होतो हैं या महजरावरून चांगले समजते. (३) दिव्य महत्वाचे आहे.

— ३८ —

[अ] म. इं. सा. खं. २० ले. १८६.

मु. १०३४ मोहरम ११; श. १५५५ आपाढ शु. १३ मंगळवार; इ. १६३३ जुलै ८.

नकल, महजराच्या अखेरीस गोही असून एकूण १३ त्राहणांच्या सह्या आहेत.

[आ] धर्माधिकारी विंग जोईसी यामध्ये का कोल्हापूरच्या धर्माधिकरणाचा वाद.

[इ] वी हुजर हाजीर मजालसी यानी अजमहाल पा कोल्हापूर. अगा अजम अगा सफउ नेवैवेत; ठाणेदार, मजमूदार. व डवीर (फा. सदी).

सरगुप्त्हो व नाईकवाडी यानी (१५).

१ सरगुप्त्हो (वली इभ्राईम), २ सरनाईकवाडी, ३ नाईकवाडी (१ मुसलमान), ९ नाईक (नांवे—लंबकरणे, लंबतुरे, अहीरे, खासने इत्यादि).

याशिवाय कर्याती हवेलीचे (६)—३ देसाई, १ देशकुा, १ नाडगौडा, १ हशमनीस, प्रथम पथकाची नांवे व नंतर हीं नांवे आहेत.

कसवे कोल्हापूर (२३) — १ पटेल, २ कुलकर्णी, १ सोटेये, १ महाजन, १ चौंगुला, ४ रया; ४ नाईक चोरगस्ती, २ मुजमली, २ नाईक चाटे, ५ वैदिक. एकूण ८८ सभासद, त्यांपैकी ३ मुसलमान व ते प्रमुख अधिकारी आहेत.

[ई] (१) कामारच्या चावडीस निर्णय होऊ शकला नाही. “त्यावरी हे खबर द्वाणामध्ये (= ठाणे पामार) माळम जाहाली. मग जोइसी……व धर्माधिकारिणी मजकुरास वोलाऊन आणिले. त्यावरी हरदोजणापासून हारिंजिंतीचे कतवे घेऊन मुनसिफी कामारचे पाटील याचे हवाला केली तेहि श्रीमहालभुमीचे देवीचे देउळी सभा करून…… वोल मनासी आणिले.” (२) सदरहू निर्णयावरून ठाणे पामारच्या राजसभेने हा महजर दिला आहे. (३) कतव्याप्रमाणे गुन्हेगारी ५० व सीर्णी २५ होन घेतली आहे.

— ३९ —

[अ] म. इ. सा. खंड १५, ले. ४१८; महजर, क्यवत्राचा. श. १५५५ आश्विन शु. १२ शुक्रवार; इ. १६३३ आकटो. ४. शेवटास देशमुखाचे ‘निशाण’ व मोर्त्यवदू.

[आ] जिवाजी विन खेलोजी भोसले यानी मौजे निरगुडे का वायडे किले फतेमंगल येथील मोकदमा विकत घेतली त्यावदल देशमुख व देशकुा का वायडे किले फतेमंगल यांनी हा महजर भोसल्यास दिला आहे.

[इ] — विहुजर हाजीर मजालसी.

मोकदम हमशाही, मौजे लाजफल १, मौजे सिरसोफल ३; मोकदम देहाये का वायडे. का वायडे, मौजे असुर्ण, लाकडी, लाहासुरणे २, कलद, क्षिकू या गांवचे मोकदम. एकूण १२ सभासद.

— ४० —

[अ] शि. च. सा. खं. २ ले. ३४१.

स. १०३७ रविलालर ११; श. १५५८ भाद्र. शु. १२ शुक्रवार; इ. १६३६ सप्ट. २.

मूळ फारसीत सुमरै २८ शिके आहेत.

हे फारसी सिके ज्यांचे, त्यांची नांवे त्यांच्या शिक्याजवळ एकाच लेखकाने फारसीत लिहून ठेवली आहेत. नंतर त्याखालीं मोर्डीत त्या त्या अधिकाच्यांनी आपल्या सह्या केल्या आहेत. कारण सहीचे अक्षर वेगवेगळे आहे. सहांच्याजवळ वारीक अक्षरांत वित रेखेने कोणी सह्या कराव्या त्यावदलचे नुसते हुद्दे दिले आहेत. अखेरीस फा. शि. आहे. जोडावर दोन निरनिराळे फारसी सिके आदेत. एके ठिकाणी भोंक होतें तेथें कागद लावून त्यावरद्वि दोन शिके केले आहेत.

[आ] अंतो पाच्ये विन दामो पाच्ये व नारो पाच्ये विन अनंत पाच्ये गोळबलीकर धर्माधिकारी व जोसी विंा कृष्ण-जोसी का संगमेश्वर. धर्माधिकरण व जोसी वतन का संगमेश्वर व बाजे महाल या विषयी वाद. पाच्ये यांनी जोसी भांडतात म्हणून किल्यास महजर मागितला आहे. जुनी पत्रे पाहून तो देण्यांत आला आहे.

[इ] माहाजर मामले मुजफरावाद व किले खिलणे हाजीर मजालसी.

—~~माहामद~~ कासीम हवालदार ~~काजी~~ अली मामलेमार

मामलेमार व किले मार ~~किले~~ मार

मामले मार

मजमदार, निघावन, सवनीस, कुलकर्णी, व पोता, ~~सरगुरो~~ २, नायेकवाडी ६.

~~दवीर~~, सरदेसाई २, देशकुलकर्णी १,

चिटणीस, ~~दवीर~~, सराफ, ~~मोकदम~~ १,

~~सरगुर्हो~~ १, नाईकवाडी ८.

एकूण ३६ सभासद, पैकी ८ मुसलमान अधिकारी.

[ई] किल्याहून महजर दिला आहे.

— ४२ —

[अ] श्रीसंग्रहायाचीं कागदपत्रे विभाग २ रा; लेखांक ४२२.

मु. १०३७ जमादिलावल १; श. १५५८ आश्विन शु. २ बुध.; ई. १६३६ आकटो. २१.

तालीक.

[आ] नारो माहादेऊ कुलकर्णी मोजे बाहे ता बाळवे यासी माहादोवा वा खंडोवा, विन तुकोवा कुलकर्णी मोजे~~मजकूर~~ (बाहे) यानी आपले कुलकर्ण निमे तकसीम वाहून विकत नारो माहादेऊवासी दिले. ले. ४२१ मध्ये क्रयपत्र आले आहे व त्याचा हा महजर आहे. कुलकर्ण निमे विकण्याचे कारण कोनेरी गोळकाने वृथा तक्रार केल्यामुळे वतनाची मुनसफी करून दुवाला करण्याकरतां दिवाण देणे होन ५० खंडोवास यांवै लागले. त्यामुळे हलाकी झाली.

[इ] बी हुजूर हाजीरानी तमे वालवे.

कारकुनानी—ठाणेदार मुजमदार

निघेवन सवनीस.

नाईकवाडीयानी—३ मुसलमान, ४ हिंदू.

देशमुखानी—देसाई देशकुा, नाडगौडा.

सेटिये महजन—बसवलिंग महजन, २ सेटे, १ नाईक.

મોકદમાની દેહાયે—કસવા, ઉણ, કામેરી, કુંડલ, ખેડ, બાહે. સુમારે ૩૬ મંડળી આહેત ત્યાંત કુલકર્ણી, ચોગલે, જોસી, પાટીલ, રયા, કુંભારાદિ પ્રમુખ આહેત. બહુતેક સર્વત્ર મોકદમ, કુલકર્ણી વ ચોગુલા આહે.

એકૂણ ૫૪.

[ઈ] (૧) “નિમે તકસીમ વિકત ઘંઘન દિલે તે ખવર ડાળેસી દાખલ જાહાલે મગ સાહેવી હુજર બોલાવુન તથીફ દેઝન સેર્ણી દેણે મ્હણવુન રજા ફર્માવિલે મગ અપુલે બાબે દેસકાની તપે મજકૂર ઇલ્લતમસ કેલે જે નફર મજકુરાપાસી સેર્ણી ધેઝન માહજર વા મિસલી કરુન દેણે મ્હણઝન વરાયે માલુમાતી ખાંતિરેસી અગુન……”

- ૪૨ -

[અ] ભા. ઇ. સં. મં. તૈ. મા. વ. ૬ અં., ૧ તે ૪ પૃ. ૭૦.

સ. ૧૦૩૮; શ. ૧૫૫૯; ઇ. ૧૬૩૭.

[આ] ગોપાલભટ પુજારા જગદંવા સત્તાંગ બણી બિા ભોપે પુજારે; પુજેને તથિમે-વિપર્યી વાદ, ગોપાલભટ ખરા જ્ઞાલા.

[ઈ] હાજીર મજાલસી કિલે અહિવંત...બી હુજર.

ખકાજી પા ઊણી દિંડોરી (ફા. મજકૂર વ સિ.) ખહ્વાલદાર કિલે માર.

ખહ્વાલદાર પા ઊણી (ફા. સિ.) મજમુદાર પા ઊણી.

સબનિસ કિલે માર વો ૩૦
દેસમૂલ વ કુલકર્ણી પા ઊણી ૪
દેસમૂલ વ કુલકર્ણી કા ઊણી ૨

કિલે મજકુરાસ નાઈકવાડી વ નાઈક મિલ્લુન
૧૫ અસામીંચે પથક આહે (૧૦ નાઈક
+ ૫નાઈકવાડી) કાંદ્ચાંચ્યા નાંબાપુંડેં ફા. સી.
આહેત.

નાઈકવાડી ઠાણે પા ઊણી ૩

નાઈકવાડી પા ઊણી ૧

યાશિવાય, જોસી (વા. સહી), સરાફ, બેટે કા ઊણી, સોનાર, સેટિયા કાસાર,
સુતાર, મામન સુકૂતમુલા, સેટિયે ચિંપી, તેલી, લોહાર અશી સુમારે ૧૦ મંડળી આહેત.

એકૂણ સુમારે ૪૦ બ્યક્ટી આહેત.

[ઈ] (૧) હુજુન કિલ્યાસ ખુર્દખત જ્ઞાલે કોં નિર્ણય કર્ણે. (૨) ભોપા હજર
રાહિલા નાહીં. ગોપાલભટાજવલ કાગદ હોતે. તે પાહુન નિર્ણય દિલા આહે. (૩) ત્યા
ભાગાંતીલ યેવદાચ મહજર ઉપલબ્ધ આહે.

- ૪૩ -

[અ] મ. ઇ. સા. ખં. ૧૭ લે. ૭.

सु. १०३८ रमजान २०; श. १५५९ माघ व. ७ शुक्रवार; इ. १६३८ जानेवारी २६.

[आ] बाहूजी विन कान्होजी हैवतराऊ व हवाजी विन बाबाजी हैवतराऊ व बालाजी विन रुद्राजी हे ता गुंजणमावळचे देशमूखीविषयां भांडण होतें. भाऊपणाच्चा वाद.

[इ] दादाजी कोंडदेऊ सुभेदार नामजाद व कारकून किले कोंदाणा व महाल निहाय (फा. सि.).

देशमूख व देशक—

तपे खेडेवारे

२ देशमूख (एकाचा शि. व दुसऱ्याचा नां.)

१ देशकुा, १ अजहति देशमूख

ता कानदखोरे

१ अजहती देशमूख ता मार

देशकुा ता २, मोकदम १

ता मोसे खोरे

देशमूख ता मार

देशक व कुलकर्णी

३ व्यक्ती

देशक ता गुंजणमावळ

वांगणी, जांवुली अशा ३ गांवचे ३ मोकदम

व १ खासनीस

एकूण १६.

[ई] (१) 'साहेब व गोत मिळून येणेप्रो निवाडा केला.' (२) या महजरावरून देशक म्हणजे गांवचे गावकीचे वतनदार असा अर्थ दिसतो. देशक संस्थेचा अधिपती देशमूख असें दिसतें. (३) शिवाजीमहाराजांनी हा निवाडा अप्रमाण करून पुढे नवीन वांटणी केली आहे (म. इ. सा. खं. १७, ले. १० पहा).

— ४४ —

[अ] शि. च. सा. खं. १ ले. २६; माहाजर-रवा दिव्याचा.

सु. १०३८ मोहरम २५; श. १५६० ज्येष्ठ व. १२ तुव.; इ. १६३८ मे ३०.

[आ] बाबाजी मोकदम नेलेकर मौजे कोढीत प्रा पुणे यानें आपली मौजे कोढीतची निमे मोकदमी जनाजी खैरा यास दिली. हेतु इतकाच कीं गांवाची व्यवस्था रहावी. परंतु तसें ज्ञालें नाहीं म्हणून वाबाजी रुद्राजी जाधव म्हणून नवीनच एक इसम आपल्या मदतीस आणून त्यांनी दोघांनी मिळून खैरा यास घालवून देण्याचा प्रयत्न केला व तसें शाल्यास त्याचा विभाग जाधवानें घ्यावा असें ठरलें. मोहरी येथे खैरानें दिव्य केलें व तो खरा ज्ञाला. तेव्हां दादाजी कोंडदेवानें वतन निमेनिम करून विभागून खैरास निमा भाग व उरला निमा भाग जाधव व बाबाजी नेलेकराचा पुतप्या कृष्णाजी या उभयतांस दिला. बडिलकाचे हक कृष्णाजीस दिले.

[इ] महजर हाजीर मजालसी का खेडेवारे.

— दादाजी कोडदेव सुभेदार — कोंदाणा (सिका फा.)	
देशमूख व देशक माहाला निहाये	देशमूख ता. गुंजणमाबळ ३ [वापूजी
देशमूख ताा खेडेवरे (नां.)	हैवतराव १ (नां.) वावाजी हैवतराव व
देशमूख ताा कानदग्वोरे (नां.)	वाजी नाईक २ (नां.)]
देशमूख ताा कर्या. माबळ (नां.)	देशमूख ताा वेलवंड खोरे १
मोजे—निगडे, केतकवले, दिवडी कांवरे ताा खेडेभारे, ४ मोकदम (नां. प्रत्येकाचा)	
मोजे—हिवरे, गराडे, परीचे प्रा पुणे, ३ मोकदम (नां. प्रत्येकाचा)	
एकूण १४ व्यक्ती.	

[ई] (१) “दिवाण व गोत उदंड जाले परंतु खेरा झडेचना मग दिवाणे गोते दिव्य नेमून……” (२) दिव्य महत्त्वाच्ये आहे. (३) या महजरावरून देशक म्हणजे महालंतील सर्व मोकदम असें दिसते.

— ४५ —

[अ] शि. च. सा. खं. ३ ले. ६३२.

१५६१ श्रावण व. ५ गुरुवार; १६३९ ऑगस्ट ८; (छ १६ राविलावल = १६३९ जुलै ८; आपाढ व. ३ सोमवार.

[आ] येलोजी व जवाजी वागमोडे मोकदम मिरासदार मोजे वोरी पा इंदापूर विा विरोजी मोकदम मोजे लासुणे. मोजे वोरीच्या मोकदमीचा वाद. वतन निमेनिम विमागळे आहे.

[इ] हाजीर मजालसी पा इंदापूर.

देशमूख पा मार २

सेलगाऊ, जांबू, लाकडी, चिखली, दहिगाव, वरकुटे या भोवरगांवचे ८ मोकदम.

[ई] (१) “गोत मजालसी मिळोन निवाडा केला की मिरासी मोकदम तोऱ्हु नये व विरोजीचा माल वेचक आहे. मोकदमी राखिली आहे त्यास तोहि तोडिता नये…… दोठाई खाऊन मुखी असणे.”

— ४६ —

[अ] म. इ. सा. खं. १८, ले. ७.

सु. १०४० जमादिलावल ६; श. १५६१ भाद्र. शु. ८ सोमवार; इ. १६३९ ऑग. २६.

[आ] मालजी भोइटा मोजे रावेत पा पुणे विा भिलोजी मालजीचा दायाद भाऊवंद. मोजे रावेतच्या पाटिलकीचा वाद. भिलोजीचा पक्ष खरा उरला असें दिसते. गोतानें निवाडा केला आहे.

[इ] विहुजूर हाजीर मजालस.

दादाजी कोङ्डेऊ सुवेदार नामजाद किले कोङ्डाणा.

२ देशमूख ता खेडेवारे ×मुजावर कसवे पुणे
देशमूख ता मोसेखोरे

मोकदम मौजे खडकवासले; व अंजनगाव. कुलकर्णी मौजे माण, चौगुला मौजे लोणी काळभार.

एकूण ९, मुसलमान १.

[ई] (१) तकार सुभोदाराकडे गेल्यावर—“साहेवांची रजा सादर जाली……… दरींशाव सरंजाम होय माळूम जाले तरी पा मजकुरीचे दाहा गावाचे मोर्खेसर पाटील व गावीचे कुणवी व वलुते आणून………निवाडा करणे गोताचा माथा सत्या घाळून ज्याची पाटिलकी होईल त्यास देवणे म्हणून रजा सादर जालियावरी………” उभयतास आदब-त्वान्यांत ठेवले व कतवे घेतले “जे साहेवी हमशारी गावीचे मोकदम व आपले दाईज वापभाऊ व वलुते………त्यास पुसोन निवाडा केला पाहिजे. स्वगोताच्या निवाड्यास……राजी असे.” यावरून ‘गोत’ म्हणजे कोण तें दिसून येईल.

— ४७ —

[अ] शि. च. सा. खं. ७, ले. ३१.

सु. १०४१; श. १५६२ माघ शु. १३ गुरुवार; इ. १६४१ जाने. १४.

[आ] भिकाजी विन नाईकजी डिमले मौजे सिवरे ता खेडेवारे विन नाईकजी विन तान्हाजी डिमला मौजे. कत्याण, ता खेडेवारेच्या सरमोकदमीविपर्यांचा निर्णय. भिकाजी खरा उरला.

[इ] हजीर मजालसी………दादाजी कोङ्डेऊ सुभेदार नामजाद किले कोङ्डाणा.

हवालदार ता खेडेवारे मजमूदार ता खेडेवारे

२ देशमूख „ मुद्रल देशकुा „
का खेडेवारे ३-मोकदम, सेटे, महाजन मोकदम मौजे-खोदी, नसरापूर, कासुर्डी, वर्ये, करंदी, व केलवळ्याचे मिळून मोकदम ३. मालेगाव, वेळू मिळून ५ मोकदम.

एकूण १७ व्यक्ती.

[ई] (१) उभयवाद्यास साहेब हाजीर मजलसीस मान्य आहां काय असें प्रथम विचारलें व राजीनामा घेऊन मग निर्णय केला आहे. (२) साहेब हाजीर मजलसीने देशमूखाच्या माहितीप्रमाणे निवाडा केला आहे.

— ४८ —

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. २९४।२९५.

मु. १०४२ रजव १२; श. १५६३ आश्वि. शु. १५; इ. १६४१ आकटो. ८.

दीड ओळ फार्सी नंतर द्वादशदली फा. सि. .

(ले. २९४ मध्ये का नाशीक येथील मजलस दिली आहे. ले. २९५ मध्ये महजर आहे दोन्हीच्या तारखा एकच आहेत. महजरहि कातील मजलसीनेच दिला आहे. तेव्हां दोन्ही लेखांक एकत्र बाचण्यास दूरकर नाही. ले. २९५ त मजलसीचा उल्लेखहि आहे.)

[आ] सोनप्रभु विन कोंडप्रभु धर्माधिकारी व त्याची वायको का नाशीक विंगणशुद्ध. गणशुद्धानें सोनप्रभु कोंकणांत गेला असतां शूद्राच्या हाताचें अन्न खादलें म्हणून त्यास अपंक (बालीत) ठरविले. प्रायश्चित्त घेऊन त्यानें शुद्ध व्हावें असें गणशुद्धानें मजलसी समक्ष सांगितलें. जवारास थोर ब्राह्मणांनी प्रायश्चित्त दिल्याचें सिद्ध झाल्यानें सोनप्रभुस मजलसीनें पंक्तिपावन केलें आहे.

[इ] हाजीर मजालसी ठाणे मामले गुलसनावाद.

अमीर अहमद रजा अमीन

भया वलभद्रदास सेवदार (फा. सि.)

देशमूल पा मार

भयामूपतीराय कारकून (फा.सि. व नांव आडवे)

हेजीब देशमूल

देशपांडे ३; पाटील का नाशीक १

—यारदी

वेंकाजी गोपिनाथ वकील त्रफ जवार १

मोकदम पाटील कुलकर्णी

सेटे महाजन ३

इत्यादि ५

एकूण १९ व्यक्ती, पैर्की १ मुसलमान.

[ई] (१) “का मार हा हुजूर येऊनु फिर्याद जाली की..... हे हाजीर मजालसी मनास आणून आपणास खरे खोटे केले पाहिजे.”

— ४९ —

[अ] चौल अधिकारी दसर (रामदास रामदासी) ले. १३; महजरनामा, दिव्याचा.

मु. १०४२ जिल्काद २२; श. १५६३ माघ व. ८ शनिवार; इ. १६४२ फेब्रु. १२. नकल.

[आ] मौजे शिराड तपे शिराड मामले चेऊल व मौजे सारळ तपे अष्टाग्रह या दोन गांवाच्या शिवेचा निर्णय (दिव्य महत्वाचें आहे. कोंकणांतील शिवेच्या निर्णयाचा हा एकच महजर उपलब्ध आहे).

[इ] वी हुजुर वीा ता.

बाळाजी भास्कर अजहत देसाई (सही) १

नाईकवाडी दडदुर्ग १

पटेल मौजे जेवरवे १

मौजे असुले; माहात्रा २

दारनाक १

ठाकूर आधिकारी (सही) १

वर्तक व प्रजामहाल आव्हास २

मौजे साथी माहात्रा १

×देसाई देशकुा ता मिराढ व

अष्टागरु १

माहातरे व प्रजा मौजे बेकवडे १

मौजे महागौ

राऊल १, हुदेदार १, भानजी १,

वाजे समस्त प्रजा खोत १

एकूण १६ व्यक्ती.

— ५० —

[अ] म. इ. सा. खं. १८, ले. ८; महजरनामा.

सु. १०४३ रविलावल ९; श. १५६४ ज्ये. शु. १० रविवार; श. १५६५ ज्ये.

शु. १० गुरुवार; इ. १६४२ मे २९; इ. १६४३ मे १८.

श्री नकल.

[आ] वाजी विन वानजी विा कृष्णाजी विन सिदोजी रणनोवरे, मौजे मलद प्रा पुणे येथील मोकदमीचा निर्णय.

[इ] वहुजर हाजीर मजालसी.

काजी अवदुल विन काजी महमद हकीमशरा दादाजी कोङ्डदेव सुमेदार

व काजी सदर विन काजी इस्माईल नेव काजी मजमुदार प्रा पुणे

प्रा पुणे कुरकुंव व वरवड्याचे मोकदम २

हवालदार प्रा पुणे

सितोळे देशमूख प्रा पुणे २, बदाणे व राजेगाऊचे मोर २

एकूण ११ मंडळी हजर.

[ई] (१) “वानजीचे व सिदोजीचे विभाग पूर्वीच जाहाले आहेती. विभाग जालिया उपरी विभागाची धर्णीन सिदोजीची पत्नी पुताई, ते विभाग आपण भक्तु अथवा पालक पुत्रास देऊ अथवा आणिकास देऊ ए अर्थी वानजीस समंघ नाहीं एदर्थी वचने याज्ञवल्क्य, ‘पत्नी दुहितरः………’ (वृद्धमनु, वृहत्मनु व मिताक्षरा) ऐसी वचने शास्त्रीची असे ती.” (२) महजराचे लेखन मुद्रेसूद आहे. व्यवहारपद्धति महत्वाची आहे.

— ५१ —

[अ] शि. च. सा. खं. १, ले. २७; महजर असल वा नकल.

मु. १०४३ रविलावल १२; श. १५६४ ज्येष्ठ शु. १४ गुरुवार; श. १५६५ ज्येष्ठ व १३; द. १६४२ जून १; इ. १६४३ मे. २१. (रविलावल २ वेळा आहे).

[आ] वाल्दे विन येका कुंभार विंग साऊ विन काऊ कुंभार. का पुण्याच्या कुंभार वतनाचें बडिलपण व मेहतरकीचा वाद. मेहतरकी व बडिलपण वाल्देसु मिळाले व बाकीचे हक विभागले गेले.

[इ] हाजीर मजालसी मुा कसवे खेड.

काजी आबदुला दिन काजी महंमद व काजी सदर विन काजी इस्माईल नैव काजी प्रा पुणे (पारसी खाली)

हवालदार प्रा पुणे (खाली सीका)

२ देशमूख प्रा मार (२ सिके)

—देशमूख गुंजणमावळ

का पुणे ७ —मोकदम, सेटे, महाजन (पेठ शहापुर) जोसी विंग पाठक; गुरव, न्हावी, महार.

एकूण २५ मंडळी हजर.

दादाजी कोंडदेव सुभेदार (सिका)

मजमूदार प्रा पुणे

देशमूख ता खेडेवारे २

सेटे महाजन का पुणे २

सेटे पेठ मूर्तजावाद १

मुतार का पुणे २

परीट „ १

मोकदम, मौजे लोणी व दिर्घी २

[ई] (१) का मजकूरच्या बदल्याच्या गोहीनें कजिया तोडला आहे.

— ५२ —

[आ] म. इ. सा. खं. १८, ले. ९.

मु. १०४३ रविलावल २०; श. १५६४ ज्ये. व. ७ गुरुवार; इ. १६४२ जून ९. श्रीशंकर.

[आ] मिराजी विन मियाजी विंग अमन विन चांद मोकदम मौजे कातरज पा पुणे. मौजे कातरजचे मोकदमाविषयी निर्णय, वतन व्यवस्था लावून विभागणी केली आहे.

[इ] हजीर मजालसी मुा का खेडेवारे.

काजी अबदुल „ इस्माईल काजी नैव पा पुणे २ दादाजी कोंडदेव सुभेदार

—हवालदार पा पुणे —मजमूदार पा पुणे

—देशमूख „ २ मौजे, अतीत, चिकिली, मिर्जे या गावचे ४ मोकदम.

एकूण ११ मंडळी.

[ई] (१) लेखनपद्धती मुदेसूद आहे. (२) मजलीस वरील महजराप्रमाणेच आहे. फक्त मोकदम बदलले आहेत. (३) “भांडत हुजूर आले.”

— ५३ —

[अ] शि. च. सा. खं. ७, ले. ३२.

सु. १०४३ जिल्हेज ११; श. १५६४ फा. श. १३ मंगळबार; इ. १६४३
फेब्रु. २१.

श्रीनकल.

[आ] जुंक्षारराव विन संभाजी देवकाते विं वहिरजी मुगुटराव विन सिदोजी
मुगुटराव. मौजे मेखलीच्या मोकदमीचा वाद. जुंक्षाररावांचे वतन खरें झाले.

[इ] हुजूर हजीर मजालसी वी ता; दादाजी कोँडदेव मुमेदार नामजार किले
कोंदाणा महाल निहाये दफाते.

×वहिलमदान हवालदार का वारामती

प्रा सुपे १

देशमूख देशकुा का वारामती प्रा सुपे २

प्रा सुपे पैकीं मौजे—सिरसोफल, खांडज,
मालगांव, वागत, तांदुलवाडी, कटफल,
मळद, कनेरी, सांगवी, कोटेली गावं १०
सुमारे १५ मोकदम आहेत.

×मूनसूरखान आ देशमूख १

—
२०

एकूण ३९ मंडळी हजर, त्यांपैकीं ३ मुसलमान आहेत; २८ मोकदम आहेत.

[ई] (१) “मोकदमीवदल भांडत हुजूर आले यावर साहेब व देशमूख व गोत
वसोन मनमुदी मनास आणित्यावर……”

— ५४ —

[अ] म. इं. सा. खं. २०, ले. ५३.

श. १५६५; इ. १६४३।४४.

[आ] तिमाजी पुरुषोत्तम व रामाजी विठ्ठल यांमध्ये पा सिरवळच्या देशकुलकर्ण
व गांव कुलकर्णीचा भाऊपणाचा वाद लागला. वांटणी केली आहे.

[इ] हाजीर मजालस दिलेली नाही.

[ई] (१) “निवडलेप्रमाणे जो वर्तेना त्याणे दिवाणांत होन पांचसे देणे हा महजर
सही.” (२) दादाजी कोँडदेवानें हैं वांटणीपत्र केलें. त्यानंतर रामाजी विठ्ठलानें जिजाऊ

साहेबांकडे जाऊन गोतमुखे निबाडा करण्याची मागणी केली. ती मान्य झाली. व त्याप्रमाणे दादाजी कोंडदेव याने द्वालदार पास सिरवल यास गोतमुखे सदरहू वारीचा निबाडा करण्यावियर्थी पत्र लिहिले. त्यांत दादाजीने स्वतः शिवापूर येथे केलेल्या वांटणीच्या या बरील महजराचा उल्लेख केला असून तो रद्द केला असेहे घटले आहे. यानंतर तो मृत्यु पावला व पुढे निबाडा झाला. हा वाद छ. शाहू राजे यांचे वेळी संपला. शि. च. सा. खं. १ ले. ८२ पहा.

— ५५ —

[अ] पेशवे दमर विभाग ३१, नं. १७; महजरनामा.

फसली १०५४ जिल्काद ५; श. १५६६ पौष शु. ७ नुधवार; इ. १६४४ डिसें. २५. नकल, बाटोला फा. सिका.

[आ] दावल विन शावुद्दीन विं रंभाजी नाईक ठाणा पारनेरचे नाईकी वतनाचा वाद. मलिकंवरच्या काळांतील बहिवाटीवरून दावल खरा झाला.

[इ] महजरनामा हाजीर मजालसी पा पारनेर वी हुजर.

तुलोजी दादजी हांडे देशमूख सा जुन्नर देशपांडे सा जुन्नर
(मोहर) (दस्यत)

पा पारनेर पो पुढील गांवचे मोकदम पाटील व कुलकणी.

मोजे—वरसिदे, वडजी, निधोज, खांवे, टाकली दामदेर, भोंदरे, म्हैसगाऊ, गोरगाऊ, भोतंर, दरडी, टाकली, भालवणी, सातगाऊ, निंवगाऊ धार, दहिडाणे, पिंपळगाऊपिसा, हिवरे, पानोली, जबळे, सोलके, केडगाऊ, टाकली, पिंपळगाऊ, साकरे, आसदगाऊ, करंजवणे तुा, साकरेआठवई, पलवे तुा, वाधोड, जातेगाऊ, धाणेगाऊ, लोणी, पिंप्रीग्राणा, कुप तुा, जांवगाऊ, भायरपवार, धवलपुरी, म्हसणे, अवरंगपूर, गारगुड.

एकूण ४१ व्यक्ती हजर.

[ई] (१) “गोत दाही देत नाही. म्हणौन किंवादी उभा राहिला होता. मग आम्ही (= गोतानी) थांबून यासी महजर कून दिघला.”

— ५६ —

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. २९७.

फसली १०५६; श. १५६८; इ. १६४६.

फारसी सिका व दोन ओळी मजकूर.

[आ] दतदेऊ व सोनप्रभु व माहादप्रभु व हरदेऊ वगैर धर्माधिकारीणी का नासीक विं सिऊभट विन धोंडीभट क्षेमकल्याणी का मार; धर्माधिकारी वतन व सोनार जाती-

मधील विवाहविषयक वृत्तीचे भांडण. क्षेमकल्याणी सोनाराचा केवळ आश्रित आहे, त्याला हक्क मिळू शकत नाहीत असें ठरले.

[इ] विहुजूर हाजीर मजालसी ठाणे मामले गुलसनावाद.

×काजी सैद अशरफ हकीमशरा	गुमास्ते अमीन विसाजीराम	सेकदार करोडी १
देशमूख मा मार २	गुगु आमीन १	पाटील मो का नाशीक १
पाटील १	देशपांडे पा मार ३	
हेजीब तरफ मोनाडी ३	कुलकर्णी का नाशीक १	
	सेटे महाजन २	

एकूण १६ व्यक्ती.

[ई] (१) हिंदूच्या (ब्राह्मणाच्या) धार्मिक हक्कांचा निवाडा काजीने हाजीर मजालसीमार्फत केला आहे. (२) क्षेमकल्याणी हा एका सोनाराचा आश्रित असून, त्या सोनाराच्या लग्नातच हा वाद निघाला. (३) धर्माधिकार्याचे लग्नातील हक्कांची नोंद. (४) 'गोहीभास' चालू असतां उमय वाढांना आदवखान्यात ठेवले होते,

-- ५७ --

[अ] शि. च. सा. खं. ३, ले. ४५४.

मु. १०४८ रविलाल्वर १; श. १५७० वै. शु. २ शनिवार; इ. १६४८ एप्रिल १५. नकल.

[आ] नरसर्जी पानसरा व येसाजी पानसरा महाल आवटवोलावी का आकोले पा आकोले यिा देऊजी व रतनजी नाईकवाडी पा मजकूरचे पानसरीदणाचे वरनाचा वाद.

[इ] हाजीर मंजालसी सदर ठाणे पा आकोले. विहुजूर तपसील;

काजी व खत्री हकीमशी २ हवालदार व कारकून ३

×काजी हकीम पा मा वमोहर १; खत्रीव पा मार १ वमोहर हवालदार वमोहर १ मजमूदार का मार १

देसमूखानी पा मार २ (मोहर १; नां. १) सेव्य—वमोहर १ लग का आकोले

मोकदम ३ (नां.) सेटिये २ (तराजू) देशपांडे पा मार (कोरी जागा)

नाईकवाडी पा मार ४ (कळ्यार)

मोकदम गावगना १

एकूण २० व्यक्ती.

[ई] (१) हुजूरच्या निवाड्याच्या खुरदखताप्रमाणे महजर दिला आहे. (२) मजलस महत्वाची आहे. (३) "देशपांडे महाजर लिहिला आहे." पृ. ६५. (४) भाषा फासीमिश्रित आहे. (५) त्या भागांतील येवढाच महजर आहे.

— ५८ —

[अ] कारी व आंववडे जेधे देशमुख (रामदास रामदासी) लेखांक १५.

श. १५७१ भाद्रपद व. २ बुधवार; इ. १६४९ ऑग; १२.

श्रीनागनाथ. महजर महत्वाचा आहे.

[आ] कान्होजी नाईक जेधे देशमुख यांनी आपल्या पांच मुलांत आपली ताता रोहिड-वोच्याची देशमुखी विभागली. तिचा महजर.

[इ] हाजीर मजालसी बीहुजूर राजश्री कोन्होजी नाईकजी नाईक देशमुख ता भोर किले रोहिडा व कारकून व हशम व देसक, व वारावैते ता मजकूर या विदमान.

कारकून व हशम—कान्होजी देशमुख (सीका) १, पेशवे खासनीस बी 'दस्तूर' (=शाई निराळी) गुा प्रभु देश कुलकर्णी २. हेजीव १, कारभारी १ व इतर १२ एकूण १७.

देशक व वारा वैते—भोवर २० मांजेचे ३७ मोकदम व पाटील. आणि कुलकर्णी २; एकूण देशक ३९.

ता मार व माजे आंववडी व कारीचे वारावैते—जोशी १, मेहतरी हजाम २, परीठ मेहतरीये २, गुरव २, पोतदार १, महार ४, सेटिये ३, डाकूर ३, मुतार १, कुंभार, २, एकूण वारावैते २१.

एकूण ७७ मंडळी हजर आहेत.

[ई] (१) महजर शिस्तवार लिहिला आहे. आरंभ,—'याविदमाने महजर' (२) देशकुलकर्ण्याच्या वर्तीमें त्याच्या पेशव्यानें 'दस्तूर' किंवा आहे. तो गैरजर दिसतो. (३) सभा महत्वाची आहे. (४) देशक=भोवरगांवचे मोकदम व पाटील.

— ५९ —

[अ] शि. च. सा. खं. १ ले. ४१.

सु. १०५० जिलकाद २९; श. १५७१ मार्ग. शु. १ शनिवार; इ. १६४९ नवंबर २४.

शेवटास गोही घातली आहे.

[आ] केशजी यिन नगोजी काटकर व इतर काटकर आणि गोंद गांवडे या उभय-तानीं दिवाण्यांचे देणे झाले म्हणून सुपे खुा पा सुपे ची मोकदमीची तिसरी तकरीम नीलकंड राऊ यास दिली. प्रत्येकानें एकमेकास पत्र लिहून दिलें. त्यांत हें पत्र काटकर यांनी नीलकंड राऊ यास लिहून दिलें. त्याप्रमाणे इतरांचीं पत्रे पाहून सदरहूविषयीचा हा महजर ठाप्याहून देण्यात आला आहे.

हजीर मजालसी.

—काटेदेशमूख २

—देशकुआ २

नाईकवाढी ५ (१ मुसलमान)

मौजे माजगाऊ, बागज, लाडे,
रटण, वाकी, लोणी या गांवचे
मोकदम व चौगुले मिळून सुमारे ८

हवालदार

सेटिये

मॉबरगांवचे मोकदम

[ई] (१) महजराची मजलस नीट लिहिलेली नाही. (२) निलकंठराऊ; काटक; व गोंदगावडा अशा तीन तक्षिमा मोकदमीच्या झाल्या. पूर्वी दोनच होत्या. तिथांनी परस्परांस पत्रे लिहून दिलीं. “ येसे तिथांनी परस्परे येक येकास लेहोन दिघले तिथाची लिहिली ठाणी-यास आणिली. ठाणा खातिरेस आणून सदरहूपमार्णे महजर करून दिघला आसे.”

— ६० —

[अ] भा. इ. सं. मं. त्रैमासिक. व ७ पृ. १०६.

श. १५७३ इ. १६५१.

[आ] सावाजी पासलकर विा धर्माजी पासलकर; ता मोसेखोरेच्या देशमुखीच्या वाटणीचा महजर.

साहेबी आपणास हुजूर गोत वैसऊन

मनसुफी मनास आणली.

देशमूख व देश कुा पा पुरो

देशमूख ता मुठेखोरे

,, ता कानदंखोरे

देशमूख ता पोडखोरे

,, हिरड्स मावळ

,, गुंजण मावळ

,, वेळवळखोरे २

८ देशमूख, १ देशकुआ = ९

[ई] (१) भांडण हुजूर दाखल झाले. साहेबी स्वतः गोत नेमिले. (२) सर्वत सरकारी कारकून नाही. (३) सर्व ‘ परगण्याचे अधिकारी ’ आहेत.

— ६१ —

[अ] शि. च. सा. खं. ३, ले. ६३७.

१. सु. १०५२ सफर २५; श. १५७३ माघ व. १२ मंगळवार; इ. १६५२ जाने. २७.

[आ] जाखो निलकंठ व सावाजी महादेऊ कुलकर्णी का खानापूर व इतर खेडी विंग तिमाजी नरसिंह व इतर भाऊ कुलकर्णी का खानापूर व इतर गांव; का खानापूर वर्गीरे गांवच्या कुलकर्णीचे तक्कसिमीविषयी भाऊपणाचा वाद.

[इ] हाजीर मजालसी मामले मूर्तजाबाद.

×काजी अबदुकादीर हकीमशरा	×हसनशा हवालदार	×सैद माहामूद
×हैबतखान व जाइती	×मुतावली रोजे वेहतरीन	×मीर होकारी
×मुतावली	×अलेहुम अलस कवतवासलाद	(= c)

कारकुनानी वा हुदेदारानी (१४)

ठाणेदार	मजमदार	नाजीर वा निधावन	×मलिक दबीर
सरनोवत	हेजीब	माहालनीस	हरकारे
निधावन	सबनीस	निसीदापोता	निसीदा आंवरखाना
		निसीदाभटी कोठार इमारती विंग	,, जरातखाना

खुर्द सालगानी वा सखुरो वा नाईरुवाढी यानी वा देसकानी (३०)

खुर्द सालगानी ३	सरगुरोयानी २ (दोधे मुसलमान)
(तिधेहि मुसलमान)	(एकाचा फारसी सी. व एकाचा खंजीर)

नाईकवाडीयानी १७ देसकानी ९

त्यापैकी सात नाईकांच्या नावाखालीं	अर्मान १	देसाई
फा. शि. आहेत, एकांच्यापुढे कट्यार	×खान १ (फा.सि.)	(म.शि.)
आहे. ३ मुसलमान आहेत व बार्काचे	देसाई १	सरदेसाई १
१४ हिंदू आहेत. शिकेदार नाईक सुर्व		देसाई २
हिंदू आहेत.		देशकुा २

पटेलानी व सेटे महाजनानी कसशा (१९)

पटेळ १ (ना.)	सेटी (तागडी) १	सेटिये २	महाजन २
चोगला १	मेहतर तेली १	मेहतर अहिनीगार	मेहतर सरोफारी विंग १
मेहतरी तेली १	मेहतर कुंभार २	वा दुरोदेगार ३	मेहतर १
मेहतरी माली २	(चाक)	मेहतर हटीगार १	(धूपार्ति)
(खुरपे)			

एकूण ७२ व्यक्ती हजर आहेत. त्यापैकी १८ मुसलमान आहेत व ते प्रमुख अधिकारी आहेत.

[ई] (१) “.....मामले मजकुराचे सदरेसी महालूम केले वरी ठाणे मामले मजकूराचे कितावती वा मिसल का खानापुराचे वा मौजे पेडचे कारकुनासी वा हुदेदारासी वा गोकदमासी घेऊन गेलेवरी तेथील मशरुलअनाम जिवाजी पंडित नामजाद का भिलपडी वा देहाये वा कारकुनानी वा पटेलानी वा सेटे महाजनानी का खानापूर यानी तपे बाळवेचे स्थळासी ..... पाडविले वरी ..... तपे मजकुरीचे कारकुनानी वा ..... माहजर लेहून देऊन का खानापुरासी पाडविले, का मारीचे कारकुनानी वा ..... तकसिमेचे विले करून

कागद दिल्हे विंा.....दिले असे. याणेप्रमाणे माहाजर मामले मजकुराचे होये म्हणून इलतमस केले.....बराये.....मामले मजकुराचे कारकुनानी माहजर लिहून दिल्हे.” (२) सभा फार शिस्तवार व उत्तम लिहिली आहे. महजर सभेच्या दृष्टीने महत्वाचा आहे. शेवटचा भाग अपूर्ण आहे.

- ६२ -

[अ] म. इ. सा. खं. १५, लेखांक ३०७.

सु. १०५३ जिल्काद २५; श. १५७४ अशिन व. १२ मंगळवार; इ. १६५२ आकटो. १९.

प्रथम महजराचा मजकूर व मजलस नंतर दिली आहे. हा प्रकार विचित्र बाटतो.

[आ] दादजी नरसप्रभु देशकुलकर्णी व गांवकुलकर्णी ता भोर ता उत्रोली विंा वावाजी चिष्ठदेव सोनटके. सदरहू प्रभुकुलकर्णी याचे गुमास्ते सोनटके यानी महजरावर खोटाईने विकलम करून देशकुलकर्णी आपले असें सिद्ध करण्याचा प्रयत्न केला.

[इ] विहुजूर हाजीर मत्रालसी किले रोहिडा.

हवालदार (फा. सि.) हेजीव

सरनोबत, अज्याहृत सवनीस, — चिटणीस व कारखानीस १
सवनीस

६

सरगुण्हो वाजे नाईकवाढी—×सरगुरो, सरगुरो, नाईकवाढी ४

—

६

देसकानी—देशमूल ३, भौंवर ३०, गांवचे सुमारे ५० मोकदम व पाटील. सेटे महाजन (कोरी जागा), बलुते ता उत्रोली व का उत्रोली व ता भोर मिळून ६.

एकूण मजलस = ६८.

[ई] (१) शिवाजीराजे यांच्याकडे फिर्याद केली. (२) देशक = भौंवरगांवचे मोकदम व देशमूल.

- ६३ -

[अ] म. इ. सा. खं. १५, ले. २७१.

०सु. १०५३. सफर १५; श. १५७४ पौय व. ३ गुरुवार; इ. १६५३ जानेवारी ६.
श्री; शेवटास सीका.

[आ] वाजी विन वावाजी पाटील का उत्रोली विंा चिरले का उत्रोलीचे मोकदमी वा वाद. वाजी खरे शाळे.

[इ] हाजीर मजालसी किले रोहिडा.

—हवालदार (फा. सि.)

सरगुरो, सवनीस

मजमूदार, हेजीब

चिटणीस कारखानीस १

सरगुरो बाजे नाईकवाडीयानी—×सरगुरो, नाईकवाडी ३.

देसकानी—देशमूळ देशकुा = ४; भोवरगांवचे १, मोकदम; वलुते ३; (जोसी, कुंभार, महार ता उत्रोली).

एकूण २५.

[ई] (१) दिव्य करून खरे ज्ञाल्यावर महालदाराने महजर दिला आहे. (२) हरकी घेतलेली नाही.

— ६४ —

[अ] शि. च. सा. खं. ३; ले. ६३५.

सु. १०५५; श. १५७६; इ. १६५४.

पहिला बंद गहाळ.

[आ] मौजे रहाटवडे ता खेडेवारे येथील मोकदमीच्या तरफा २; (१) चिटोजी चोरघा याची; (२) कोन्होजी चोरघा याची; कान्होजीस दिवाण कर्ज ज्ञाल्याने दादाजी कोंडदेशाने त्याची तकसीम दिवाणांत घातली. यामुळे चिटोजीस राग येऊन तो परागंदा ज्ञाला. वापूजी मुदगल देशकुलकर्णी यांने रदवदली करून चिटोजीस गांवावर आणले व त्याकरवीं त्यांने कान्होजीचे दिवाण देणे फेडलें व कान्होजीच्या निमे हिश्याचे दोन तक्षिमा पो प्रक भाग चिटोजीस दिला व त्याच्या एकूण ३ तक्षिमा केल्या. या व्यवस्थेविषयीचा हा महजर आहे.

[इ] (१) पहिला बंद गहाळ त्यामुळे मजलस समजत नाही.

— ६५ —

[अ] शि. च. सा. खं. ३, ले. ६३८.

सु. १०५४ सफर २१ श. १५७५ पौष व. ८ रविवार; इ. १६५४ जाने. १.

प्रारंभास फारसी मजकूर.

[आ] दुकोजी विन हमराजी धनगर पटेल मौजे पेड मामले मूर्तजावाद विंा केदारजी शांविरा पटेल डोंगरसोनी पा कागल, मौजे पेडच्या पाटिलकीचा वाद.

[इ] बहाजीर मजालसी (माहामदापूर).

रायाजी रो पंडित मजालसी

माहामद हुसेनी दबीर जमारिकाब.

बराती.....दार.

निधावन

मजमूदार.

×सैद मियाजीखवास जमा,
रिकाब हवाले महाल रातीब. १

दसरदार २

नाईक, नाईकबाडी महालरातीब. .

एकूण १२.

[ई] (१) डाण्यास निवाडा झाला. गोहिदार बंदिखान्यांत ठेबले होते व नंतर गोही घेण्यांत आल्या. (२) तकरीरा घेतल्यावर उभयवाद्यांस आदखानी राखलें. पुढे मौजे पेढहून गोहिदार घेण्यास सुमारे १५ दिवस लागले.

- ६६ -

[अ] शि. च. सा. खं. ४, ले. ६९९.

श. १५७६ वै. व. १० सोमवार इ. १६५४ मे १.

श्रीसंभूचा.

[आ] तिमाजी नामाजी कुलकर्णी मौजे लोणी बिंगा नरसो रवलदेउ कुलकर्णी कोकराले पा खटाऊ. मौजे लोणीच्या कुलकर्णीचा बाद, तिमाजी खरा जाहला.

[ई] महाजर स्वस्ती श्री शके
.....हाजीर मजालस स्थळ पा खटाऊ.

राजमुद्रा

हवालदार पा खटाब (फा. को.). मजमूदार पा मार (बिंगा *मजमदार)

विठल कृष्ण निसीदा साना शाहापूर. दफ्तरदार

देसकानी

कोरी जागा लागले नाहीं. (शि.) देश कुआ पा मार

नायकवाडी ३ (निशाणी कळ्यार). पटेल ३ (नि. ना.)

केसोया नाईक दस्तरे (कसोवा नाईक) पटेल कुलकर्णी दरुज

सेटिया का मार (नि. तागडी.) दतोबा मीरगा का मार

बकालू कामार महाजन का मार (तागडी)

म्हेतरेया „ (नि. कातरी.) शेटी „ („)

बकालू „ (नि. तागडी)

एकूण २२ व्यक्ति.

* सही करताना सहीवाला जर राजमुद्राधिकारी असेल तर तो प्रसंगी आपल्या नावापुढे नुसता हुदाच लिहून तशी सही करी.

[ई] (१) “ साहेबी व हाजीर मजालसी गोत नर्स्की महजर करून दिला.”
 (२) साहेब व गोत नायकी कृतव्याप्रमाणे हारी व जिती घेतली आहे.

— ६७ —

[अ] म. इ. सा. खं. १७, ले. १०. .

मु. १०५७ जमादिलाखर १५. श. १५७९ चै. व. २ शनिवार, इ. १६५७
 मार्च २१.

प्रथम शिवाजीचा सिका, महजर अनेक प्रकारे महत्वाचा आहे.

[आ] हवाजी विन बाबाजी हैबतराऊ सिलंबकर, बापूजी विन कोन्होजी हैबतराऊ सिलंबकर, बाळाजी विन घ्राजी नाईक सिलंबकर. तपे गुंजाणमाष्ठचे देशमुखीविषयी भाऊपणाचा बाद.

[इ] हाजीर मजालेसी सदर राजश्री सिवाजी राजे साहेबु मुकाम का पुणा.
 काजी अबदुल विन काजी महंमद काजी नायवकाजी पुणे
 दोन ओळी फारसी व शिका.

रस्तखाना

सामराज नीलकंठ पेशावे

(शिका श्रीशिव.....)

सोनाजी डबीर

बाळाजी नाईक पुडे मजालसी

मानकोजी दाहातोडे सरनोवत (फा. सि.)

१८ नूरबेग सरनोवत पाऊलोक (फा. सि.)

आबाजी महादेव हेजिब (सिका)

बासुदेव बाळकृष्ण मजमूदार

महादाजी सामराज सुरनीस.

बाळाजी हरी मजालसी

रघुनाथ बलाल सरसवनवीस

सामराज पद्मनाभी सवनीस

पाऊ लोक . . .

दफाते.....(कोरी जागा) . . .

प्रा पुणे

कारकून २

नामजाद ता. हवेली मजमूदार

(सिका)

देशमूख

सितोळे २, देशकुा ३ सहीकरता एक नांव- वेल्हचंडखोरे २.

दोनदा लिहिले आहे.

याशिवाय पा शिरवळ २; ता खेडेबारे ३,

ता हिरडसमाष्ठ ३; ता पौड २, ता

मोसेखोरे २;

ता मुठेखोरे २; ता कादनखोरे २; ता

एकूण १८ देशमूख व देशकुा. आहेत.

ता गुंजण माष्ठ—देशकुा व दसररवासनिगा देशमूख २

याशिवाय भौवरगाव, सोंडे, मोहराव्या, आड़ऊली, पाखडी, तळे, कोदलवाडी, बोराले, आबोर्णे; चे सुमारे ११ मोकदम हजर आहेत.

एकूण ५० मंडळीची मंजलीस.

[ई] (१) दादाजी कोंडदेवाने यापूर्वी हा बाद तोडला होता. (ले. ७ पहा). तथापि भांडण मिट्टें नाही. कारण हवाजी विन बाबाजी याला आपल्या चुलतभावास नांगर तकसीम देणे पसंत नव्हते (पृ. २१ प्रारंभीच्या काही ओळी पहा). (२) शिवाजी, हवाजी व बापूजी या दोघांमध्ये बडिलपण व नांगर यांचे हक्क दादाजी प्रमाणेच सारखे विभागतो. व शिवाय बाळाजीसहि त्यांच्या बरोबरीचे स्थान देतो. दादाजीच्या निवाड्यानें बाळाजीचा अंतर्भूव हवाजीमध्येच केला द्योता. त्यास आतां स्वतंत्र बापूजी व हवाजीचे बरोबरीचे स्थान मिळाले आहे. (३) हरकी अथवा गुन्हेगारी घेतली नाही. (४) रखत-खान्याचा उल्लेख सुलतानीतील राज्यघटनेच्या दृष्टीनें विचाराई आहे.

- ६८ -

[अ] शि. च. सा. खं. ७, ले. ४३; महजर रवा दिव्याचा.

श. १५७९ ज्ये. व. १५ मंगळवार; इ. १६५७ मे ३१. ख. ज. प्रो २९ साबानला मंगळवार आहे व तिथी आषाढ श. १ आहे. तेव्हां तिथी जमत नाही.

या महजराची नकल पेशवेकालीन आहे. महजर अपूर्ण आहे; थ्री, मार्तड.

[आ] माहादनाक विन मिकनाक बूतीकार विंग नागनाक विन केरनाक व तुकनाक विन दादनाक रणपिसे का सासवड. मेहतरकी व गुरवाचा शिरा व खुरखुराविटा, व होळीस पोळी व तशीफ व नाईकी डाणाची व बाजंतर यावदलचा बाद लागला.

[इ] हाजीर मजालसी कर्यात सासवड. हवालदार मजमुदार.

देशमुख देशकुा २. चौगुला १

मोकदम २ मेहत्रा रंगारी कसबा. १

नाईकवाडी २ सेटेकामार १

सेटिये २, महाजन १ मेहत्रा साली १

माली मेहत्रा १, मेहत्रा तेली १, मेहत्रा रंगारी १ सेटिये कासार १

सेटेंबोली ३, घनगर २, परीट ३, तांबट ३

पुरंधरे जोशी २ मेहत्रा कोष्टी १

गुरव ३ महार २ सुतार २, लोहार १, चाभार ४, छुभार ३, मांग ३

कसव्याची सुमारे ५१ मंडळी हजर आहेत.

[ई] (१) डाणास महजर आला आहे. “ठाणा देशमुख मोकदम व समस्त हरदो-जणास समजावीत...” (२) दिव्याचे वर्णन महस्ताचे आहे.

— ६९ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. १, पृ. ११४, ले. ११६.

सु. १०५८; श. १५७९ माद्र व. १ रविवार; इ. १६५७ सप्टें. १३.

महजर अपूर्ण.

[आ] बापदेऊभट गवांदे बैगरे सो जुन्नर बिंगंकभट व हरभट गवांदे. जुन्नरचे उपाध्येयणाचा वाद.

[इ] हाजीर मजालसी स्याहार जुन्नर.

वेहुजूर मिया वक्तार कोतवाल स्याहार जुन्नर; आपाजी पंडित मुशीफ.

हांडे देशमूळ; कृष्णाजी नानो देशपांडे; मोरो बिछल महाजन स्याहार जुन्नर.

[ई] (१) “ हुजूर दिवाणसाहेबापासी उमे राहिले यावरुनु हुजूरुनु मिया वक्तर कोतवाल स्याहार मायानी फर्माविले की यांचे तकरीरा घेणे तेणे प्रमाणे गोही आणोनु निवाढ करणे यावरुनु हरदोजणवादी यांचे तकरीरा घेतलिया.....प्रमाणे तकरीरा दिघलियावरी (कोरी जागा) पाठवून यांचे गोही आणविले ते गोही घेऊनी आले (कोरी जागा) घालुनु लिहिले तीहि तकरीरा लेहोनु दिघलियां बीताा.” (एकूण ५ गोहीच्या तकरीरा आहेत.)

— ७० —

[अ] शि. च. सा. खं. ७, ले. ४४.

श. १५७९ आशीन शु. १ सोमवार; इ. १६५७ सप्टेंबर २८.

श्री मार्ट्टंड भैरव.

[आ] तिमाजी खंडेराऊ कुलकर्णी मौजे कोल्हाले बुा प्रा सुपे बिंगंक व व रामाजी रखमांगद उंडा पणदरकर. मौजे कोल्हाले बुा पा सुपेचे कुलकर्णी व जोतिषाचा वाद. तिमाजी खरा शाला.

[इ] बिहुजूर अजरखतखाने सिवाजीराजेसाहेब

देशमूळ पा पुर्णे २ देशकुा पा पुर्णे २

पा सुपे

हाकीमशारा

काटे देशमूळ पामार

मोकदम मौजे कोल्हाले व इतर सुमारे ४ व्यक्ती

सुमारे १७ मंडळी हजर.

धर्मातकारिणी २

देशकुा पामार व कामार ४

[ई] (१) पणदरकराच्या बापाकडून तिमाजीने २० होनांस दुष्काळांमध्ये बतन विकत घेतले. पणदरकर बंधूनीं दुष्काळ संपत्त्यावर संभाजी मोहिते हवालदार पा सुपे यास बतन परत मिळावें म्हणून ७५ होन (४५ होन व एक घोडा) लाच दिली व तिमाजीस तुषंगांत

वातलें. तीन महिन्यांनी त्याला २० होन बतनाची किंमत देऊन सोडले व कागद लिहून घेतला. तेव्हां तिमाजीने शाहजीकडे तकार केली व मग शाहजीचे खुर्दल्लास्प्रमाणी शिवाजीने निर्णय केला. निर्णय महत्वाचा आहे. (पृ. ६९ पहा.).

— ७१ —

[अ] शि. च. सा. खं. ३, ले. ६३९; रवा दिव्याचा महजर.

श. १५७९ मार्ग. व. १३; इ. १६५७ दिसें. २२ मंगळवार.

श्री; नकलेची नकल; महजर महत्वाचा आहे. सभा उत्तम आहे.

[आ] आलोजीराव विन जसोजीराव व येमाजीराव मुसलमान कांदाटकर विं तानाजीराव विन चंद्रोजीराव व धारोजीराव विन दादाजीराव कांदाटकर, मौजे सालसीध्या तकसिमेचा बाद.

[इ] महजर व तारीख '.....' मोकदम स्थळ कसबे बामणोली ता कांदाटखोरे व ता तांवी हाजीर मजालस.

• देवस्थान—ता तांवी, मौजे मोरणी, परवत, का बामणोली येथील ४ देवतांची नवे.

सुभा जावली—सुमेदार, नामजाद मुमेदार, महाजन, आरबा (कट्यार) सेटे, सोनार (हातोडा), एकूण ६.

कारकून समस्त बामणोली—हवालदार मजमूदार २.

किले वासौटे—किले सातारा, देसाई २.

ता बामणोलीचे गांव देशक—६ व इतर व्यक्ती (भोंवरगांवचे मोकदम) ७; मार्ग आकलपे २; देशक ता तांवी—९ मोकदम भोंवरगांवचे.

मुकासीयानी—यांत ४ व्यक्ती आहेत. एकाचे चि. सिकेकट्यार बाकी तिघाचै कट्यार आहे.

याशिवाय भोंवरगांव—अहिरे, फळणी, कास, माथावलवण, कोलधर, ता कांदाटखोरे, मोरणी, व मोकासी कांदाटखोरे, मोकदमानी कांदाटखोरे, संमत सोनाट सोलसा, कर्जत आठेगांव, धनगरदेसगाबडे, विरतीकर महार इत्यादि शीर्षकाखालीं मिळून सुमारे ६३ व्यक्ती दिल्या आहेत. एकूण सुमारे १०१ मंडळी हजर आहेत.

[ई] (१) सुमेदार हाजीर मजालसी हुजूर यांच्यापुढे बाद सांगितला आहे.
(२) दिव्य महत्वाचै आहे.

— ७२ —

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. ९८.

सु. १०५९ मोहरम १५; श. १५८० आष्टि. व. २; इ. १६५८ आकटो. ३.
निवाडपत्र, मजलीस महजराप्रमाणे.

[आ] लुमाजी विन तेजजी पा बोतरे मोकदम मौजे पारगांव माळा प्रा पुणे विं कॉडाजी विन लखमोजी ताकबणे मोकदम मौजे पारगांव माळा ता पाटस प्रा पुणे, मौजे पारगांवच्या मोकदमीचा बाद.

[इ] हाजीर मजालसी मुा मौजे सुपे खुा विहुजूर.

राजमुद्रा—हवालदार व कारकून महाल निहाये. सभासद नामजाद किले कॉडाणा, जमीदारानी देहाये—काटे देशमूळ व देशकुा २, नाईकवाढी ५ (एक मुसलमान).

देसकानी मुकादमानी देहाये—माहालाये समस्त पाटीलानी प्रांत पुणे व सुपे, ता कन्हेपठार येथील सुमारे ६५ व्यक्ती.

= ७४.

[ई] (१) शिवाजीमहाराजाच्या आशेनुसार हवालदारानें गोत जमा करून निवाडा केला. (२) ताकबण्यानें बोताच्याचे खून केले म्हणून त्यांच्याकडून २०० होन गुन्हेगारी घेतली. (३) गोताचें घोरण शक्यतों उभयपक्षी समेट व्हावा, असें सर्वत्र दिसते. (४) महजराचा अखेरचा भाग मननीय आहे.

— ७३ —

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. ३५६.

सु. १०५९ रविलाखर १५; श. १५८० पौष व. १ गुरुवार; इ. १६५८ डिसें. ३०.

महजराच्या अखेरीस फा. मोहर आहे. जोडगिरीबर १ बाटोला महालदाराचा, १ उभा बदामी हुदेदाराचा, व १ अष्ट. को. देसायाचा असे ३ फा. सी. आहेत. महजर महत्वाचा आहे.

[आ] का अथणी येथील लिंगायत व जैन यांजमधील बादाचा निर्णय. सरकारचे कारकून व समस्त गांवकन्यांनी लिंगायत व जैन यांचा गुरु आला असतां त्यास सामोरा जावें बा जाऊ नये याविषयी बाद. लिंगाईताचे गुरुस सामोरे जातात असें उरलें.

[इ] विहुजूर हाजीर मजालसीयानी (पा जंबलंडी); कारकुनानी वा देसकानी माहलदार वा भरतसर सेटियानी हुजुरात.

शंकराजी महालदार (फा. सि.)

सेटीकार पेठ जोहरपूर

हुदेदार मौजे सोली

(कानडी अक्षरांची एक सही)

गगीसेटी पेठ जोहरपूर

सेटी २

(कानडी अक्षरांची एक सही)

सेटी २

कारकुनानी वा अथणी

अपीरमिया हुदेदार

पंडितनिसीद

(फा. उभा बदामी सि.)

देसाई वा पटेल का अथणी २

देसकानी पा जबखंडी
 देसाई (फा. वा शि.); देशकुा विा
 एकूण = १७.

(फा. अष्ट. शि.)
 सिदगौडा चौधरी

[ई] (१) कारकून व देशक पा मार यानी हुजूर साहेबिणीचे खुर्दखताप्रमाणे हा महजर दिला आहे.

— ७४ —

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. २१८.

सु. १०६१ साबान १४; श. १५८३ चै. श. १५ गुश्वार; इ. १६६१ एप्रील ४.
 महजराचा पहिला भाग उपलब्ध नाही त्यामुळे मजालस अपूर्ण आहे.

[आ] बाजी सर्जीराज फर्जेद कान्होजी नाईक जेथे देशमूळ ता भोर विा संभाजी फर्जेद कान्होजी नाईक जेथे देशमूळ किले रोहिडा. उभयतांमधील भाऊपणाचे बाटणीचा हा महजर आहे.

[इ] मजलसीचा प्रारंभ उपलब्ध नाही.

देसक व बारा वैते तपे मजकूर
 भोवरगांवचे सुमारे ३७ मोकदम; आणि ता मार व मौजे आंवडेचे बारावैते.
 सेप्टी २, डाकूर ३, सुतार १, कुंभार १, माहार २, जोर्सी २, मेहतरी या हजाम २,
 परीट मेहतरीया, गुरव २, पोतदार १.
 एकूण १७.

[ई] (१) महजराचा शेवट—“यास आनसारिले करील तो बडिलापासुनी जाला नाही. बडिलाची आशा मोडुनी महजराप्रमाणे न चाले तो बडिलाचा व गोताचा अन्याई वी दस्तूर येकोजी कृष्ण पेशावे खासनीस” मोर्तव (फा. मो. ष. को.) “हरसाला खुर्दखताचे उजूर न कीजे तालीक लेहून घेऊन असल परतोन दीजे” (ष. को. सी.) मोर्तव. (२) देशक = मोकदम भोवर गांवचे.

— ७५ —

[अ] शि. च. सा. खं. १, ले. ४९.

श. १५८३ आष्टिन व. १० सोमवार; इ. १६६१ आकटो. ७.

महजराचे अवेरीस शिका आहे. व मोर्तव म्हणून वेगळ्या अक्षरानीं लिहिले आहे. नोडावर मोर्तबाचे सिके आहेत.

[आ] सोमाजी विन आवाजी पाचपुते विा माहादाजी विन बडजोजी रणदिवे. मौजे भवाली पा सिललऱ्या पाटिलकेचे सहावे तक्सिमीविषर्णी बाद. सोमाजीचीच सहावी तकसीम असस्याचे कागदपत्रांवरून ठरले व स्याचा हा महजर करून दिला आहे.

[इ] मजल्स अपूर्ण आहे. राजश्री राजे पालकर सरनोबत सुभेदार यांनी निर्णय केला आहे.

[ई] (१) 'सेरणी होन बारा खंडन महजर कूल्न देणे म्हणून फर्माविले.'

— ७६ —

[अ] शि. च. सा. खं. ४; ले. ७३०.

फसली १०७१ जमादिलावल १; श. १५८३ पौष शु. ३ शनिवार; इ. १६६१ डिसे. १४.

१२ ओळी फारसी मजकूर व ३ शिके, महजराचा प्रकार महत्वाचा आहे.

[आ, ई मिळून] शाहाजादीये सुलतान खुरुम.

×अमीन सेकदार

फौजदार कारकून

"महजरनामा नी हुजूर व हजीर मजल्स चौत्रा पा येदलावाद सुा कारणे महजरनामा येसा साहेबी कसवे मजकूरचे मोकदम कालीकर व पांढरकर हुजूर बोलाऊन फर्माविले जे महादेव नायेक देशमुख पा मा मयेत जाला त्याचे घर देशमुखीमधे अथवा देशमुखी आधी यैसी पुरसीस केली कदीम अल यात हवेली व दुकान आहे..... तेरीख..... वीकलम नारोजी दादो निसादा कामारा "

"गौही येसा पा व घोडेसेटी व कालीकर व पांढरीकर व समस्त परजा कामा

— ७७ —

[अ] समदापत्रे प्रकरण ४ थे, ले. ९.

श. १५८५ आश्विन शु. २ बुधेतदिने लिखित निर्वाहपत्र इ. १६६३ सप्टंबर २३.

[आ] सावजी विन सूर्योजी मोकदम विं नेताजी विन धारोजी मोकदम कूसवे तळबीडच्या मोकदमीचा वाद.

[इ] सिंह महावलेश्वर, महादेव.

स्वस्ति श्री शके..... लिखित निर्वाहपत्र, महजर बतारीख..... हजीर मजालसी ब्राह्मणसभा व राजसभा वितपशील.

ब्राह्मणसभा—एकूण ४ ब्राह्मण (मीमांसक १, पुराणिक १, जोशी १, इतर १).

राजसभा—नेताजीराजे सरनोबत सुभेदार राजे महाडीक

मकाजी आनंदराज राजे पालकर

देशकुलकर्णी ता खेडेबारे

याशिवाय, परगणे मोरगीर पाटण, इदापूर, ता सागारा, सुभा जावली परगणे

सौंगल, तर्फ तारळे, परंगणे वाई इत्यादि ठिकाणचे सुभेदार, मजमूदार, देशमूल, देशकुा, सेटिये, अशी सुमारे २५ मंडळी हजर आहेत. या पंचवीसांत ४ मुसलमान आहेत. त्यापैकी ३ 'लळकरी' असून १ 'मिश्सवार' आहे.

एकूण ३४.

[ई] (१) "राजश्री नेताजी पालकर यांच्या सुभ्यामध्ये बहुत वोभाट खटला आहे व राजश्री नेताजी पालकर वृत्ताचे निवाडे दूर दृष्टीने विचार करून करिताती" (२) "सदरहू ब्रह्मसभा व राजसभा मुक्काम पार नजीक जाउली." (३) निवाड्याची पद्धती महत्वाची आहे. (४) "यावरीं सभासदी विज्ञानेश्वरीचा शास्त्रार्थ पाहिला. तेथे आसेने धाकटा होऊन वृत्तासि कस्त करून रक्षील तरी त्यासुहि भाग यावा आणि समजावीस करावी. या विचारे धर्मता वरहक हरदोवादी यांचा निवाडा केला."

- ७८ -

[अ] शि. च. सा. खं. ३, ले. ४३९.

मु. १०६४ मोहरम ८; श. १५८६ श्रावण शु. १० शुक्रवार; इ. १६६४ ऑगस्ट २२.

[आ] सूर्योजी नाईक विन तुवाजी नाईक देशमूल पा कुडाळ यास वापूजी पा विन रतनोजी नाईक देशमूल पा मार यानें का कुडाळास येथील वतनी जमिनीपैकी १५ विधे दिवाणचे वतनसंबंधे देणें झाले म्हणून विकली दर विध्यास १ होनप्रमाणे, त्याचा हा महजर आहे. याचप्रमाणे सूर्योजी नाईकानें वापूजीसुहि असाच एक महजर लिहून दिला आहे.

[इ] हाजीर मजालसी यानी प्रो का कुडाळ स्वस्तीथी

×सर गुन्हो किले	×हदेपार	सावाजी	रायाजी पंडित
चंदन (कट्यार)	(शि. फा.)	कोनेजे (शि. फा.)	कनोजा (कट्यार)
वाणकरी (एकनि.)	सरगुरोसा देहाये	पिसालदेसाई पावाई	देशमूल ता खडेवारे.
	कुंडल (फा. सि.)	सेटिगा (खंजीर)	×खानजी विन चिमन-
	सेटी का बुधण		भाई (खंजीर).
	(तागडी)		

देशकुा २ पाटील, नाडगौडा, चौगुला का मार ३

२ सेटी, महाजन १; आदाजी का मार (एक चि.); पटेल मौजे आबसरा (कात्री) मेहतर दरजी (कात्री) खेते;

सालवी कुंभार कामार; मेहतरीया दुलाई (कुंचला),

भडजी १ राऊत २ जोसी, ठाकूर, चांभार २.

एकूण ३३ व्यक्ति हजर.

[ई] (१) "हाजीर मजालसी या दुजूर लेहून दिल्ले माहाजर येसे जे"

— ७९ —

[अ] म. इ. सा. खं. १७, ले. १२.

सु. १०६६ सफर १४; श. १५८७ श्रावण व. १ बुधवार; इ. १६६५ ऑग. १६.

[आ] ता गुंजण मावळ पैकी मौजे बडगांवची मोकदमी उघडी पडली, ता गुंजण-मावळचे देशमुखाची ती मिरासी असल्यानें त्यानें वाळाजी बिन येसाजी यास तें बतन बहाल केले आहे. त्याचा हा महजर आहे.

[इ] महजरनामा हाजीर मजालसी · · · · विहुजूर देशमूल व देशकुलकर्णी व देशक
ता गुंजणमावळ

देशमूल देशकुला ता मार २. (फा. सि.)	मोकदम मौजे, मोहरीबुग
देशक	चौगुला मौजे बोरले
चोरघे सर खोत ता मा	हेजीब ता मा
मोकदम हृतवे बुग २	याशिवाय ४ मोकदम
खासनीस दिगा देशमूल ता मार	महार १
याशिवाय भौंवर पांच गांवचे	पुरोहित १
सुमारे ७ मोकदम	सुमारे ९

१२

एकूण सुमारे २१ मंडळी.

— ८० —

[अ] शि. अ. सा. खं. ८, ले. ५८.

श. १५८९ इ. १६६७

नकल

[आ] यादभट बिन अनंतभट व विनायकभट बिन नारायणभट घोडे सो का पुणे यांची इनाम जमीन देहाये प्रा मजकूर व तेल बदल चिराग श्रीकेदार, दररोज एकशेर, आणि मौजे कडेगाऊ प्रा पारनेर येथील जोशीपण असें बतन होतें, मौजे मजकूर येथे दरवडा पडला तेब्बां त्यांत सदरहू बतनाच्या सनदा नाहीश्या झाल्या, बतन सदरहू जोशी यांचे होतें हैं या महजरानें सिद्ध केले आहे.

[इ] हाजीर मजालस वीहुजूर.

येकवालपनाह	अमानतपनाह	हुक्कमतपनाह
अकाजी इभराईम	फौजदार	मुकुटपण करोडी
(सि. गोल)	(सि. चतु.)	(सिकागोल)
गुगा सुरुनवीस	शेखदार	(सिकागोल)

(सि. गो.)	व कारकुन १ (खिका)
देशमूल पुर्णे ३	रुजू गोपाळ बाजी कारकुन
(सिके २)	देशपांडे पुर्णे ३
शेठे—मूर्तजाबाद मोकदमा का मा	सेटी, महाजन का मा (तागडी) शेठ व महाजन पेट शापूर
एकूण १९ व्यक्ति	

[ई] (१) शिवाजीमहाराज दिल्लीस कैदेत असतांना पुर्णे प्रात शाहिस्तेखानाच्या ताब्यांत गेला होता, त्यावेळी हा महजर लिहिला गेला आहे. (२) महजराने बतन सिद्ध केले आहे.

- ८१ -

[अ] शि. च. सा. खं. ८, ले. ७०

सु. १०६७ रजब २९; श. १५८८ माघ शु. १ मंगळवार; ई. १६६७ जूनेवारी १५

[आ] अनाजी विन लखमोजी व पिलाजी व कमाजी विन कोऱजी महिंगुडे मोकदम मौजे पसर्णी संमत हवेली प्रात वाई विंग वाजी गणोजी रिकामे व कृष्णाजी विन चापजी व तुलाजी नरसोजी विन येवले, मौजे पसर्णीच्या मोकदमीचा वाद, महिंगुडे खरे शाले.

[ई] हाजीर मजाळसी पा वाई

कारकुनानी (९) हावालदार

निघावन, दसरदार, सबनीस

सनीस

मजमूदार

दसरलासु सरनोबत

चिटणीस

सर्गुरो नाईकवाढी व देसाई व सेटे महाजन

शि. च. सा. खं. ५ ले. ८३६ पहा. देसाई प्रा मार; सेटे ३ व चौधरी १

फ्रांक ९ पहा.

भोवर गांवचे सुमारे २३ मोकदम व पटेल

[ई] (१) न्यायप्रक्रियेच्या दृष्टीने महजर महत्वाचा आहे (२) गोतांचे अधिकार स्पष्ट केलेत. दिवाण व गोत यांच्या परस्पर संबंधाच्या दृष्टीने महजर अतिशय महत्वाचा आहे.

- ८२ -

[अ] . म. ई. सा. खं. १६, ले. २२ महजरनामा.

सु. १०६७ सावान ९; श. १५८८ माघ शु. १० गुरुवार; ई. १६६७ जाने. २४

[आ] बावाजी जुंसारराज देशमूल ता कानद खोरे विंग मलोर्जी पतंगराज, भाऊ-पणाचे बाटणीचा वाद.

[इ] हाजीर मजालसी गोत व मातुश्री,
आवाजी स्थळ मुा धानीव ता कानदखोरे.

मातुश्री आउसाहेब	वेदमूर्ती मामले राईर व धानीवा मिळून ४
देशकुा ता २	नाईक २
खासुनिस दीा देशमूर्य ता १	तकसीमदार
तकसीमदार २, सरखोत ता १	मठपति १
	सेटे १
याशिवाय भोवर १४ गांवचे मोकदम सुमारे २०	
भगत कोली १	गुरव मेहतरीया १
तेली मेहतरीया १	सालवी कुंभार मेहतरीया २
न्हावी मेहतरीया १	परीट मेहतरीया २
	महार वृतीकार २
एकूण सुमारे ४८	

[ई] (१) सर्व गोत मंडळी हजर आहेत. (२) गांवीचे गोताचे स्वरूप सम-
जण्याच्या दृष्टीने महजर उपयुक्त आहे.

- ८३ -

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. ९९.
श. १५९०; इ. १६६८.

[आ] का पुण्याचे दिवाण देष्याविषयी महजर.

[इ] महजर	..... मजालसी पा पुणा.
काजी ईभराईम हकीमशरा पा मार	गुा सरदेस पा मा
फा. मजकूर दोन ओळी व फा. सी.	देशपांडे पुणे २
अभीन पा मा	सेटिया पा पुणे
देशमूल पा मार	
मोकदम मुंजेरी का पुणे	

- ८४ -

[अ] म. इ. सा. खं. १८, ले. १६.
श. १५९०; इ. १६६८.
अपूर्ण.

[आ] गोंदसेटी हुलबला पेढशापूर का पुणे विा गणसेटी. घराविषयी वाद.
गोंदसेटीचा मुलगा हुलबला याचे घर असें मजलसीने डरविले.

[इ] सेटिये का पुणे व महाबन.

सेटि कसवा
सेटी पेठ मूर्तजाशाद

कदम मुजेरी का बाल्दूर

- ८५ -

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. २१७.

सु. १०६८ सावान १५; श. १५८९ माघ व. १ सोमवार; इ. १६६८ जाने. २०.
महजर अपूर्ण आहे.

[आ] आरावे विा ताटे थिटे, क्षेत्र पंढरपूरचे जोतीस व कुलकणीविपर्योंचा शाद.

[इ] विहुजूर हाजीर मजालसी यानी.

मोकासाई क्षेत्र पंढरपूर का कासेगाऊ

पा माण दहीगाऊ

हरकारे पातशाही

हेजीव रखतखाने घोरपडे

माहादभट अग्निहोत्री क्षेत्र नरसीहापूर ('स्वहस्त

सरदेसाई पा अंकलकोठे; हंवीराई;

पुढे तेंच नांव) हरकारे; रखतखाने-हंवीराई;

गोडसे सौदागर शाहापूर (स्वहस्त) २

सराफ-शाहापूर (स्वहस्त); गोडसे सेकिन शाहापूर

क्षीरसागर रखतखाने स्वहस्त गोडसे

(स्वहस्त)

—

—

—

६

एकूण १४ व्यक्ती.

[ई] (१) यापूर्वी कांहीं महजरांत विा करून पुढे तेंच नांवे आले आहे. येथे 'स्वहस्त' घाळन तेंच नांव घातले आहे. (२) माहास्थल आहामदनगरच्या निवाड्याप्रमाणे निवाढा केला आहे. (३) पुढील स्थळांचे उल्लेख आहेत; आंवेजोगाई परिणेंडे, रायवाग, राहीचे वोरगांव. (४) रखतखान्याचे उल्लेख विचाराई आहेत.

- ८६ -

[अ] भा. इ. सं. मं. अहवाल १८३४, पृ. ५६; महजर मिरासपत्रः

श. १५९१ ज्ये. शु. ७ शुक्रवार; इ. १६६९ मे. २८.

(जंत्रीत गुरुवार आहे, पष्ठीची वृद्धि आहे.)

आरंभास 'अलीफ', श्रीप्रमाणे, नंतर फा. मजकूर.

[आ] त्रिवक जोसी विन मोरजोसी का भिंगार यास मौजे कविठे पा नीवास सा अहमदनगर येथीलै कुलकणी ६०१ रुपयास 'समस्त दाहीजण' मिरासी करून देतात.

[इ] देशपांडे देशमूल.

मोकदम ३, चौगुले ३ व समस्त दाहीजण मौजे कविठे.....मिरास पत्र लेह्लेन

दिघले ऐसे जे…… हे मिरासपत्र लिहून दिघले सही. अधीं पैके घेतले भग महजर लेहून दिघले हे सही. नांगर, विंग जनार्दन यादव कुलकर्णी, मौजे चांद पा मार.

गोही—यांत एकूण ३९ व्यक्तींची नांवे आहेत. एक मुसलमान आहे. पाटील, मोकदम, बलुते इत्यादि मंडळी आहेत, मौजे भिंगार मौजे चांद, मौजे कविंदे या डिकाणची मंडळी आहेत.

महजराचा शेवट—“सदरहू समाकुल मौजे मजकूर वर्गेरे कुलकर्णीचा हक मुदामत प्रमाण यासी मुकरर केला असे वा ता…… कुलकर्ण इकाचे मानपान…… यास कोणी नवदगीर करील त्यास आपले पूर्वजाची आण असे आनी आपले कुलस्वामीची आण आसे हे महजर लिहिले सही.”

[ई] (१) गांवकीच्या व्यवहाराच्या दृष्टीने कागद महत्त्वाचा आहे. (२) यांत सरकारी अधिकारी नाहीत. (३) महजराच्या प्रारंभी ‘देशपांडे’, ‘देशमूर्ख’ या क्रमाने सदरहू जोडीचा निर्देश केला आहे. नेहमीं प्रारंभास देशमूरखाचा उल्लेख असतो. महजराचा विषय कुलकर्ण आहे त्यामुळे कदाचित् असा फरक असू शकेल.

— ८७ —

[अ] बाबडा दसर विभाग १ ला, ले. ९; महजर-मिरासपत्र.

श. १५९२ मार्ग. शु. ८ शुक्रवार; इ. १६७० नोव्हें. १०.

तांदलेश्वर माहादेऊ. महजर फारच उत्तम लिहिला आहे.

(१) लिहिण्याची पद्धत या दृष्टीने महत्त्वाचा आहे. प्रत्येक मोकदमाच्या नांवापुढे त्याचा नांगर आहे. व पुढे खालीं लगीच ‘दा कुलकर्णी’ असें आहे. (२) “रायाजी अद्वाऊ मोकदम हाजीर नाहीं” असा स्पष्ट उल्लेख आहे. यावरून नांवे आलेलीं सर्व माणसें हजर असार्दीत असें दिसते. शि. च. सा. ख. ३, ले. ४२७ मर्यें हा महजर छापलेला आहे. तेथें आरंभी “श्री तांदलेश्वर साहेब” असें आहे.

[आ] मौजे तांदली ता रांजणगाऊ पा जुन्नर येथील गांवकरी व बारा बलुते यांनी सदरहू गांवचे कुलकर्ण व जोतिष १५० होनास निळो सोनदेव व ‘आवाजी सोनदेव यांस मिरासी करून दिलें त्याचा हा महजर आहे.

[इ] महजर मिरासपत्र…… हाजीर मजालसी मौजे तांदली ना टाकली.
तरफ रांजणगाऊ पा जुन्नर श्री याचे देउली बी हुजर;

मौजे मजकूर

बलुते (२४)—२ मुलाणा, उमर अनु. सुतार उमर २५ निंग किकरे ६०, २०; निंग सुरी चांभार मिरासदार (३)—१ परीट अजहर्ता निंग मोगरी; २ मेहतरी उमर ३०, ७५;

२ मोकदम कोंकणगांव पा कडेवळीत निा नांगर;
 २ न्हावी उमर ७०; लेक २; निा आरसा;
 २ गुरव, उमर अनु. ३०, २० निा मादल;
 २ मोकदम व १ कुलकर्णी मौजे वाडगाऊ पा
 कडेवळीत;
 मांग उमर २० निा मागभाली

१ मेहतरी उमर २५ निा टिंगा
 सोनार उमर ८० निा हातवडा
 महार विर्तिकार मिरासीदार (३)-
 २, उमर ५०, ४५; १ महार ७५ निा
 इलादोर;
 १ कुंभार निा चाक

१६

कुलवाडिये मिरासीदार (१५):—

उमर वर्षे—७५, ३०, ६२, ७०, ११५ (सलावत खानाचे बेळे उपजला) २७,
 २५, ६०, ४०, २०, २२, ३०, ३५, मेहतरी तेली ७० निा पहार, ३०. एकूण १५.

पुढील भोंवरगांवचे मोकदम व कुलकर्णी (२५)—घोडेगाऊ पा रासीन,
 देऊलगाऊ, नीरथडी, कोलगाऊ पा कडे, रांजणगाऊ ताकडे, सुरगाऊ, कतकबळे ता
 खेडेवारे, रांजणगाऊ सा जुन्नर, हाडीगाऊ, निवळी पा कडे, ढोर ता रांजणगाऊ, मिळून
 सुमारे २१ व्यक्ती व तीन मिरासदार व एक चांगुला एकूण २५ व्यक्ती हजर आहेत.

एकूण सुमारे ६४ व्यक्ती हजर आहेत.

[ई] (१) “देशमुखाचे सीके व देशपांडियाचे दस्त करून देऊन जरी कोणी
 मिरासीदार कुलकर्णीसी अगर जोतिसास उभे राहील तरी आम्ही मोकदम व बाराही बलुते
 व समस्त बापभाऊ व मिरासीदार कुणबी यैसे त्यास निवारून……”

— ८८ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. ५४; दोन महजर आहेत त्यांतील महजर पहिला.

१५९४ विरोधीकृत? श्रु. १; १६७२ ऑगस्ट १५ सोमवार; मुा सलास
 सर्वेन आलफ या सुहुर सनास शक १५९४ येतो; परंतु संबत्सराचें नांव परिधावी आहे.

नकलेची नकल.

[आ] शिठोजी विन गोरखोजी व वापूजी विन वाजी व व्याजी विन अपाजी व
 लखमाजी विन आपाजी निगडे देशमूख पा सिरवळ “आपआपणामधे दृतिवदल
 भांडण होते.”

[इ] ते दिवसी वांटणी जाली ऐसे जे विहुजर तपसील कारकून प्रांत मजकूर.

—हवालदार

मजमूदार

देशकप्रा मजकूर

देशमूख प्रांत मार १
 जोर्सी का मार २

देशकुलकर्णी प्रा मार
 आजहती देशमूख

सेटे महाजन का मार ४
पाटील ३
= १९.

नाईकवाडी प्रां मार २
पाटील २ व इतर १

[ई] (१) “हे आपआपणामधे वृत्तीबद्दल भांडत होते ऐसीयासी हुजूर जाऊन राजश्री साहेबाचे वंदगीस आपली हकीकत कुल सांगून साहेबी मनास आणून आपणास कार-कुनाचे नावे खुदखत देऊन महालास पा माहाली कारकून व गेत श्री देव याचे देवळी वसोन समजावीस केली त्याप्रो आपण चालावे……‘‘त्रिं’’

- ८९ -

[अ] सनदापत्रे प्रकरण ४ थें, ले. १५.

सु. १०७४ रजब १५; श. १५९५ आश्रि. व. १ गुरुवार; इ. १६।१०।१६७३.

[आ] “शिवाजीचे लालकर हावसवाबीसी जातां वेळे कसवे (कागनेल) मजकुरासी आग लाऊन तमाम घरे जळून गेली ते वर्खती गुरुनाथभट जोसी याचे घर आग लागून जळून गेले, आजी सवब मिरासीचे कागदपत्र तमाम जळून गेले” हे खरें म्हणून महजर दिला आहे.

[इ] संमत कांगीनेला मामले वंकापूर……‘‘वहुजूर हाजीर मजालसीयानी.
कारकुनानी

हवालदार संमत् मजकूर
हुदेदार का कांगीनेला

मजमदार संमत् मजकूर

देशकानी

मुतालीक देसाई सा मार
मुतालीक नाडगौडा
मुतालीक देसाई मामले मार
खोत जकायती सा कांगीनेला
२ कुलकर्णी का मार
एकूण १५ व्यक्ती.

मुतालिक देशकुा सा मार
मुतालिक नाडकर्णी
मुतालिक देशकुा मामले
पटेल २ का मार
नाईक (तलवार) का मार

[ई] (१) सर्व सभासद कानडी आहेत. (२) पटेल ‘गौडा’ आहे.

- ९० -

[अ] रामदास रामदासी वर्ष ६, अंक ६३।६४ श. १८४२; महजर, पाली एथील रवा दिव्याचा.

सु. १०७६ जिलकाद २६; श. १५९७ माष व. १३ मंगळवार; इ. १६७५ केबु. १.

श्री मार्त्तड भैरव व नंतर छत्रपती शिवाजीराजे यांचा शिका.

एकोणीस बंद जोडलेला असा हा निवाडा असून मागील बाजूस प्रथेक जोडावर 'लेखनाविषि मुद्रा' असा कोयरीचा सिका आहे. मधून मधून कोरी जागा सोडली आहे. तीवरून कांहीं व्यक्तीच्या सहा घेणे राहिले असावे. महजरचा शेवट मोर्तबसुद 'मर्यादियं विराजते' असा आहे. मोर्तबसुद हें अक्षर वेगळ्या वळणाचें व तुटक आहे. पुढे मुद्रा आहे.

[आ] खंडोजी व इतर खराडे विगा नागोजी काळभार व गोरे. मौजे पाली पा कन्हाडच्या पाटिल्कीविषयीं बाद. काळभार गोरे खरे झाले.

[इ] स्वस्तीश्री नृप..... तेदिने महजर व तेरीख..... बीहुजर हाजीर भजालसी सभास्तान श्री देव मोकाम मौजे पाली पा कन्हाड.

राजमुद्रा एकूण व्यक्ती १५—हुजरती:

हरजीराजे महाडीक (सीका)

निराजी राजजी

रघुनाथ नारायण

नारो नीलकंठ मजमूदार

मोरो त्रिमाल पेशवे (सीका)

शामजी नाईक पुडे

दत्ताजी त्रिमल बाकेनीस

आनंदराऊ

नागोजी गुजर (सीका)

खंडोजी वाघ (सिका)

दादाजी काकडे, संताजी जगथाप

जैतजी काटकर, सोमाजी नाईक बंकी

कृष्णाजी नाईक बंकी.

महालती एकूण १२

मुभा किले सातारा—४; मजमूदार १, नामजाद १, हवालदार १ व आणखी एक मजमूदार व नामजाद 'परभु' असून नांवे वेगळ्या अक्षरात व शाईत आहेत.

कारकून—८ तौ उंवरज, ता पाली, व तमे तारळे मिळून; तारळ्याच्या व पालीच्या हवालदाराचे शिके आहेत.

हकजवार समस्त गोतानी एकूण सुमारे २११ (२०९ गांवतनदार + २ कारकून) व्यक्ती (मध्येच २० कारकून का नाणेघोल खाली आलेत)

किले सातारा—(७):— देशकानीं या शीर्षकाखाली देशमुख देशकुळा यांची नांवे नंतर "गांवगना मोकदम" असें सदर असून पुढे सुमारे दोन बिती कोरी जागा सोडली आहे; किले परळी (२)—देशकांची नांवे व नंतर "मोकदमानी गांवगना" हें सदर व पुढे सुमारे पांच बोटे कोरी जागा; किले पनाळा विलातीचें गांव (८):—देसाई, पटेल, कुलकर्णी गांवबार नांवे; परगणे दंतागीर पाटण (५):—देशमुख देशकुळा; पा वाई (१)—देशमुखाचें नांव व सिका, पांच बोटे कोरी जागा; पा कन्हाड (४):—देशकानी २ व सरगुरो (मुसलमान) १ व नाईकवाडी १; कसवे कन्हाड (१०):—सेटे महाजन मोकदम मिळून १०; गांवगना पा कन्हाड (५५):—भोंपर १६ गांवचे मोकदम,

पटेल, कुलकर्णी व चौंगुला यांचीं नांवे. बहुतेक त्या सर्व गांवास चौंगुला आहे. याशिवाय अखेरीस ३० गांवांचीं नुसर्ती नांवे आहेत. त्या गांवाच्या व्यक्ती हजर होत्या काय हें न कळे; का नाणेघोल (११):—कारकून दोन, देशक ३, गावगना ६; तपे तारळे (३८):—देशक ५, नाईकवाडी, १ मोकदमानी कसवा व भोंवर ७ गांव मिळून ३२ व्यक्ती, मौजे (पाली) मजकूर (७०):—मुंजेरी २५; मोहतर्फ २८; यांत बकाल, कुलाई, दर्जी, पेंडारी, तेली, कासार, सोनार, जिनगर, तुतारी, मोमीन, खाटिक यांचा समावेश आहे; बलुते १७; जोसी, चांभार, घडसी, कोळी, सुतार, कुंभार, महार वैगरे.

एकूण २३८ व्यक्ती हजर आहेत. त्यांत २०९ गांवकीचे वतनदार आहेत. व वाकीचे २९ सरकारी अधिकारी आहेत.

[ई] (१) न्याय प्रक्रियेच्या दृष्टीने महजर उपयुक्त आहे. छत्रपतींनी स्वतःच धर्मसभा बोलाविली आहे. दिव्याचें वर्णन महजवाचें आहे. (२) 'गोत' व 'देशक' या शब्दांच्या अर्थ व्यासीच्या दृष्टीने महजराची सभा उपयुक्त आहे. 'हकजवार समस्त गोतांनी' या शीर्षकाखालीं अनेक मंडळींचा अंतर्भूव करण्यांत आला आहे. त्यांत वरेच 'देशक'हि आहेत. ही गोष्ट विचाराई आहे. (३) सभेतील मौजे पाली या सदरांखालील सभासदांचा उल्लेख तत्कालीन ग्रामरचनेच्या दृष्टीने लक्ष्य आहे. (४) परगणे कन्हाड, का नाणेघोल व तपे तारळे या तीन गांवांस नाईकवाडी आहे. परगणे कन्हाडास एक सरगुळ्होहि आहे.

— ९१ —

[अ] शि. च. सा. खं २, ले. २८१

मु. १०७६ रजव ३०; श. १५९७ का. शु. २ रविवार; इ. १६७५ आकटो १०.

म. इ. खं. १८ मध्ये, ले. २१ हाच महजर छापला आहे. ती नक्ल अपूर्ण आहे.

[आ] शिवाजी महाराजांनी आपले पाटिलकीचे वतन मौजे खामगांव का मावळ हे बकाजी फर्जद भोसले यास त्याच्या एकनिष्ठ सेवेबद्दल बद्दल केले त्यावद्दलचा हा गोताचा महजर आहे.

[इ] हाजीर मजालसी वितपसील

महादजी सामराज सुभेदार तां मावळ सरमजुजमुदार तां मावळ

—हवालदार का मावळ मजमुदार का मावळ

—करंजवणे देशमुख का मावळ देशकुा का मावळ

व कर्यात मावळ पैकी निरनिराळ्या गांवचे सुमारे ३२ मोकदम पाटील हत्यादि हजर आहेत.

[ई] (१) हुजूराच्या खुर्दखताप्रमाणे हा महजर गोतांनी दिला आहे. (२) शिवाजीराजे यांनी सधून, १३ स वतनाचें खुर्दखत भोसत्यास दिलै (ले. २७५) व १० आकटो.

त्यांच्या पत्राप्रमाणे हा महजर शाला आहे. (३) हुजूरचे खुर्दखत व गोताचा महजर दोन्ही कागद शाल्याशिवाय वतन सिद्ध होत नसे हे यावरून स्पष्ट होते.

- ९२ -

[अ] शि. च. सा. खं. ४, ले. ६९२; महजरनामा मिरासी पत्र,
श. १५९८ अधिक शावण व. ५ बुधवार; इ. १६७६ जुलै १९.
फारसी मजकूर; व सिका.

[आ] आंताजी व रायाजी त्रिमाळ सवनीस पा संगमनेर बस्ती मौजे हिंगणगाऊ पा मार यास मोकदम व पाटील व समस्त दाहीजण लहान थोर मौजे देहुणे पा नीवासे यानी १२५. रूपये घेऊन सदरहू आंताजी यास मौजे देहुणेचे कुलकर्ण मिरासी करून दिले आहे. कुलकर्णी नव्हता म्हणून नवीन आणला आहे. त्याचा महजर.

[ई] हाजीर मजालसी पा मौजे घिवरी पा सेवगाऊ बिहुजूर गोत.
मोकदम मौजे घिवरी; मोकदम मौजे मोहज तुमा; मोकदम व पाटील मौजे दोरचांदेगाऊ पा २ मौजे घिवरी; खाटारी साा औरंगावाद; मोकदम हिंगणगाऊ.

“दागा नरहरी गोविंद मुगटराऊ कुलकर्णी मौजे घीवरी वैगरा, याविदमान…… महजर-नामा मिरासी पत्र लेहोन दिधले येसेजे…… महजरनामा सही येकुन चालीस रास.

मोकदम २ (नांगर).

गौही

मौजे हिंगणगाऊकर
        ४
वलुते मौजे मार, गुरव १ (कोरी जागा) महार २ निंा बिळादोर.”

- ९३ -

[अ] शि. च. सा. खं. ७, ले. ५७.
श. १५९८ भा. शु. १३ आदित्वार; इ. १६७६ सर्टे, १०.

[आ] दस पाटील विन येल पाटील व याचे पुतणे जानोजी व खंडोजी विन येस पाटील मालबदकर मोकदम मौजे जेजुरी पा पुणे विंग सूर्योजी विन आदोजी मालबदकर. मौजे मजकूरच्या मोकदमीचे बडिलपण व नांगर याविपर्यांचा वाद. दस पाटील व त्याचे पुतणे खरे. आले.

[इ] श्री सके…… ते दिसी हाजीर मजालसी मुकाम पेठ नारायणपूर किले पुरंधर.
काजी महमद विन काजी इभराईम राघोबलाल सुभेदार माहालानिहाये
काजीमध्यां व काजी कासीम विन व मजमूदार सुभे मजकूर

काजी सिलेमान नेव काजी पा पुणे (फा.सि.)	(सुभेदाराचा म. वा. शि.)
सरहबालदार व मजमूदार पा पुणे (सरहबालदाराचा म. वा. सि.)	हबालदार व कारकून ता निरथडी पा पुणे हबालदार व कारकून ता पाटस पा पुणे
हबालदार व कारकून ता कन्देपत्रार पा पुणे (अ. म. शि. अ. को.)	हबालदार व कारकून का ? पा पुणे सरनोबत किले पुरंधर (अ. म. शि.)
हबालदार व कारकून कर्याती सासवड (अ. म. शि. कु.)	भोंवर १४ गांवचे सुमारे १६ मोकदम; माळी, कोळी, माहार, हजाम, कुंभार, घडसी इत्यादि मिळून सुमारे १२
लक्ष्मकी लोक जमातीदार ४ देशमूळ पा पुणे २; देशकुा पुणे ३, देशकुा पा सुपे १ चंद्रचूड गुमास्ते देशपांडे सा जुनर १ देशमूळ देशकुा का सासवड २ सेटे व महाजन पेठ नारायणपूर २	— — ३४

—
२२

एकूण ५६ मंडळी हजर,

[ई] (१) गोत्याच्या गोहीनें बादाचा निर्णय केला आहे.

— ९४ —

[अ] शि. च. सा. खं. ७, ले. ६०.

सु. १०७९ जमादिलाबल १७; श. १६०१ ज्येष्ठ व. ३ सोमवार; ई. १६७९
जून १६.[आ] वेट पाटील याचे प्रा चेऊल पैकी मौजे भंगारे व खारी व कोट व मौजा
इत्यादिचे पाटिलकी वतनाचे “कागदपत्र हरपले” परंपरा चालली पाहिजे म्हणून समस्त
जमीदार प्रा मारच्या रुजू मोळ्यानें हा महजर करून दिला आहे.[ई] “महजरपणे मुकादमी पातशाई सन……काजीब जमासुदील व काजी
निजासुदील व बाघोराम देशमूळ व लक्ष्मण ठाकुर आदिकारी व समस्त जमीदार प्रा चेऊल
ऊर्फ मूर्तजाबाद……” महजराच्या अखेरीस एकूण ७ साक्षी आहेत. त्यात एक
मुसलमान आहे. ते बहुतेक सर्वजण पाटील आहेत. महजराचा प्रारंभ वरीलप्रमाणे आहे,
मजलस स्वतंत्र दिलेली नाही.[ई] (१) चेऊलच्या भागांतील पाटिलकेचे उद्बाण दस्ताचे दृष्टीने महजर
महत्याचा आहे.

— ९५ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. ५४; यांत दोन महजर आहेत, पैकी दुसरा महजर. श. १६०२ मार्ग. व. ८ शुक्रवार; इ. १६८० डिसेंबर ३.

[आ] अपाजी बिन मलजी निगडे देशमूख विंग बिठोजी बिन गोरखोजी निगडे देशमूख. पाा सिरवळच्या देशमूखीचें वंडीलपण.

[इ] हाजीर मजालस स्थळ कसबे हरणस ता वेलवंडखोरे.

पुरोहित जोसी ता मार ३	अढळराऊ देशमूख ता मार
देशकुा ता वेलवंडखोरे	देशमूख ता गुंजणमावळ २
खोत मौजे म्हळवडी	मोकदम मौजे वाबुर्डी ता पारनेर
कुलकर्णी प्रा पुणे	प्रात जुन्नर

[ई] (१) “देशमुखानी उभयतास पुरसीस केली की तुम्ही दिवाणांत जावे ऐसे नाही. आम्ही व गोत वसोन हे स्थळी तुमची समजावीस करून त्यास रजाबंद असिलेस तरी राजिनामे लेहून देणे.” उभयतांचा विचार रायगडास योरले स्वामी यांध्याकडे जावे असा होता; परंतु ता गुंजणमावळच्या देशमुखांनी वरीलप्रमाणे विचार काढला गृहणून पुढे मौजे हरणस येथे गोतांत निवाडा शाला.

— ९६ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५, ले. ७९८.

फसली १०९० मोहरम १५; श. १६०२ माघ व. ३ शुक्रवार; इ. १६८१ जाने. २६.

प्रारंभास फारसी १० सिंके, व फा. मजकूर, महजर लिहिण्याची पदत महस्वाची आहे. अखेरीस ५ मोहरा आहेत.

[आ] मौजे कोले कानडी पा. आंवेजोगाई हा गांव दासोपंत गोसावी का आंवेजोगाई यास इनाम द्योता. त्याच्या भोगवळ्याविषयीचा महजर.

[इ] महजर हाजीर मज्यालस वीहुजूर,
देशमूख व देशपांडिये राधोजी सिवदेऊ कारकून दो पा मार
देशमूख ×आबदुल्ला देशमूख
देशपांडे रामाजी बलाल देशपांडे

मोकदम व महाजन व कुलकर्णी का मार
महाजन मुकदम २
प्रल्हादजी अंकोजी कोनरु मोहर.
निशान तराजु कुलकर्णी १

[ई] (१) “कक्षीर मजकुरे तमाम सनदा नेऊन पातशाहाजीचे खिदमतीस जाहीर केल्या त्यावरून पातशाहा मेहरबान होऊन गांव इनाम देऊन फर्मान करून दिघला आहे तो फर्मान मदारूलमहामी अमानतखानजी दिवाण त्यास दाखउन तेहि नजरेस पाहून बरहुकूम फर्मान आपला परवाना करून दिघला त्यावरून गोसावी मजकूर मौजे कोलेकानडी पा मार बा निजामशाहा तागाईत पातशाही अलमगीरे देह इनाम काबीज मुतसरफ आहेत तेरीख १५ माहे मोहरम ”

- ९७ -

[अ] संकीर्ण.

श. १६०३ ज्येष्ठ; इ. १६८१ जून, जुलै.

[आ] माणकोजी विन नांवपाटील चिंचवडे मोकदम मौजे चिंचवड प्रा पुणे बिंगा केरोजी पाटील.

मौजे चिंचवडच्या मोकदमीचा वाद. माणकोजी खरा उरला.

[ई] श्रीसके…… गोत जमा पांढरी मौजे चिंचवड ता हवेली प्रा पुणे…… हाजीर मजालसी वि तपसील.

अजहत सितोळे देशमूळ प्रा पुणे २

देशपांडे प्रा पुणे

मोकदम हडपसर

जोसी कुलकर्णी मौजे वोरीव्याल ता पाटस

,, पिंपरी ता हवेली

मौजे ताथवडे, आकुर्डी,

,, पिंपळे „

जांवे या गांवचे मोकदम.

,, घेरगांव „

[ई] (१) देशमूळ व देशकुा पा पुणे यांस नीलकंठ मोरेश्वर प्रधान व रामचंद्र नीलकंठ सचीव यांचे सदरहू बादा बा आशापत्र सादर झालें कंगे गोतांच्या साह्यानें निवाडा करणे. तदनुरूप गोतांनी हा निर्णय केला आहे. (२) गावीचे चौगुले व थळकरी व बारावलुते यांची गोही भेतली आहे. व तीवरून गोतांनी निर्णय केला. साक्षीदारांची बर्ये दिलेली आहेत. (३) तत्कालीन कार्यपद्धतीच्या दृष्टीने महजर महत्वाचा आहे.

- ९८ -

[अ] म. इ. खं. १५, लेखांक १०३; क्रय पत्राचा महजर.

मु. १०८३; श. १६०४; इ. १६८२.

पहिल्या ओळी गहाळ.

[आ] संताजी विन भिवजी चब्बाण यांने महादजी विन सुलतानजी जगदाळे यास दुकाळच्या आपसीमुळे आपली मौजे कोणेगाऊची पाटिलकीची तकसीम अज्ज मिळेना ग्हणून २० होनांस विकली, त्याचा महजर.

[इ] राजमुद्रा देशक व गोत.

भोंबर गांवपैकी पांचसहा गांवच्या मोकदम कुलर्णीची नांवे आहेत.

[ई] (१) “याचें क्रयपत्रक देसक व आपले वापभावांचे साक्षीने करून दिल्ले असे व ठाणा राजमुद्रा व देशक व गोत यांचा महजर करून याबयाची शर्त आहे गहणोन साहेब व सदर व देसक पां मार व गोत या पाशी आलो (पृ. ३८)” असें संताजी म्हणतो. यावरून अशा प्रकारच्या महजरांचे स्वरूप लक्षांत येईल. या महजराबद्दल जगदाळे यास पुढील खर्च पडला—‘सरसुभेदार यास हरकी वा होन १००;’ देशमूळ व सरदेशमूळ होनु ५०; ‘देशकुलर्णी होन २५;’ “याखेरीज गांवकरी यास व परगणियाच्या पाठिलास तथिका दिल्ला होन सेंभर येणे प्रमाणे महजर जहाला (चव्हाणाकळ्हन राहिलेला एक चावराहि ३० होनास धेतला), ‘याखेरीज त्याचा पोट सर्व जहाला असे एणेप्रमाणे महजर जाहाला सही”

— १९ —

[अ] कारी व आंबवडे तेघे देशमूळ, ले. २२.

श. १६०४ श्रा शु. १० शुक्राव; दि. १६८२ ऑगस्ट २.

नकल मोडी.

[आ] सूर्यांजी व कृष्णांजी मांडरे मौजे आवेपुरी विंग दुरगोंजी व इतर मांडरे वळ्होलीकर. मौजे आवेपुरी संमत मुन्हे प्रा मार या गांवच्या पाठिलकीच्या तकसिमीविषयीं व वापभाऊकीवदलच्चा वाद. दुरगोंजी खरा ठरला.

[इ] हाजीर मजालसी राजमुद्रा गोत प्रा वाई.

हलीकमावीस सुभा ता जाऊली.

राजमुद्रा (६):—नेतांजी राजे पालकर (सिका)

मजमदार, हवालदार ता जोर व जांबुलखोरे, कासी रंगनाथ सुभेदार, फडणीस सुभा मार, मजमदार ता जोर व जांबुलखोरे.

देसाई व देशकुा पा मार (२):—देसाई १ (सिका); देशकुा १.

मोकदमानी गावगना (२४):—मोकदम व पाटील १४, कुलर्णी ६, सेटिये ४.

एकूण ३२ सभासद.

[ई] (१) “निबाडियावदल देशमूळच्या बरास आले. देशमूळांनी गोत बसवून हरदोजनाचा आहावाल तमास मनास आणून……पुसिले कीं गोत करतील त्यास राजी असाल तरी श्री कृष्णेची आंघोळ करून येऊन ‘इमान’ देणे कीं गोत करतील तेणेप्रमाणे वर्तावे.” (२) “सेरणीवदल नाणे होन २५ जमा सुभा जाऊली ते सुदरहु तीन ठार्यी वाढून घ्यावे.” (३) पा वाईचा मोकदम मुसलमान आहे.

— १०० —

[अ] शि. च. सा. खं. ९, ले. ६६.

मु. १०८६; श. १६०७-०८; इ. १६८५-८६.

महजरनामा नकल ३.

[आ] सूर्यांजी विसाजी प्रभु वस्ती तपे अस्टमी विंवा जिबाजी प्रभु व निलाजी प्रभु व गोजोबा प्रभु. तपे अस्टमी येथील वाढीविषयीं बाद. सूर्यांजी प्रभूनें वाढी खरेदी केली होती हैं खरें उर्ले.

[इ] महजरनामा हाजिर मजालिस वी हुजुर.

राजश्री बजाजी महाले दिमत म्यानबंक	हुजरी	सुभा महाल निहाये मामले चेऊलः—
लोक		सुभेदार चेऊल मजमदार चेऊल

अंताजी सिवराब कबस राजमंडळ		प्रभु हवालदार चेऊल
---------------------------	--	--------------------

प्रा येसाजीराब दरेकर सुभेदार		सुभेदार हशमपावलोक २
------------------------------	--	---------------------

हशमपावलोक		मजमदार जंजिरे राजकोट
-----------	--	----------------------

मा वहिरजी पवार सुभेदार हशमपावलोक		देसाई व देशकुआ मामले चेऊल व
----------------------------------	--	-----------------------------

दताजी विठ्ठल प्रभु सिताबराब पनवेलकर		अधिकारी तपे मिराड व अस्टागर.
-------------------------------------	--	------------------------------

कारकून इमारती खांदेरी व कुलाबा व सरसगडः—		याशिबाय ८ व्यक्ती इतर.
--	--	------------------------

मजमदार १ हवालदार तट २		—
-----------------------	--	---

देसाई मामले चेऊल १ अधिकारी १		१६
------------------------------	--	----

देशमूल तपे अस्टमीः—

देसाई १	अधिकारी १
---------	-----------

नाईक व सेकीन २	वस्ती आगर चेऊल
----------------	----------------

बकालः—

चौधरी १	बकाल २
---------	--------

—

१८

एकूण सुमारे ४४.

[ई] (१) राजश्री पंत न्यायाधीश रायगढ यांच्याकडे तकरार सादर केल्याचा उल्लेख या महजरांत प्रथम पहाबयास मिळतो. पुढे राजीक सुरु झाल्यानें मामले चेऊल येथें सुभेदारानें मनसुफीकरितां नेमलेल्या बजाजी महाले यासमोर निर्णय झाला आहे. (२) सुभेदाराकडे मनसुभी सांगितली त्यांनी बजाबा माहाले दिगा श्यनबंक हुजरी लोक यास फडशा कराबयास सांगितला त्यांनी हाजीर मजालिसी बैसऊन मनसुबी आरंभिली. (३) 'राज-मंडळाचा' उल्लेख लक्ष्य आहे.

— १०१ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५, ले. ८००.

श. १६०८; इ. १६८६.

— श्री; आसल बमोजीव नकल.

[आ] देवराव लोभटे व रविराव मुकादम कसवे आंवे जोगाई यामर्थे भावकीचा कजिया लागला. महजर अपूर्ण आहे. तारखेची निश्चिती नाही.

[इ] “बमोहर सिकंदर वातशाह ता सुमे दाश्लज्याफर विजापूर दरवार गोदरगा महजर इजर मजालीस बनाम खुदा दावदीयान व कारकुनान व कानगोयान वे देशमुखान व देशपांडियान व पाटलान व पटवारियान वा देवराव लोभटे……” याप्रमाणे प्रारंभ आहे. मजलस नाही.

— १०२ —

[अ] म. इ. सा. खं. १८, ले. ३१.

फसली १०९७ रविलाखर ५; श. १६०९ माष शु. ७ रविवार; इ. १६८८; जाने. २९.

प्रथम मजकूर व नंतर भोवरगांवच्या १८ मोकदमांच्यां सह्या; कागदाच्या उजव्या बाजूस ९ व डाव्या बाजूस ९. कागदाचा कांही भाग फाटला असल्यानें मोकदमीचा गांव कोणता हें समजत नाही.

[आ] गवरोजी विन वावजी लोहकरा विश्वद बनाम बकाजी फर्जेद. गवरोजी यास दिवाण दक्षण यांनी मोकदमीचा महजर करून दिला आहे. राजीकाचा फायदा घेऊन ब-काजीनें मोकदमी बळंकारिली होती.

[इ] महजरनामा……बहजूर शर……देशमूख व देशपांडिये ता……ुणा हालीमवाली मुा तुलापूर लस्कर.

[ई] (१)* औरंगजेब वादशाहा याच्या लष्करांतून हा महजर दिवाण दक्षण यानें दिला आहे.

— १०३ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५, ले. ९५८; येजीतपत्राचा महजरनामा.

सु. १०८९ मोहरम १२; श. १६१० कार्तिक शु. १२।१३ भृगुवासरे; इ. १६८८ आकटो. २६.

प्रारंभी फारसी शिका आहे. लेखनपद्धतीच्या दृष्टीनें हा महजर फारच महत्वाचा आहे.

[आ] गंगाजी शंकर व गिरमाजी झुंगो देशकुलकर्णी यास समस्त थिटे पा वाई यानी निहून दिले येनितपत्र जे, परगणे वाईचे देशकुलकर्णी व गांव कुलकर्णी कसबा देखील मुम व वावधण व समत मुळे व वाजे कुलकर्णी यासी आपला संबंध नाही बतन तुमचे खरे असे.

[इ] महजरनामा……हाजीर मजालसी पा वाई.

हाकीम ६:—~~४~~नाहारवान गोरी फौजदार पा मार माहाये

हरकारा पा मार; शेरीफ गुमास्ते; ~~५~~जान महंमद गोरी शेखदार; कारकून

(फा. सि.)

(फा. सि.)

~~६~~बुद्धान खान गोरी हवालदार मा सेरी कसबा व विलाती पा मार

एकूण ३ हिंदू व ३ मुसलमान आहेत.

देशमुखानी पा मार व मानिहाये ३८:—वाई-पिसाळ १ (मु.); हिरडस-मावळ-वांदल २ (मु.); कुडाळ-शिंदे २ (मु.); मेढे-चिमकणे व भणगे ४ (मु.२); शिरवळ-‘यशवंतराऊ’ निगडे २ (मु.); उत्रोली-खोपडे ३ (मु.२); रोहिंडखोरे-जेषे १ (मु.); रायगड-गायकवाड५ (मु.); सातारा-धोरपडे व गाढवे५ (मु.२); वंदन अंगापूरकर ३; फलटण-निवाळकर ५ (मु.) यांच्या वतीने यांच्या दोन गुमास्त्यांच्या सहा आहेत; परेली-गुजर ५ (मु.). सहा ‘हाकीम’ व वाईचे देशमुख यांची नोंद एकाच इस्ताक्षरांत आहे. वाकीचा देशमुखांची नोंद वेगवेगळ्या १४ हस्ताक्षरांत आहे. वहुधां देशमुखांची नावे देशपांडे लिहितात. देशमुखाच्या खालीं अथवा समोर कागदाच्या डाव्या वाजूस देशपांड्याचे नाव येते. या कागदांत कांहीं देशमुखानीं आपणास देसाई संबोधले आहे व तसेच देश-पाड्यानीं देशकुलकर्णी असे लावले आहे. कर्नाटकांत व कॉकणांत देसाई देशकुआ ही जोडी प्रामुख्याने दिसून येते. वहुधा प्रत्येक देशमुखाच्या मुद्रेचै, स्वतंत्र वैशिष्ट्य दिसून येते. शिरवळच्या देशमुखांच्या मुद्रेत नांगर दाखविला आहे. जेथं दोन मुद्रा आहेत त्या तरफेस दोन देशमुख आहेत असे समजावें. देशमुखांची उपनांव दिलीत. तशीं देशकुलकर्णीचीं दिलीं नाहीत. परळीतर्फच्या देशकुआचे नांवापुढे मात्र ‘धारराऊ’ असा उल्लेख आहे व तसेच नेहमीं-प्रमाणे तो उल्लेख देशमुखाच्या डाव्या वाजूस नमून उजव्या वाजूस आला आहे. वाईच्या देशकुलर्णीचा उल्लेख नाही. कारण ते कजियांतील वादी आहेत आणि वादी प्रतिषादी यांचा उल्लेख मजलसींत कर्दीहि येत नाही.

मोकदमानी व सेटिये महाजन पा मार ६४:—एकूण २३ गांवचे मोकदम कुलकर्णी हजर आहेत त्यांत समत मुळेपैकी ३ गांव व समत निंवपैकी एक आहे, वाकी सर्व गांवे समत हवेली पा वाईपैकी आहेत; तीं पुढीलप्रांते:—का वाई, का वावधण, सेंदुरजने, बोरवळ, परवंदी, लोहरे, चांदक, गुलंब, वेलू; केंजळ, सिदनाथवाडी, कविटे, सोनगीरवाडी, धावडी मुळे, पसर्णी, येसकर व कुसगांव सा मुळे, मांदरदेऊ, पांडिये, मुरूर, बोफगाऊ, निंब, गोवे सा निब. याच सदरांत का वावधनच्या खालीं ‘दफाते’ करून दोन सेटे व एका चौगुल्याचा

उल्लेख आहे. तसेच 'पांडिये' गांवाखालीहि एका चौगुत्याचा उल्लेख आहे. बाकी सर्व मोकदम व कुलकर्णी आहेत. देशमूल देशापांड्याच्या जोडीप्रमाणेच ही मोकदम पाटील, कुलकर्णी यांची नांवे लिहिल्याचें दिसते. मोकदमाचें चिन्ह नांगर आहे. वार्हचे पाटील मुसलमान आहेत त्याच्या नांवापुढे नांगर नाहीं व मुद्राहि नाहीं. हें महत्वाचें आहे. मौजे लौहारेचे निमे मोकदम हजीर नाहींत त्यांचा तसा उल्लेख आहे. किंतु गांवीं दोन पाटील आहेत. तसेच दोन गांवाचे कुलकर्णीहि एकाच घराण्याकडे असल्याचें दिसून येते. मौजे गुलंग व बेलू पहा. उभय गांवाच्या पाटिलाच्या नांवाखालीं त्यांने आपले विकलम केले आहे. एकदोन डिकाणीं कुलकर्णीच्या जागीं त्यांच्या मुतालिकांची नोंद आहे. कांहीं डिकाणीं कुलकर्णीच्या नांवापुढे "विं अं" असे लिहिले आहे.

यानंतर पुढे वरीच मोकली जागा आहे व १७ गृहस्थांचीं नांवे आहेत त्यांत कांहीं सराफ आहेत. त्यापुढे 'वैदिक अध्यारी' या सदरांत एकूण ५६ ब्राह्मणांचीं व ४ गुरवांचीं नांवे आहेत याप्रमाणे सुमारे १८५ मंडळी हजर आहेत.

[ई] (१) लेखनपद्धतीच्या दृष्टीनेहि हा महजर महत्वाचा आहे. यात एकंदर १७ हस्ताक्षरे आलीं आहेत. एकूण ६२ ब्राह्मण 'ब्राह्मण मंडळी'त आहेत. त्यांत ६० हस्ताक्षरे आहेत. म्हणजे दोघांनीं; धर्माधिकारी व रामभट यिटे यांचीं नांवे लिहिलीं आहेत. यजितखत लिहिणारा १; हाकीम व वार्हचे देशमूल (= ७) हस्ताक्षर १, इतर देशमूल वर्गेरे (= ३७) यात हस्ताक्षरे १४; एकूण पाटील कुलकर्णी मिळून ६४ त्यांत हस्ताक्षरे २०; ४ गुरवांचे हस्ताक्षर १; = १७ हस्ताक्षरे व हजर व्यक्ती एकूण १८५. मजलसीचे अन्वेरीस यिटे मंडळींतील दोघांनीं "मुकाम मौजे चांदक, लेखन मौजे माभलेस्वर" असे सहीच्या पुढे लिहिले आहे. यावरून महजर करते वेळीं हजर असलेल्या परंतु महजर लेखनसमर्थीं दूर गांवीं गेलेल्यांच्या सहा मागृन आणीत असे दिसते. महजराचा कच्चा खर्डा सभेचे वेळीं करीत असतील असे वाटते. (२) "दिवाणचा गुन्हेगार व ब्रह्मसभेचा अन्याई" हें अवतरण ब्रह्मसभेच्या दृष्टीनें विचाराई आहे.

- १०४ -

[अ] शि. 'च. सा. खं. ३. ले. ४०३.

फसली १०९८ रविलाबल ९; श. १६१७ पौष श. ११, रविवार; इ. १६८८ डिसें. २३.

नकल.

शि. 'च. सा. खं. १ ले. ९१ मध्येहि हा महजर असाच छापला आहे. तो असल आहे. प्रथम पांच फारसी शिके व २० ओळीं फारसी मजकूर आहे. नंतर "दा देसपांडिये पा मार," "दा नाहरखान देशमूल पा मार," (फा. शि. अक्षरे नाहरखान गोरी. नांगराचें चित्र; १०९८.....) माहादजी जानदेऊ हारकारे नामजाद हुजूर ठाणे वार्ह,

ही तिनही नांवे फारसी मजकुराच्या उजव्या अंगास आढवीं लिहिली आहेत. वरील नक्लेत ही नांवे महजरच्या अखेरीस दिली आहेत.

[आ] मनाजी शंकर नीलकंठ राऊ याचा इनाम व अंबराई गांवगना परगणे खाली होती. त्याविषयी हा महजर राजीकानंतर नाहरखान गोरी यांने नफर मजकूर त्याच्याकडे आला तेव्हां त्यास दिला आहे. राजीकांत पूर्वील कागदपत्रे लुटली म्हणून हा महजर दिला आहे.

[इ] महजरनामा वी हुजर हाजर मजालसी प्रांत वाई.

“ विलायती मुभे दारुजफर महजरनामा केला जे…… सदरहू इनाम व आंबराई आहे कारकीर्द निजयामन मुश्क…… सिवाजी भोसले…… यांच्या सनदा होत्या तेंपेशो…… खात होता…… ऐसियास नफर मार गनिमाकडे होता त्यावेली…… नाहरखान गोरी ईहि कौल देऊन आणिला तो सिरखलास आला…… वाटेस येतांजास्वलीचे ग्राटी गनिमाने कुल विसाती लुटून नेली नफर (मार) जाहीर केले कीं त्या विसातीमध्ये सनदा होत्या त्या गनिमाने लुटून नेल्या येथियास याचे भोगबटीयाचे गोही ” गांवगना मोकदम व वाजे लोक या नजीक मनास आणिता गोही दिल्ही ती वी ताा ” — तर्फ नीर थडीपैकीं गांव हरणुडे, परीचे, किंवी, चांवची ताा कने पडार; या चार गांवचे ७ मोकदमानी, “ आपणांस दाखल असे सदरहू सनदाहि मार मनाजीला होत्या हें आपल्या बडिलांचे जवानी ऐकले होते म्हणऊन सदरहू पाटील व कुलकणी याहि गोही दिल्ही हा मजर सही ” अखेरीस नाहरखान गोरी देशमूल प्रा मार ठाणे वाई व देशपांडे हरकारे यांनी ३ नांवे आहेत.

— १०५ —

[आ] श्री सांप्रदायाचीं पत्रे विभाग २, ले. ४२३; महजरनामा.

श. १६१० माष शु. ६ बुधवार इ. १५८९ जाने. १६.

[आ] मोजे सेवरे पा टेंभुरीं गांवची कीदीं अबादानी व्हावी म्हणून परगणे टेंभुरीं सुभा पराडा येथील देशमूल व देशपांडे यांनी मोजे नालगाऊ पा हवेली येथील सुभानजी कलारे यास हा मजहजर दिला आहे. पूर्वांचा मोकदम मिरासीदार परांदा जाहला होता, तरी त्याची अर्धी मिरासी राखून अर्धी कलारे यास दिली आहे.

[इ]

कागदाच्या प्रारंभास

कागदाच्या प्रारंभास

उजव्या वाजूस

डाव्या वाजूस

गोही

ठेखदार (फा. सि.) अमीन (फा. सि.),

देशमूल मामले परांडे

अमीन (फ. सि.) दिवाण (फा. सि.)

(नि. नां.) दोन देशमूलांची नांवे.

यानंतर फारसी २ ओळी.

नंतर महजरातील मजकूर व अस्वेरीस सिका व गोही आहे.

त्यात एक देशमूळ देशपांडे यांची जोडी व भोंबर ६ गांवचे ६ मोकदम आहेत.

[ई] (१) देशमूळ व देशपांडे पा टेंभूर्णी या उभयतांनी हा महजर वतन घावादानी करतां पूर्वील मिरासदाराचे हड राखून दिला आहे. (२) देशमूळ व देशपांडे उभयतांची मालकी परगण्यातील बुडींत मोकदमीबर चालते काय तें न कळे.

— १०६ —

[अ] सनदापत्रे प्रकरण ४ थें, ले. २६. महजरनामा.

जुलूस ३२, रजब १५; फसली १०९८ रजब १५ (१); श. १६११ बैशा. व. २ शुक्रवार; इ. १६८९ एप्रिल २६.

[आ] मौजे लव्हाले तर्फ कर्याती मावळ परगणे मार हा गांव नरसिंगराऊ व गोविंदराऊ सितोळे देशमूळ यास कदीम इनाम असल्याविषयी हा महजर दिला आहे.

[ई] “महजरनामा आज करार………३२ जुलूस………वहुजूर शरा शरीफ पर-महकमे कसवे पुणे………सुमे खुजत्तेबुनियाद सबव जांकी………” या प्रमाणे आरंभ.

[ई] (१) सदरदू गांव हजूरच्या शिरस्तीयांमध्ये दसरीं काहीं काळ लागत नव्हता त्याचें कारण या महजराद्वारा देण्यांत आले असून शरा शरीफने महजर दिला आहे. (२) मजलस नाही.

— १०७ —

[अ] पेशवा दमर विभाग ३१ नं. १८५; सुरत महजर.

जुलूस ३३ जिल्हेज २५; श. १६११ अश्विन व. १२ सोमवार; इ. १६८९ सप्टं. ३०.

आरंभी तीन बंद मजकूर फारसी. नं. ४७ मध्येहि हा महजर असाच छापला आहे परंतु तेथे शिवाजीने निर्णयपत्र गाळले आहे. त्या महजराचा प्रारंभ:—

फारशी मजकूर; फारसी सहा शिके

—पायगुडे देशमूळ का मावळ

—करंजवणे देशमूळ का मावळ

—देशपांडे पा लेडेवारे

—देशमूळ पा लेडेवारे (फा. यि.)

पुढे तीन बंद फारसी मजकूर व नंतर नं. १८६ प्रमाणे महजराचा प्रारंभ (जोडावर करंजवणे व पायगुडे देशमूळाचे शिके)

[आ] मोरो विष्णुल व बाबाजीराम होनप देशपांडे पा पुर्णे विगा आपाजी विन

नामाजी लांडे (गुमास्ते). ता कर्यात मावळच्चा देशकुलकर्णीचा वाद. होनप मजकूर खरे झाले.

[इ] मराठी तर्जुम्यांत मजलीस दिलेली नाही.

“सुरत मजलसी अजकरार व तारीख…… मुकाम लस्कर जफर असर मौजूद तुलापूर दरकिनारे लवी आव भिवरा वाके अस्त बहुजूर शरयेत…… काजी महमद पा पुणे व जमीदारा व रयां आव पटवारीयानी ता कर्याती मावळ मुतालीके पा मार इ जाहीर साखत की देशपांडेगिरी……” याप्रमाणे आरंभ आहे. अखेरीस “सुरत मजलसी व महजर सही” असे आहे.

[ई] (१) “आपाजी हाजीर होता त्यास कर्याती मावळचे देशमूख व मोकदम व पटवारी म्हणो लागले की येसर जमिनेत पातशाहा ये जिल्हे येऊन मुकाम जाला दक्षण प्रांतीचे जमीदार जमा जाले आहेत. गरीब व वर्खतावर बरोबरी आहेत…… कोण्हावरी मुलुक जाजती होत नाही होनपासी वाद सांगोन…… खाणे ” (२) शाहादीनाभ्यानुरूप दरवारांतून हा देशपांडेपणाचा महजर करून दिला आहे. (३) याच महजरांत, शिवाजी-राजे यांचे पुढे सदरह बादाचा निर्णय झाला त्याचेहि पत्र आले आहे. तें अनेक दृष्टीर्थ महत्वाचें आहे.

— १०८ —

[अ] शि. च. सा. ख. ५, ले. ८२४ (२); सुरत महजर.

फसली १०९९ रविलोवल ५; श. १६११ पौष शु. ६ रविवार. ई. १६८९ डिसे. ८.

महजराच्या प्रारंभी वा. फा. शि. व मजकूर आहे.

आरंभ—‘सुरत महजर अज करार ’

[आ] मुरारी खंडेराऊ जुनारदार सेकिन मौजे जेजुरी ता कन्हेपडार यास मौजे मार येयें एक चावर जमीन इनाम होती. गाजदीखान यांने गनिमावार मौजे ‘मजकुरास हाला केला असता मार निलेच्या सनदा कागदपत्रे भोगवद्याचीं गहाळ झालीं म्हणून काजी व देशमूख देशपांडे व हालीमवाली पा पुणे यांनी हा महजर दिला आहे.

[इ] महजराचा शेवट—‘ये गोष्टीस कोणी शाहिदी असतील ते अपलिया मोहरा व दसकते करतील हा सुरत महजर वयान वाके असे ’

शितोळे देशमूख पा पुणे २. देशपांडे पा पुणे २

दोन सिके मराठी.

[ई] महजराची भाषा पूर्णपणे कासी आहे.

— १०९ —

[अ] पुणे नगर संशोधन खं. २ रा, ले. ९४.

फसली ११०२ सवाल १४; श. १६१४ आषाढ व. २; इ. १६९२ जून २०.

श्री. महजर अपूर्ण आहे.

[आ] मात काळी दरबडा आणि कान माली यामध्ये का पुणे येथील कांही मिरासी हक्काविषयी वाद लागला.

[इ] “ महजर अजकरार व तारीख ”

“ विहुजूर ” महमद काजी का पुणे सैद महमद जाफर नायेव खान वालाशान ज्याहावाज खान फौजदार पा पुणे व हुक्मतपन्हा हदुखान नायव सेव अहमद करवडी बालाजी बाजी जागीदार व मालोजी नरसिंगराऊ व गोविंदराऊ सितोळे देशमूळ व होनप देशांडिये पामा व हाली मवाली कामा या हुजर ”

[ई] (१) फार्सी मित्रित भाषा.

— ११० —

[अ] आठल्ये घराण्याचा इतिहास, प्रथम खंड पृ. २२, ले. ९.

सु. १०९३ मोहरम ६; श. १६१४ भाद्रपद शु. ८ गुरुवार; इ. १६९२ सप्टेंबर ८.

श्री; ईभराईम अदलशाह; ३ येकून पांच वंदरास.

[आ] पांडुरंगभट विन त्रिमलभट व इतर आठल्ये बंधु उपाध्ये का देष्ठळे ता मा. कसवेचे व तर्फ मजकूरचे उपाध्येण इनामती शेत व गावगचालारी १४० याविषयीचा महजर आहे. पूर्वील कागदपत्रे भालेरावीत जळाली म्हणून माहालाहून हा महजर करून दिला आहे.

[इ] माहाजर ” मुकाम कसवा देवले तर्फ मजकूर.

मुजाफती किले विशालगड वेहुजूर हाजीर मजालसीयानीं हदी आसामी.

रायाजी मुरार हवालंदार ता मा (म.सि.) सरदेसाई किले विशालगड १

व तपे मजकूर (फा. सि.)

सरदेसाई किले विशालगड ता मा १

—

७

वांगा सरदेशकुा १

पोतदार किले खिलणे १

कुलकणी तपे मार १

खांडेकर सरखोत १

याशिवाय मौजे भडकंवे, भौडे व देवडे या गांवचे ३ सेट आहेत. किले विशाळ-गडचा नाईकबाडी १, व तपे मजकूरचा ज्योतिषी १ व पुढील १८ भोवरगावपैरी १८

व्यक्ती हजर आहेत; तिवरकर (तिवच्यान्चे ?); कोऱगाऊ, घाटिवले, मुर्सी, हंसोले, कोदले व बडगाऊ; चोरवण, दाभोळे, साकरपें, कुरचंव, पुरीये, दरबीण; तळवडे, वाढीकोलो, मेघी, सालपे, कनकाडकर (कनकवडीचे ?). याप्रमाणे एकूण ३० मंडळी हजर आहेत. एकूण ३० व्यक्तीपर्की १६ जणांनी आपल्या सहा मोर्डीत केल्या आहेत. ७ ही कारकून मंडळीच्या सहा मोर्डीत आहेत. वाकीच्या १४ सहा बालबांधीत आहेत.

[ई] “आवाजी पाटोळे याची स्वारी आली……घरास आग लाविली तेब्हा ते घर जळाले त्यामध्ये पुस्तकांचे पेटारे व वृत्तीपत्रे होती ते जळाली यैसे यास पुढे वृत्तीसी आधार पाहिजे त्यासी तुम्हास आमची आवधी वृत्तीपत्रे होती ते ठावकी होती व पूर्वापार चालत आले आहे तेहि ठावके होते त्याप्रमाणे आम्हास येक माहाजर करून दिघला पाहिजे……”

— १११ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. ६, ले. १; महजरनामा.

मु. १०९४ सावान २६; श. १६१६ चैत्र व. १३ गुरुवार; इ. १६१४ एप्रील १२.

हू. बाबा शाहा बद्रीदन निज्यामशाहा, अदि(ल)शाहा सिवाजी.

[आ] दरगाह पीर मोजे साकसे ता पेण याच्या मुजावरास हा महजर दिला आहे. शंकराजी नारायण संदीव यानी पेणवर स्वारी केली असतां सदरहू मुजावरांचे घर लुटलें गेले व त्यांत पीराविषयींची कागदपत्रे हि लुटलीं गेलीं म्हणून हा महजर दिला आहे.

[इ] हाजीर मजालसी मुकाम राजमाची.

दामाजी नारायण इसहजारी लस्कर	महादाजी बाबाजी सभासद
(लंब व. दोन ओळी आडवी मु.)	रंगोराम सभासद दिंदा सरसुभा वहिरोत्रिमल
केशो बाजी सभासद	अधिकारी ता संदीव ता तुगरातन
(पांच ओळींची उभट व. मु.)	
×देढखान व दाऊदखान बुवेर अधिकारी	
(मुद्रा)	
अधिकारी ता नसरापूर	बाबा सैदअली, बाबा फैतअली, बाबा इसुफ-
(मु.)	अली, बाबा खिजमतअली, बाबा इस्माईल-
	अली, बाबा अबदुलअली

एकूण १४ व्यक्ती हजर, त्यांत ८ मुसलमान आहेत.

[ई] ‘सभासदांचे’ उल्लेख लक्ष्य आहेत.

— ११२ —

[अ] म. इ. सा. खं. १५, ले. ३३.

श. १६१६ श्रावण शु. ९ शुक्रवार; इ. १६१४ जुलै २०.

[आ] महादाजी विन सुलतानजी जगदाळे विा यादव. मसूरपरगण्यापैकी ५७ गांवचे देशमूळी वतन जगदाळे यांने. त्यापैकी २० गांवांने वतनाविषयी घाद.

[इ] थळ मौजे किवळ ता मसूर हाजीर मजालसी वेहुजूर गो.

मौजे किवळचे गोत १५:—पटेल ३, कुलकर्णी २, चौगुला १, जोतिपी १, रया २, सुतार (तासणी) १, मदार (विळादोर) २, गुरव (धुपारिती) १, परीट (वगणी) १, चांभार (रापी) १, इतर ३, कुलकर्णी निं इद्राजी चंदो १.

[ई] “जगदाळे देशमूळ……याची देशमूळी……बुनादी होती ऐसे आपणास ठावके आहे व आपले वडिलांनी सांगितले आहे……यादवानी जगदाळी यासी कथळा करावया गरज नाही……” (२) जवानीसारखा महजर आहे.

— ११३ —

[अ] बावडा दसर विभाग १ ला, अनुक्रमांक ३५.

सु. १०९४ जमादिलावल २१; श. १६१६ माघ शु. ४ मंगलवार; इ. १६१५ जाने. ८.

[आ] रामचंद्र नीलकंठ भारद्वाज गोत्री उपनांव भिवडीकर यास तर्फ आजीरे पैकी ९७ गांवचे कुलकर्णी वतन पूर्वील मिरासदार निपुत्रिक झाल्याने उघडे पडले होते तें राजपत्र सनद करून दिले त्याचा हा गोताचा महजर आहे.

[इ] माहाजरः “बीहुजूर हजीर मजालिस थान घर जागा का जाबोटी ता खानापूर.

राजमुद्रा ५:—सुभा महालनिहाय प्रा कोल्हापुर (सिका) १, सुभेदार प्रा अजिरे (शि.) १, सुभेदार महाला हाये प्रांत तारळे (शि.) १, सुभेदार प्रा कोल्हापुर (शि.) १, सुभेदार प्रा बेलगाऊ (शि.) १.

सभा नाहीक हजीर मजालीस बीा—देशमूळ.

अजहती देशमूळ पा हुकेरी (सि. म.) १

परगणे हुकेरी ८:—देसाई देशकुलकर्णी व भोवर ६ गांवचे पटेल; ता रुदगाड ७:—देसाई ४, देशकुा १, माहाजन १, सरनाडगोडा १; का नूली ३:—सेटी देसाई १, चौंडो वेंकटादी देशकुा १, नाडगौडा १, कानडी नांवे; का कापसी २:—देसाई व देशकुा; किले रांगणे ता खानापूर १२:—सरदेसाई २, देसाई ४, पटेल ५, व देशकुा १; देशक पा वाई ६:—देसाई देशकुा व कुलकर्णी ४ यांत ‘परशराम श्यंकराचा’ उल्लेख आहे; परगणे कागल २:—देसाई देशकुा; तपे आजिरे ६६:—सरदेसाई १, सरमोकदम देसाई १,

देसाई३, त्यातील एक 'हजार नव्हता' असें लिंग आहे; नाडगोडा१, देशन्यौगुला१, नाकुल्या१, यानंतर तपे आजिरेवेंकी३२ गांवच्या३२ पटेलांची३२ नांवें आहेत. 'मोळदम' असें संबोधिलेले नाही. कुलकर्णी३, जोसी४, सेटे मदाजन४, सरनायकवाडी१, नायकवाडी४, नाईक२, मठपति१, राजे मलिक मूक१, तेली१, कुंभार१, गुरव१, गावकर (महार?)३.

वहुतेक सर्वत्र देसाई, सरदेसाई यांच्या नांवापुढे सिके आहेत.

एकूण सुमारे ११२ मंडळी आहेत.

[ई] (१) सदरहू देह ९७ चे कुलकर्ण पूर्वी सिधाचें होतें. त्यांने तें विठ सेणवी यास दिलें. पुढे त्याचें नकल झालें. महजरांत ‘निपुत्रिकाचे मिरास ते दिवाणीचें’ असें मृदृग्लें आहे. (२) महजराच्या अखेरीस ‘शके १६१५ श्रीमुखनामस्वरूपे’ असा उल्लेख आहे. मुसलमानी तारीख वर दिलीच आहे. दोन्ही तारखा वेगळाल्या आढ़ते.

- ११४ -

[अ] म. इ. सा. खं. २०, के. २१६.

सन हजार ११०६ मोहरम १६; श. १६१८ श्रावण व. ३ शुक्र.; इ. १६१६
ऑगस्ट ५.

श्री विठ्ठल प्रसन,

[आ] बाळकुसण भट विंग कोवेरीवाई भाऊपणाचा वाद.

[इ] माहाजर……क्षेत्र पंदरपूर पा कासेगाऊ विा हाजीर मजालसी विा
राधोजी गोपिनाथ सेखदार नारोपंत अमीन क्षेत्र मार सिंका
व शंकराजी जाखदेऊ कारकून क्षेत्र मार. राधोजी
मद्भाजनानी क्षेत्र मार

महाजराच्या अखेरीस गोही आहे त्यांत वडवे ५, ताटे, थिटे, आंरावे, पुजारा ४.

प्रकृण ९ मंडळी आहेत.

[ई] (१) महजर थिटे कुलकर्णी क्षेत्र मार यानें लिहिला आहे. (२) देवाच्या त्रुत्याचे कियेचा उल्लेख आला आहे.

- 224 -

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. ३०, महजरनामा.

श. १६२९; इ. १६९७.

फा, दोन शिके, नंतर अठरा ओळी फारसी मजकूर, महजर अपूर्ण छापला आहे.

[आ] काकोजी बिन हिरोजी आटोले विं माणकोजी बिन मेऊजी. उभयतांमध्ये पाटिलकीच्या बळिलपणाविषयी वाद लागला.

[इ] महजरनामा अज थाने सुपे सा जुनर सुबे खुजस्तेसुनियाद

.....विहुजूर आहालीमवाली विताा;

हजरत काजी शरा

माहाराज राजश्री दिवाण दलसिंगजी फौज-

—देशमूल पा मार

दार पा मार

(निका)

देशपांडे प्रा सुपे.

कुतवल व खंडोजी चानगुडे व मल्हारजी खैरे व काळोजी भोडवे मोकदम व महाजन सेटे का सुपे (नांगर)

[ई] “ गोत महास्थळ मौजे पिंपरी गुरोथळ ” (२) गावीची सढी वेताना घातलेली पातके व दोष नमूद करण्यासारखे आहेत.

- ११६ -

[अ] म. इ. सा. खं. २१, ले. ८.

सु. १०९७ जिल्हाद ५; श. १६१९ ज्येष्ठ शु. ६ रविवार, इ. १६९७ मे १६.

[आ] वकाजी घाटोरा व मानाजी घाटोरा वस्ती मौजे दलवठणे ता मार हाली वस्ती मौजे सिंपी ता मलवडी विा दादजी विन तुकोजी सावलकर व वाजी सावलकर वस्ती आंधली ता मलवडी. ता मार येथील पेठेच्या गावडेपणाच्या वडिलकीचा वाद लागला.

[इ] महजर.....अज मुक्काम कसवे चिपुळीण मामले हुमजाबाद अमाल बंदर मैमून मुस्तकाबाद विहुजूर हाजीर मजालसी.

कागदान्या उजव्या बाजूसः—वेदमूर्ती कसवे मजकूर-५, घर्माधिकारिणी २, जोसी १, भट २; बालजी विश्वनाथ देशमूल मामले दंडाराजपूर प्रा सीवर्धन १, याशिवाय इतर ६ मंडळी त्यांत एक रणनोवरा व एक पटेल आहे. मौजे आलगाऊ ता वरेड ३; मौजे मणरवड ता वाई ७; मुकासाई एकूण २६:—मोकासदार १९ व ७ का मारचे बलुते वगैरे:—मेहतरसिंपी १, परीट २, माहाला हजाम २, सालवी कुंभार १, गुरव १.

कागदान्या ढाव्या बाजूसः—गणेश महादेव हवालदार ता चिपुळीण १; मजमूदार ता मार १; देशक मामले मार ३:—सरदेसाई १, जानीव खंडोवलाल देशमूल सुभा मामले-मार १, इतर १; देशकर्यात चिपुळीण १०:—देसाई देशकुा २, शेटे महाजन २, पतकी २, निघावन का मार १, जानीव देशकुा १ व इतर २; उदीम कसवे मजकूर-६; बकाल का मार-४; ताफे जमाती-२; ताफे कासार-३; ताफे गौबली-२; ताफे साली-३; ताफे साटे-२; डाणगे ता मार-२; डांग्ये जमाती चवधरी मार ५:—डांग्ये २, ढावरी १, गुरव १, महार ६.

एकूण १२ व्यक्ती हजर आहेत.

[ई] (१) जुमामसीद का चिपुळीण येथे घाटोरानें रवा दिव्य केले. दिव्य लागले

सावलकर खरा शाला. (२) छ २० रज्यवला तकरीरा घेतल्या छ. ० १३ माहे शौबलला रविवारी दिव्य शाले 'बाळाजी विश्वनाथ सभासद' हे दिव्य प्रसंगी हजर आहेत. (३) हरकी गुन्हेगारी घेऊन ती सुमास दाखल केली आहे.

- ११७ -

[अ] म. इ. सा. खं. १५, ले. ५०.

फसली ११०९ जमादिलोबल १५; श. १६२१ का. व. १ रविवार इ. १६९९ आकटो. २९.

फा. शिका.

[आ] होननाक विन आवनाक मांग मौजे खोडसी पा कळ्हाड, महादाजी जगदाळे देशभूत पा मसूर यास मारण्याकरतां म्हणून सदरहू मांगास एक हजार रुपये व दोन चावर जमीन देण्याचें उरवून गिरजोगी यादवानें रोख २०० रुपये दिले. ही गोष्ट जगदाळ्यास समजली त्यानें मांगास पकळून आदबखाना ठेविले. एकंदर प्रकार गोतापुढे मांगानें या महजरांत सांगितला आहे व फक्त दोनसे रुपये घेतल्याचें कबूल केले आहे. व "आपण ए गोष्टीस मन घालून तरी दिवाणचा गुन्हेगार असे व सदरहू दोनसे रुपयाखंरीज कांही घेतले नाहीं हा केला माहाजर सही वली सुमार ३४ चवतीस रास" या प्रो शेवट.

[इ] थळ कसवे मसूर.....हजीर मजालस राजमुद्रा.

देशांडे ता तारळेरजू, एकूण भोवरगांवचें पटेल, कुलकर्णी, शेटे मिळून १९ मंडळी आहेत. त्यात ५ मांग आहेत, का मसूरचा खुल्ला आहे व अलीखान म्हणून एक आहे, इतर मंडळी पटेल व कुलकर्णी आहेत.

[ई] (१) महाजरांतून गुन्ह्यांची चौकशी सहसा पहावयास सांपडत नाही. त्या दृष्टीने हा महजर महत्वाचा आहे.

- ११८ -

[अ] रामदास रामदासी वर्ष २१, अ. २४१; नक्ल मोडी.

श. १६२३ भाद्र, व. १४ शनिवार; इ. १७०१ सप्ट. २०

नक्ल.

[आ] मौजे सांजणी का मांजरी प्रो कागल या गांवच्या कुलकर्णीची एकंदर माहिती (कारिणा) थळ मौजे बोरले येथे मजलसी पुढे मोठाजी विन भानजी पटेल व पटेल विरादर मौजे सांजणी का मांजरी प्रो कागल यांनी या महजराद्वारे सादर केली आदे.

[इ] माहजर.....हजीर मजालसी थळ मौजे बोरले का बांग किले पनाळा.....
विदुज्जर हाजीरानी

—देसाई का बांगी

—देसाई का तळबीड का बांगी

का बांगी—चौगुल, पारसंनीस, व इतर ३.

का बडगांव—देसाई, पटेल, चौगुला व इतर ४.

मौजे बोरले—पटेल, कुलकर्णी व इतर ३.

किले पनाला—देशकुा, मौजे नरदे व का अष्टेचे कुलकर्णी २, सेटिये—अष्टे.

एकूण १६.

[ई] (१) “ आम्हा तिघा भावासी बोरलेचे थलास नेले तेथें सभा नाईकी बैसोन जाहाला करिणा लिहोन देणे म्हणो लागला मग आपण हैं पत्र लिहून दिल्हे असे.”

— ११९ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. १ पृ. १६६.

श. १६२४. इ. १७०२.

[आ] गिरमाझी लक्षुमण यजुर्वेदी गोतमगोत्री पुजारी उत्तरा लक्ष्मी क्षेत्र पा कन्हाड यामध्यें व महादजी रायाजी यजुर्वेदी सांडिल गोत्री पसारी मौजे बद्धज पा मार हाली बस्ती मौजे कडेगाऊ पा आउंध या उभतांमध्यें नवरीचा कथला लागला.

[आ] कागद फाटल्यानें सभा अपूर्ण आहे. एकूण ८ व्यक्ती हजर आहेत पा आऊंद पा बालाघाट वर्गरेचे पाटील कुलकर्णी व देशमूख देशपांडे यांची नावें आहेत.

[ई] (१) “ उभये वर्ग भांडित पा खटाऊ स्थलास आले तेथे महाराज साहेबु व गोत्र ब्राह्मसभा यापुढे उभे राहिले. उभे वर्गांपासी जमान घेऊन इकीकत मनास आणली हरदोजणाचे निवाडा वा पा कन्हाड तेथें पत्र पाठविले” पृ. १६७. (२) गिरसे, क्षीरसागर, वैद्य इत्यादि “ समस्त ब्राह्मण क्षेत्र पा कन्हाड याने लिा जे शास्त्री निवंध पाहून निर्णय केलाजे वधू पित्रब्युने (वधूव्या चुलत्यानें विवाह लावला) विवाह केला चार दिवस संपादिले, गोत्र निर्णये तरी वर मातुलगोत्र कास्यप सत्य पुनरुक्त विवाह करणे आशाकथ आहे हे सही ” पृ. १६८. (३) वधूचा चुलता येस पाठक यानी कन्यादान केले पाणी ग्रहण सप्तपदी ग्रहप्रवेश सांग्य विवाह झाला, वर मातुल गोत्र कास्यप पुरोहित लेहून दिल्हे सही ” पृ. १६८. (४) “ समस्तपत्रे मनास आणून व आपण शास्त्र व निर्णये निवंध पाहून गिरमाझी लक्षुमण पुजारी श्री भवानी क्षेत्र कन्हाड यास वधू दिल्ही असे……पसारी……यास वधूस…… समंध नाही यास कोणी इस्केल करील तो दिवाणीचे गुन्हेगार व गोताचा खोटा ब्राह्मण-सभेचा अन्याई आसे हे लिहून दिल्हा महजर उही छ. २५ जिल्हेज ” पृ. १६८.

— १२० —

[अ] सनदापत्रे प्रकरण ५ वें, ले. ३४.

सु. ११०२ जिल्हेज ९; श. १६२४ वैशाख शु. १० रविवार; इ. १७०२ एप्रील, २६.

भा. इ. सं. मं., सप्तम सम्मेलन वृत्त. पृ. ५५ पहा. सदरहू वतनपत्रांत या महजरचा उल्लेख आहे.

[आ] शेटी बिन नागनाक महार मौजे नागेवाडी समंत मुन्हे पा वाई विंग धांडे-घरकर व गोडोलीकर गुरव. महाराच्या बडिलांनी सदरहू गुरवांस देवाच्या पुजे करितां म्हणून गांवास आणले पुढे रहिवास होताच गुरवाने महाराच्या बडिलास मोरचुरे कस्त त्याची पाटिलकी बळकाविष्याचा प्रयत्न केला. वाद चालू असतां गुरव हाजीर होत ना तेव्हा गुरव गैर मिरासी असे दिसले. गोतारीहि कदीम पाटिलकी महाराची म्हणून दखल दिल्ही तेव्हा मौजे नागेवाडीचे पाटील शेटी महार खरे झाले.

[इ] हजीर मजालस गोत परगणे वाई सरकार परनाळा सुमे विजापूर.

देशमूख देशपांडे प्रांत मजकूर देशपांडे पा मार २

पिसाळ देशमूख २ बावधनकर

जमाल पाटील मोकदम कसवे मार १, कसवे- मोकदम १ पाटील २ चौगुला १

वाईचे शेटे ३ (चि. तागडी) व चौधरी १ मोकदम-पसरणी १

मोकदम कां मार

एकूण १४

[ई] (१) महाराकडे पाटिलकीचे वतन आहे (२) “ त्याणी रहिवास होताच आपल्या बडिलाचे मोरचुरे करून मिरासी घेतली. आपण महार दूर उभा राहून असो. गुरव जबळी सुस पत्र देऊन मिरासीस जडला. आपण कदीम बुनादी आहे…… सिवधडे मोकदम…… त्याणी सांगितले की मौजे मजकूरची पाटीलकी कदीम महाराची मिरास ऐसे आम्हांस दखल आहे. आमचे बडील सांगत आले आहेत ऐसी साक्ष दिल्ही…… ” पृ. १८४.

— १२१ —

[अ] पेशवा दसर विभाग ३१ नं. १११; सुरत महजर.

सनहजार १११२ जिल्हेज २५; श. १६२५ वैशाख व. १२ शनिवार; इ. १७०३ मे. १.

[आ] रामाजी विठ्ठल व मोरा बिठ्ठल होनप देशपांडे पुणे हेच कर्यात मावळचेहि देशपांडे होत म्हणून करंजवणे व पायगुडे देशमुखांनी हा महजर दिला आहे. यादो नामदेव लाडे याने राजिकामध्ये उभय देशमुखांस कैद केले त्याचाहि उल्लेख आहे.

[इ] महजराचे अखेरीस निरनिराळ्या १४ मोकदमांच्या सहा आहेत. शिवाय उभय देशमुखांचीही नावे आहेत.

- १२२ -

[अ] शि. च. सा. खं. २, ले. २६३.

सन हजार (फसली) १११३ रविलाखर १९; श. १६२५ श्रावण व. ७, रविषार; इ. १७०३ ऑग. २२.

[आ] मातृश्री मकूवाई भोसले मोकदम का जिती वगैरे यास म्हळोजी पा मो व समस्त दाहीजन मौजे पिंपळगौ पिसा पा पारनेर सा जुन्नर यांनी मौजे मजकूराळ्या निमे मोकदमीचा हा महजर दिला आहे. मूळ वतन शिवाजी महाराजांचे. त्यांनी आपला सेवक बाळाजी कोनेर यास चाकरीस दिले. पुढे धामधूम शाळी तेही बाळाजी कोनेर निघून गेला. मारनिले म्हळोजी निमे मोकदम मौजे मार यांनी वतन संरक्षिले व नंतर या महजरानें मकूवाईस पुनः वतन महाराजांचे म्हणून दिले आहे. मकूवाईने आपली निर्भी तकसीम बाळाजी कोनेरास दिली त्यासहि गोतांनी या महजरानें संमती दिली आहे.

[इ] महजराळ्या अखेरीस सुमारे १० गोही घातस्या आहेत.

[ई] (१) “मौजे मजकूरची निमे मोकदमी बाळाजी कोनेर महाराजांचा चाकर करीत होते व निमे आपली आहे. यैसियासी बाळाजी कोनेर वरसे चाळीस गेले ते पुन्हा दुसरीयानें गांवावरी आले नाहीत यैसियासी गनिमाची धामधूम फार व कितेक साळे पांढरीचे काम व आपला हाल व गावचा हाल कांहीं राहिला नाहीं जैसे तसे कस्त आपण आजी तागाईत वतण राखिले व वतण राखिले तें कांहीं बाळाजी कोनेरचे वतन म्हणुन राखिले नाहीं. बाळाजी कोनेरचे, महाराजांचा चाकर त्याचे वतन ते महाराजांचे वतन याबद्दल आपणांमध्ये कांहीं तांकतो राहिली नाहीं. अनीक कोन्हास वतण लेण्होन देऊन आपणास भाऊ करून वतण चालवावे तरी वतन महाराजांचे. याकरितां महाराजांचे वतन, महाराजांच्या हवाला केले असे तुम्ही निमे मोकदमी व मानपत्र हकलाजिभे बाळाजी कोनेर यासी दिखला आहे तेणेप्रमाणे खुजून वतन महाराजे लेकराचे लेकरी खात गेले पाहिजे” पृ. २६०.

- १२३ -

[अ] सनदपत्रे प्रकरण २ रे, ले. ३६; महजर सनदेचा.

सु. ११०४ सावान ९; श. १६२५ मार्ग. श. १२ बुधवार; इ. १७०३ डिसेंबर ८.

[आ] सोमापा देसाई परगणे चिमलगा सुभा विजापूर यास बादशाहानें पांच गांव नूतन दिलें त्याविष्यांचा महजर बादशाहानें दिला आहे.

[इ] “महजरपत्र……ं दंर जागा चिमलगा सरकार पादशाहा अबरंगशहा पादशाहा

सुमे निसवत मोमदफजील नायव फौजदार, काजी, कोतवाल, त्रिवर्ग न्यमीनदार साडी किले सोळा सरकार, बत्तीस महाल, अठरा परगणे, नवढाणी देशमूख देशपांडे, नाडगौडा, पाटील, पटवारी कुलकर्णी समस्त भोरगांव दारूल विजापूर हलीमवाली गुजरात सनद लिहून दिल्ही घेसीजे.”

महजराचे अखेरीस सभोवरगांवचे साक्षीदार, व नंतर थोडा मजकूर आहे.

[ई] (१) देसाई मारत्चे परगण्याचे देशगतीचे हक्क मोकासदारानें दिक्कत केले. देसायानें गांव मारिला सवव मोकासदार व सावनूरकर नवाबानें देसायास बेडी घातली, भिमन गोडा पटेलानें देसायाचा खंड भरून त्यास सोडविले व उभयतांनी मिळून बादशाहाकडे भेटीस जाऊन वृत्त निवेदिले. बादशाहानें देशगतीचे हक्क मोकळे केले. व नूतन गांवें दिलीं त्याचा महजर आहे. (२) “पादशाहानें नवाबास…… वोलावून पारिपात्र केले. देशगतीचे जाबते वेहुकूम करणेस तुमचे हाती पादशाही आले की काय म्हणोन अबद्धे देशगतीचे हक्कदक्ष सोडवून दिल्वे” (३) पादशाहास भेटेदावल ७००० रुपी दिले आहेत.

- १२४ -

[अ] ऐ. स. सा. खं. १, ले. १३८; सुरत महजर.

सुरत हजार (फसली) १११५ मोहरम ५; श. १६२८ वैशाख शु. ७, सोमवार; इ. १७०६ एप्रील ८.

फारसी २२ ओळी मजकूर, उजव्या बाजूस समासांत आडव्या सहा, यामुळे तपशीलाच्या मजकुरानेंच महजराचा प्रारंभ होतो.

[आ] देशमूख व देशपांडे पा वणी यानी सदरहू महजराद्वारे परगण्याची एकंदर परिस्थिती जाहीर केली आहे. बाळाजी विश्वनाथाच्या स्वारीमुळे झालेली. एकंदर परिस्थिती वर्णन केली आहे.

[इ] प्रारंभास उजव्या बाजूस समासांत सहा दिल्या आहेत. स्वतंत्र मजलस नाहीं.

[ई] (१) सुरत म्हणजे हक्किकत, हक्कीकतीचा म्हणजे सुरत महजर होय. या दृष्टीने महजर विचाराई आहे. सुरत महजर फारच थोडे उपलब्ध झाले आहेत.

- १२५ -

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. २८३; सुरत महजर.

फसली १११७ रविलोबल २१; श. १६२९ ज्येष्ठ व. ७ बुधवार; इ. १७०७; जून, ११.

कागदाचे प्रारंभी ठाणेदार पा. खटाऊचा शिका.

[आ] राघो सुखदेऊ व मलारबुलगो देशपांडे पा खटाऊ विंगांजी कासी व बिठल ब्रापोजी अथर्वेदी. पा खटाऊच्या देशपांडे बतनाचा वाद.

[इ] ठाणेदार पा खटाऊ हाजीर मज्यालसील विंगा तपसील सुभानजी घाटगे देशमूख कालावगुण (सिका). माणाजी फडतरे देशमूख पा खटाऊ (सिका).

[ई] (१) दिवाणांनुन गोतास निवडावयास सांगितले व श्री सिंघनाथ देऊ का राहिमतपूर येयें दसरते पंचरातीची क्रिया नेमून पाठविले, अथर्वेदीस क्रिया लागली तिचा तपशील पहाण्यासारखा आहे. क्रियेच्या दृष्टीने कागद महत्वाचा (२) “ एणेप्रमाणे क्रिया लागली ते मनास आणून रुग्वेदी यास व अथर्वणास रांगणियास रवाना केले असें हा सुरत महजर लिहून दिल्हा सही.” (मोर्तव. फा.).

— १२६ —

[आ] शि. च. सा. खं. ५, ले. १५९.

श. १६३१ फा. श.; इ. १७१० फेब्रु.

फा. वा. शि.

[आ] रबलोजी वलद माणकोजी फडतरे देशमूख व पाटील मौजे कुरोली विंगा लाखोजी वलद गंगाजी फडतरे देशमूख व पाटील मौजे कुरोली पा खटाऊ. देशमूखीची व पाटिलकीची बडिलतक्षिम याविष्यांची वाद.

[इ] स्थल पा खटाऊ...हजीर...मजालसी.

राजमुद्रा

सेखदार पा खटाऊ (फा. अ. सि.) मजमूदार पा.

तरफदार ता बङ्गज तरफदार ता

,, ता नेर हुद्देदार

देसकानी महालानिहाये— देशमूख पा खटाऊ २, अजहती देशमूख १, पोतदार १, देशपांडे पा मार०२, नाईकवाडी यांनी ४; मोकदमानी देहाये खटाऊ-भौंवर २० गांवचे पाटील व कुलकर्णी मिळून सुमारे ५० व्यक्ती इजर आहेत, चौगुले फक्त दोनच आहेत.

सेटे महाजन महानाड का खटाऊ—सेटे ७, महाजन १, गोसावी २, याशिवाय म्हेतरे वर्गे १० आहेत वेगारीयानी—या सदरात ४ नाईक आहेत.

सुमारे ८६ मंडळी.

[ई] (१) मळेवाडी येथे यापूर्वी राहुजी घाटगे यांनी या बादाचा निवाडा केला त्यातील काही भाग अग्रवादीने आपल्या तक्रीरीत दिला आहे; तो अनेक दृष्टीने महत्वाचा आहे.—“...खटाऊस आले त्यांनी मळेवाडी स्थळ देऊन वेबूरास पाठविले तेथे राजश्री राहुजी घाटगे त्यापासी जाऊन उमे राहिले. त्यांनी निवाडा पाडिराखोन केला.....अपले

आजे रबलोजी बाजी बोलिले जे तुम्ही गोत थोरलोक होऊन निवाडा कैसा केला त्या (वर) राहूजी घाटगे बोलिले की जे वेल खाली पडला तो वेल मांडव चढविला आहे बलावलियावरी आपणच फेल करील बाजी हा निवाडा मंजूर (?) होणारे नाही तुम्हस पांढरीवरी जगावय सी वद+चार रोज दरगुदर केली आहे. राखेवरी इमारती शास्त्रत ना (ही) तैसा हा निवाडा रुजू नाही तुम्हांस देवानें व पांढरीने हाती+धरीलियावरी निवडून घेणे अजी रास्ती दोनाई निवडून देतो जेसा तुमचा गुमास्ता जिवे मारिला गेला तैसे मारले जाल मग तुमचे बतन कोणे घावे. कालावरी नजर देऊन च्यार रोज जगणे म्हणोन निवाडा केला……” पृ. २३२. (२) वडिलकीचे हक सारखे विभागले आहेत. व त्याचें कारण धाकळ्यानें अनेक वर्षे वडिलकीचा भोगवटा केला असें दिलें आहे.

— १२७ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. ६१; महजरावर पुढील तारीख आहे.

सु. इसने अशार मया व अलक जिल्हेज ५; श. १६३३ पौष शु. ६ गुरुवार; इ. १७१२ जाने. ३.

महजर मजकुराच्या प्रारंभीची तारीख — १६३३ थावण वा १३ सोमवार (ख. ज. बुधवार); १७११ ऑगस्ट १. मजकुरांत याप्रमाणे शक दिला आहे.

महजर अपूर्ण.

[आ] खंडोजी व जोगोजी विन बहीरजी ईविन बाबाजी माहाणेवार चौगुला मौजे पिंपरे खुर्द.

सातवराई कोम रंभाजी विन कान्होजी व सुभानजी विन कान्होजी लोणारे मो मौजे रुवी. महजर अपूर्ण असल्यानें व्यवहाराचें स्वरूप समजत नाही परंतु एकंदर मजकुराच्या प्रारंभावरून पाटीलकी बतन विक्रीचा हा महजर असावा.

[इ] हाजीर मजालसी गोत पा सिखल.

हकीमशारा काजीसैद महमजाफर बलद काजीसैद

अजीज काजी पा मार फा. सि.

देसक पा मार

देशमूख देशपांडे

मोकदम मौजे अहिरे व हराली २

×येसवंतखान सरनाईक नाईकवाडी पा मार

बाजी बयाजी गुमस्ते कारभारी

आ देशमूख पा मार

—सेटी १, मोकदम मौजे नाहावी.

- १२८ -

[अ] नरसीपूर सावंत, लेखांक २.

सु. १११३ सप्ताह ४; श. १६३४ का. शु. ५ बुधवार, (ख. ज. = गुरुवार)
इ. १७१२ आक्टो. २२.

(१) कागद एक वेटोलें अंसून प्रत्येक जोडावर 'राजते लेखनावधि' असे शिके
आहेत. (२) महजराचा शेवट—“सुमार ११५……रात.”

[आ] तुळजाई कोम विठोजी पाटलीण सावंत मौजे नरसीपूर पा सिराळे; संताजी
बलद लखमोजी सावंत पाटील मौजे कोळ याचा मूळ (वय ६) जोत्याजी यास वोटियात
घेते. वाईचे कर्ज संताजीने फेडावें असें ठरते. महजराने दतविधान जाहीर होते.

[इ] वीहुजूर हाजीर मजालस पा सिराळे.

राजमुद्रा—श्रीनिवास परशुराम प्रतिनिधी (मु.)—कदम नाईकवाडी पा शिराळे.

देशक व मोकदम पा शिराळे—

देशपांडे पा मार, पुढील भोंवर ९ गांवने १४ पाटील व ५ कुलकर्णी हजर आहेत.
मौजे—सुरली, बाढेगाऊ, बोरगाऊ, कापुसखडी, वांवडे, रेटरे, वोक्करडे, वाढे, तांवडे.

मौजे नरसीपूर—

कुलकर्णी ३

ज्योतिषी व बलुते

ज्योतिषी व भट मिळून ३ (वा. साहा)

परीट १ न्हावी १

चांभार १ महार १

मांग १

एकूण सुमारे ३४.

[ई] (१) महजराचा प्रारंभ—“या हुजूर जाहला महजर……समस्त गोत पा
मार व हक्कजवार याजपासी जाहीर केले.” (२) महजरांत देशमुखाचा उल्लेख नाही.

- १२९ -

[अ] सनदापत्रे, प्रकरण २, ले. ४१, पृ. ४८; महजरनामा.

श. १६३८ श्रावण शु. ५ बुधवार (ख. ज. गुरुवार); इ. १७१६ जुलै १२.
बतनपत्रांत महजर दिला आहे.

[आ] दामाजी खंडेराऊ व गोविंद खंडेराऊ लिंगरस यास 'समस्त मोकदम व चोगुले
व दाहीजण बलुते' मौजे चळ्होली ता द्वेली पुणे यार्नी राजीनामा समापत्र कस्तूर मौजे
मजकूरचे कुलकर्ण (पूर्वील कुलकर्णी, गोविंद खंडेरावाचा सासरा गणेश जनार्दन याची
अवलाद बुडाली व सदरहू गोविंद लिंगरसाने, गणेशपतंस वृत्तीविषयी समय पहला म्हणून

कर्ज दिले होते ते देताना वतन लिंगरसाने गहाण लिहून घेतले होते.) मिरासी करून दिले त्याचा देशमूळ देशपांडे पा पुणे यांनी हा महजर दिला आहे. समापत्र श. १६१८ मध्ये शाळे होते.

[इ] महजरनामा……कदम नायव फौजदार……व शेखदार नायव व निंवाळळ जहागीरदार व जिल्हेदार फौजदार व हालीमवाली व देशमूळ देशपांडे पा पुणे याप्रमाणे प्रारंभ. महजराचे अखेरीस गोही जोडली आहे.

[ई] या लेखांकांत पुढील पत्रे आहेत.

श. १६०७ मार्ग. १३ नव्होली पा पुणेचे कुलकर्ण वतन गहाणवत लिहून देऊन गणेश जनार्दन कुलकर्णी मौजे मार याने उभयता लिंगरस बंधूकळून कर्ज घेतले. त्याचा पुत्र व तो उभयता मृत्यु पावले. अवलाद बुडाली तेव्हां पांढरीकडे लिंगरस बंधूनी पैशावद्दल तगादा केला व कर्जवत दाखविले. तदनुरूप गोतार्णी राजीनामा समापत्र करून 'अवलाद बुडाली तरी अफलादीने वतन खावे हे चालत आले आहे' असे उरवून वतन लिंगरसास दिले. तो राजीनामा समापत्र श. १६१८ भासा शुगा ९ स झाला. नंतर शाहूराजे यांचेकडे वतनपत्र मागावयास जाय्यापूर्वी मल्हार गोविंदाने हा महजर देशमूळ देशपांड्याकळून करून घेतलो असें दिसते. तदनुरूप महाराजार्णी वतनपत्र दिले आहे.

— १३० —

[अ] पेशवादमर वि. ३१, नं. १८७.

श. १६३९ ज्ये. व. ८ भूगुवासर; इ. १७१७ जून २१.

श्री; वडार्ड नकल $\frac{1}{2}$.

[आ] मौजे नांदेडे का मावळ प्रा पुणे येथील पेढेचे शेटथेपण व. महाजनकीचे हक्क वतन पिलाजी जाधवाचा भाऊ संवाजी बिन चांगोजी जावव यास हा महजर करून गोतार्णी दिले आहे.

[इ] मौजे नांदेडे ता का मावळ विहुजूर हाजीर मजालसी.

राजमुद्रा

हवालदार कर्यात मावळ व सेडेवारे

देशमूळ व देशपांडे ता मार (८)

पायगुडे देशमूळ ४, करंजवणे देशमूळ २,

लाडे देशकुा २.

कसबे पुणे व परगणेकरी (२९)

देवजी मांगल सोमवार पेठ पुणे, बेब्हारे जोसी व उपाध्ये व महाजन का पुणे; पुढील भोवरगावचे ता कन्हेपठार, खडकवासले, कुडिजे, पियळनिलख, ता कडे (१); कोडे

कोथरूद, भूकम, बाणेरे, का सिकरापूर, आगलंबे; बाबधण खुा व बुा, कारेगांव, बायेरी, किरकटबाडी, का सासवड, मांडवी तुा, अळंदी प्रां चाकण मिकून, २० मोकदम पाटील व विरादर, ३ कुलकर्णी, १ चौगुला, २ सेटे व १ इतर अशा सुमारे २७ व्यक्ती दिल्या आहेत.

एकूण सभासद सुमारे ३७

[ई] (१) या कागदावरून वृत्तीपत्र, दुमालेपत्र, दिवाणाचे पत्र, गोताचा महजर या सर्व पत्रांचा अर्थ स्पष्ट समजून येतो. (२) यापूर्वी १७११ मध्ये पिलाजी जाखवाने मौजे नांदेडची निमी मोकदमी संकराजी बिन बकाजी फर्जद मोकदम मौजे खामगांव याजकळून विकल घेतली तिचा महजर गोतांनी पिलाजीस दिला होता. सांप्रत पिलाजीचा भाऊ संबाजी यास मौजे मार येथील पेढेच्या शेटे महाजनकी बतनाचा हा महजर, शाहूमहाराजाचे वृत्तीपत्र सचिबाचे दुमाले पत्र पाहून देशमूळ देशपांडे व गोतांनी दिला आहे.

- १३१ -

[अ] बतनपत्रे निवाढपत्रे. ले. १७; महजरनामा

• सु. १११९ जिल्काद २२; श. १६४० आष्टि. व. ८ सोमवार; इ. १७१८ आकटो. ६.

(अशारीन बदल अशर बाचणे जस्त आहे.)

[आ] शिके बंधुमधील मामले रायरी व मामले दाभोळस्या देशमुखीविषयी बाद.

[इ] हजीर मजालसी मुकाम किले सातारा;

मुद्रलभट पंडितराव सिका.—फक्तेसिंग भोसले (सि.)

सरकारकून; उजवी बाजू—प्रतिनिधी (सि.) अमात्य, सरखेल (सि.), छंदोगामात्य, बाकनीस, गोविंदरायाजी, पंताजी शिवदेव वक्षी, चिटणीस.

द्वावी बाजू—प्रधान (शि.), सचीव, डबीर, न्यायाधीश, यादोगोपाळ, सेनाकर्ते, आनंदराव रघुनाथ, शंकराजी मल्हार (फा. सि. मध्यावर).

सरदार—एकूण २५; त्यांत ४ मुसलमान; दाभाडे, निंबाळकर, कदम, पवार, वंकटराव, सोमवंशी, यांचे शिके आहेत. घायभर यांची फारसी निशाणी आहे, मुसलमानापैकी दोघांची मोहर व एकाचा शिका आहे.

गोतहामशाई—पा वाई, शाहजी देशमूळ, (शि.) देशमूळ व देशकुा पा मार, सेटे का वाई, व भोवरगांवचे पाटील ३.

एकूण ५० मंडळी.

- १३२ -

[अ] म. इ. सा. खं. ३, ले. १३५.

महजर श. १६४१ ज्ये. शु. १ शनिवार; इ. १७१९ मे. ९

[आ] संताजी विन बहिरोजी धारगे विा सिदोजी विन बहिरोजी धारगे. का निम-
सोडच्या देशमुखी बतनाचा वाद.

[इ] महजर वहुजूर मजालस मुा सातारा.

राजमुद्रा सरकार:—

प्रतिनिधी (शि.)	प्रधान (शि.)
बाळकृष्ण वासुदेव अमात्य (शि.)	सचीव (शि.)
मंत्री, सुमंत	न्यायाधीश (शि.)
शि. शि.	नामजाद कारकून
रघुनाथ उमाजी किलेहाय (शि.)	महाल निहाये सुभाप्रांत खटाव मायेणी (शि.)

श्री शाहूजी राजे भोसले सरदेशमूख सुभेहाय (शि.); देशमूख व देशपांडे व
मोकदम व शेटे महाजन:—

शाहूराजे भोसले देशमूख पावाई (शि.)	देशकुा पा मार.
३ सेटे, १ चौधरी—कावाई,	रस्तुमराऊ जाधवराऊ (शि.) अजमशेख मिराजी (शि.)

गोत हकजवारी महाल निहाये:—

का वाई—पाटील २ (एक मुसलमान चि. तांगड) व संमत निंब व संमत कोरेगांव
पांगांवचे सुमारे ९ पाटील.

[ई] (१) “ राजसभा म्हणजे इंद्रसभा, धर्मपरायण सिद्धि प्रमाण मर्यादा रक्षणार ”
(२) “ मजालसी यांनी उत्तर दिल्हे की महाराजसाहेब म्हणजे हिंदुपती यादशाही ईश्वराचे
आर्थी ध्यान आहेत. जे इनसाफ कराल त्यांत कुसूर डेवूं नये म्हणजे न्यंद्रक्षुर्य आहेत तोपर्यंत
कीर्त राहील. ” (३) न्यायपद्धतीच्या दृष्टीनेहि महजर महत्वाचा आहे. (४) प्रति-
वादीचा भोगवटा वरेच दिवसांचा असल्यानें वतन विभागले आहे. (५) “ ईदलशाई
दिवाणांत हक्क चोथाई इनाम तिजाईच नव्हती व गोताचेहि साक्षीनें जाले की इनाम
तिजाई व हक्क चोथाई पडली नाही. ” पृ. ११७

— १३३ —

[आ] श्रीसांप्रदायाचीं कागदपत्रे. ले. ४३८

श. १६४७; इ. १७२५.

प्रारंभ व शेवट फाटला आहे.

[आ] रायाजी वा भुतोजी मेढा विरुद्ध सूर्याजी, मामले परांज्यापैकीं एका गांवांतील
एका मिराशी शेतावदल वाद रायाजी खरा ठरला.

मजलस कागद फाटल्यानें उपलब्ध नाहीं.

रायाजीचा वाप भुतोजी याजवरोवर पूर्वी एकदा या शेतावदल बहीरजी पाटील चौबला याचा बाद होऊन भुतोजी खरा ठरला. त्याचा निवाडा हाकीमला काजी अल्ही यांनी केला होता, तो महजर पाहून त्याच्या आधारानें व गांवच्या गौहीनें रायाजीनें मिरासी शेत खरे ठरले.

[ई] (१) संपादकांनी लेखांकाचे अखेरीस तळटीप दिली आहे. ती दुरस्त करणे आवश्य आहे. भुतोजीकडे जें शेत मोकदम व दाहीजणांनी पूर्वीचा मिरासदार काकडा बुडाला म्हणून मिरास करून दिले तें सदरहू गांवच्या मोकदमीवदलचें होतें असें मजकुरावरून दिसत नाहीं. अर्थ इतकाच कीं, दाही जणांनी; काकडा बुडाला; त्याची मुकदमी रायाजीचा वाप भुतोजीस मिरासी करून दिली नसून फक्त शेत मिरासी करून दिले आहे. मोकदमीचा संबंध कांहीच दिसत नाहीं.

— १३४ —

[अ] शि. च. सा. खं. ५, ले. ५७४; गोतमहजराचा ताम्रपट.

सु. ११२५ जमादिलाखर २९; श. १६४६ फा. व. १३ रविवार; इ. १७२५ मार्च १.

फासी तारीख शकांतील तिथी वरोवर जमत नाहीं.

[आ] शाहूराजे यांनी खंडोजी विन दमार्ही धावडे यास कर्यात मावळपैकी ३६ देहाची सरपाटिलकी करून दिली तिचा हा गोताचा महजर व ताम्रपट आहे.

[इ] हाजीर मजालस राजमुद्रा व देशमूख व देशपाडिये व मोकदम ता मार व बाजेमहाल ता मार विा ता

राजमुद्रा—शांमजी हरी सुभेदार प्रा मावळ १

बाळाजी अनंत अजहृत सरदेशमूख प्रा मावळ १

दमाले देशमूख ता पौड खोरे. १—सर पाटील सरकार जुन्नर व पुणे.

वेगवेगळ्या ९ तरफांचे, २५ देशमूख हजर आहेत; व ता का मावळचे देशपांडे २,

मेलेखोरे—पासलकर, कळू ४; मोठेखोरे—मारणे—१; गुंजणखोरे—सीलीमकर १, रोहीडखोरे—खोपडे १ का सिरवल—निगडे, (धायगुडे मुतालिक हजर) १; सा जुन्नर—हाडे १; प्रा पुणे—सितोळे २; का सासवड—जगथाप १; का मावळ पायगुडे व करंजवणे, २ सिके आहेत, शिवाय का मावळपैकी ११ पायगुडे व ६ करंजवणे देशमूखांचीं नावं आहेत. एकूण का मावळ १३ देशमुखांचीं नावं आहेत.

मौजे कोढे—पाटील, कुलकर्णी, चौगुला, परीट, मेहतर, चांभार मिळून सुमारे १२

भौंवरगांवचे सुमारे २३ मोकदम पाटील; तर्फ खेडेबारेचे गोत ६; मैजे खडकवासले व इतर खेडी मिळून सुमारे २०.

एकूण सुमारे ८० मंडळी हजर आहेत.

— १२९ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. ७, ले. ३२; महजर चकनामा.

मु. ११३१; श. १६५२; इ. १७३०.

प्रारंभीचा कांही भाग फाटला आहे.

[आ] रखमसेटी व रामसेटी विन मालसेटी कुदळे सेटे का खेड ता खेडेबारे यांनी (मोगलांचे धामधुमींत) राजीकाचे वेळी वहुत अमसाहस केले म्हणून पंतसचिव यांनी एक चाबर जमीन इनाम दिली. त्याची छत्रपतीची व सचिवांची पूर्वी इनाम दिलें तेव्हांची (१७१६ ऑग. ४) पत्रे दाखवून गोताकडून हा महजर घेतला आहे.

[इ] कागदाचा प्रारंभीचा भाग फाटल्याने मजलसींतील फारन तर राजमुद्रा व कदाचित् कांही देशकांची नांवे गेली असावीत.

देशमूख ता मार—५; दोघांच्यापुढे नाईक व देशमूख असा उलेख आहे व त्यांचे स्वतंत्र यिके दिले आहेत. इतर तिघे विरादर असावेत.

देशकुला—३; दोघांची नांवे व पुढे एकाचे विकलम. बहुधा ते दोघे गैरहजर असावेत.

भौंवरगांवचे मोकदम व कुलकर्णी व चौगुले (१२ + ६ + ४)—२२; कसवाखेड; राहाटवडे, राजे, खोणी, आर्बी, गाऊदर, कासुडे, वेळू, सिवरे व कुसगांव अशी १० गांवे; खेड व वेळूस प्रत्येकी २ मोकदम आहेत. खेडची निमे मोकदमी मुस्लिमानाकडे आहे. प्रत्येकाच्या नांवापुढे नांगर आहे; सिवरे व कुसगांवचे कुलकर्णी स्वतंत्र आहेत. वाकीच्या आठगांवचे व पेठ शिवापुरचे कुलकर्ण तरफेच्या देशकुलकर्ण्याकडे आहे. त्यांनी हीं गांवे आपसांत विभागलीं असून त्यांच्या दोन तक्षिमा केल्या आहेत व त्यानुरूप सदरहू गांवांची हजरी लिहिली आहे व पुढे विकलम धातले आहे. तरफेच्या एकूण २४ खांवचे कुलकर्ण त्यांच्याकडे (नदेकर देशपांडे) आहे असें दिसते. त्यारैकीं वरील आठगांवचे मोकदम महजर समर्थी हजर आहेत. दोन तक्षिमांतील ४ व्यक्तीपेकीं दोघांची नांवे महजरारंभी देशमूखाच्या सहचार्यात एकदां आलीं आहेत. तेव्हां नांवे ६ व ४ व्यक्ती हजर मानावयाच्या. यापुढे ४ गांवच्या ४ चौगुल्यांची नांवे आहेत.

खूम कसवा खेड—२४; पुढील खुमांचे मेहतरी हजर आहेत. नांवापुढे धंदाचेंचिन्ह आहे. महाजन (तागडी); सोनार पोतदार (सांडस); सिंपी जामदार (कातरी); ठाकूर (कटार); आवटी (अधोली); तांबोली (आटके); कासार (तुलई) २; माळी

(खुरपे) २; जिनगर (करवत); तेली (पहार); सुतार व लोहार; उकार जोतिशी ता मार २; परीट (मोगरी); न्हान्नी (आरसा); मुलाणा (सुरी); कुंभार (चाक); चांभार (रापी); गुरव (धुपारती); मावी पुजारी; नाईकबाडी (काढी) २.

[ई] (१) राजपत्रे व जिल्हेचीं पत्रे पाहून नंतर हा महजर गोतानीं दिला आहे. (२) मूळ इनामपत्रानंतर १४ वर्षांनी हा महजर झाला आहे.

पेठ सिवापूर—७; देशमूळसेटे (तागडी); महाजन (तागडी); कोष्ठी (घोटे) २; सेव्या (तागडी); पानसरे (डांग); २.

महार ता मार निा विळादोर—१०; दहा गावेचे.

एकूण सुमारे ६९ मंडळी.

[ई] (१) राजपत्रे व जिल्हेचीं पत्रे पाहून नंतर हा महजर गोतानीं दिला आहे. (२) मूळ इनाम पत्रानंतर चौदा वर्षांनी हा महजर झाला आहे.

— १३६ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. ४, ले. ३२; महजरनामा.

सु. ११३१ साब्दान १७; श. १६५२ माघ व. ५ मंगळवार; इ. १७३१ फेब्रु. १५.

[आ] विठोजी विन सूर्योजी ढमाले निमे मोकदम मौजे आसवली ता निरथडी प्रा. पुर्णे; विंग तुलाजी विन कृष्णाजी पाटील ढमाल मौजे मार; वडिलपण निमे मोकदमी मौजे आसवली ता निरथडीविषयीचा वाद.

[इ] महजरनामा……दरजागा कसवे पुर्णे. बहुजूर हजिर मजलस वितपसील काजी इसमाईल वा काजी इभ्राइम काजी प्रा मार (गोल सि. फा.).

“ या हुजूर विठोजी विन……पंतप्रधानसाहेवापासी फिर्याद जाहला……देशमूळ व देशपांडिये व गोतमुखे मनसुवी मनास आणौन……निवाडपत्र……दिवाणचे करून दिल्हे आहे, देशमूळ व देशपांडियास आजपत्र जे गोताचा महजर करून देणे……सदरदू पत्रे मनास आणिली त्याचे मजमून—तर्फ पाटसच्या गोतामुखे झालेस्या निवाडपत्राचा तपशील वैगेर—(पृ. ८७) येणेप्रमाणे पत्रे मनास आणिता राजश्री पंतप्रधान स्वामीनी गोतमुखे……समजाविशी केली ते बरहक केली आहे त्यावरून महजर……अनुभवून सुखरूप असावे हा महजरनामा लिहिला सही.”

(तर्फ पाटसच्या गोतामध्ये भोवरगांवचे मिळून एकूण २२ जण आहेत; १८ पाटील मोकदम, ३ कुलकणी व १ चौगुला.)

(१) या महजरावरून गोत संस्थेचे एकंदर स्वरूप स्पष्ट लक्षात येते. देशमूळ देशपांडे हे या संस्थेचे मुख्य अधिकारी होत व कनिष्ठ घटक सांचा मिरासदार होय. या दोन्ही-मधील दुबा म्हणजे मोकदम. (२) काजीचे प्रस्थ पेशवाईतही आहे. त्याला पुढे पुढे या

गोत संस्थेत स्थान प्राप्त क्षाले असें या महजरावरून स्पष्ट होत आहे. (३) ता पाटसचे गोत दिले आहेत.

— १३७ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. १९९.

मु. ११३२ रविलालवर २७; श. १६५३ आधिन व. १४ सोमवार; इ. १७३१ आक्टो. १८.

महजर दुभारी आहे वर फारसी आहे त्याचेच खाली मराठी भाषांतर आहे. असल कल्याणचे देशपांड्याकडे आहे.

[आ] निलाजी सावाजी व इतर देशपांडे विंगा रामाजी आत्माजी प्रभु गुसे व इतर कसवे कल्याणचे कुलकर्णीविषयी वाद. निलाजीचा पक्ष खरा ठरतो.

[ई] सुरत मजलस बहुजूर श्रीमंत माहाराजा कृष्णराव मा महंमदजी अल्लीजी व इमामवक्ष वा मियाजी चौधरी प्रांत कल्याणमिवंडी सरकार तळकोंकण पंचाईतेच्या वतीने निवाडा केला आहे पंचाईतीमधील पंचांची नांवे दिलेली नाहीत.

[ई] (१) नेहमीच्या महजरप्रमाणे हा लिहिलेला नाही; महंमदजी चौधरी याची साक्ष पंचांपुढे झाली आहे; त्याचप्रमाणे समस्त रयत कसवे कल्याण यांचीहि साक्ष घेतली आहे. 'हिंदूने शानदेवीची शपथ व मुसलमानानें कुराणाची शपथ' घेतली आहे. (२) महजरांतील पुराव्याचे वर्णन महत्वाचे आहे.

— १३८ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. ६, ले. २५; महजर मिरासीचा.

फसली ११४३; श. १६५५; इ. १७३३.

प्रारंभास २१ ओळी फारसी मजकूर.

कागदास तीन जोड असून जोडावर तिन्ही ठिकाणी 'सही असल' असें फारसी एकाच वळणांत लिहिले आहे. महजर असल आहे परंतु महिना व तारिखेची जागा मोकळी सोडली आहे. अखेरीस फारसीत 'बैजा' आहे.

[आ] मगाजी बलद देऊजी ईवन आऊजी पा ढोंके पाटील व इतर, मौजे रेडगाऊ खुा मापले चांदवड. मोकदमी हातून वाहवेना म्हणून मौजे मारची निमी मोकदमी दुभानजी बलद मोराजी सिवले मौजे बोंदल पा जुन्नर यास विकून त्याला 'मिरासभाऊ' करून कर्ज वारिले. ही हकीकत ठाणा देशमूख देशपांडे यांस जाहीर करून सदरहू 'महजर ठाण्याचा' घेतला आहे.

[इ] महजर हाजीर मजालसी मामले चांदबड़ ..... आजम काजी व हजूर.
 समेराऊ देशमूख बीनती सिवाजी विस्वनाथ देशपांडिये दांा
 काजी महमद कमरदीन हाकीमशरा विठोजी गोपाळ देशपांडिये
 गणेश चिमल बकील विठोजी हरिदेऊ चिटणबीस कसवे चांदबड नाईकबाडी.
 समेराऊ देशमूख मोकदम, रायाजी जाघोराऊ माहाजन, तिसमाजी विस्वनाथ सेटिये,
 कुलकर्णी (मोकळी जागा), घर्मातकारनी (मो. जागा).

[ई] (१) महजराच्या अखेरीस देशपांड्याचें दसकत आहे.

- १३९ -

[अ] चंद्रचूड दमर कला १ ली, ले. ४; खरीदखताचा महजर.

श. १६५६ का. शु. ८ गुरुवार; इ. १७३४ आक्टो. २४.

फा. सि. व एक ओळ फारसी मजकूर देशमूखाचा सिका. देशमूख व दंशपांड्यांची
 नावें कागदाच्या डाव्या बाजुस आडवी लिला.

[आ] बाजी यशवंत व गंगाधर यशवंत उपनांब चंद्रचूड आजहाद देशपांडे सरकार
 जुन्नर यास मौजे निंवगाऊ नागाना ता खेड सार जुन्नरचें निमें कुलकर्णी व जोतिष,
 म्हाळसाई कुच मल्हार रघुनाथ अत्रे गोत्र अत्री ईनें खुपखरीद २००० रुपयांस दिलें. गोतांनी
 खरीदखतानुरूप भोगवव्यास हा महजर कसून दिला आहे. वाकीचें निमें बतन वाईने जावर्द
 टिलू यास दान दिलें आहे.

[इ] महजरनामा ..... हाजीर मजालसी.

काजी सयद राजमुद्रा हशालदार ता खेड.

देशमूख देशपांडे सार जुन्नर ४.

गोत मोकदमानी ता देहाये सार मार.

ता पावळ १५:—

पाटील का पावळ विंगा देशपांडे ता मार २

मोकदम मौजे चांदडोहो २ विंगा देशपांडे ता मार १

,, „ लाखणगांब २ विंगा जोसी कुलामौजे मार १

„ „ देवगाऊ १ विंगा „ „ १

पाटील „ आपटी व वोद्ध २, विंगा गुा देशपांडे सार मार १

„ „ धामणी १ विंगा गुा „ „ १

ता खेड १७:—

मोकदम चौगुले सेटे का खेड १ विंगा देशपांडे ता पावळ सार मार १

„ वाफगाऊ ३ (होळकर १) विंगा जोसी कुलामौजे मार १

„ पिंपळगाऊ २ विंगा „ „ १

चौगुला „ १
 मोकदम व कुलकर्णी खरथुडी २
 „ रेट्लू विा गुगा देशपांडे सार मार १
 „ रेटबडी विा जोसी कुलां मौजे मार २
 „ कुलकर्णी बाकलबाडी १
 ता आवसरी ३:—
 मोकदम कुलकर्णी ३
 प्रा चाकण १५:—
 मौजे कालोसा मोकदम कुलकर्णी चौगुला ३
 „ दावडी पाटील कुलकर्णी चौगुला ४
 „ सोळू दिक्षित (मराठी सही) १
 पाटील कुला प्रो मार २
 मौजे सोळू पाटील चौगुले २
 मोकदम का सिवले विा गुमास्ते देशपांडे सार जुन्नर २
 देशमूळ ता पवनमावळ १
 एकूण सुमारे ५६ सभासद हजर.

महजराचे अखेरीस—गुमास्ते देशपांडे सार जुन्नर यांचे दस्तूर.

साक्ष पांढरी मौजे मार	यळकरी कुणवी ८
पाटील मोकदम शिंदे १	बारा बलुते
व त्यांचे भाऊबंद १६ आहेत (एक राणोजी आहे)	देऊळकरी ३ (चि-पंचारती) . . . गांधकरी
१ बाटेकर; एकूण १८.	गळू व घोळ) सुतार (किकरे)
	बलुते महार ३ परीट (मोगरी)
	(चि. विळादोर) न्हावी (आरसा)
	कुंभार (चाक)
	चांभार (इंग)
	गुरव (मांदल)
	राऊत तेली ! (माप)

[ई] (१) “खरीदखत आलाहिदा करून दिखले आहे ते मनासु आणून भोगवटी-यासु महजर करून दिखला पाहिजे.” पृ. १४. (२) कुलकर्णी व जोतिषाचे अधिकार व मानपान दिले आहेत.

— १४० —

[अ] म. इ. सा. खं. १६, ले. ५५; महजरनामा.

श. १६५६ फाल्गु. श. ५ इंदुवासर (ख. ज. रविवार); इ. १७३५ फेब्रु. १६;
(२० माहे रमजानचे डिकार्णी ३ सवाल पाहिजे).

श्री; धनेश्वर प्रा तालीक. महजर अपूर्ण आहे.

[आ] बाबाजी बिन जावजी सेडकर बिंबा बाबाजी बिन बाजी महादुणेकर. मीजे
मळबलीच्या पाटिलकीचे तक्षिमेषिष्यांचा बाद.

[इ] हजीर गोत ता कानदखोरे बिंबा ता.

ता मारचे देशमूळ ३, सरखोत १, देशपांडे १

मोकदम—भोंवरगांवचे २३ मोकदम व ४ पाटील.

चौगुले—भोंवरगांवचे चौगुले १०.

ता मार बाजे वतनदार १२—मठपति, पाणसरा, साळवी कुंभारमेहतच्या,
परीट मेहतच्या, सोनार, सुतार, माळी मेहतच्या, तेली मेहतच्या, परीट मळबली, चांभार २,
ठाणगा ता मार, भोंवरगांवची मंडळी आहेत.

महार ता मार, ९;

सुमारे ६२ मंडळी हजर आहेत.

[ई] (१) गोत महजर या दृष्टीने हा कागद फार महत्वाचा आहे.

— १४१ —

[अ] म. इ. सा. खं. १६, ले. ५७; महजरनामा.

सु. ११३९ मोहरम २६; श. १६६१ चैत्र व. १३ भौमवासर; इ. १७३९
एप्रिल २४.

श्री; धनेश्वर; शेवटास मोर्तव; गोत महजर.

[आ] शिंवाजी गंगाधर व खंडो मळ्हार दिवाकर दिला देशमूळ ता मोसेखोरे व ता
कानदखोरे. या महजरानें खासनिशीचें वतन गोतांर्णी करून दिलें आहे.

[इ] विहुजर गोत.

ता मोसेखोरे व ता कानदखोरे गोतांर्णी नार्बे छापलेली नाहीत.

[ई] “.....यासी महजर करून दिल्हा ऐसाजे तुमची खासनिसी पुरातन वतनी
आहे. ऐसीयासी खासनिसीचा हक ता मजकुरी चालत नव्हता की, पुरातन हक आविते
होते, ते सार्वभौम या प्रांते आला होता त्याच्या राजिकांत कोण्हाजवळ राहिले नाहीत. त्यास
मनास आणिता खासनिसीस हक्काचा तह आहे. याजकरिता तुम्हासि हक ता.....”

— १४२ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. ३, ले. ३०७.

मु. ११७० रविलाखर १७; श. १६९२ श्रावण व. ४ शुक.; इ. १७७० ऑगस्ट १०.

श्री; फारसी मजकूर, १७॥ ओळी व गोल शिका.

सुभेदाराचा तीन बेळ्याचा बाटोळा म. शि.; महजराच्या शेवटास मोर्तब असून त्यानंतर साक्षी घातस्या आहेत, 'विा...देशपांडे' असा साक्षीपूर्वी उल्लेख आहे. तेव्हां देशपांड्यानें हा महजर लिहिला आहे.

[आ] अपाभट विन श्रीनिवासभट उपनाम काळे यास का सोलापूर येथील मंगळवार ऊर्फ माघवराव पेढेचे जोतिसी वतन या महजरानें दिले आहे.

[इ] गणेश श्यंक सुभेदार दिगा माघवराव बलाल प्रधान.

महजर बहजूर हाजीर मजालस... किले सोलापूर... तदिने लिहिला महजर.

दरकदार निंग पंतप्रधान तां मार

दिवाण मजमदार फडणीस

जमीदार पा मार—देशमूळ देशपांडे पा मार ३ (देशपांडे २)

गोही—सेटिये पेठ (तागडी), देशमूळ महाजन पेठ मार (देशमूळ हे पेढेचे महाजन आहेत व उभय देशपांडे हे पेढेचे कुलकर्णी आहेत.)

[ई] (१) जोतिसी वतनाचे हक दिले आहेत. (२) महजराचा शेवट—
“...महजर सही बळी सुमार ३० सिवाय दूसरात व गोही मानान्या अलाहिदा.”

— १४३ —

[अ] खरे कुलघृत्तान्त प्रकरण ४ यें, ले. ५४; महजरनामा.

मु. १२०४ मोहरम १५; श. १७२६ चैत्र व. १ बुधवार; इ. १८०४ एप्रिल २५.
श्रीशंकर सिका.

[आ] वो विस्वनाथभट विन श्यंकभट उपनाम खरे हेदवीकर हाली बस्ती का श्यंक, श्यंककेश्वर येईं भटजी मजकुरास सरकारातून पैसे घेऊन जमीन फरोक्त करून दिली. सदरहू जमीन्याच्या भोगबद्ध्याकरिता हा महजर करून दिला आहे.

[इ] “महजरनामा हालकरी मजालसी गोपाळ श्रिंबक सुभेदार ताळुके श्रिंबक सरकार संगमनेर मुभे खुदस्ते बुनियाद... ते दिवशी देशमूळ व देशपांडिये व मोकदम व पटवारी व सेटिये व महाजन व हाली मोबाली खां कपेशाडी श्रिंबक शाणी घेऊन मजालसीस विदित केले कीं को मजकुरी सरकारी तनसियात भिन्नदरा यात कटक मल जागा आफतादा जमीन

भरणीची आहे ती नामे वांगो……खरे हेदवीकर हाली वांग कां त्रिंवक हे या जमीनीवर उमेदवार त्याजवरून जमीनदाराचा अर्ज खातरेस आणून……”

— १४४ —

[अ] संकीर्ण

श. १४९५; इ. १५७३

तालीक शिवकालीन.

[आ] समस्त मौजे बाऊधण पां वाई यांनी गोविंद जोसी वा रग जोशी बिन नरस जोशी यास सदरहू महजराद्वारे बाऊधण, कण्हेर व नागेवाडी या तीन गांवचे जोसी बतन करून दिले आहे.

[इ] वी हुजूर पां वाई.

सुमारे ३० मंडळी मजलसीस बसली आहेत. मजलस नकलकाराने शिस्तवार लिहून घेतलेली दिसत नाही.

[ई] (१) ग्राम व्यवस्थेच्या दृष्टीने महजर महत्त्वाचा आहे.

— १४५ —

[अ] ऐ. सं. सा. खं. १ ले. ११४, सुरत महजर.

सन हजार १०८४ रमजान ५, श. १५९६ मार्ग. शु. ७ मंगळवार; इ. १६७४ नोव्हें. २४.

[आ] मोकदम मौजे मोहाडी प्रा दिंडोरी विंग जानोरकर. शेतीच्या पाटबंदाच्या विषयी वाद

[इ] मजलसी हुजूर प्रा गुलशनावाद. प्रा दिंडोरी व गुलशनावाद येथील देशमूख, देशपांडे व मोकदम मिळून सुमारे ८ मंडळी हजर

[ई] (१) हुजूर तकार सादर केली. (२) काजी, दरोगे, मुश्तीफ बैगरे अधिकारी यांनी पाटाची पहाणी करून मोकदसास अनुकूल निर्णय दिला. (३) निर्णयाच्या सनदे बरहुकूम निर्भयास्तव मजलस प्रा गुलशनावादकद्दून हा महजर घेतला आहे.

— १४६ —

[अ] ग. ह: खरे, संशोधक; भा. इ. सं. मं. पुणे खाजगी, संभ्रह.

सु. १११० सवाल २७; श. १६३१ मार्गशीर्ष व १४ शनिवार; इ. १७०९ डिसें. १८

श्रीप्रभु स्वामी.

[आ] पासपा मोधियेपा देसाई व पायेगौडा दरीगौडा नाडगौडा या उभयेतामध्ये सप्तसागरचे इनामती व हक वर्तनाचे कसूर पडले, त्याचा निर्णय.

[इ] माहजर बतेरीख……विरोधीनाम सौवळरे मार्गसीर वदी त्रयोदसी सनिवार नक्षेत्र अनुराधा दर जागा——चे गुडी का तेरदळ पापा मार हाजीर मजालसी बिंदा.

हाकीम लोकानी (५.)

साताजी राजे घोरपडे	×काजी पा मार
×नवाब फौजदार पा मार	(फा. वा. सिका.)
(फा. चौ. सिका)	
हरकारे पा तेरदळ	हरकारे पा रायबाग.

(२ गोल फा. सिके) (फा. सिका)

परविलायेतीचे जमीदारांनी (७.)

सारदेसाई मूर्तजाबाद	लक्ष्मवा देसाईणी पा कोगटनूर
(सि. मराठी)	(फा. अ. सि.)

देशपांडे पा कोगटनूर.

याशिवाय का येनापूरचा गौडा पटेल व इतर एक; हळीहाळचा नाईक व मालगाऊचा गौडा पटेल मिळून ४.

परगणे मजकूर जमीदार बिंदा (२.)

(बदामी. फा. सि.) देशपांडे व ×नाईकडी पा मार.

बलुतीयानी का मार (१३)

सुतार लोहार पोतदार	सत्या तलवार
कुंभार हजाम मठपती	×दरवान हसन
भारमाचुनारी; पाडेवार २; मांग	मागमीणी भारमा

रैमानी का मार व महानाड पेठ मार.

रेयानी का मार (१३) महानाड पेठ मार (१५)

व कुलकर्णी का मार (१) सराफ, चाटे, तांबोळी, सोनार तेली, माळी, दरजी, सेटी धूत्यादि.

एकूण ६० सभासद, पैकी मुसलमान ४.

[ई] (१) सर्व हिंदु नांवे कानडी आहेत. (२) “उभयेतानी येक होऊन ठार्णेमध्ये दिवानांसी रुजू असोन आपले हक वर्तमान इनाम खाऊन सुखी असावे.” (३) “यामधे नाडगौडाने देसगतीमधे हिला हरकत केलिया आपले कुलस्वामीचे—आण अस व दैवाचे अन्याई व देसाई यांने नाडगौडकीमधे हिला हरकत केलिया आपले कुलस्वामीचे आण व दैवाचे अन्याई” (४) उभयेताचे धराणेमधे जें मार्धील बडिल बडिल तागायेतचे कागदपत्र असतील ते बातील अस हाली महजर केल्याप्रमाणे उभयेतानी रहाटी करून सुखी असणे हा माहजर सही”—चौ. सिका. (५) ‘लक्ष्मवा’ या खी सभासदांचा उल्लेख महत्वाचा आहे.

— १४७ —

[अ] ग. ह. खरे, संशोधक, भा. इ. सं. पुणे. खाजगी संग्रह.

सु. १११० सवाल २७; श. १६३१ मार्ग. व. १८ शनिवार; इ. १७०९ डिसें. १८.
श्री प्रभुदेवाचे गुडी.

[आ] पासपा मेधियेपा देसाई. व पायगौडा दरीगौडा नाडगौडा या उभयतांमधील का तेरदळ पा मा पैकीं सुमारे ३१ गांवांचा हक इनामतीच्या बाटणीचा महजर. गांवांचा तपशील दिला आहे.

[इ] मजलसीचा प्रारंभ कपाक १४६ प्रमाणे.

हाकीम लोकानी—क. १४६ प्रमाणे (५)

परविलायेतीचे जमीदारानी „ (७)

इतर „ (४)

परगणे मा जमीदार विंग „ (२)

रैयानी ठाणे मार व दैव पेठ मार

रैयनी क्र. १४६ प्रा. (१३) महानाड क्र. १४६ प्रा. (१५)

व कुलकर्णी का मार (१)

गावगनाचे नाईक पटेल कुलकर्णी यांनी (८ वोटे कोरी जागा)

एकूण ६० सभासद.

[ई] “या गोष्टीस कोणाकडून अंतर पडलिया दिवाणचे गुनागार श्री—आपले स्वामीचे आण व दैवाचे अन्यो.....”

— १४८ —

[अ] ग. ह. खरे, संशोधक भा. इ. सं. मं. पुणे, खाजगी संग्रह.

सु. १११५ जमादिलोवल ११; श. १६३७ मनमथनामसंवत्सरे वैशाख श. १३ गुरुवार; इ. १७१५ मे १५.

फारसी मजहूर, फा. सिंका.

[आ] वेंकाजी गिरमाजी व सोमाजी वेंकाजी विंग गोपाळ तिमाजी देशपांडे वगैरे भाऊवंद. मौजे हारोगेरा व रसुलपुराचे कुलकर्णीचा झगडा लागला. त्याचा सभानाईक धर्मसभेचा निर्णय

[इ] दर जागा पा तेरदळ हाजीर मजालसी विंग.

दिवाण जमीदार

देसाई पा मार नाडगौडा पा मार.
(फा. सिं.) (नांगर)

मुतालिक देसाई पा मार सिदो बोरमाजी.
मौजे भालगांबचा पटेल (नांगर) जोयसी पा मार.
निंदा देसाई.

मोकदमार्नी देहाये (१६):—का मारचे पाटील कुलकर्णी; मौजे उत्तमागर, हारो-गीरी, रसूलपूर, गुडगीवाड, या चार गावचे ४ पटेल; मौजे भिलोडीचा कुलकर्णी; का हवेली रायवाग व इतर, परगणे मारचे; भिळून सुमारे ९ वतनदार, त्यांत एक ग्राम-उपाध्ये आहे.

एकूण २२ सभासद.

[ई] (१) सर्व नावं कानडी (२) समस्त सभानाईक यापासी तकरीर केली.
(३) “ परगणे मजकूरचे नाडगीर व समस्त दैव भिळून परगणे रायेर हुवळीचे स्थळासी पाठविले तेथील समस्त सभानाईक व दैव भिळून हरदोजणाचे एकदाद मनासी आणून निवाढा करून त्या सारिरखे पा मारचे राजेसभा समस्त दैवास उतर लिहून दिल्हे उतर आलेवरी त्या सारिरखे सभानाईक बैसोन निवाढा करून ” (४) “ …यास पुढे कोणी हिला हरकत करील त्यास आपले कुलस्वामीचे आण असे व दिवाणचे व दैवाचे अन्याई असे. हे लिहिले माहजर सही. ” याप्रमाणे महजरचा शेवट.

— १४९ —

[अ] ग. ह. खरे, संशोधक भा. इ. सं. मंडळ, पुणे, खाजगी संग्रह.

सन ११३० रसजान २०; श. १६४२ आषाढ व. ८ शनिवार; इ. १७२० जुलै १६.

प्रभुस्वामी फा. मजकूर व फा. सिका.

[आ] अलपा विंग लिंगया व मोघेपा. श्री स्वामीच्या पुजारिपणाचा वाद.

[इ] माहजर हाजीर मजलसी दरजागा घर सदर देसाई ठाणे: का तेरदळ सरकार तोरगाळ सुमा विजापूर बेहजूर विंग.

हाकीम लोकानी.

जमीदार व पंचाईत.

पा मारपैकी, देसाई (सिका फा.), देशपांडे २, खालनीस निंदा देसाई, नाडगौडा २; का मारचे पटेल १ व कुलकर्णी २; याशिवाय पा मारचे सेटी २, चौधरी १, पोतदार १, जाईऱ्याडे १, व इतर ३.

एकूण सुमारे, १७ सभासद.

[ई] (१) “ उभयतासी परथलासी पाठवणेचे तह करून हर दोजणापासी कट उतार राजिनामा बमोहर काजी व पंचाईताचे निशानसहित घेऊन हरदोजणापासी जमान

मागितले ऐसीयास उभयतानी चारी रोजाचे वाहदे केले छ १७ रमजानी जमान देवे या गोस्टी कोणाकडून अंतर पडल त्याचे व्याहार खोटा दैव लोक मैत्री बाहीर केला. म्हणून राजीनामा दिल्हे.” (२) सर्व मावें कानदी. (३) क्र. १४६ ते १४९ वर्ष वहाता कर्नाटकातील ‘दैव’ ही संस्था महाराष्ट्रातील ‘गोत’ संस्थेवरी सहश अर्शी दिसून येते.

— १५० —

[अ] शि. च. सा. खं. ५, ले. ८२९; शि. च. सा. खं. ३, ले. ६४१.

[आ] सबजी बलद महादाजी व बाजी बलद रुपजी यास त्याची कदीम देशमुखी या महजरानें दिली आहे. मध्यंतरीं ती उमाजी बलद संबाजी भोसले यानें जोरावरीनें दावली होती.

[इ] प्रारंभास सुमारे ७ गांवाच्या मोकदमांची नावें.

[ई] (१) “……पातशाही अमल जाल्यावरी कदीम देशमुखी परागंदा होऊन गेले होते म्हणौन पा मजकुरासु जो जागीरदार आले त्यांनी तनरवीयामध्ये देशमुखी खात आले यावरी सन १०९३ कारणे कदीम देशमूळ हुजूरपाशी उभा राहिले.” व पातशाहाकडून आपलीं बतनें घेतलीं तेब्बां सदरहू देशमुखी कदीम बतनदारास दिलीं.

— १५१ —

[अ] सनदापत्रे प्रकरण २, ले. ३३.

इ. स. १६९६ (?)

[आ] शेखबाबा पाटील विगा गवा पाटील, कसवे करकमच्या निमे पाटिलकीचा बाद गवा गैरहाजीर झाला. शेखबाबास पूर्वील महजरावरून बतन दिले.

[इ] मजलस दिलेली नाही. हुजूर खान बालशान खान याजकडून शेखबाबानें, देवराय पा मारच्या ठाणेदार यास मनसुफीविषयी परवाना आणला. ठाणेदारानें निणीय करून महजर दिला.

[ई] (१०) देशपांडे पा मार यास आटकावून गवाजीस हजर करप्याविषयी ठाणेदारानें सांगितले. परंतु गवाजी हजर झाला नाही. (२) महजराचा शेवट—“यावरून जाहीर होते जे गवजी पाटील शेखबाबा यासी मोकदमी कसवे मजकूरची जबरदस्तीनें करीत आहे. हा महजर लिहिला सही.”

— १५२ —

[अ] बतनपत्रे व निवाढपत्रे, ले. १५.

“बारकीर्द छ २६ रविलाल्वर, सन तिसा” (?) इ. १७९३।१४ (?)

[आ] श्री क्षेत्र पंदरपूरचे बडवे व बेणारे यांमधील श्री देवाची, पालखी व पालस्तीचे उत्सव घोडे वर्गे रेवदल गर्गशा होता, बडवे स्वरे झाले, त्याचा महजर.

[६] —हाजीर मजलसी ठाणे पा कासेगांव सरकार आकलोज मुभे विजापूर बेहुजूर.

राजमुद्रा—फौजदार पा मार (शिका), बहिरजी मुसल्ले (शिका), नरसो श्री-निवास रत्नखाना (शिखा), जागीरदार (शिका), दिवाणजागीर, शेखदार.

देशमूल पा मार २ (शिका); मोकद्दम का मोर; सेटे महाजन का मार व पोतादार, आणि भोवरगांवचे पाटील, कुलकर्णी, चौतुला बगैरे मिळून सुमारे ३५ सभासद,

- 243 -

[अ] संकीर्ण.

पंधराब्या शतकांतील असावा. भाघा ओवी लिखाणाप्रमाणे, कागदाचा आकार ४" x ५" असा आहे. अक्षर शिवपूर्वकालीन वारीक व स्पष्ट आहे.

[आ] संभाजी अनंत व लहीमानी दताजी. पहिलीऱ्यण तशीक पाने व कसबाचे कुलकर्णविषयी वाद.

[५] प्रारंभा पुढीलप्रमाणे—पा वाई

अप्रवादी पश्चिमवादी.

“हे उमेर वर्ग स्थळ मा आले होते. तेयें माहाजर लेहून दिला समानायेकी थैसा जे……”

[ई] (१) साक्षीचा प्रकार महत्वाचा, “.....साक्ष आणिली विसो बलाल व रुद्रभट देऊलाती श्री पिंपळेश्वर महाघंटिका स्थानी बेलाचे माळ गळा घालुनु स्नान करून श्रीपिंडिबरील बेल आणिला.....”

- 348 -

[अ] संकीर्ण.

पहिला बंद गहाळ. अक्षर, भाषेवरून महजर शिवपूर्वकालीन असावा.

[आ] मौजे चिंचोळे व मौजे खसोँडी पा माण दहिगाऊ या मधील शिवेचा वाद.

[६] का मार.

हवालदार (फा. सि.)

देसाई (,,)

देशकुलकर्णी

ਸੇਡਫਲ, ਕੌਡਾਲ਼ੀ, ਨੇਲਕਰੰਜੀ, ਪਿੱਪਰੀਬੁਝਾ, ਵਿਜਲੀ ਤ

करगरणी, दिघंची, मांडगोल, गोमेवाडी व
इत्यादि भौंवर गांवचे पटेल व कुलकर्णी.

[ई] (१) रवा दिव्यानें शिवेचा निर्णय केला आहे. (२) “………सभानाईक बोलिले की सिवेचे कामासु खासापाटील रवा घेऊ नये मिरासी महार असतील त्या……”

— १५५ —

[अ] म. इ. सा. खं. २०, ले. २१९.

पहिला बंद गहाळ. मजकुरावरून महाजर शिवकालीन दिसतो.

[आ] पुंडलीकभट वेणेराय विंग कुस्ताजी वडवे. श्री देवाचे पालखीपुढील वस्तू-विषयीं वाद. वेणेराय खरे ठरले.

[इ] “हे मुख्य करून समस्त देशक व समस्त महाजन क्षेत्र पंढरपूर प्रा माण दहिंगाऊं यांच्या विद्यमानें जाहाला महाजर ऐसाजे”.

[ई] (१) बडव्यांस २०० होनु दंड झाला परंतु देशक महाजनांच्या विनंतीवरून साहेबी तो माफ केला असा उलेख आहे. श्री देवापुढील विडा प्रथम ज्यानें उचलला त्यास १० होनु दंड केला, असा दुसरा उलेख आहे.

(Later additions)—

— १५६* —

[अ] गोमांतकच्या इतिहासाचीं साधनें, ले. २९.

सुा १०६८ रमजान १७; श. १५८९ फा. व. ३ गुरुवार; इ. १६६८ मार्च २०.

[आ] फटजोतीसी विन विठ्ठल जोतीसी विंग दुर्गा जोसी. तपे अंतर्घ व वाजे तपेहाये मामले गोवा येथील सरजोतिश व सरधर्माधिकरणाचा वाद.

[इ] विहुजूर हाजीरानी मामले गोवा.

उजव्या बाजूस (१९)—~~ख~~वान मुवेदार, ~~ख~~वान ठाणेदार, नाजीर, मुतालीक दबीर, सवनविस, ~~ख~~वानु सरगुरो, ~~ख~~सेद सरनाईकवाडी, ६ नायेकवाडी पो पांचजण मुसलमान, सरदेसाई, सरदेसकुा, २ पंडीत, १ हुदेदार.

डाव्या बाजूस (१५)—~~ख~~वान हवालदार, मजमदार, सरसमत, ~~ख~~सरनोबत, ~~ख~~२ सरगुरो, ७ नायेकवाडी पो पांचजण मुसलमान, २ सरदेसाई.

एकूण ३४ सभासद.

*The following Mahzars are not included in the classification, given at the beginning.

- १५७ -

[अ] गो. इ. सा. ले. १०, नकळ.

श. १६१६ चैत्र वा ५ भौमवासर (ख.ज.बुधवार); इ. १६१४ एप्रील ४.

[आ] सफरे विा वालावलीकर ठाणा मामले मारचे जोतिशाविषयी वाद.

[इ] दरजागा तपे सांकली मामले फॉडा हाजीर मज़ालसी विा ता (मजलीस नीट लिहिलेली नाही).

- १५८ -

[अ] गो. इ. सा., ले. ४२.

सु. १०१६ मोहरम १; श. १६१७ श्रावण शु. २; इ. १६१५ ऑगस्ट २.

[आ] सदरील महजराने अनंत जोतिसी बलद फट जोतिसी याचे मामले फॉडाचे जोतीश बतन पुरातन असल्याचे जाहीर केले आहे.

[इ] हाजीरानी मामले गोवा.

सरदेसाई मामले मार (४);

देशमत तपे अंतर्ज—दहा गांवांची नावें दिलीं आहेत;

प्रहस्तान पुरातन फोडेकार—सुमारे २०, शेणवी मंडळींची नावें आहेत;
सेटिये महाजन (४).

एकूण २८ सभासद.

[ई] (१) 'देशमत' शब्द विचाराई आहे.

- १५९ -

[अ] संकीर्ण (छायाचित्र क्र. २ चा महजर).

श. १६२४ आश्वि. शु. १; इ. १७०२ सप्ट. ११.

महजर शिस्तवार लिहिला आहे.

[आ] दत्तो रघुनाथ कुलकर्णी व जोतिसी का पांचवड पा करारावाद विा खंडो शंकर कुलकर्णी व जोतिसी कुडालकर. का मारच्या कुलकर्णी व जोतिशाविषयी वाद.

[इ] हाजीर मज़ालसी राजमुद्रा व गोत पा करारावाद.

प्रारंभी दिलेले छायाचित्र क्र. २ पहा.

[ई] (१) गोत व देशक यांचे स्वरूप समजप्याच्या दृष्टीने महजर उपयुक्त आहे.
(२) न्यायप्रक्रियेच्या दृष्टीने फारच महत्वाचा आहे. परगण्यास वाद दाखल झाला असतां

तथील, “कुल लहानयोर गोत होते त्यार्नी सांगितले कीं, वादांचा विचार गावा विरहित होत नाही साहेबी हरदो जणास गावांस पाठविणे……”

— १६० —

[अ] गो. इ. सा., ले. २०.

श. १६४० का. व. १३; इ. १७१८ नोव्है. ९.

प्रारंभी फा. मजकूर; त्याच्या उजव्या वाजूस ७ म. व ५ फा. सिके व सरदेसाई मामले गोवा, देसाई तपे भतग्राम व कडवाड, त्याचे कारकून, खुमेदार व शेणवी मंडळी मिळून १५ सद्या आहेत. त्याचप्रमाणे मराठी मजकुराच्या डाव्या वाजूस दोन सरदेसाई मामले गोवा याच्या वकिलाच्या निशाणी दिल्या आहेत.

[आ] नारायण विन अनंत सरजोतिशी विगा विदादर जोतिसी व सफे; मामले फॉड्याचे सरजोतिशाविष्यां वाद.

[इ.] .....सभा मंडलीक सदर कोट फॉडा;

कुपेनिवोस, हरकार, दिगा शारोयेतपना, हजारी २, खिलेदार किले मर्दनगड, खुमेदार मामले फॉडा, ३ नाईक व चतुर वर्ग सरदेसाई यांचे कारकून व हवालदार व मजमदार, नाडगोडा व देश तपे अंतरुज व सेटिये महाजन का गजापूर व समस्त प्रहस्त याणी केला माहजर येसाजे;—असा प्रारंभ आहे. स्वतंत्र सभा नाही.

[ई] (१) “मुतसशी दिगा राजे सुवंदे याही आम्हा समस्ताई सांगितले की याची सरजोतिश वृत्तीचा काये मजकूर आहे.” “तुम्हा समस्तावरी राजी होऊन करीने लिहून दिले आहेत.” हे उतारे त्या भागांतील निर्णय पद्धतोच्या दृष्टीने विचाराई आहेत.

— १६१ —

[अ] गो. इ. सा., ले. ५६.

श. १६५३ मार्ग. शु. ५ सोमवार (मो.ज.मंगळवार); इ. १७३१ नोव्है. २६.

[आ] भास्करभट सफे जोरावरीने मामले फॉडे येथील पुरातन उपादे यार्णी वेळ्हार लावीत होता. तो खोटा असल्याचें या महजराने सभेने जाहीर केले आहे.

[इ] माहजर हाजिरान बहुजूर वतपसील.

प्रारंभास सुमारे १८ शेणव्यांची नांवे दिलीं आहेत.

देश तपे अंतरुज

सुमारे ११ गावांचीं नांवे दिलीं आहेत व प्रत्येक गांवापुढे ‘प्रामाची बोप’ अशी कानडी अक्षरे आहेत.

सेटिये महाजन कसवा फोडा

सुमारे ९ शेटीची नावे आहेत.

[ई] (१) महजराना प्रारंभः—“येवं समस्त मंडलीकं तपे अंतर्भुज मासले फोडा याणी केला माहाजर येसाजे.” (२) “समस्त माहाजन व मधेस्त व उपाधे निवाडेस बैसिले होते.” (३) “.....तुमचा कथला वारावा याकरिता समस्त पीर यांचे सदरेखर बैसले आहेत तेथे.....आपली नीति असेल ती सांगणे म्हणौन त्यावर तेथे आपण जात नाही म्हणौन वोलला, ते वर्तमान रागे मुभेदार यास विदित जाहाले. नंतर सफरा मजकूर दुरुधीने उपाधे यावरावर वेळ्हार करीत होता.....हा मजकूर कोणहि समई कोठेहि सर्वास जाहीर असावा याकरिता हा महजरनामा लिहिला आहे. ....बृती बायेस भास्करभट यास समंव नाही; म्हणौन महजरनामा लिहिला. सई धर्मकीर्ति यशः स्थिरं.”

THE TIME ANALYSIS OF MAHZARS ANALYSED ABOVE

(I) ACCORDING TO DIFFERENT PERIODS IN THE HISTORY OF MAHARASHTRA

S.No.	शा. शक	महिना व तिथि	वार	Date
		Period I; A. D. 1300-1347	= 1	
1	१२५५	कार्तिक शु. १	रविवार	10-10-1333
		Period II; A. D. 1347-1500	= 1	
2	१३९६	मार्गशीर्ष व. ४	रविवार	27-11-1474
		Period III; A. D. 1500-1650	= 58	
3	१४७०	श्रावण शु. ५	मंगळवार	10- 7-1548
4	१४८६			1564
5	१४९२	ज्येष्ठ शु. १	शुक्रवार	6- 5-1570
6	१४९४	कार्तिक शु. १२	सोमवार	18-10-1572
7	१५०१	भाद्रपद		1579
8	१५०५			1583
9	१५२०	वै. व. १०	शुक्रवार	19- 5-1598
10	१५२०			1598
11	१५२३	मार्गशीर्ष शु. १३	शुक्रवार	27-11-1601
12	१५३०	श्रावण शु. ३	मंगळवार	5- 7-1608
13	१५३०	कार्तिक शु. १२	बुधवार	9-11-1608
14	१५३०	कार्तिक व. ११	बुधवार	23-11-1608

S.No.	शा. शक	महिना व तिथि	वार	Date
15	१५३२	.		1610
16	१५३२			1610
17	१५३२	श्रावण व. १२	मंगलवार	7- 8-1610
18	१५३२	माघ शु. १०	सोमवार	14- 1-1611
19	१५३८	चैत्र व. १०	सोमवार	1- 4-1616
20	१५३८	मार्गशीर्ष शु. १२	मंगलवार	10-12-1616
21	१५३८	मार्गशीर्ष शु. १२	मंगलवार	10-12-1616
22	१५४०	ज्येष्ठ व. ७	शुक्रवार	5- 6-1618
23	१५४०	मार्गशीर्ष व. १२	ब्रह्मपतवार	3-12-1618
24	१५४३	आश्विन व. ७	गुरुवार	27- 9-1621
25	१५४३	माघ शु. १३	मंगलवार	15- 1-1622
26	१५४३	माघ व. २	शनिवार	19- 1-1622
27	१५४३	फाल्गुन व. १०	रविवार	24- 2-1622
28	१५४४	ज्येष्ठ व. १२	रविवार	26- 5-1622
29	१५४७	ज्येष्ठ शु. २	शनिवार	28- 5-1625
30	१५४७	मार्गशीर्ष व. ३०	सोमवार	19-12-1625
31	१५४७	फाल्गुन शु. ११	रविवार	26- 2-1626
32	१५४८	फाल्गुन शु. १	मंगलवार	6- 2-1627
33	१५५०	आश्विन शु. ३	रविवार	20- 9-1628
34	१५५०	आश्विन शु. १३	शुक्रवार	8-10-1630
35	१५५२	माघ शु. ३	मंगलवार	25- 1-1631
36	१५५४	ज्येष्ठ शु. २	शुक्रवार	11- 5-1632
37	१५५५			1633
38	१५५५	आषाढ शु. १३	गंगलवार	8- 7-1633
39	१५५५	आश्विन शु. १२	शुक्रवार	4-10-1633
40	१५५८	भाद्रपद शु. १२	शुक्रवार	2- 9-1636
41	१५५८	आश्विन शु. २	बुधवार	21-10-1636
42	१५५९			1637
43	१५५९	माघ व. ७	शुक्रवार	26- 1-1638
44	१५६०	ज्येष्ठ व. १२	बुधवार	30- 5-1638
45	१५६१	श्रावण व. ५	गुरुवार	8- 8-1639
46	१५६१	भाद्रपद शु. ८	सोमवार	26- 8-1639

S.No.	शा. शक	महिना व तिथि	वार	Date
47	१५६२	माघ शु. १३	गुरुवार	14- 1-1641
48	१५६३	आश्विन शु. १५	शुक्रवार	8-10-1641
49	१५६३	माघ व. ८	शनिवार	12- 2-1642
50	१५६४	ज्येष्ठ शु. १०	रविवार	29- 5-1642
51	१५६४	ज्येष्ठ शु. १४	बुधवार	1- 6-1642
52	१५६४	ज्येष्ठ व. ७	गुरुवार	9- 6-1642
53	१५६४	फाल्गुन शु. १३	मंगलवार	21- 2-1643
54	१५६५।६६			1643/44
55	१५६६	पौष शु. ७	बुधवार	25-12-1644
56	१५६८			1646
57	१५७०	बैशाख शु. २	शनिवार	15- 4-1648
58	१५७१	भाद्रपद व. २	बुधवार	12- 8-1649
59	१५७१	मार्गशीर्ष शु. १	शनिवार	24-11-1649

Period IV; A. D. 1650-1700 = 59

60	१५७३			1651
61	१५७३	माघ व. १२	मंगलवार	27- 1-1652
62	१५७४	आश्विन व. १२	मंगलवार	19-10-1652
63	१५७४	पौष व. ३	गुरुवार	6- 1-1653
64	१५७६			1654
65	१५७५	पौष व. ८	रविवार	1- 1-1654
66	१५७६	बैशाख व. १०	सोमवार	1- 5-1654
67	१५७९	चैत्र व. २	शनिवार	21- 3-1657
68	१५७९	ज्येष्ठ व. १४	मंगलवार	31- 5-1657
69	१५७९	भाद्रपद व. १	रविवार	13- 9-1657
70	१५७९	आश्विन शु. १	सोमवार	28- 9-1657
71	१५७९	मार्गशीर्ष व. १३	मंगलवार	22-12-1657
72	१५८०	आश्विन व. २	रविवार	3-10-1658
73	१५८०	पौष व. १	गुरुवार	30-12-1658
74	१५८३	चैत्र शु. १५	गुरुवार	4- 4-1661
75	१५८३	आश्विन व. १०	सोमवार	7-10-1661
76	१५८३	पौष शु. ३	शनिवार	14-12-1661
77	१५८५	आश्विन शु. २	बुधवार	23- 9-1663

S.No.	शा. शक	महिना व तिथि	वार	Date
78	१५८६	श्रावण शु. १०	शुक्रवार	22- 8-1664
79	१५८७	श्रावण व. १	बुधवार	16- 8-1665
80	१५८९			1667
81	१५८८	माघ शु. १	मंगलवार	15- 1-1667
82	१५८८	माघ शु. १०	गुरुवार	24- 1-1667
83	१५९०			1668
84	१५९०			1668
85	१५८९	माघ व. १	सोमवार	20- 1-1668
86	१५९१	ज्येष्ठ शु. ७	शुक्रवार	28- 5-1669
87	१५९२	मार्गशीर्ष शु. ८	शुक्रवार	10-11-1670
88	१५९४	श्रावण शु. १	सोमवार	15- 8-1562
89	१५९५	आश्विन व १	गुरुवार	16-10-1673
90	१५९७	माघ व. १३	मंगलवार	1- 2-1675
91	१५९७	कार्तिक शु. २	रविवार	10-10-1675
92	१५९८	अष्टि, श्रावण व. ५	बुधवार	19- 7-1676
93	१५९८	भाद्रपद शु. १३	रविवार	10- 9-1676
94	१६०१	ज्येष्ठ व. ३	सोमवार	16- 6-1679
95	१६०२	मार्गशीर्ष व. ८	शुक्रवार	3-12-1680
96	१६०२	माघ व. ३	बुधवार	26- 1-1681
97	१६०३	ज्येष्ठ		6-1681
98	१६०४			1682
99	१६०४	श्रावण शु. १०	शुक्रवार	2- 8-1682
100	१६०७।०८			1685/86
101	१६०८			1686
102	१६०९	माघ शु. ७	रविवार	29- 1-1688
103	१६१०	कार्तिक शु. १२	भृगुवार	26-10-1688
104	१६१०	पौष शु. ११	रविवार	23-12-1688
105	१६१०	माघ शु. ५	बुधवार	16- 1-1689
106	१६११	बैशाख व. २	शुक्रवार	26- 4-1689
107	१६११	आश्विन व. १२	सोमवार	30- 9-1689
108	१६११	पौष शु. ६	रविवार	8-12-1689
109	१६१४	आषाढ व. २	सोमवार	20- 6-1692

S.No.	शा. शक	महिना व तिथि	वार	Date
110	१६१४	भाद्रपद शु. ८	गुरुवार	8- 9-1692
111	१६१६	चैत्र व. १३	गुरुवार	12- 4-1694
112	१६१६	आषाढण शु. ९	शुक्रवार	20- 7-1694
113	१६१६	माघ शु. ४	मंगलवार	8- 1-1695
114	१६१८	श्रावण व. ३	बुधवार	5- 8-1696
115	१६१९			1697
116	१६१९	ज्येष्ठ शु. ६	रविवार	16- 5-1697
117	१६२१	कार्तिक व. १	रविवार	29-10-1699

Period V; A. D. 1700-1750 = 28

118	१६२३	भाद्रपद व. १४	शनिवार	20- 9-1701
119	१६२४			1702
120	१६२४	बैशाख शु. १०	रविवार	26- 4-1702
121	१६२५	बैशाख व. १२	शनिवार	1- 5-1703
122	१६२५	श्रावण व. ७	रविवार	22- 8-1703
123	१६२५	मार्गशीर्ष शु. १२	बुधवार	8-12-1703
124	१६२८	बैशाख शु. ७	सोमवार	8- 4-1706
125	१६२९	ज्येष्ठ व. ७	बुधवार	11- 6-1707
126	१६३१	फाल्गुन शु.		2-1710
127	१६३३	षष्ठ शु. ६	गुरुवार	3- 1-1712
128	१६३४	कार्तिक शु. ५	बुधवार	22-10-1712
129	१६३८	श्रावण शु. ५	बुधवार	12- 7-1716
130	१६३९	ज्येष्ठ व. ८	मृगुवार	21- 6-1717
131	१६४०	आश्विन व. ८	सोमवार	6-10-1718
132	१६४१	ज्येष्ठ शु. १	शनिवार	9- 5-1719
133	१६४७			1725
134	१६४६	फाल्गुन व. १३	रविवार	1- 3-1725
135	१६५२			1730
136	१६५२	माघ व. ५	मंगलवार	15- 2-1731
137	१६५३	आश्विन व. १४	सोमवार	18-10-1731
138	१६५५			1733
139	१६५६	कार्तिक शु. ८	गुरुवार	24-10-1734
140	१६५६	फाल्गुन शु. ५	सोमवार	16- 2-1735

S.No.	शा. शक	महिना व तीयि	वार	Date
141	१६६१	चैत्र व. १३	भौमवासर	24- 4-1739
142.	१६९२	आवण व. ४	शुक्रवार	10-10-1770
143.	१७२६	चैत्र व. १	बुधवार	25- 4-1804
144	१४९६			1573
145	१५९६	मार्गशीर्ष शु. ७	मंगलवार	24-11-1674
146	१६३१	मार्गशीर्ष व. १४	शनिवार	18-12-1709
147	१६३१	मार्गशीर्ष व. १४	शनिवार	18-12-1709
148	१६३७	वैशाख शु. १३	गुरुवार	15- 3-1715
149	१६४२	आपाढ व. ८	शनिवार	16-7-1720

Nos. 150 to 155 are without dates

(Later additions)—

156	१५८९	फाल्गुन व ३	गुरुवार	20- 3-1668
157	१६१६	चैत्र व. ५	भौमवासर	4- 4-1694
158	१६१७	आवण शु. २	शुक्रवार	2- 8-1695
159	१६२४	आश्विन शु. १	शुक्रवार	11- 9-1702
160	१६४०	कार्तिक व. १३	रविवार	9-11-1718
161	१६५३	मार्गशीर्ष शु. ५	सोमवार	23-11-1731

(II) ACCORDING TO SEASONS:—

Hot Season—36;

Fālguna-6; Nos.—27, 31, 32, 53, 134, 140.

Chaitra-6; Nos.—19, 67, 74, 111, 141, 143.

Vaishakh-7; Nos.—57, 66, 106, 120, 124, 121, 148.

Jyeshta-17; Nos.—5, 9, 22, 28, 29, 36, 44, 50, 51, 52, 68, 86, 94, 116, 125, 130, 132.

Rainy Season—39;

Āshādha-3; Nos.—38, 109, 149.

Shrāvāna-14; Nos.—3, 12, 17, 45, 78, 79, 88, 92, 99, 112, 114, 122, 129, 142.

Bhādrapada-7; Nos.—40, 46, 58, 69, 93, 110, 118.

Ashvina-15; Nos.—24, 33, 34, 39, 41, 48, 62, 70, 72, 75, 77, 89, 107, 131, 137.

Cold Season—48;

Kārtika-9; Nos.—1, 6, 13, 14, 91, 103, 117, 128, 139.

Mārgashirsha-14; Nos.—2, 11, 20, 21, 23, 30, 59, 71, 87, 95, 123, 145-47.

Pausha-8; Nos.—55, 63, 65, 73, 76, 104, 108, 127.

Māgha-17; Nos.—18, 25, 26, 35, 43, 47, 49, 61, 81, 82, 85, 90, 96, 102, 105, 113, 136.

= 123 in all, excluding later additions.

THE GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF MAHZARS ANALYSED ABOVE

S.No.	The import. place	The place of Majlis	S.No.	The import. place	The place of Majlis
१	प्रा चाकण पांे ८४ गांव		१७	भोगवनी पा सिरबळ	पा सिरबळ
२	दशज व कुरोली पा खटाव	प्रा खटाव	१८	तपे मसू	स्थळ का प्रतिशान
३	रावेत पा युर्णे	आऱ्यं व प्रा युर्णे	१९	पा सिरबळ	
४	कांही गांवची बुर्सी	सामलै चेऊल	२०	तपे कानदखोरे	किले पुंरदर प्रा युर्णे
५	कोलदपूर	स्थळ अरटे पाटोलियावै	२१	”	”
६	प्रा खटाव	प्रा खटाव	२२	का आटपाडी	पा माणदहिंगांव
७	का ताळिये	सामलै ताळिये	२३	का युर्णे व मौजे बढाणे	
८	येनापूर पा रायचवाग व		२४	माळविरस पा युर्णे व टेकबडी	
	तापाडी प्रा विजापूर		२५	पिसरवे ता कढै पठार	
९	पेठ कालबळ	पा वाई	२६	परगणे लेडले (कळ्डाड)	
१०	तपे बाळवै	किले फळहाडा	२७	आंचवडे ता भोर	ता मोर
		चाकण	२८	मिवरी	प्रा युर्णे
११	बणपुरी	प्रा युर्णे	२९	पा शिरबळ	पा शिरबळ
१२	कुमते बुग पा वाई	पा कळ्डाड	३०	चामिली प्रा युर्णे	का नाचीक
१३	शाटण तपे करकव व भोस्य		३१	कोटीत डुग का सासवड	का सासवड
	तपे उंदरगाव				स्थळ गुरसाळे का करंव
१४	का वणी		३२		
१५	कडेगाव व पारगाव प्रा युर्णे	का कलासी प्रा बागलाण	३३	कापसी पा फलटण	

J.No.	The import. place	The place of Majlis	S.No.	The import. place	The place of Majlis
३४	निरुद्धे	किले फजेमगल	५०	मठद प्रा पुणे	प्रा पुणे
३५	पा सुर्पे-पुणे व का	मासुले दौलत मंगल	५१	का पुणे	का सेडेवारे
३६	सासवड पो शाव	कातरज प्रा पुणे	५२	का तांडणा	किले कॉदाणा
३७	वेळे, घेनव, कानद व	स्थळ किले कॉदाणा	५३	मेलंगी	पा परनेर
३८	पासली; तपे कानद खोरे	का आटपाडी पा माण	५४	पा तिरवळ	पा परनेर
३९	पाथरी पा माण	पा कोळ्हपूर महाल	५५	पारतेर	ताणे मामले गुलसनाबाद
४०	का कोळ्हपूर	का नासीक	५६	का नासीक	पा आकोले
४१	निरुद्धे का वायडे किले	पा आकोले	५७	पा आकोले	किले रोहिडा प्रा पुणे
४२	फते मंगल	५८	ता रोहिडोरे	पा परनेर	पा आकोले
४३	का संगमेश्वर	किले लिळणे	५९	तुणे खा पा पुणे	पा आकोले
४४	वाहे ता वाळवे	तपे बाळवे	६०	ता मोसेकोरे	ता भोर
४५	सतशुगी	किले अहिवत	६१	का लानापूर	मामले मृत्जाबाद
४६	ता गुंजणमाबळ	किले कॉदाणा प्रा पुणे	६२	ता भोर	किले रोहिडा प्रा पुणे
४७	कोटीत प्रा पुणे	का सेडेवारे प्रा पुणे	६३	का उचीली ता भोर	पा लेणी
४८	बोरी पा इंदापूर	पा इंदापूर	६४	रहारवडे ता सेडेवारे	पा लेणी
४९	रावत पा पुणे	किले कॉदाणा	६५	पेड मामले मृत्जाबाद	पा लेणी
५०	ता सेडेवारे	पा लेणी	६६	तपे गुंजणमाबळ	पा लेणी
५१	का नासीक	किले रोहिडा व सारळ	६७	का सासवड	का सासवड
५२	किले रोहिडा व सारळ	पा चेक्कल	६८	ता अष्टगव प्रा चेक्कल	ता अष्टगव
५३	ता अष्टगव प्रा चेक्कल	पा चेक्कल	६९	ता अष्टगव	ता अष्टगव

S.No.	The import. place	The place of Majlis	The import. place	The place of Majlis
७०	कोल्हूड़े बुरा पा पुर्णे	प्रा पुर्णे	८९	संमत. कागनेले मामले बंकपूर
७१	सालसी ता जाउली	का बासणोली	९०	पाली पा कन्हाड
७२	पारानाव	पा सुर्णे	९१	खामगांव का मावळ
७३	का अथणी	पा जंबखिडी	९२	देहुणे पा निवासे
७४	ता भोर		९३	लेजुरी पा पुर्णे
७५	भावाली पा सिरवळ			
७६		चौत्रा पा येलावाद	१४	मंगारे पा चेकल
७७	का तळबीड	महावलेश्वर	१५	पा सिरवळ
७८	पा कुडाळ	प्रा का कुडाळ	१६	कोले कानडी पा आंवेजोगाई
७९	बुडगांव ता गुंजणमावळ	ता गुंजणमावळ	१७	चिंचवड पांडरी ता हवेली
८०	का पुर्णे	पा पुर्णे		प्रा पुर्णे
८१	पस्णी	पा बाई	१८	कोणगाऊ पा कन्हाड
८२	तपे.कानदवोरे	घानीव तपे कानदवोरे	१९	आवेपुरी-सा मुन्हे
८३	का पुर्णे	पा पुर्णे	१००	तपे असमी
८४	"	"	१०१	का आंवेजोगाई
८५	पंडरपूर	पंडरपूर का कासेणगाव	१०२	तुलपूर लस्कर
८६	कविठे पा निवासे	कविठे पा निवासे	१०३	पा बाई
८७	तांदळी ता रांजणगाव	तांदळी पा बुकर	१०४	गांवाळा पा पुर्णे
	पा लुकर		१०५	सिवेर पा डेमुणी मामले
८८	पा सिरवळ			पराई

S.No.	The import. place	The place of Majlis	S.No.	The import. place	The place of Majlis
१०६	लङ्घाडे ता का मावळ	का पुर्णे	१२२	पिपळगाऊ पिसा पा पारनेर	सा भुवर
१०७	ता का मावळ	लस्कर उलापूर	१२३	पा चिमलगा सुभा विजापूर	सुभा विजापूर
१०८	जेजुरी ता कडे पडार	का पुर्णे	१२४	पा वणी	पा वणी
१०९	का पुर्णे	किले विशाळमड	१२५	पा खटाव	ठाणे पा खटाव
११०	का देवळे ता देवळे	राजमार्ची	१२६	कुरोली	स्थळ पा खटाव
१११	साकरे ता पेण	किवळ ता भसूर पा कन्हाड	१२७	नरसीपूर पा सिराडे	पा सिराडे
११२	ता मसूर पो गांव	का जांचोटी ता खानापूर	१२८	चळोली ता इकेली पा पुर्णे	नांदेड ता मावळ
११३	तां आजिरे पो गांव	पंडरपूर पा कासेगाऊ	१२९	नांदेड ता का मावळ	किले सातारा
११४	पंडरपूर	सुपे सा उबर	१३०	मामले रायरी व दामोळ	स्थळ सातारा
११५	दलवळी	का चिपळुण मामले मुर्लका-	१३१	का निमसोड	
११६		वाद-दामोळ	१३२	का निमसोड	
११७	खोडती	का भसूर पा कन्हाड	१३३	मामले परांडे पो गांव	
११८	सांजणी का माजरी प्रा	वोरळे का वांग किले पन्हाळा	१३४	का मावळ पो गांव	
		कागळ	१३५	का सेंडे ता सेंडवारे	
			१३६	असुवळी ता निरथी	
			१३७	का कल्याण मिंदी	
			१३८	रेडगाऊ खुगा मासले चांदवड	
			१३९	निमगाऊ नागना ता लेड	
			१४०	पा वाई सा फळाजा	सा भुवर
			१४१	का मावळ पा पुर्णे	

S.No.	The import. place	The place of Majlis	S.No.	The import. place	The place of Majlis
१५०	मछवली	ता कानदबोरे	१५८	हारोगोरा व रखलूर	पा तेरदळ
१५१	मोस्तोरे व ता कानदबोरे		१५९	पा तेरदळ	
१५२	पेठ माधवराव	किळे सोलापूर	१६०	का तेरदळ	ठाणे का तेरदळ था तोरगळ
१५३	न्यंकेश्वर	ता निंक	१५०		
१५४	बावधण, कण्डेरी व नागेबाई		१५१	का करकम	पा करकम
	पा वाई	पा वाई	१५२	पंदरपूर	ठाणे पा कासेंगाव
१५५	मोहाई प्रा दिंडोरी	प्रा गुलसनावाद	१५३	का वाई	रथळ पा वाई
१५६	ससुरागर	का तेरदळ	१५४	चिंचोले व लस्यैडी	का मार
१५७	का तेरदळ पो गांव	"	१५५	पा मण दहिगाव	पंदरपूर पा माणदहिगाव
			१५६	पंदरपूर	
(Later additions)—					
१५८	तपे अंतरज व शाजे तपे	मामले गोवा.	१५९	का पांचबड पा करारावाद	पा करारावाद
	हाये मामले गोवा		१६०	मामले फोडा	सदर कोट फोडा
१५९	ठाणे मामले फोडा	सांकली मामले फोडा	१६१	मामले फोडा	
१६८	मामले फोडा	मामले गोवा			

CLASSIFICATION OF MAHZARS ANALYSED ACCORDING TO
MCDERN ADMINISTRATIVE DIVISIONS* :—

Poona District—69; Nos.—1, 3, 11, 12, 16, 17, 19, 20, 21, 23, 24, 26, 27, 28, 30, 31, 34, 35, 36, 39, 43, 44, 45, 46, 47, 50, 51, 52, 53, 54, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 67, 68, 69, 70, 72, 74, 75, 79, 80, 82, 83, 84, 88, 91, 93, 95, 97, 102, 106, 107, 108, 109, 115, 121, 127, 129, 130, 134, 135, 136, 139, 140, 141, 150. Satara District—27; Nos.—2, 6, 9, 13, 33, 41, 61, 66, 71, 77, 81, 90, 98, 99, 103, 104, 112, 117, 119, 120, 125, 126, 128, 131, 132, 144, 153. Sholapur District—11; Nos.—14, 22, 32, 37, 85, 114, 142, 151, 152, 154, 155. Ahmedanagar District—6; Nos.—55, 57, 86, 87, 92, 122. Nashik District—9; Nos.—15, 29, 42, 48, 56, 124, 138, 143, 145. Khandesh District—1; No.—76. Thana District—1; No.—137. Kulaba District—7; Nos.—4, 7, 49, 65, 94, 100, 111. Ratnagiri District—3; Nos.—40, 110, 116. Kolhapur—5; Nos.—5, 10, 38, 113, 118. Belgaum District—3; Nos.—8, 73, 78. Dharwad District—1; No.—89. Vijapur District—5; Nos.—123, 146, 147, 148, 149. Varhad (Berar)—1; No.—25. Hyderabad Deccan—5; Nos.—18, 96, 101, 105, 133.

*Later additions are excluded.

ALTERATIONS AND CORRECTIONS

Page	Line		
260	5	read	by pasting together
261	9	„	122 instead of 121.
„	27	„	6,107;
„	28	„	= 8.
„	33	„	Nos. 17,61,66,103,137,148 = 6.
„	35	„	Nos. 35,70,85 = 3.
262	5 and 6	„	(Dharmādhikāri) Nos. 29,38,40,56; Of a priest (Upādhye) Nos. 4,5,7,69; (Pujāri) Nos. 42 149 = 10, in all 80.
„	7	„	Nos. 26,71,84,100,133 = 5.
„	10	„	24, instead of 26.
„	12	drop	149 and read = 7.
268	27	read	शि. च. सा. खं. ७
274	10	„	तक्षिमेविश्वां पेशाच्चा वाद.
284	7	„	इ. १६२८ सप्टेंवर २०.
285	5	„	देशमुख
285	7	„	विकली.
286	24	„	(हलगी व लहान काडी ?).
289	26	„	तपे वालवे
290	17	„	वीा ॐ.
298	21	„	म्हैसणे
300	19	„	गेरहजर
313	10	„	विच्चार धर्मता
313	16	„	का कुडाळ येथील
320	last line	„	माघ व.
331	26	„	श. १६१० पोष
332	3	„	परगणे पुणे खाली
332	20	„	इ. १६८९.
333	4	„	मिरासदाराचे हक
338	27	„	श. १६१९
346	6	„	दोठाई
360	23	„	रैयानी का मार

NÔMINAL COMPOSITION IN PÂLI

By

GULAB V. DAVANE

While nominal composition in Old Indo-Aryan has been subject to studies by many Indian and foreign scholars, that in Middle Indo-Aryan has not yet received sufficient attention from linguists, though various Middle Indo-Aryan (MIA) texts have been published during the last fifty years. Even standard grammars of these languages like GEIGER's *Pali Litteratur und Sprache* and PISCHEL's *Grammatik der Prakrit Sparchen* fail to take notice of this interesting and important phenomenon. Except for one short study by WILLMEN-GRABOWSKA, dealing with the nominal compounds in the Aśokan inscriptions, very little has been done in this respect. An analytical and critical study of these compounds, therefore, will be very helpful in tracing the developments of MIA languages. As a preliminary to such a detailed study, I have tried here to analyse the nominal compounds occurring in a small old Pâli text 'Mahâ-pari-nibbâna-sutta' contained in the *Dîgha Nikâya*.

Therein I found 443 nominal compounds.

I—INITIAL MEMBERS

The following is the analysis of the first members of all these compounds.

(1) A majority of these i. e. 235 out of 443 are made up by nouns. If these nouns are further classified according to their genders and the final vowel or consonant, the following results are discernible.

A majority is formed by masculine nouns (118); neuter nouns come next (60), and feminine nouns (47) stand last.

In MIA we have no vocable ending in a consonant. Most of the masculine and neuter nouns end in *a*, and the feminine nouns in *ā* or *ī*.

Masculine nouns ending in a (106)

addhâna, ajjhatta, ariya (3), assa, assâsa, atta (4), ācariya (2), ākâsa, bhâva, bhoga (2), brahma, brâhmaṇa (2), buddha, dhamma (13), deva (4), gaṇda, gandha, Gotama (2), kâka, kâla, kâma, kanikâra, khattiya (2), kumbha, loka (2), loma, mâdhuraka, Magadha, Malla, Mandârava, mutiṅga, nâga (2), nâya, nirodha, pâdesa, paloka, pamoda, paṇḍita, piṇḍa (2), purisa (4), râga (2), ratha, rukkha, sagga, samaṇa (2), saṅga (3), sannipâta, simha, sunidha, tala (2), thûpa, upâsaka, uppâda, vanṇa, vaya, vegha, vinaya.

Masculine nouns ending in i (5)

hatthi, Licchavi, sakkhi, vajji, vatti.

Masculine nouns ending in u (2)

sâdhu, satthu.

Masculine noun ending in ū (1)

abhibhū.

Neuter nouns ending in a (62)

bala, brahmacariya, cakka (2), cela, cetiya, dukkha (3), geha (2), gāma, gīta, hemā, janapada, jīvita, kamma (3), kappa (2), kapila, kula (2), maṇḍala, nānatta, nibbāna, pada, patta, pāpa (4), puṇṇa, puṭa, rakkhāvaraṇa, ratta, rūpa, samma (4), sarīra (3), sīla (5), sukha, telā (2), titthiya, udaka (3), ujjāngala, upatthāna, viriya (2), yuga.

Neuter noun ending in u (1)

āyu.

Neuter nouns ending in o (4)

āpo, ceto, mano, yaso.

Feminine nouns ending in ā (23)

abhijjhā, avijjā, bhāsā (3), devatā, kañkhā, kathā, kāyā (2), mātikā, niddā (2), paññā, saṅganikā:(2), saññā, sākhā, sikkhā, Ummā, vijjā, vinā, vassā.

Feminine nouns ending in i (14)

chavi, ditṭhi, iddhi, jāti, khanti, kitti, osadhi, pasaḍḍhi, pīṭi, samādhi (2), sati, sambodhi.

Feminine nouns ending in ī (7)

Ambapālī (2), palhavī, vedeḥī, vesāli, saṅghātī, vāci.

*Feminine noun ending in u — Matu (2)**Pronouns*—sva, para, aṇṇa, pacceka, sabba.

Most of these nouns are common nouns, but there are also a few proper nouns, such as *Gotama-dvāram*, *Licchavi-parisā*, *Ambapāli-gaṇikā*, etc.

The following nouns deserve some notice *ceto-samādhi*, *āposaññā*, *mano-kamma*.

Here the case-ending 'o' of the masculine nominative seems to have been preserved, but the real case with these compounds is that they have been inherited from Old Indo-Aryan. The fact is that the MIA languages, during the course of their development, coined some compound-words of their own, while some were inherited either *ad verbatim* or with normal phonological change from OIA.

The compound *vāṇi-ppatho* also lays evidence to the same effect. This compound is phonologically derived from the OIA compound *vāṇik-patha*, as against the normally expected form *vāṇija-patha*.

A careful survey of these compounds, with a noun as the initial member, brings the following facts to our notice :—

All nouns, when initial members of compounds, as a rule, stand in their stem forms. The masculine and the neuter nouns ending in *a*, and the feminine nouns ending in *ā* and *i*, undergo no change here. But in the case of feminine nouns ending in *ī*, the final *ī* is in most of the cases shortened into *i*, e.g. *vāci-kamma*, *saṅghātī-patta-cīvaram*, etc.

There is only one feminine noun ending in *u*, viz. *Mātu-gāme*, indicating its inheritance from Sk. (< *mātr*) by the correspondence *-u-* < *-r-* especially in kinship terms.

The compounds with nouns as initial members are generally Tatpuruṣas or Bahuvrīhis.

• (2) *Adjectives*—Next to nouns come the adjectives. Here out of 443 compounds 110 have adjectives as their initial members.

As adjectives have no independent gender and number, they take the gender, number and case of the nouns qualified by them. Hence they undergo no change, when standing as the first members of compounds.

These adjectives can be sub-divided into further groups.

(i) *Adjectives of Quality*—acchedi, agga, adhipāteya, ādīnava, bhīma, cānda, dalha, dīgha, jara, khudda (2), lahitā (5), mahā (7), nila (5), odāta (5), orama, pacchima, pahāṇa, parima, pita (5), samasama (2), sādhāraṇa, sāta, sīta, sunna, suvaṇṇa, uju, uttama, uttara, visesa.

(ii) *Adjectives of Quantity*—aneha, appa, bahu (7), sabba (4).

(iii) *Numeral Adjectives*—catuttha, catu (2), dutiya, paññāsa, paññāsa, sāta, satta, tāvatiñña, tutiya.

(iv) *Past Passive Participles* (ppps.) used as *Adjectives*—āraddha, atikkanta, atīta (2), āgata, ākiṇṇa (2), bhūta, chinna, diṇṇa, diṭṭha, kata, khīṇa (4) onīta, pariyutthita, pasanna, sallāpita, samapajjita, sunisiṇṇa, thita, vijita.

The compounds having adjectives of quality, quantity or numeral adjectives as the first member are generally Karmadhāraya or Descriptive determinative compounds e.g. *agga-nagaram*, *dīgha-rattam*, *mahā-pathavī*, *pathama-jjhānam* etc.

They may also be Bahuvrīhis as—*pita-alāñkārā*, *bahu-kiccā*, *sīta-udikā*, etc. •••

Occasionally these adjectives may also form compounds, known as Upapada-Tatpuruṣa, e.g. *anṇa-apekkho*.

When the ppps. stand as the initial members of compounds, they generally form Bahuvrīhis like *āraddha-cittā*, *thita-citta* (ssu), *khīṇa-nirayo*, etc.

Sometimes they may also form governing compounds known as Avyayī-bhāva compounds e.g. *chinna-papātām*, *diṇṇa-pubbam*, *atīta-sathukam*, etc.

Here is one Dvandva—all the members in which are ppps. *atīta-anāgata-paccupann(esu)*.

(3) *Adverbs*—Here 35 compounds have adverbs as initial members. cīra, divā, ittha, mithu, pacchā (3), pono, pubba, puna, purattha, sakad, samīpa, santika, tathā (2), ubhato, tuṇhi, yathā (6), abhiṇha.

Adverbs of manner-and time, when initial members, form Avyayī-bhāva or Governing compounds, e.g. *yathā-bhūtam*, *pacchā-bhattam*.

They may also form Karmadhāraya compounds as *divā-vihāra*, *puna-bbhavo*.

Sometimes they give Upapada Tatpuruṣa as *samīpa-cāri*, *santiha-avacaro*.

Very rarely they form Bahuvrīhis like *ittha-hāmo*.

(4) *Prepositions*—Here 24 compounds have prepositions as their initial members.

abhi (3), *anu* (2), *pari* (2), *paro*, *pati*, *sa* (10), *sama* (2), *vi* (2).

sa (along with, accompanied by) and *vi* (especially or opposite of) are very common among these prepositions.

They form a variety of Determinatives known as Prādi or Gati compounds, e.g. *abhi-pasanna*, *vi-suddha*, *pari-kkhayā*, *pari-nibbāna*, etc.

Sometimes these prepositions give Avyayībhāva compounds like *anu-dhammam*.

The preposition *sa* gives a variety of Bahuvrīhis known as Saha-bahuvrīhis. *sa-amacce*, *sa-devake*, *sa-putto*, *sa-bhāriyo*, etc.

Other prefixes also may occasionally give Bahuvrīhis as *vi-rūpa*.

(5) The prepositions *su* and *dus* come very often as initial members of compounds. Here we have 15 such compounds—*dul-laddham*, *dur-gati*, *dus-karaturam*, *dus-silam*, *su-bhikkhu*, *su-patipāṇṇo*, *su-kilāntu-rūpa*, etc.

They form in a majority of cases Prādi determinatives as *su-gati*, *du-laddha*, *su-bhikkhu*, etc.

They also give Bahuvrīhis like *su-kilanta-rūpa*, *dum-mano*, etc.

Rarely they may give Upapada Tatpuruṣas e.g. *suharm*, *dus-kara-taram*.

(6) Negative particles *a-* and *an-* often stand as the first members of compounds. They generally come with some adjective or noun whose sense they reverse, e.g.

a-cira, *a-jāta*, *a-kāla*, *a-kammāsāni*, *a-khanalāni*, *ana-achariyam*, *an-āgata*, *an-alapa*, *an-anna*, *an-anta*, *an-anubodhā*, *an-āsavam*, *an-āvatti*, *an-āgariyam*, *an-āvila*, *a-subha*, *a-nicca*, *a-nimittam*, *a-sabalāni*, etc.

Here we have 35 such compounds. They form either a variety of Determinatives known as Nañ-Tatpuruṣas as *a-visārado*, *an-ayata*, *an-uttaram*, *an-acchariyam*, etc., or a variety of Bahuvrīhis known as Nañ-bahuvrīhis as *a-jāta-sattu*, *a-rūpa-saññi*, *an-āvatti-dhammā*, etc.

The context only can determine whether a compound of this type is Tatpuruṣa or Bahuvrīhi.

Rarely these particles form Avyayībhāva compounds like *a-nimittam*.

II—FINAL MEMBERS

(1) *Nouns*—Here also a majority is formed by nouns. Out of 443 compounds 312 have nouns as their final members. The following is the detailed classification of these nouns :—

Masculine nouns ending in a—

adhimā (ena), sadd (ena), suddo, adharā, mokkha, saraṇā,utto, dhammo, dhammā, patho, puggala (ssa), bhāva, padipa (m), sāvako, patihār (āya), agaro, nādo, brahma (ke), thūpā, nirodham, nāyakā, ditthiko, vipākā, alaṅkārā, vanṇo, mittā, kālo, buddho, visayo, vinipāto, āsavā, saṅsāra (m), sankhāram, ranṇo, dīpa, rāga, mano, etc.

In all there are 153 masculine nouns ending in *a*.

Masculine nouns ending in i—

maṇi (m), pāni (m), sārathi, mutthi, patayo, dundubhiyo.

Masculine nouns ending in in—

saññi (2), anupassi, brahmācāri (su).

Masculine nouns ending in u—

satthu (kam), sattu.

The only example of masculine noun ending in *tr* is *pitara*.

Neuter nouns ending in a—

āyatanam, aṅgam, āyatan (āni) dassanam, kamma, cetiyāni, puppham, nagara (ke), jhāṇam, cittā, nibbāṇam, saṁvattikam, karaniy (āni), kiccā, phalā, khettam, vatthā, nibbhās (āni), gāme, nāmo, rattam, hit (āya), saccāṇam.

In all there are 101 such compounds, with a neuter noun in *a* as the final member.

Here I found no neuter noun ending in *i* or *u*.

Femine nouns ending in ā—

sunisā, gaṇikā, sañña (m) (7), saññā (2), saññāṇam, tanhā, parisā (2), parisa (m) (3), māla (m), mālā (ni), tārakā, icchā, pūjā (ya), udikā (2), bhikkhā, patiṭṭhā, doṇi (yā), dhā, dhārā, upasākā (yo), sālā (yam), bhariy (o).

Femine nouns ending in i

gutti, vimatti (2), kucchi (m), sambodhi (m), vipatti (yā), gati (m), gati, jāni, samādhi (m), yoni (yo).

Feminine nouns ending in ī—

paṭhavī, itthi (yo), kumāri (yo), bhikkhuṇi (yo).

Feminine noun ending in u—

dhātu (yā).

(2) From a mere glance at the list, we may draw the following conclusions :—

(i) As the initial members, the nouns stand in their stem forms, but here they stand in their inflected forms, and we may see them occurring in any of the 7 cases, corresponding to the case of the word, to which the compound refers.

(ii) The gender of a noun, when standing as final member of a compound, cannot always remain the same as its normal gender. Especially when the compound stands in the capacity of an adjective, like the Bahuvrīhi compound, the gender of the final noun changes

according to that of the word qualified by the compound, e.g. *citta* has masculine gender in the compound *pasanna-citto*. So also *vattha* has masculine gender in *vatthā*. *Mala* and *bhāriya* have neuter and masculine genders in *maṇḍala-mālāni* and *sa-bhāriyo* respectively.

When it is the final member of an Avyayībhāva compound, a noun ends in *am* which gives it an appearance of neuter noun or of accusative case, e.g. *a-nimittam*, *yathā-sambhavam*, etc.

(3) Most of the masculine and neuter nouns end in *a*, and the feminine ones in *ā*.

(4) The suffix *ka* is added to nouns, many a time, usually to give an idea of a diminutive. This suffix is often added to the word *nagara* e.g. *Sākhā-nagarake*, *kudda-nagarake*, etc.

This suffix is also added to the names of cities to denote 'a native of the city', e.g. *Rāmagāmikā*, *Allakappakā*, etc.

This *ka* suffix is also added to nouns to denote "a possessor of the thing or quality", e.g. *sām-diṭṭhika*, *atīta-satthukam*, etc.

It is very often added at the end of saha-Bahuṛīhis, e.g. *sa-devake*, *sa-brahameka*, etc.¹

(5) Occasionally there is an internal change in the body of the final member e.g. *udaka* is changed to *udikā* in *Sītā-udikā*.

(6) As a peculiar Buddhistic text, the technical terms like *āyatana*, *sambojjhangam*, *saṃvattikam*, come very often at the end of these compounds:

(7) The compounds having a noun as a final member are generally Determinative (both Tatpuruṣa or Karmadhāraya) and possessives or Bahuṛīhis.

2. *Adjectives*

Here also adjectives come next to nouns. 74 compounds have adjectives as final members. These can be further grouped as follows:—

(i) *Adjectives of Quality*—uttara (m), ussuko, sabalā (ni), vidure, visārado, abhimukho, padhānā, pamokhā, suddh (ena), parihāniye, āvilo, sunno, pamukha (m), paṇḍitā (3).

(ii) *Adjectives of Quantity*—samadhikāni, bahulā.

(iii) *Numeral Adjectives*—satam, sahassen, satāni, satehi, paññāsa.

(iv) pps. standing as adjectives—kanta, pasaṇṇa, pakkant (esu), paṭipanno, rato, āgatā, kant (ehi), sallin (ena), paccupanñ (esu), ssuto, patto, ratā, chinnam, sāmappitā, etc.

46 compounds have pps. as final members.

We can conclude the following facts about these adjectives :—

(i) The compounds having adjectives as final members have their gender, case and number agreeing with those of the nouns qualified by these adjectives.

1. WACKERNAGEL §45 (pp. 102-5).

(ii) Such compounds are generally Bahuvrihis like *sannipāta-bahulā*, *sammā-padhānā*, etc., or Tatpurusas like *Buddha-pamukham*, *brahmāna-pañditā*, etc.

(iii) A majority of these adjectives is made up by ppps. e.g. *cira-pabbajitā*, *bahu-ssutā*, *vijjā-caranā-sampannā*, *niddā-rutā*, etc.

• These ppps. form according to the context either Bahuvrihi compounds like *bahu-ssutā*, or Tatpuruṣa compounds like *vijjā-caranā-sampanna*, *niddā-ratā*, etc.

(iv) When a numeral stands as final member of a compound, it takes invariably the singular number and neuter gender. This type of compounds is known as Dvigu. Here are some illustrations of this type such as *kappa-satam*, *rūpaka-sahassam*, etc.

3. Verbal Kṛdantas or Action and Agent Nouns

Verbal kṛdantas often stand as final members of compounds. Here we have 18 such compounds

apekkho, *cāriṇo*, *itho*, *vatti(ssu)*, *cārikam*, *vassipatto*, *abhisambhavataram*, *karataram*, *peyya*, *vidu*, *hamsaṇo*, *-vatti*, *āgamino*, *cāri*, *avacaro*, *bhogi*, *arha*.

Some of these verbal nouns and adjectives have an independent use e.g. *avacaro*, *bhogi*, *cārika* etc., but most of them do not admit of independent use. They can be used only in combination with another word e.g. *apekkho*, *vidu*, *uha*, *arha*, *hamsaṇo*, etc.

These compounds always act as adjectives to some preceding or following noun.

They form a variety of compounds, known as Upapada-Tatpuruṣa, e.g. *ākāsa-ttho*, *sakad-āgāmino*, *saṃipa-cāri*, *loka-vidu*, *cakka-vatti*, *dus-karataram*, etc.

..

4. Adverbs

Out of these compounds 11 have adverbs as final members.

bhuta-pubbam, *atita-satthukam*, *dīṇa-pubbam*, *gathā-bhūtam*, *anna-titthiya-pubbo*, *kata-pubbam*, *sallāpita-pubbam*, *saṃapajjita-pubbam*, *udaka-salato*.

These adverbs can be divided into two groups (i) words originally occurring as adverbs e.g. *pubbam*, *pacchā*, *yathā*, etc. (ii) words which are originally nouns, but which take the form of an adverb by the addition of certain suffixes or prefixes.

Accusatives of noun are often used adverbially, e.g. *atita-satthukam*.

Adverbs are also formed by adding suffixes to nouns, e.g. *visva-to* = *visvato* in *visvato-dhi* or *sālā-to* = *sālato* in *udaka-sālāte*.

The compounds with adverbs as final members are governing or *Avyayībhāva* compounds.

5. Compounds with more than two Members

We have so far analysed initial and final members of all the compounds. Now we find in literature many compounds, which have more than two members. A compound word sometimes further combines with another simple or compound word. Thus a compound has sometimes 3, 4 or even more members.

Here we get 59 such compounds :

acchedi-sāta-udakam, addhāna-magga-patipanno, a-jāta-satta, an-anā-saraṇā, an-anta-saññam, an-āvatti-dhammā, anu-dhamma-cārino, an-upādī-sesāya, anu-pariyāya-patham, a-ppati-puggalo, a-rūpa-saññī, a-subha-saññam, atīta-an-āgata-paccupaññesu, a-vinipāta-dhammā, a-vitārāgā, bahu-jana-hitāya, bahu-jana-sukhāya, baha-khattiya-mahā-sālā, cātu-māhā-pathe, ceto-dukkha-samappitā, dañha-pākāra-toraṇam, dhamma-anudhamma-patipāññā, dhamma-visaya-sumbojjhi-āngam, dev-inda-nāg-inda-nara-inda-pūjito, diṭṭhi-sāmāññ-āgatā, dukkha-nirodhāgāminiyā, dussa-yuyu-sutāni, gaha-pati-pañditā, Malla-pajā-pataya.

Each compound in these compound words is to be resolved separately and the compound resolved last is to be taken as the principal compound of the whole word, e.g. *deva-inda* is a Genitive Tatpuruṣa, *devinda-naginda-narinda* is a Dvandva compound, but as (*devinda-nāginda-narinda*)-*pūjito* is an Instrumental Tatpuruṣa, the principal compound of the whole word is Instrumental Tatpuruṣa, so also *dhamma-anu-dhamma* is an Iterative compound but *dhamma-anu-dhamma-patipanno* is an Accusative Tatpuruṣa.

III—CLASSIFICATION OF THE COMPOUNDS

(i) *Co-ordinatives or Copulatives*—Here two or more co-ordinate members are compounded together by dropping conjunctions like 'and', 'or', etc.

Here we have 16 Copulative or Dvandva compounds :

assāsa-passāso, sunidha-vassakārā, samaṇa-brāhmaṇā, bhikkhu-bhikkhuniyo, deva-manussānam, suvaṇṇa-dubbaññāni, upāsaṅha-upāsikāyo, atīta-an-āgata-paccupaññesu, Rāga-dosa-mohānam, ācariya-pācariyāṇam.

As there is no dual form in Pāli, here we have plural dvandvas even with two members e.g. *samaṇa-brāhmaṇā*, *bhikkhu-bhikkhuniyo*, *deva-manussānam*, etc.

When there are more than two members, the Dvandva is naturally plural, e.g. *atīta-anāgata-paccupaññesu*.

The members of a Dvandva belong to the same category i.e. in *samaṇa brāhmaṇā* both the members are nouns, in *suvaṇṇa-dubbaññāni* both the members are adjectives, in *atīta-anāgata-paccupaññesu* all the members are past passive participles. A majority of Dvandvas is formed by nouns. Next to it are adjective Dvandvas.

As a rule we get the first member of a Dvandva compound in its stem-form. The compound, as we have already seen, always ends in plural. The gender of the compound word corresponds to that of the final member, e.g. *bhikkhu-bhikkhuniyo* ends in feminine as the second member is feminine.

• The sense of the compound is generally copulative, but sometimes alternative also.

In the compounds *rāga-dosa-moha-khayā*, and *devinda-naginda-narinda-pūjito*, a Dvandva compound has further combined with another word. But as herein the last compound is not a Dvandva, these compounds cannot be classified under Dvandva.

(ii) *Singular Dvandvas*—The Dvandvas which invariably end in neuter singular form a class by themselves. As they always express a collective sense they are designated as Samāhāra Dvandva by the Hindu grammarians. Here we have two illustrations of this type viz. *abbhijjhā-domanassam* and *patta-cīvaram*.²

2. Determinative Compounds

• Here the sense of the initial member is determined by the final member. The first member may either be dependent in a case relation on the final member, or it may stand in appositional or attributive relation with the final member.

Here the final member may be (A) a verbal noun, (B) a verbal adjective, (C) an ordinary adjective or (D) a substantive.

(A) Determinative compounds with verbal nouns as final members:

A verbal noun may be either an (i) agent noun or (ii) an action noun.

(i) *Agent Nouns*—Agent nouns are formed from verbal roots by the addition of certain suffixes. The agent nouns are formed from roots by adding suffixes like *-a*, *-ana*, *-i*, *-in*, *-van*, *-man*, etc.

In the following compounds these agent nouns are formed by adding the suffix *-a* to the roots :

añña-apekha, *visesa-apekkho*, *tāla-avacaram*, *ākāsa-ttho*.

In the following the verbal formations have passive sense :
dus-kāra (*taram*), *atta-sambhavam*, *dur-abhisambhava* (*taram*).

Agent nouns with suffixes -i and -in

dhamma-anupassi, *kāyā-anupassi*, *padesa-vatti*, *samipa-cāri*, *sādhā-raṇa-bhogi*, *sakad-āyāmino*, *dukkha-nirodha-gāminiyā*, *pacchā-vi-palisā-riṇo*, *cakka-vattissa*, *anu-dhamma-cāriṇo*, *brahma-cārisu*.

Agent noun with suffix -u

loka-vidu.

Agent nouns with suffix -ana

loma-harīsano.

Agent nouns with suffix -aka, -ika

pāpa-sampāvanaka, sukha-samvattikam, samādhi-samvattikāni, vanna-samvattikam, āyu-samvattikam, adhipātepā-samvattikam, yasa-samvattikam, sagga-samvattikam, cetiya-cārikam, pono-bhāvikāya.³

Some of these agent nouns are used as final members of compounds only, and have no independent use. The following are the illustrations of the type : *anna-apekho, ākāsa-ṭṭho, loka-vidu, samīpa-cāri, cakka-vattisa, thūpa-arha, sādhāraṇa-bhāgi*.

(ii) *Action Nouns*—Action nouns are formed from roots by adding suffixes like *-a*, *-an* (mas. or neuter) and *-ā* or *-ī* (feminine), *-ya* etc.

While forming the action nouns from roots there is occasionally a Guṇa or Vṛddhi change in the vowels of the roots.

Action nouns with -a

visesa-adhigamena, Mithu-bhedā, pari-kkhaya, puna-bbhavo, bhikkhu-bhāvāya, bhāvā-āsavā, kappa-avasesam, kathā-sattapam, mahā-bhūmi-calo, mahā-pari-nibbāṇa, sarīra-bhāṇge, para-ppavāda, khanti-vādo, piṇḍu-pātam, siṁha-nādo, su-ppatihārāya.

Feminine action nouns with -ā and -ī

su-gatim, dur-gati, ceto-vimuttim, sammā-sambodhim, rakkhāvaraṇā-gutti, sarīra-pūjāya, loka-anukampāya, su-patiṭṭhā, su-bhikkhā.

Neuter action nouns with -ana

puṭa-bhedenam, vesāli-dassanam, saṅgaṭi-patta-cīvara-dhāraṇe, bramha-cariya-pariyosānam.⁴

Action noun used only in compound

Mahā-bhūmi-calo

(B) *Verbal Adjectives as Final Members*

Besides Agent and Action nouns, gerundives and participles also often stand as the final member of Determinative compounds.

Gerundive adjectives as final members

a-parihāṇiye, kāka-peyyā, saṅgha-karāṇiyāni (*substantively used*), bāhu-jaññam.

Verbal adjectives i.e. ppps. as final members

acira-pakkantesu, vijjā-caraṇa-sampanno, uju-paṭipanno, sīla-vipanno, vass-ūpāgatassa, dhamma-laddhā, sammā-sambuddha, diṭṭhi-sāmann-āgatā, niddā-ratā, kamma-ratā, saṅgaṇikā-ratā, nāga-patipanno, mādhuraka-jato, janapada-ttha-variyapatto, piṇḍa-pāta-paṭikkanto, sabba-phālipulla, samādhi-paribhāvitā, satta-ratana-samanna-āgata, sādh-sammatā, sāmici-paṭipanno, sva-akkhāto, abhi-pasanna, ajjhata-rato, ariya-kantehi, bala-ppatto, cakka-chinnam, ceto-dukkha-samappitā, devatā-anukampito, an-āgatā, a-paññāttam, a-sallinena, a-vyavattā, cīra-pabbajitā, dul-laddham, su-palipanno, su-samvihitā, ubhato-bhāg-vimāṭham, abhi-khanta, pacceka-buddho, canola-cunnāni.⁵

3. WACKERNAGEL 75, pp. 174-5.

4. WACKERNAGEL 75g.

5. WACKERNAGEL 82, pp. 191-3.

Thus here 69 compounds have verbal nouns as final members.

Let us now see the initial members of these compounds.

With action or agent nouns as final members, the initial member may be (i) a preposition like *pari-kkhaya*, *pari-nibbāna*. (ii) an adverb e.g. *puna-bbhavo*, *samīpa-cāri*, *santika-avacaro*, *sakad-agamino* etc. (iii) a noun, acting as an object to the action or agent noun, e.g. *cakka-vattissa*, *loha-vidu*, *thūpa-arha*, *bhūmi-calo*, *dhamma-anupassi*, *anu-dhamma-cārino*, *sukha-samvattikam*, etc. A noun expressing the locality, e.g. *ākāsa-ttho*, *padesa-vatti*. (iii) Prefix *su-* or *dus-*, e.g. *su-patiṭṭhā*, *dur-gati*, etc.

When the final member is a verbal adjective (gerundive or participle), the initial member is (i) a noun acting as an agent, when the verbal adjective has a passive sense as in pps., e.g. *sīla-paribhāvito*, *devatā-anukampito*, etc.

—a noun expressing instrument or source, *cakka-chinnam* (instrument), *bahu-jaññam* (source).

(ii) *Preposition su- or dus-*

su-samvihitā, *dul-laddham*, *dus-karam*, etc. *su-patiṭṭhāra*.

(iii) An adjective adverbially expressing the manner in which an action is done e.g. *uju-paṭipanno*.

(iv) A preposition like *abhi-kkanta*, *abhi-pasanna*.

(v) An adverb *ubhato-bhāga-vimāṭham*, *puna-bbūto*, etc.

(vi) Negative particle *an-āgata*, *nis-kkānta*, *a-vyāvatta*, *a-paññātam*, etc.

The compounds with verbal nouns as final members are (i) Upapada Tatpuruṣa (ii) Tatpuruṣas or Dependant Determinatives and (iii) Descriptive Determinatives or Karmadhāraya compounds.

(i) Compounds with agent nouns or verbal adjectives as final members are Upāpada Tatpuruṣas e.g. *añña-apekkho*, *anudhamma-cāriṇo*, *ākāsa-ttho*, *laka-vidu*, *cakka-vattissa*, etc.

Here are 20 such compounds. The initial member in these compounds may be a (i) a noun as in *ākāsa-ttho*, *cakka-vattissa*, *loka-vidu*, (ii) adverb as in *sakad-agamino*, *santika-avacaro*, *samīpa-vatti* or (iii) a pronoun as in *añña-apekkho*.

(ii) Compounds with action nouns as final members are Dependent Determinatives mostly Genitive Tatpuruṣas when initial member is a noun.

bhaia-āsāva, *sarira-bhaṅge*, *kappa-avasesam*, *kathā-sallāpam*, *bhikkhu-bhāvāya*, etc.

When the initial member is a preposition or an adverb these action nouns form Prādi Tatpuruṣas e.g. *pari-khayā*, *pari-nibbāṇa*, *puna-bbhavo*.

With *su-* and *dus-* as initial members these action nouns form Karmadhāraya compounds e.g. *su-gatim*, *su-bhikkhā*, etc.

(B) (iii) When the final member is a verbal getundive adjective, the compound may be a Tatpuruṣa as *kāka-peyyā*, *saṅgha-haraṇiyāni*, or negative (nañ) Tatpuruṣa as *a-parihāniye*.

When the final member is a ppp. the compound may be (i) an Accusative, instrumental or ablative or locative Tatpuruṣa e.g. *vijjā-caranā-sampanna*, *sīla-vipanno*, *vass-upagatassa*, *niddā-ratā*, *nāya-paṭipanno*, *dhamma-laddhā*, *ariya-kantehi*, *cakkha-chinnām*, *devatā-anukampito*.

Here the initial member is a noun.

(ii) a Karmadhāraya compound e.g. *su-samvihitā*, *dul-ṭaddham*, *cira-pabbajitā*.

Here the initial member is prefix *su-* and *dus-* or an adjective like *cira*, *uju*, etc. (iii) with a negative particle as initial member, a ppp. forms Negative Tatpuruṣa e.g. *a-vyuvattā*, *a-sallinena*, *an-āgatā*, etc.⁶

(C) *Determinative Compounds with Ordinary Adjectives as Final Member.*

Here 17 compounds have ordinary adjectives as final members.

Herein the initial member may be (i) a substantive in the relation of a case to the last member, e.g.

Malla-pamokhā, *purisa-vara-uttamassa*, *brāhmaṇa-paṇḍitā*, *dussa-yuga-sutāni*, *kappa-satehi*, *yuga-satehi*, *paññāsu-samadhikāni*, *sata-sahassena*, *puratha-abhimukho*, *pacchā-abhimukho*.

These compounds come under Tatpuruṣa compounds, (ii) a prepositional prefix e.g. *vi-sudhena*, *paro-paññāsa*.

These also form a variety of Determinative compounds known as Prādi Tatpuruṣa. (iii) a negative particle e.g. *a-visārādo*, *a-vidūre*, *an-āvilā*, *a-sunno*.⁷

These form Negative Tatpuruṣa compounds.

(iv) Adjectives as initial members *appa-ussuko*, *aneka-sata*, *sata-sahassa*.

(D) *Determinative Compounds with Substantives as 'Final Members.*

Here the first member may be (i) a substantive dependant in the sense of an oblique case on the final substantive. The five members are mostly connected by genitive and dative cases and sometimes by instrumental and ablative.

In the following compounds the members are connected by a genitive case :

deva-dundubhiya, *dukkha-nirodhassa*, *dukkha-samudāyassa*, *gaha-patayo*, *gaṇa-ācariyā*, *Gotama-dvāram*, *Gotama-tittham*, *gīta-saddena*, *hatthi-saddena*, *iddhi-pādā-kamma-kāraputtassa*, *kumbha-thūpo*, *kula-kumāriyo*, *kula'-itthiyo*, *kitti-suddo*, *khattiya-parisam*, *kāyā-kamma*, *kāṅkha-dhammo*, *Licchavi-parisam*, *Magadha-mahā-mattam*; *Malla-pajā-patayo*, *mutiṅga-saddena*, *mātu-kucchim*, *mātu-gāme*, *mano-kamma*, *maṇḍala-mālāni*, *Malla-sunisā*, *Malla-puttā*, *sīla-sampadāya*, *satthu-*

gāravena, sarira-thūpo, suñña-vedayitā-nirodham, saṅgha-pitaro, saṅgha-parināyakā, samma-saddena, rukka-mūle, ratha-saddena, purisa-yugāni, purisa-dhamma-sārāthi, pāpa-sahāyā, pamāda-adhikaraṇam, nibbāṇa-dhātuyā, nāga-apalokitam, nāga-rājā, uccāra-passāva-kamma, bhāvataṇhā, tāla-saddena, ratha-saddena, assa-saddena, tela-ppadipam, tela-dōṣiyā, udaka-dhārā, udaka-maṇim, udaka-sālalo, vajji-cetiyāni, vajji-maṭṭalakā, vatti-dhammu, vani-ppatho, vāci-kamma, videhi-putto, viñā-saddena, osadhi-tārakā, jāti-saṁsāram, jivita-saṅkhāram, ante-vasa-abhisekena, aṭṭhibh'-āyatanaṁ, dhamma-rāṇo, dhamma-vinaye, dhamma-pariyāyam, chavi-vāṇo, ceto-samādhim, brāhmaṇa-parisam, bhoga-khandam, bhoga-jāni, bhikkha-saṅgho, sukara-maddam, vegha-missakena, Ambapāli-vanam, aṅgāra-thūpo, ācariya-muṭṭhi, bheri-saddena, celi-vitānāni, kaṇikāra-puppham, Mandārava-pupphāni, Ummā-puppham, Sati-paṭṭhāna, pubba-anha-samaye. (WACKFRNAGEL, 98, pp. 243-46.)

Dative case—upatthāna-satayam.

Locative case—gāma-khettam.

Elliptical instrumental—gandha-mālā (gandhena yuttā mālā).

Sometimes the case termination of the initial member is preserved as in *ante-rāsa*.

A majority of compounds in any piece of literature is always formed by Genitive Tatpuruṣa compounds. Here 85 are Genitive Tatpuruṣas.

The first substantive loses its case termination and stands in a stem form. The position of the members is changed in *pubba-anha*, as the final member is *anha*.

(ii) *Adjective as initial member*—The following compounds have an ordinary adjective of quality as initial member:

aggā-nagaram, bhīma-sanako, akāla-puppheli, ariya-saccanam, ariya-sāvako, avecha-ppasādena, brahma-dāṇḍo, dīgha-rattam, jara-sakatam, kudda-nagarake, lohita-pakkhandika, mahā-hagarāni, mahā-padese, mahā-pathavī, mahā-vātā, orama-bhagiyēnam, pañdita-jātako, pacchima-yāme, pārima-tiram, phāsu-vidhāram, puñña-khettam, sunna-āgāra, uttama-puggalassa.

• Possessive adjectives in *-in* and *-iya* as initial member: *sakkhi-savako*, *titthiya-sāvakanam*.

The following compounds have adjectives of *Quantity* as initial member.

patham-jjhānam, dutiya-jjhānam, tatiya-jjhānam, catuttha-jjhānam, cātu-mahā-rajika-parisā, bahu-jana-hitāya, bahu-jana-sukkhāya, sahba-gandhānam, sabbā-nimittānam.

These compounds with adjectives as initial members have been given the designation “Karmadhāraya” by Hindu grammarians. Here the first member i.e. adjective, stands in its stem form, i.e. it loses the case and gender termination agreeing with the final substantive.

The adjective *mahat*, however, stands here in its masculine form *mahā*, irrespective of the gender of the final member.

When a numeral stands as initial member of such a compound, it undergoes some change i. e. these numerals have different bases in compounds e. g. 'catur (four)' is changed into 'cātu' in *cātu-mahārūjika*. (WACKERNAGEL 101, pp. 253-5).

The first member in these compounds describes the second. The relation between the members is attributive or adverbial.

The following compounds have substantives in both the members, but as they are not connected by an oblique case, the relation between the two is appositional and hence these can come under Karmadhāraya compounds :

Ambapāli-gaṇikā, dhamma-cakkam, dhamma-ādāsam, dhamma-nvago, purisa-puegalā, sākhā-nagarake, ujjangala-nagarake, ākasañca-āyatanam, akiñcañña-āyatanam, viññañca-āyatanam, neva-sañña-na-asaññā-āyatanam, viriya-sambojjh'-aṅgam, sati-sambojjh'-aṅgam, piti-sambojjh'-aṅgam pa-saddhi-sambojjh'-aṅgam, dhamma-visaya-sambojjh'-aṅgam.

(WACKERNAGEL).

(iii) *A preposition or adverb as initial member*—pari-nibbāṇa, vi-makhā', pati-bāhāya, sam-yojanānam, tattha-pari-nibbāyinī, divā-vihārāya.

These form the compounds designated as Prādi-Tatpuruṣas by Hindu grammarians. These compounds with adverbs as initial members are, however, Karmadhāraya compounds e.g., *divā-vihārāya*.

(iv) Prepositions *su* and *dus* often combine with these substantives, e.g. *Dus-sīlam*, *subhikkhā*, etc.

(v) Negative particles *a*, *an*, *ni*, etc. often stand as initial members of these compounds e.g. *an-upādi-sesāya*, *an-agariyam*, *an-acchariyam*, *an-anubodhā*.

These form Negative Tatpuruṣas known as Nañ-Tatpuruṣa.

Traditional grammarians divide all these Determinative compounds in two groups : (i) Tatpuruṣa and (ii) Karmadhāraya.

(i) In Tatpuruṣa compounds, the first member is a substantive dependant in the sense of an oblique case on the second which may be an ordinary substantive or a verbal noun. When the first member is connected with the last by accusative, instrumental, ablative or locative the last is a verbal noun, but when the relation between the two is of a dative or genitive case, the final is an ordinary substantive.

(ii) In Karmadhāraya compounds the first member describes the second. The relation between the two is attributive or appositional when both the members are substantive or when the first is an adjective, adjectival or adverbial when the first is an adverb and the final a verbal adjective.

(3) *Bahuvrīhi Compounds*

These are secondary adjectival or possessive compounds. The final member is practically always a substantive. The relation of the first member to the last is mostly attributive, sometimes dependent and rarely co-ordinate.

(i). *Both the members substantives viz. nouns—āpo-saññā, nirodha-saññām, nānatta-saññānam, virāga-saññām, hema-vanṇo, sambodhi-parāyaṇā, vinaya-ādhārā, vaya-dhammā, uppāda-vaya-dhammiṇo, sikhā-kāmā, saṅgaṇikā-ārāmā, rūpa-saññī, pathavi-saññā, pakka-dhammam, niddā-ārāmā, mātikā-ādhārā, kapilā-vatthavā, kamma-ārāmā, dhamma-saraṇā, dhamma-dīpā, dhamma-ādhārā, bhassā-ārāmā, atta-ramanā, atta-manā, atta-dīpā.*

The first member here is connected with the second by a case relation and both together refer to a third object or person not mentioned at all, e.g. *kapila-vatthavā*. Here *kapila* is connected by a locative case with 'vatthavam' and both refer to the 'inhabitants of Kapila city'.

The first noun stands in its stem form, but the final noun has its gender and number agreeing with those of the word, to which this adjectival compound refers, e.g. *vattham* changes to *vatthavā* corresponding to *janā*.

These compounds are attributive and always qualify some preceding or following noun.

Sometimes a comparison is involved between the two members e.g. *hema-vanṇa*.

(ii) A substantive as the final member and an ordinary adjective as the initial member :

asubha-saññām, ananta-saññām, anicca-saññām, ādīnava-saññām, bahu-kiccā, bahu-kaṇāṇiyā, dalha-pākara-toranā, dalha-uddāpam, Lohita-vatthā, lohita-vannā, lohita-alāñkārā, maha-phalo, nīla-vatthā, nīla-vanṇā, nīla-nidassanāni, nīla-nibhāsāni, nila-alanhārā, odāta-vatthā, odāta-vanṇā, odāta-alāñkārā, pāpa-mitta, pāpa-icchā, pīta-alāñkārā, pīta-vatthā, pīta-vanṇā, pahāṇa-saññām, sama-sama-vipākā, acchodi-sata-udikam, sīta-udikam, samma-padhānā, Budha-pamukham, añña-titthiya-pubbo, sama-sama-phalā, sāta, udikā, sannipāta-bahulā.

Here the first adjective qualifies the final substantive, which has taken an adjectival form, as it again in its turn refers to a third person or object, e.g. *mahā* qualifies *phala* which has become *phalo* as it refers to the preceding noun *samādhi*.

The first member i.e. 'adjective' stands in its stem form, while the final member undergoes various changes of gender and number.

Sometimes the order of the member is changed as in *sannipāta-bahulā*, *buddha-pamukham*, etc.

(iii) Bahuvrīhis with ppp. as initial member, and a noun as final member :

ākiṇṇa-manussā, ākiṇṇa-yakkhā, āraddha-cittā, atikkanta-manussena, āgat'-āgamā, bahu-ssutā, āraddha-viriyā, thīta-cittassa, pasanna-cittā, Pariyutthita-citto, khīna-pāpa-dur-gati-vinipāto, khīna-tiracchāna-yoniyō, khīna-petti-visayo, khīna-nirayo.

Here the ppp. stands as adjective and qualifies the final member, which is almost always a noun. In *Bahu-ssutā*, the order of the members is changed, and there ppp. is used as a substantive.

(iv) Bahuvrīhis with prefix *sa-* as initial member :

sa-putto, *sa-devake*, *sa-mārake*, *sa-bhāriyo*, *sa-deva-manussāya*, *sa-atirekani*, *sa-āmācco*, *sa-brahmake*, *sa-samaṇa-brāhmaṇiyā*.

These Bahuvrīhis have received a very significant designation Saha-Bahuvrīhis. Suffix *ka* is often added at the end of these compounds.

(v) Preposition *su* or *dus* as initial member :

su-samahita-saṅkappā, *du-mmānā*, *sa-kilānta-rūpo*, *su-patiṭṭhita-cittā*.

(vi) Indeclinables other than *su* and *dus* as initial member :

sam-diṭṭhiko, *ittha-nāmo*, *abhinna-sannipātā*.

(vii) Bahuvrīhis with a negative particle as initial member :

an-uttaram, *an-āvatti-dhammā*, *a-ppamāṇā*, *a-ppati-puggalo*, *a-rūpa-saññī*, *a-vihañña-mano*, *a-vinipāta-dhammā*, *avīta-rāgā*, *a-cchiddāni*, *a-khaṇḍāni*, *a-kammāsani*, *a-paramatthāni*, *a-shabalāni*, *an-añña-saraṇā*, *an-ālāpo*, *a-jāta-sattu*.

(viii) Some Bahuvrīhis are substantively used e.g. *A-jāta-sattu*.

Dvigu—Bahuvrīhis with a numeral as initial member form a class by themselves. They have invariably a neuter gender and singular number. Like collective Dvandas these also express a collective sense. These are designated as 'Dvigu' by Hindu grammarians, e.g. *catu-mahā-pathe*. (WACKERNAGEL §117).

(4) Governing Compounds

In these compounds the second member which is a noun or an adjective is governed by the first, which is a preposition, an adverb or a verbal noun.

Though the sense of these compounds be adjectival, they differ from Bahuvrīhis in that herein the first member is never a substantive or adjective, but always a preposition, adverb or a verbal formation. These compounds have received the designation 'Āvyayībhāva'.

(a) Governing compounds with a preposition as initial member :

anu-pariyāya-phalam.

Here the final member is a noun and it always stands in its accusative case. The ending of the final member is preserved if *a*, otherwise it is turned into *a* by the addition of suffix *pa* or *ka*.

(b) Governing compounds with adverbs as initial members :

yathā-bhūtam, yathā-sandīṭṭham, yathā-abhirantam, yathā-mittam, yathā-sambhattam, pacchā-bhāttam.

(c) Adverbs often combine with adverbially used accusative of nouns and adjectives (mostly ppps.).

Governing compounds with a ppp. as initial member :

atīta-satthuham, dinna-pubbam, chinna-pupatam, bhūta-pubbam, sattapita-pubbam.

(d) A verbal noun also may stand as initial member of a governing compound. Here an agent or action noun may come governing the final member as its object.

A present participle or a simple present stem also may occasionally come there.

Here, however, we have no illustration of this type. (WACKERNAGEL §119).

(5) *Iterative Compounds*

We often find some substantives, adjectives, pronouns, numerals and adverbs repeating themselves.

These are put under compounds called Iterative compounds as they have only one accent. There repetition denotes frequency or intensity.

The two members may simply come one after the other, or a connective like 'anu' may come in between them.

Adjectives—bhaddehi-bhaddehi, khudda-anu-khuddāni.

Nouns—daharāṇam-daharāṇam.

Adverbs—piṭṭhito-piṭṭhito.

Compounds repeated—kula-parivattaso-kula-parivattaso.

(WACKERNAGEL §121, pp. 321-4).

APPENDIX

An Alphabetical Index of the Compound-words

1. abhibh'-āyatanāni, p. 28, 1.33	40. a-aññāttam, p. 2, 1.22	
2. abhijjhā-domanassam, p. 18,	41. a-parāmatthāni, p. 7, 1.26	
	1.29	42. a-paññāhāñye, p. 3, 1.33
3. abhi-kkanta, p. 12, 1.17	43. āpo-saññā, p. 27, 1.14	
4. abhi-pasanna, p. 52, 1.5	44. a-ppamānā, p. 27, 1.14	
5. abhiñha-sannipātā, p. 2, 1.10	45. a-ppati-puggalo, p. 62, 1.19	
6. abhi-samparāyo, p. 16, 1.17	46. appa-usukko, p. 26, 1.16	
7. a-cchiddāni, p. 7, 1.25	47. āraddha-cittā, p. 59, 1.28	
8. acchedi-sāta-udikain, p. 47, 1.2	48. ariya-saccanam, p. 15, 1.9	
9. a-chira-pakkāntesu, p. 12, 1.21	49. ariya-kantehi, p. 18, 1.7	
10. addhāna-magga-patipanno,	50. ariya-sāvako, p. 17, 1.23.	
	p. 43, 1.30	
11. agga-nagaram, p. 13, 1.16	51. a-rūpa-saññī, p. 29, 1.1	
12. A-jāta-sattu, p. 1, 1.3	52. a-sallinena, p. 62, 1.29	
13. ajjhatta-rato, p. 26, 1.26	53. a-shabalāni, p. 7, 1.25	
14. a-kāla-puppheli, p. 49, 1.13	54. assa-saddeb, p. 55, 1.21	
15. a-kammāsāni, p. 7, 1.25	55. assāsa-passāso, p. 62, 1.27	
16. a-khanḍāni, p. 7, 1.25	56. a-subha-saññam, p. 7, 1.1	
17. Ambapāli-ganikā, p. 19, 1.8	57. a-suñño, p. 59, 1.1	
18. Ambapāli-vanam, p. 20, 1.9	58. atikkānta-manusen, p. 12, 1.35	
19. an-acchariyam, p. 17, 1.18	59. atīta-an-āgatta-paccupaññesu,	
	p. 9, 1.19	
20. an-āgatā, p. 3, 1.20	60. atīta-satthukam, p. 60, 1.14	
21. an-ālāpo, p. 51, 1.32	61. atta-dīpā, p. 22, 1.34	
22. an-aññā-sarañā, p. 22, 1.34	62. atta-manā, p. 54, 1.18	
23. an-anta-saññam, p. 7, 1.1	63. atta-sambhavam, p. 26, 1.26	
24. an-anu-bodhā, p. 37, 1.29	64. atta-saranā, p. 22, 1.34	
25. an-āsavam, p. 16, 1.28	65. avecca-ppasāden, p. 17, 1.28	
26. an-āvatti-dhammā, p. 16, 1.33	66. a-vidūre, p. 24, 1.28	
27. an-āgāriyam, p. 60, 1.7	67. a-vihaññā-mano, p. 21, 1.32	
28. an-āvilā, p. 43, 1.17	68. a-vijjā-āsavā, p. 8, 1.11	
29. aneka-satam, p. 28, 1.9	69. a-vinipāta-dhammā, p. 17, 1.1	
30. angāra-thupo, p. 70, 1.31	70. a-vishārado, p. 11, 1.27	
31. anicca-saññam, p. 7, 1.1	71. a-vita-rāgā, p. 63, 1.1	
32. a-nimittam, p. 19, 1.32	72. a-vyāvattā, p. 52, 1.1	
33. aññu-apekkho, p. 58, 1.4	73. ācariya-mutthi, p. 22, 1.19	
34. aññā-titthiya-pubba, p. 59, 1.20	74. ācariya-pācariyūnam, p. 57, 1.3	
35. ante-vāsa-abhiseken, p. 60, 1.2	75. ādhipāteya-samvattikam, p. 48,	
36. anu-dhamma-cārino, p. 24, 1.38	1.23	
37. an-upādi-sesāya, p. 27, 1.36	76. ādīnava-saññam, p. 7, 1.2	
38. anu-pariyāya-patham, p. 9, 1.30	77. āgata-āgamā, p. 39, 1.34	
39. an-uttaram, p. 18, 1.6	78. ākāsanca-āyatanam, p. 30, 1.13	

79. ākāsa-ṭṭho, p. 26, 1.7
 80. akiñcan-āyatanan, p. 30, 1.17
 81. ākiñña-manussā, p. 55, 1.17
 82. ākiñña-yukkhā, p. 55, 1.19
 83. āraddha-viriyā, p. 6, 1.16
 84. āyu-samvattikam, p. 48, 1.16
 85. dahu-jana-hitāyu, p. 24, 1.4
 86. bal.u-jana-sukhāyu, p. 24, 1.4
 87. bahu-kāraṇiyā, p. 4, 1.8
 88. bahu-khattiya-mahā-śālā, p. 55, 1.6
 89. bahu-kiccā, p. 4, 1.8
 90. bahu-ssutā, p. 6, 1.16
 91. bala-ppatto, p. 62, 1.26
 92. bāhu-jaññam, p. 26, 1.16
 93. bhāssā-ārāmā, p. 5, 1.24
 94. bhāssā-ratā, p. 5, 1.25
 95. bhāva-āsavā, p. 8, 1.11
 96. bhāva-taṇhā, p. 15, 1.25
 97. bheri-sudden, p. 5, 1.21
 98. bhikkhu-sīvāyā, p. 59, 1.28
 99. bhikkhu-bhikkhuṇyo, p. 51, 1.22
 100. bhikkhu-sangho, p. 4, 1.21
 101. bhima-sanako, p. 26, 1.22
 102. bhoga-jāni, p. 11, 1.21
 103. bhoga-khaṇḍam, p. 11, 1.36
 104. bhūta-pubbam, p. 70, 1.32
 105. brahma-cariya-pariyosānam, p. 60, 1.8
 106. brahma-dando, p. 60, 1.25
 107. brāhmaṇa-paṇḍitā, p. 5, 1.4
 108. brāhmaṇa-parisam, p. 11, 1.26
 109. buddha-pamukham, p. 13, 1.36
 110. cakka-cchinnam, p. 42, 1.32
 111. cakka-vattissa, p. 52, 1.7
 112. canda-cunñāni, p. 49, 1.17
 113. catuttha-jjhānam, p. 61, 1.29
 114. cātu-mahā-pathe, p. 52, 1.17
 115. cātu-mahā-rājika-parisā, p. 28, 1.8
 116. cela-vitānāni, p. 64, 1.15
 117. cetiya-cārikam, p. 51, 1.27
 118. ceto-dukkha-samappitā, p. 56, 1.12
 119. ceto-samādhim, p. 19, 1.32
 120. ceto-vassi-pallo, p. 27, 1.12
 121. ceto-vimuttim, p. 16, 1.29
 122. chavi-vaṇṇo, p. 46, 1.27
 123. chinna-papātam,
 124. cira-pabbajitā, p. 5, 1.1
 125. dalha-pakāra-toranam, p. 9, 1.28
 126. dalha-uddāpam, p. 9, 1.27
 127. dhamma-anu-dhamma-patipannā, p. 24, 1.37
 128. dhamma-anupassi, p. 18, 1.30
 129. dhamma-ādāsam, p. 17, 1.21
 130. dhamma-ādhāra, p. 24, 1.37
 131. dhamma-cakkam, p. 27, 1.29
 132. dhamma-dīpā, p. 28, 1.35
 133. dhamma-laddhā, p. 7, 1.20
 134. dhamma-nvayo, p. 9, 1.26
 135. dhamma-pariyāyam, p. 17, 1.22
 136. dhamma-raṇṇo, p. 53, 1.11
 137. dhamma-vinaye, p. 37, 1.17
 138. dhamma-visaya-sambajjh-angam, p. 6, 1.26
 139. dhamma-saraṇā, p. 42, 1.35
 140. deva-dundubhiyo, p. 26, 1.22
 141. deva-manussānam, p. 17, 1.30
 142. daharānam-daharānam,
 143. devatā-anuhampito, p. 14, 1.12
 144. devi'-inda-nāg'-inda-nar'-inda-pūjito, p. 71, 1.5
 145. digha-rattam, p. 50, 1.5
 146. diṇṇa-pubbam,
 147. dittha-āsavā, p. 8, 1.11
 148. diṭṭhi-sāmanna-āgatā, p. 7, 1.32
 149. divā-vilārāya, p. 23, 1.17
 150. dukkha-nirodhassa, p. 15, 1.16
 151. dukkha-nirodha-gāminiyā, p. 15, 1.17
 152. dukkha-samudāyassu, p. 15, 1.14
 153. du-laddham, p. 48, 1.4
 154. du-mmanā, p. 56, 1.11
 155. dur-abhisambhava-taram, p. 44, 1.24
 156. dur-gati, p. 11, 1.32
 157. dus-karataram, p. 44, 1.23

158. *dus-sīlam*, p. 11, 1.20
 159. *dussa-yuga-sutāni*, p. 64, 1.11
 160. *dutiya-jjhānam*, p. 61, 1.27
 161. *gaha-pati-paṇḍitā*, p. 52, 1.4
 162. *gaha-patayo*, p. 11, 1.20
 163. *gāma-khette*, p. 55, 1.30
 164. *gaṇa-ācariyā*, p. 58, 1.13
 165. *gandha-mālam*, p. 64, 1.9
 166. *Gotama-dvāram*, p. 14, 1.17
 167. *Gotama-tittham*, p. 14, 1.19
 168. *gīta-saddena*, p. 55, 1.22
 169. *hatthi-sudden*, p. 55, 1.21
 170. *hema-vanṇo*, p. 47, 1.8
 171. *iddhi-pādā*, p. 23, 1.28
 172. *ittha-nāmo*, p. 51, 1.25
 173. *janapad-ttha-variya-patt'o*,
       p. 55, 1.11
 174. *jara-sukatam*, p. 22, 1.28
 175. *jāti-samsāram*, p. 37, 1.18
 176. *jivita-sankhāram*, p. 21, 1.2
 177. *kamma-ārāmā*, p. 5, 1.22
 178. *kamma-kāra-pattussa*, p. 41, 1.6
 179. *kamma-ratā*, p. 5, 1.22
 180. *kaṇikāra-puppham*, p. 29, 1.18
 181. *kanhhā-dhamma*, p. 57, 1.7
 182. *kappa-avasesam*, p. 23, 1.30
 183. *kappa-satehi*, p. 71, 1.6
 184. *kata-pubbam*, p. 3, 1.9
 185. *kīthā-sallāpam*, p. 57, 1.38
 186. *kākī-peyyā*, p. 14, 1.23
 187. *kāla-kalo*, p. 16, 1.16
 188. *kāma-āsavā*, p. 8, 1.16
 189. *kāpila-vatthavā*, p. 70, 1.19
 190. *kāyā-anupassi*, p. 18, 1.28
 191. *kāyā-kamma*, p. 7, 1.12
 192. *khanti-vādo*, p. 69, 1.30
 193. *khattiya-paṇḍitā*, p. 52, 1.4
 194. *khattiya-parisam*, p. 11, 1.26
 195. *khīṇa-nirayo*, p. 17, 1.24
 196. *khīṇa-pāpa-dur-gati-vinipāto*,
       p. 17, 1.25
 197. *khīṇa-petti-visayo*, p. 17, 1.24
 198. *khīṇa-tiracchāna-yoniyo*,
       p. 17, 1.24

199. *khudda-anu-khuddani*,
       p. 60, 1.24
 200. *kudda-nagarake*, p. 55, 1.2
 201. *kitti-saddo*, p. 11, 1.23
 202. *kal'-itthiyo*, p. 3, 1.1
 203. *kuṭa-kumāriyo*, p. 3, 1.1
 204. *kumbha-thūpo*, p. 70, 1.31
 205. *Licchavi-parisam*, p. 20, 1.12
 206. *lohita-alankārā*, p. 19, 1.32
 207. *lohita-pakkhaṇḍika*, p. 42, 1.12
 208. *lohita-vanṇa*, p. 19, 1.31
 209. *lohita-vatthā*, p. 19, 1.32
 210. *loka-anuhampāya*, p. 24, 1.5
 211. *loka-vidu*, p. 17, 1.29
 212. *loma-hamsano*, p. 21, 1.22
 213. *mādhuraha-jāto*, p. 22, 1.12
 214. *Magadha-mahā-mattam*,
       p. 1, 1.8
 215. *mahā-bhūmi-calo*, p. 26, 1.21
 216. *mahā-nagurūni*, p. 55, 1.4
 217. *mahā-padese*, p. 38, 1.35
 218. *mahā-pari-nibbāṇa-sutta*
 219. *mahā-pathavī*, p. 27, 1.6
 220. *mahā-phalo*, p. 7, 1.7
 221. *mahā-vātā*, p. 27, 1.8
 222. *Malla-pajā patayo*, p. 56, 1.11
 223. *Malla-pamokhā*, p. 64, 1.32
 224. *Malla-puttā*, p. 56, 1.10
 225. *Malla-sunisā*, p. 56, 1.11
 226. *maṇḍala-mālāni*, p. 64, 1.15
 227. *Mandārava-pupphāni*, p. 49, 1.14
 228. *mano-kamma*, p. 7, 1.17
 229. *mātikā-ādhārā*, p. 39, 1.34
 230. *mātu-gāme*, p. 51, 1.30
 231. *mātu-kucchim*, p. 27, 1.18
 232. *mithu-bhēdā*, p. 4, 1.7
 233. *mutingu-sudden*, p. 55, 1.22
 234. *nāga-apalakilām*, p. 37, 1.21
 235. *nāga-rājā*, p. 71, 1.2
 236. *nānatta-saññānam*, p. 30, 1.13
 237. *nāya-paṭipanno*, p. 18, 1.2
 238. *neva-saññā-na-asaññā-āyatanam*,
       p. 30, 1.19
 239. *nibbāṇa-dhatuyā*, p. 28, 1.1.
 240. *niddā-ārāmā*, p. 5, 1.27

241. *niddā-ratā*, p. 5, 1.28
 242. *nīla-alanhārā*, p. 19, 1.30
 243. *nīla-nibbhāsāni*, p. 29, 1.8.
 244. *nīla-nidassanāni*, p. 29, 1.8
 245. *nīla-vanna*, p. 19, 1.29
 246. *nīla-vatthā*, p. 19, 1.29
 247. *nirodha-saññam*, p. 7, 1.3
 248. *odāta-alankārā*, p. 19, 1.33
 249. *odāta-vannā*, p. 19, 1.33
 250. *odāta-vatthā*, p. 19, 1.33
 251. *onīta-patta-pāñim*, p. 14, 1.3
 252. *orama-bhāgiyānam*, p. 16, 1.31
 253. *osadhi-tārakā*, p. 29, 1.36
 254. *pacceka-buddho*, p. 52, 1.26
 255. *pacchā-abhi-mukho*, p. 11, 1.17
 256. *pacchā-bhāttām*, p. 23, 1.14
 257. *pacchā-vi-patisāriṇo*, p. 55, 1.29
 258. *pacchima-yūme*, p. 47, 1.1
 259. *pada-vyañjanāni*, p. 39, 1.6
 260. *padesa-vatti*, p. 59, 1.7
 261. *pahāṇa-saññam*, p. 7, 1.2
 262. *paloka-dhammam*, p. 36, 1.1
 263. *pamāda-adhikaraṇam*, p. 11, 1.21
 264. *pañḍita-jātuko*, p. 14, 1.7
 265. *paññāsa-samādhikāni*, p. 49, 1.5
 266. *paññā-vimuttim*, p. 16, 1.29
 267. *para-ppavatā*, p. 58, 1.35
 268. *pari-kkhayā*, p. 16, 1.32
 269. *pari-nibbāṇa-kālo*, p. 24, 1.34
 270. *pariyutthita-citto*, p. 24, 1.6
 271. *paro-paññāsa*, p. 17, 1.9
 272. *pasaddhi-sambhojjh'-angam*,
       p. 6, 1.28
 273. *pasanna-citta*, p. 51, 1.28
 274. *pathama-jjhānam*, p. 61, 1.26
 275. *pathavi-saññā*, p. 27, 1.13
 276. *pati-sāhāya*, p. 12, 1.24
 277. *patta-cīvaram*, p. 13, 1.32
 278. *pāp'-icchā*, p. 5, 1.33
 279. *pāpa-mitta*, p. 6, 1.2
 280. *pāpa-sahāyā*, p. 6, 1.2
 281. *pāpa-sampāvanakā*, p. 6, 1.2
 282. *pārima-tiram*, p. 48, 1.31
 283. *phūsu-vihāram*, p. 1, 1.11
 284. *piñḍa-pālam*, p. 48, 1.4

285. *piñḍu-pāta-patikhanto*,
       p. 23, 1.14
 286. *pīta-alankārā*, p. 19, 1.31
 287. *pīta-vanṇā*, p. 19, 1.30
 288. *pīta-vatthā*, p. 19, 1.31
 289. *pīti-sambojjh'-angam*, p. 6, 1.27
 290. *panc-bhāvikāya*, p. 5, 1.5
 291. *pubb-anha-samaya*, p. 13, 1.32
 292. *puna-bbhavo*, p. 15, 1.25
 293. *puñña-khettam*, p. 18, 1.6
 294. *purattha-abhi-mukho*, p. 11, 1.12
 295. *purisa-damma-sārathi*,
       p. 17, 1.30
 296. *purisa-puggalā*, p. 70, 1.34
 297. *purisa-varuttamussa*, p. 70, 1.34
 298. *purisa-yūgāni*, p. 18, 1.4
 299. *puṭa-bhedaṇam*, p. 13, 1.17
 300. *rāga-dosa-mohānam*, p. 16, 1.35
 301. *rāga-dosa-moha-khayā*,
       p. 48, 1.29
 302. *rakkhāvaraṇa-gutti*, p. 3, 1.19
 303. *ratha-sadden*, p. 55, 1.21
 304. *ratta-avasesam*, p. 63, 1.26
 305. *rukka-mūle*, p. 24, 1.28
 306. *rūpa-saññī*, p. 28, 1.34
 307. *sa-āmācco*, p. 56, 1.29
 308. *sa-atirekāni*, p. 19, 1.15
 309. *sabba-ākāra-*, p. 62, 1.34
 310. *sabba-gandhānam*, p. 52, 1.15
 311. *sabba-nimittānam*, p. 22, 1.31
 312. *sabba-phāli-phullā*, p. 49, 1.12
 313. *sa-bhāriyo*, p. 56, 1.29
 314. *sa-brahma-cārisu*, p. 7, 1.13
 315. *sa-devake*, p. 42, 1.1
 316. *sa-deva-manussāya*, p. 42, 1.2
 317. *sagga-samvattikam*, p. 48, 1.22
 318. *sakad-āgāmino*, p. 17, 1.14
 319. *sakkhi-sūvako*, p. 60, 1.11
 320. *sallapita-pubbam*, p. 28, 1.11
 321. *saññā-paribhāvito*, p. 8, 1.8
 322. *saññā-samvattikam*, p. 7, 1.26
 323. *samaṇa-brāhmaṇā*, p. 58, 1.13
 324. *samanna-āgatāna*, p. 4, 1.3
 325. *samapajjta-pabba*, p. 28, 1.11
 326. *sa-mārake*, p. 42, 1.1

327. sama-sama-phalā, p. 48, 1.10
 328. sama-sama-vipākā, p. 48, 1.10
 329. sambodhi-parāyanā, p. 17, 1.1
 330. sam-ditthiko, p. 17, 1.32
 331. samīpa-cāri, p. 50, 1.6
 332. sammā-padī ānā, p. 36, 1.35
 333. sammā-saddena, p. 55, 1.22
 334. sammā-sambodhim, p. 27, 1.25
 335. sammā-sambuddho, p. 9, 1.15
 336. sam-yojanam, p. 16, 1.31
 337. sanganikā-āmā, p. 5, 1.30
 338. sanganikā-ratā, p. 5, 1.31
 339. sangha-karani; āni, p. 4, 1.33
 340. sangha-pari-nāyakā, p. 5, 1.2
 341. sangha-pitaro, p. 5, 1.1
 342. sanglāti-patta-cīvara-dl ārane,
       p. 19, 1.2
 343. sannā-veduyitā-nirodham,
       p. 30, 1.21
 344. sannipāta-bahulā, p. 2, 1.10
 345. santiha-avacaro, p. 50, 1.6
 346. sa-putto, p. 56, 1.29
 347. sarīra-bhange, p. 69, 1.32
 348. sarīra-pūjāya, p. 52, 1.1
 349. sarīra-thūpā, p. 70, 1.30
 350. sa-brahmake, p. 42, 1.1
 351. sa-samaṇa-brāhmaniyā, p. 42, 1.1
 352. sata-sahassena, p. 20, 1.5
 353. sati-paṭṭlāna, p. 36, 1.34
 354. sati-sambojjh'-angam, p. 6, 1.26
 355. satta-ratana-samanna-āgato,
       p. 85, 1.12
 356. satthu-āruvena, p. 61, 1.9
 357. sādl āraṇa-bhogi, p. 7, 1.23
 358. sādhu-sammatā, p. 58, 1.14
 359. sākłā-nagarake, p. 55, 1.3
 360. sāmici-paṭipanno, p. 18, 1.3
 361. sāta-udikā, p. 43, 1.2
 362. sikkhā-kāmā, p. 23, 1.11
 363. sīla-paribhāvito, p. 8, 1.6
 364. sīla-sampadāya, p. 11, 1.35
 365. sīla-sāmanna-āgatā, p. 7, 1.29
 366. sīla-vipanno, p. 11, 1.21
 367. sīla-vipattiyā, p. 11, 1.20
 368. simha-nādo, p. 9, 1.2
 369. sīta-udikā, p. 43, 1.2
 370. su-bhikkhā, p. 55, 1.17
 371. su-gatim, p. 12, 1.12
 372. sūkāra-muddavam, p. 41, 1.22
 373. sukha-sumvattikam, p. 48, 1.19
 374. su-k lānta-rūpo, p. 47, 1.33
 375. sunīdha-vassakārā, p. 12, 1.23
 376. sunna-āgāram, p. 12, 1.22
 377. sunisīṇa-pubbam, p. 28, 1.10
 378. su-ppatil ārāya, p. 25, 1.3
 379. su-paṭipanno, p. 18, 1.1
 380. su-patitl ā, p. 43, 1.2
 381. su-patitthita-cittā, p. 10, 1.4
 382. su-samāhitā-sankappā,
       p. 37, 1.16
 383. su-samavihitā, p. 3, 1.20
 384. su-vanna-du-bbaññani,
       p. 28, 1.34
 385. sva-ākkhāto, p. 17, 1.32
 386. tāla-avacaram, p. 64, 1.9
 387. tathā-āgata-sāvako, p. 52, 1.27
 388. tattha-pari-nibbayinī p. 16, 1.33
 389. tāla-sudden, p. 55, 1.23
 390. tāvalimsa-parisā, p. 28, 1.8
 391. tela-doniyā, p. 52, 1.14
 392. tela-ppadipam, p. 11, 1.3
 393. thīta-cittassa, p. 62, 1.27
 394. titthiya-sāvakānam, p. 54, 1.15
 395. tunhi-bl āven, p. 19, 1.5
 396. tatiya-jjīl ānathī, p. 61, 1.28
 397. ubhato-bhāga-vimaththam,
       p. 29, 1.11
 398. ucchāra-passāva-kamme,
       p. 19, 1.3
 399. udaka-dlārā, p. 68, 1.12
 400. udaka-maṇim, p. 11, 1.2
 401. udaka-sālalo, p. 68, 1.3
 402. Ujjangala-nagarake, p. 55, 1.2
 403. uju-patipanno, p. 18, 1.2
 404. Ummā-puppham, p. 29, 1.9
 405. upāsaka-ūpasakāyo, p. 51, 1.23
 406. upattīāna-sālāvam, p. 4, 1.15
 407. uppāda-vaya-dhammino,
       p. 62, 1.23
 408. uttama-puggalassa, p. 69, 1.21

409. *uttara-sīsakam*, p. 49, 1.6   427. *viñā-saddena*, p. 55, 1.22
 410. *vajji-cetiyāni*, p. 3, 1.7   428. *viññānanca-āyatanam*, p. 30, 1.15
 411. *vajji-mahallakā*; p. 2, 1.30   429. *viriya-sambojjh'-angam*,
 412. *vāla-agga-koti-nittudana-matto*,   p. 6, 1.27
     p. 50, 1.20   430. *virāga-saññam*, p. 7, 1.3
 413. *vani-ppatho*, p. 13, 1.16   431. *visesa-adhigamena*, p. 6, 1.4
 414. *vañña-samvattikam*, p. 48, 1.18   432. *vi-suddhen*, p. 12, 1.34
 415. *vassa-upagattassa*, p. 21, 1.30   433. *vasa-samvattikam*, p. 48, 1.20
 416. *vatti-dhamme*, p. 2, 1.23   434. *yathā-abhirantam*, p. 8, 1.12
 417. *vaya-dhāmmā*, p. 37, 1.8   435. *yathā-bhūtam*, p. 10, 1.5
 418. *vāci-kamma*, p. 7, 1.16   436. *yathā-mittam*, p. 21, 1.24
 419. *vedehi-putto*, p. 1, 1.3   437. *yathā-paññātte*, p. 2, 1.23
 420. *vegha-missaken*, p. 22, 1.29   438. *yathā-sambhattam*, p. 21, 1.25
 421. *vesali-dassanam*, p. 37, 1.23   439. *yathā-sandiṭṭham*, p. 21, 1.24
 422. *vihesa-apekkho*, p. 58, 1.4   440. *yuga-satchi*, p. 52, 1.13
 423. *thūpa-ārhā*, p. 52, 1.25   441. *bhaddehi-bhaddehi*, p. 1, 1.23
 424. *vijjā-caraṇa-sampanno*,   442. *kula-parivattaso-kula-pari-*
     p. 17, 1.29   *vuttaso*, p. 56, 1.24
 425. *vi-mokhā*, p. 30, 1.8
 426. *vinaya-ādhārā*, p. 39, 1.34   443. *pitthito-pitthito*,

WADI-NAMES OF THE RATNAGIRI DISTRICT

By

Y. S. MEHENDALE

The department of Sociology at the Institute has undertaken a study of the place-names of the Maratha country. In the course of this study it was found that there were small units or settlements which ran in thousands and the inclusion of which would have made the task very unwieldy. They were, therefore, excluded from the study of place-names which without these numbered about 25,000. It was, however, necessary to study separately the names of these small settlements which ended in the suffix "Wadi". The work was assigned to me and I have chosen the Ratnagiri district including the states of Savantvadi and Janjira for my study.

This district has 2045 such settlements, the record being made from the survey maps of India. These settlements are either simply called "Wadis" or are made up of two parts, the second being the suffix "Wadi".

The term "Wadi" is derived from the Sanskrit word *Vāṭikā* meaning a garden plot. A "Wadi" in modern Marathi means a garden plot of fruit trees and vegetables or a small group of hutments near the corn-fields. "Wadi" when used as a place-name generally means the latter, though the former meaning is not altogether absent from certain place-names. Wadis are thus small settlements not big enough to be called villages. Originally they are part of villages and are administered and looked after by the hereditary village officers. Every village generally has Wadis. What the exact relationship between the Wadi and its village is will be discussed at the end after analysing the Wadi-names.

All the Wadi-names have been classified under the following twelve heads. Wadis are named after (1) Villages, (2) Other kinds of settlements, (3) Castes, (4) Family names, (5) Personal names, (6) Trees, (7) Crops, (8) Animals, (9) Topographical positions, (10) Gods, Spirits and Temples, (11) Miscellaneous names, and (12) Unclassified names.

1. *Villages* : (A) "Wadis".—Among settlements there are some which are simply called Wadis, as the term "Wadi" is here used by itself as a name proper and not as a suffix though this may be implied. There are 546 settlements which are called Wadis and are shown in the maps near or around villages to which probably they belong.

(B) There are 395 Wadi-names after villages to which they belong. Here the Wadi-name consists of two parts—the first consisting of the village name, and the other of the suffix "Wadi". There are on record the following Wadi-names, for example: Ade-wadi, Andurla-wadi, Ashti-wadi, Diggi-wadi, Gorivla-wadi, Karad-wadi, Kashi-wadi, Lavgan-

wadi, *Mulanda-wadi*, *Newa-wadi*, *Pachgaon-wadi*, *Valanj-wadi* and *Vesurla-wadi*—the first part of the name content in each of these cases being that of the village after which the wadi is named.

2. *Other kinds of Settlements* :—There are 135 wadis receiving their names from forts, ports, hills, passes, rivers, water-places and gardens to which they are attached. There are thus the following wadi-names, for example, after :

Forts :—*Abulgadh-wadi*, *Mahipatgadh-wadi* and *Yashavantgadh-wadi*. The suffix “Wadi” is here attached to the fort-names “Abulgadh”, “Mahipatgadh” and “Yashavantgadh” respectively which in turn seem to have derived their names from the personal names “Abul”, “Mahipat” and “Yashavant” which are compounded with the term “gadh” meaning a fort.

Ports :—*Adur-wadi* and *Boria-wadi* are instances where “Adur” and “Boria” are the names of the ports after which the wadis are named.

Passes :—Ratnagiri being a hilly country contains many passes which sometimes form the only means of communication with other regions. These passes give their names to wadis attached to them. There are thus following wadi-names, for example : *Devkhind-wadi*, *Dhuryakhind-wadi* and *Pond-wadi*.

Hills :—There are some wadi-names which relate to hills on which perhaps the wadis are situated, thus, for instance : *Khalitem-wadi*, *Lanja-wadi*, *Najgiri-wadi* and *Sanamtem-wadi*.

Rivers :—Wadis on the river side sometimes owe their names to their rivers. This is best illustrated by the following wadi-names : *Banda-wadi*, *Ganga-wadi* and *Jog-wadi*, where “Banda”, “Ganga” and “Jog” stand for the names of the rivers in the district.

Water-places :—In Konkan many villages have separate wells and ponds generally meant for low caste people, and wadis which settled near them readily took on their names. The following may be offered as illustrative instances of this fact : *Kamblivihir-wadi*, *Taka-wadi* and *Tala-wadi*. “Kamblivihir” seems to be a particular name, while “Taka”, and “Tala” mean a pond or a tank.

Gardens :—*Agar-wadi*, *Bag-wadi*, *Dariyabag-wadi* and *Devrai-wadi* are indicative of gardens of cocoanuts, mangoes, vegetables and other fruit trees.

“Agar” means a garden of cocoanuts, betelnuts or other fruit trees. Hence the wadi settled near the garden is called *Agar-wadi*.

“Bag” means a garden. Hence the wadi near the garden came to be called *Bag-wadi*.

“Dariyabag” denotes a garden on the sea-shore. Hence *Dariyabag-wadi* indicates that the wadi is situated near a garden on the sea-shore.

"Devrai" denotes a temple grove. In Konkan there are many beautiful temple groves carefully preserved, and save for the temple, no cutting of timber or branches is allowed. A wadi which is situated near a temple grove came, therefore, to be called *Devrai-wadi*.

It is conceivable that however small the number of wadi-names after gardens is, yet it brings out the significance of the fact that in Konkan maintenance of gardens has an economic aspect in that, every house, generally speaking, has an enclosure around it where plantation of cocoanut, betelnut or other fruit trees and vegetables is carried on.

3. *Castes* :—Caste is a peculiar phenomenon in India. Caste segregations exist everywhere. Caste distinctions hold one caste aloof from the other. Thus different caste members have different quarters of their own. This sociological fact is brought to light by 450 wadi-names which are after various castes and functional groups. Under this class are included the following castes : (1) Brahmins, (2) Depressed castes, (3) Semi-primitive tribes, (4) Beggars, (5) Traders and Shop-keepers, (6) Husbandmen, (7) Craftsmen, (8) Dancers and Musicians, (9) Cowherds and Shepherds, (10) Fishermen, (11) Religious sects, and (12) Village servants.

1. *Brahmins* :—Brahmins consider themselves high in social position. In Konkan they sometimes own lands and live in close settlements a little apart from others. Thus there are 27 *Brahmin-wadis*, for example.

2. *Depressed Castes* :—94 wadis represent this class which includes Chambhars or leather-workers, Mahars or untouchables, and Mochis or Shoe-makers. There are 8 *Chambhar-wadis*, 85 *Mahar-wadis* and 1 *Mochi-wadi*.

Chambhars or leather-workers and Mahars are considered untouchables with the result that they live quite away and apart from other castes. These wadis are distributed in the district as follows : 48 in Dapoli taluka, 14 in Khed taluka, 27 in Chiplun taluka, 1 in Ratnagiri taluka, 2 in Sangameshwar taluka and 1 in Malvan taluka. On plotting them on a map it was found that quite a large number of them are shared by the north, whereas in the south the number becomes almost negligible. This probably suggests that the settlements of these castes have flourished admirably in the north, while in the south their growth seems to have been retarded. As it falls outside the scope of the present field of inquiry, it remains to be seen as to how they are distributed eastwards and northwards.

3. *Semi-primitive Tribes* :—There are 10 wadi-names after semi-primitive tribes as follows : 1 *Bedar-wadi*, 2 *Berad-wadis*, 1 *Gori-wadi*, 5 *Katkari-wadis* and 1 *Vanjari-wadi*.

"Berad" or "Bédar" is a tribal caste. The Marathas know the tribe as Berads and the Musalmans as Bedars. Some of them are husbandmen, some village watchmen, some hunters and others crafts.

"Gori" represents a tribal caste.

"Katkaris" are makers of catechu and are a wandering hill tribe.

• "Vanjaris" or caravanmen are carriers of grain and salt on pack bullocks and are found passing through the district along the trade-routes between the coast and the Deccan.

4. *Beggars* :—Among certain castes begging is followed as a major means of livelihood. Thus one finds a class of wandering people, devotees and religious beggars who go on begging during the fair season. The following wadi-names represent this class : 2 Bhikari-wadis, 8 Gosavi-wadis and 1 Phakir-wadi.

"Bhikari" means a beggar.

"Gosavis" belong to the Gosavi caste. They till land, work as private servants and when at leisure go begging.

• "Phakir" denotes a Muslim religious mendicant.

5. *Traders and Shopkeepers* :—There are 16 wadi-names after traders and shopkeepers. They are : 3 Bhatia-wadis, 2 Bhusar-wadis, 1 Gujar-wadi, 1 Lunia-wadi and 9 Vani-wadis.

"Bhatias" are a sub-caste who originally come from Sind and Cutch. Many of them are merchants dealing in cotton, grain, cocoanuts, betelnuts, butter and oil.

"Bhusar" denotes a retail dealer.

"Gujar" and "Vanis" are shop-keepers. The Gujarvanis, however, have kept their own customs and they do not mix with the other Vanis of the district.

"Lunia" is a salt-worker.

6. *Husbandmen* :—There are 60 wadi-names representing castes that follow cultivation. Thus there are 17 Bhandari-wadis, 3 Gaud-wadis, 6 Khots-wadis, 15 Kulvadi-wadis, 4 Kunbi-wadis, 5 Mali-wadis, 9 Maratha-wadis and 1 Raul-wadi.

"Bhandaris" are chiefly found on the coastal region. Most of them are cultivators and own cocoanut trees or are engaged in the liquor-trade.

"Gauds" are the sub-division of Bhandaris.

"Khots" are the village renters. Being headmen of their respective villages they command superior power and authority over the villagers.

"Kulvadi" means a tenant or a cultivator. It is a term applied to all cultivators in the Konkan whether Marathas, Bhandaris, etc.

"Malis" or gardeners follow the profession of gardening. Some of them are cultivators.

"Marathas" are owners of land.

"Rauts" denote a class of agriculturists.

7. *Craftsmen* :—There are 80 wādi-names relating to craftsmen. They are : 1 Gavandi-wadi, 3 Kasar-wadis, 1 Koshti-wadi, 20 Kumbhāg-wadis, 3 Lohar-wadis, 1 Sali-wadi, 1 Sangar-wādi, 9 Sonar-wadis, 20 Sutar-wadis, 3 Tambat-wadis and 18 Teli-wadis.

"Gavandi" is the mason caste.

"Kasars" and "Tambats" or Coppersmiths follow the occupation of manufacturing copper and brass vessels and tinning metal utensils.

"Koshtis" and "Salis" are the weaver-caste.

"Kumbhars" or potters follow the occupation of making tiles, bricks and earthen pots and earthen toys.

"Lohars" or blacksmiths are engaged in making and repairing agricultural implements.

"Sangars" are wool-weavers.

"Sonars" or goldsmiths work on gold and silver ornaments although some of them are agriculturists.

"Sutars" or carpenters follow the occupation of making and mending field-tools. They are a very useful caste to agriculturists. Most of them cultivate in addition to their calling as carpenters.

"Telis" or oil-pressers extract oil from cocoanuts, karla, kardi (carthamus tinctorious), groundnuts, etc. Some of them are husbandmen, labourers, cart-drivers, messengers and oil-cake sellers in their spare time.

8. *Dancers and Musicians* :—There are 5 Wadi-names connected with this class which includes Begadi, Bhand, Devli and Ghadsi, which are indicative of their profession of dancing, singing and playing on musical instruments like drums, pipes or *sanai* and *sambals* on ceremonial occasions. There are thus following Wadi-names : 1 Begadi-Wadi, 1 Bhand-wadi, 1 Devali-wadi and 2 Ghadshi-wadis.

9. *Cowherds and Shepherds* :—There are 50 Wadi-names after cowherds and shepherds such as Dhangar, Gavli and Gopal. There are thus : 8 Dhangar-wadis, 41 Gavli-wadis, and 1 Gopal Wadi.

"Dhangars" are an inferior class of Shepherds who generally live among hills. A few own cows and buffaloes as well as goats and cultivate some small fields.

"Gavlis" are cattle-keepers. Some of them cultivate but their chief means of living is by selling milk and butter. Gavlis have their quarters generally a little distance away from the main village as they

require separate sheds and establishments where they can tend their cows and buffaloes.

“Gopals” are cowherds. Some of them cultivate small holdings.

10. *Fishermen* :—There are 25 Wadi-names connected with fishermen. There are thus : 3 Bhoi-wadis, 1 Daldis-wadi, 2 Gabit-wadis, 4 Kharvi-wadis and 15 Koli-wadis.

“Bhois” are fishermen. Some of them are fresh-water fishers, palanquin-bearers, melongrowers, cultivators and labourers.

“Daldis” represent the caste of Muslim fishermen. Some of them are sailors and cultivators but most are fishermen.

“Gabis” are sea-fishers and sailors.

“Kharvis” are found near Jaygad river, on Purangad creek, and near Ratnagiri. They are sailors and fishers by calling. They also trade and a few cultivate.

“Kolis” are fishermen. Some of them belong to the Dongri or hill Kolis of the Western Ghāts and others to the coastal region of the district.

11. *Religious Sects* :—There are 25 wadi-names belonging to religious sects such as Jain, Musalman and Phirangi. There are thus following wadi-names : 1 Jain-wadi, 23 Musalman-wadis and 1 Phirangi-wadi.

Jains are chiefly found in the South and are believed to have come from the Karnatak. Some of them are traders and some cultivators.

Musalmans are mostly found in the North and especially along the coastal region. Some of them are sailors and cultivators but most are fishermen.

Christians are found especially in the South of the district. Calling themselves as Christis and known by the people of the district as “Feringis” or Portuguese, the bulk are natives converted in mass to Christianity during the time of Portuguese rule. There are few solely Christian settlements and Phirangi-wadi denotes one such settlement. The term “Phirangi” is taken here to stand for the term “Feringi”.

12. *Village Servants* :—There are 47 wadi-names after village servants. There are thus following Wadi names : 1 Chorga-wadi, 1 Dhaona-wadi, 2 Faujdar-wadis, 3 Gavkar-wadis, 14 Gurav-wadis, 2 Jangam-wadis, 7 Joshi-wadis, 1 Kulkarni-wadi, 2 Mahajan-wadis, 1 Mujavar-wadi, 1 Nhavi-wadi, 2 Parit-wadis, 9 Patil-wadis and 1 Turop-wadi.

“Chorga” or balutedar is the village servant.

“Dhaona” means a runner, a messenger.

“Faujdar” is the village constable.

“Gavkar” is the village headman or khot.

“Guravs” are temple ministrants. Their chief duty is to attend at the village temple, to clean the ornaments and to minister to the wants of the idol.

“Jangam” is the Lingayat priest.

“Joshi” is the village astrologer. His duty is to tell precious times on festive occasions by referring to the Hindu calendar or almanack. On the first day of the year he goes from house to house to read out the almanack.

“Kulkarni” is the village accountant.

“Mahajan” is the village trade superintendent.

“Mujavar” is the Muslim title meaning the beadle.

“Nhavi” is the village barber.

“Parit” is the village washerman.

“Turop” is the horse-driver, a messenger.

4. *Family Names* :—There are 184 Wadi-names after family names. As various families began to settle the settlement came to receive its name from the family that had first started it. Thus, for example, Kadam-wadi indicates that the family of Kadam must have first started to settle there. Below are given 50 family-names as specimens, mentioning against them the number of Wadis after them. Of these Wadi-names 20 were found to belong to Brahmin families and the rest to Maratha families, the ratio being 2 : 3.

Adkar 1, Ambekar 3, Bagal 1, Bhagwat 1, Bhat 10, Bhatkar 1, Bhuvad 2, Chandarkir 1, Chavan 8, Dalvi 1, Desai 1, Dhapra 1, Digankar 1, Ghanekar 1, Ghavla 3, Ghoda 1, Gonkar 1, Jadhav 5, Jogal 2, Kadam 4, Kambla 2, Kamat 1, Kolkar 2, Korgaonkar 1, Lad 1, Madavkar 2, Malekar 2, Mindavkar 5, More 4, Palkar 1, Patkar 1, Pawar 5, Pisal 1, Raikar 1, Raje 1, Rao 7, Raut 1, Satva 1, Sakar 1, Satha 1, Savant 3, Shelar 1, Sheta 1, Shinde 8, Sirka 2, Solkar 1, Tamba 1, Tavda 2, Thomra 2, Vitkar 1.

5. *Personal Names* :—In some cases the word or name preceding “Wadi” is that of a person, the tendency being to perpetuate the memory or eulogise an individual by naming the place after him. There are 37 wadis named after personal names which are classified into (1) Hindu, (2) Muslim and (3) Non-Indian names as noted below :

(1) *Hindu names* :—Bhaskar, Bhogiya, Chandru, Hambir, Jhambar, Lakhusalvi, Lingras, Raghu, Raja, Rajaram and Ramdas.

(2) *Muslim names* :—Abdul Gavan, Kazi, Mohamed, Makdum, Said and Shaikh Bahadur.

(3) *Non-Indian names* :—Selbich.

As to what the exact significance of these personal names is it is difficult to say without firsthand knowledge about them. However, an

attempt has been made to give below a few personal names whose account could be had from the Gazetteer of the Bombay Presidency, Volume X.

Hindu names :—(1) Raja: This may be taken to denote either a title or a proper name of a person.

(2). Bhaskar¹: This may in full be taken to mean the Pratinidhi Dhondu Bhaskar (1790) who made a name for himself by erecting the north-shore defences.

(3) Raghu: This may probably mean Raghunath Savant, the then young Chief of Savantvadi (1869).²

Muslim names :—(1) Gavan: This may evidently be taken to mean the minister Mahmud Gavan, one of the greatest vazirs of medieval Deccan.³

(2) Shaikh Bahadur: This represents a Muslim title hence meaning a person holding this title.

(3) Kazi: It means a judge. It may also, however, suggest a family name, as many high Ratnagiri families though at present following different professions are distinguished by Arabic surnames, such a one as Kazi, for instance.

6. *Trees* :—There are 130 wadi-names after trees some of which are principally found in areas which are most wooded and along the coast side. Names of trees are classified under five heads: (1) Liquor-yielding, (2) Timber-yielding, (3) Fruit, (4) Sacred and ornamental and (5) Miscellaneous kinds of trees as below.

1. *Liquor-yielding trees*:

Tada, Fan-palm.

2. *Timber-yielding trees*:

Ain, Terminalia tomentosa.

Bhabal, Acacia arabica.

Dhup, Light wood.

Karambel, Olea dioica.

Khair, Acacia catechu.

3. *Fruit trees*:

Amber, Mango.

Badam, Terminalia catappa.

Behda, Terminalia belerica.

Bor, Zizyphus jujuba.

Chinch, Tamarindus indica.

Jambhul, Eugenia jambolana.

1. Gazetteer of the Bombay Presidency, Vol. X, p. 368.

2. Ibid., p. 447. 3. Ibid., p. 194: . . . . .

Kaju, *Anacardium occidentale*.
 Kavthi, *Feronia elephantum*.
 Keli, *Musa sapientum*.
 Naral, *Cocos nucifera*.
 Phanas, *Artocarpus integrifolia*.
 Pophal, *Areca catechu*.
 Ratambi, *Garcinia purpurea*.
 Ringi, *Sapindus laurifolius*.

4. Sacred and ornamental trees :

Aghada, A plant, *Achyranthes aspera*.
 Bel, *Aegle marmelos*.
 Darbha, Sacred grass.
 Nandrukh, *Ficus retusa*.
 Nim, *Melia azadirachta*.
 Nirgud, A shrub.
 Pimpal, *Ficus religiosa*.
 Umbar, *Ficus glomerata*.

5. Miscellaneous kinds of trees :—Under this class are included forest trees, medicinal trees, fragrant trees and vegetables.

Bhalwat, A shrub, *Hermontes cordifolia*.
 Bhela, A forest tree.
 Bibu, *Semecarpus anacardium*.
 Chandan, Sandal tree, *Santalum album*.
 Erand, Castor oil plant.
 Kanhera, A shrub, Almond flower.
 Kankar, A variety of the acacia.
 Karmal, A forest tree, *Dillenia pentagynia*.
 Karva, A tree; the tree is long and slender, and is much used in palings and fence work.
 Nevali, A flowering shrub, *Jasminum elongatum*.
 Nil, Indigo plant.
 Padval, Snake-gourd, *Trichosanthes dioeca* or *anguina*.
 Rajan, A tree, *Mimusops hexandra* or kanki.

7. Crops :—There are 20 wadi-names after crops some of which are peculiar to the district. Names of crops divide themselves into two groups : (1) Rice and (2) Pulses and other crops as shown below :

(1) Kinds of rice :

Badas, Bhesal, Gajvel, Ganuk (forest rice), Khambad, Kude, Mohan, Vainguni (rice raised in hot season) and Vargal.

(2) Pulses and other crops :

Dhana, *Coriander coriandrum sativum*.
 Irad, a kind of pulse.
 Karpi, a crop burned or parched up.

Kulthi, a veitch.
 Lakan, a kind of pulse.
 Rala, a panic seed.
 Uyali, a pea.
 Varne, Phasedus radiatus.

8. *Animals* :—There are 36 Wadi-names after animals including birds, serpents, wild and domestic animals, and fish. It is observed that some of these names are correctly representative of animals peculiarly found in this district as given below :

1. *Kinds of fish* :—

Birja, Bombil (the bommelow), Gani (Sawfish), Kankei, Kharota, Nivat, Singta, Shitak and Tambar.

2. *Serpents* :

(1) Chirad, a small creature of the serpent kind.
 (2) Dhaman, ptyas mucosus, a species of coluber found in rocks.
     Dhamans or rock-snakes are very common in the district.
 (3) Gavnak, the village serpent or coluber.

3. *Forest and wild animals* :

(1) Bhokar, a small species of deer, cervus muntjak.
 (2) Dukar, a hog, pig.
 (3) Khar, a squirrel.
 (4) Kurli, a crab.
 (5) Magar, an alligator.
 (6) Sase, a hare, lepus nigricottis.
 (7) Wagh, a tiger.

— It should, however, be noted that the last three names "Magar", "Sase" and "Wagh" may also suggest clan-names after which, perhaps the Wadis are named.

4. *Birds* :

(1) Ghar, a Kite, a paper-kite of the form and semblance of the bird.
 (2) Homan, an owl.
 (3) Kajva, a firefly, elater noctilums.

Other kinds of animals :

(1) Gandoli, the common earthworm.
 (2) Jhara, an aquatic animal.
 (3) Jolsar, a leech, a blood-sucker.

9. *Topographical Positions* :—There are 40 Wadis whose names suggest that they are descriptive of the geographical peculiarities of the district. There are thus following Wadi-names :—1 Bhagan-wadi, 3 Bharad-wadis, 1 Chikhaltali-wadi, 6 Dang-wadis, 1 Devkhori-wadi, 2 Jui-wadis, 5 Katar-wadis, 1 Khalchi-wadi, 1 Khalchikond-wadi,

1 Khalchi vatar-wadi, 1 Khol-wadi, 1 Kond varla-wadi, 9 Madhli-wadis, 3 Mal-wadis, 1 Pakhada-wadi, 2 Varli-wadis and 1 Varla vatar-wadi.

“Bhagan” means an unsown ridge or line in a field, left as a pathway, a balk. Hence the Wadi situated on or near such a line is named as Bhagan-wadi.

“Bharad” means a coarsely ground. Hence the wadi which perhaps is located on or nearabout such ground is called Bharad-wadi.

“Chikhaltali” denotes a muddy tank and the wadi having such a tank close by is called Chikhaltali-wadi.

“Dang” means the wild, hilly and ascending tract along the range of the Sahyadri Ghats. Hence wadis situated thereon are called Dang-wadis.

“Devkhol” indicates a god on a low or sunken ground. Hence Devkhol-wadi is probably so called because of the distinctly low position of the temple ground of the wadi.

“Jui” is probably “Juva” meaning a junction or a meeting place. Hence the name Jui-wadi indicates that the wadi is situated on the confluence of two rivers.

“Katar” means a triangular space included between two rivers or roads meeting. Hence the wadi situated therein is probably called Katar-wadi.

“Khalchi” means relating to the bottom or lower part. Hence Khalchi-wadi, Khalchi-kond-wadi, as well as Khalchi-vatar-wadi are indicative of their low position.

“Khol” means deep. Hence Khol-wadi indicates that the wadi is situated deep below.

“Varla” means relating to the upper part. Again “Kond” means a division of a village composed generally of the ~~bars~~ of one caste. Hence Kond-varla-wadi suggests that the wadi is situated on an upper level.

“Madhli” means middle. Hence Madhli-wadi shows that the wadi occupies a middle position relating to such other positions as upper and lower.

“Mal” means an elevated and extended tract of ground especially as somewhat stony or sterile, or a level and arable land upon the acclivity of a hill. Hence wadis situated thereon are obviously called Mal-wadis.

“Pakhada” is a raised causeway. Hence Pakhada-wadi indicates the raised boundary of a field near which it is perhaps situated.

“Varla” and “Varli” mean relating to the upper part. Hence Varli-wadi as well as Varla-vatar-wadi suggest that they are situated on an upper part.

As to how far these wadi-names correctly represent the topographical features of the region, it is difficult to say without a personal visit to these places. Therefore, the interpretations suggested above may be taken to be provisional and not conclusive.

10. *Gods, Spirits and Temples* :—There are 46 wadi-names showing that they are after Gods, Mother-goddesses, Demigods and Spirits and Temples as mentioned below :

1. *Gods* :

- (1) Bahiri, a name of the God Bhairav.
- (2) Dat, probably the name of the God Datta.
- (3) Khandoba, a familiar appellation of the God.
- (4) Malhar, an incarnation of Shiva also called Khandoba.

2. *Mother goddesses* :

- (1) Ambai, the name of Durga.
- (2) Bhavani, the goddess Parvati in her pacific form.
- (3) Devi, Goddess, the wife of any divine being, but especially Durga, the wife of Shiva.
- (4) Durga, the goddess Durga, the wife of Shiva.
- (5) Kalkai, a form of Parvati or Durga.
- (6) Mangalai, a name of Parvati, the wife of Shiva.

3. *Demigods and spirits* :

- (1) Bhut, a goblin, or fiend, a demigod of a particular class, a malignant spirit haunting cemetaries, lurking in trees, animating carcasses and devouring human beings.
- (2) Gavad Dev, a caste-god. Gavad is a caste or an individual of it. Hence "Gavad Dev" suggests the name of a caste-god.
- (3) Jakhin, the name for the minor female demon worshipped by the lower classes.
- (4) Kinjalai, the goddess named after the Kinjal tree. Kinjal denotes a timber tree, hence the name is probably denotative of a forest minor deity.
- (5) Satvi, a vulgar name of the goddess "Shashthidevi" the writer of fate.

4. *Temples* :

- (1) Katradevi, "Katra" means a triangular space. Thus the name is suggestive of the temple of Devi or goddess situated in a triangular space between two rivers or roads meeting.
- (2) Rameshwar, a temple of the god Shiva.

11. *Miscellaneous Names* :—There are 17 wadi-names after names of vessels, food, diseases, other articles of daily or occasional use and events. Thus there are the following names, for example, after :

(1) *Vessels* : Goral, Khapra and Kulan.

“Goral” means an oil-vessel, hence the wadi which is a manufacturing centre of oil-vessels is perhaps called *Gorala-wadi*.

“Khapra” means a vessel, especially an earthen vessel.

Hence the wadi which manufactures earthen vessels is perhaps called *Khapra-wadi*.

“Kulan” means a metal vessel. Hence *Kulan-wadi* may perhaps be so called because it represents a manufacturing centre of metal vessels.

(2) *Food* : Chandir and Vaeran.

“Chandir” means a thin cake of bread.

“Vaeran” means fodder.

(3) *Diseases* : Chaikarni and Dhumak.

“Chaikarni” is a disease attacking and eating away hair and wool of animals.

“Dhumak” means a disease-wind in the colon.

(4) *Other articles of daily or occasional use* : These include Gholan, Phatakda, Sirband, Gogne and Guladi.

“Gholan” means a round sieve.

“Phatakda” means a cracker or squib.

“Sirband” means a turban.

“Gogne” means an arrow.

“Guladi” is a weaver’s term meaning an instrument for making a serrature.

(5) *Events* : There are 5 wadi-names which probably show that they are connected with some events in the past. They are :

• *Dhapalchor-wadi*, *Dondi-wadi*, *Kharara-wadi*, *Lubat-wadi* and *Paga-wadi*.

“Dhapalchor” means a corn-stealer and the wadi which is owned or inhabited by a corn-stealer is perhaps called *Dhapalchor-wadi*.

“Dondi” means a potbellied person. Hence a wadi belonging to such a person is perhaps called *Dondi-wadi*.

“Kharara” means a currycomb or currying a horse. It is probable that a place where this work was executed was called *Kharara-wadi*.

“Lubat” means a vulgar, a false man, and the wadi which belongs to a vulgar person is probably called *Lubat-wadi*.

“Paga” denotes a stable for horses, and it is not improbable that a place where a stable was maintained came to be called *Paga-wadi*.

It is thus seen that these wadi names suggest that they are probably related to some historical events although their dates cannot be fixed.

12. *Unclassified Names* :—There are 9 wadi-names which seem to give inexact and incomplete information about the sources from which

they have received their names. Hence they are considered unclassified names. They are : Baerang-wadi, Bithol-wadi, Dondona-wadi, Ital-wadi, Kirabiya-wadi, Moradgora-wadi, Nigarba-wadi, Vayari-wadi and Vaytag-wadi.

The analysis of Wadi-names as above next leads one to consider the regional distribution of Wadis in the district in relation to the number of villages with their population and area of the district as shown in the table below :

Taluka or State	No. of Wadis	No. of Villages	Total	Population	Area in square miles
Dapoli	306	246	552	172,523	500
Khed	165	147	312	11,972	390
Chiplun	414	213	627	228,166	670
Ratnagiri	211	152	363	164,271	430
Sangameshwar	230	192	422	158,388	538
Rajapur	197	185	382	180,274	632
Devgad	158	117	275	174,809	521
Malvan	96	60	156	124,410	26
Vengurla	25	10	35	54,653	52
Janjira	71	234	305	87,534	324
Savantvadi	172	225	397	21,732	900
Total	2045	1781	3826	1678,732	5013

A reference to the table shows that the Ratnagiri district excluding the States of Janjira and Savantvadi contains 1802 Wadis and 1322 Villages, with the result that the former exceeds the latter by 480, in the ratio of about 15 : 11.

The origin and growth of Wadis and Villages may be traced back to various factors among which physical aspects of a country are chief. In the light of this view an attempt is made below to explain the considerable growth of Wadis over villages in the whole district.

The seacoast consisting of a series of sandy bays and coves richly provides for the successful cultivation of gardens of cocoanuts and mangoes and rice-fields. The seacoast has further given rise to 13 ports and harbours, among which Ratnagiri, Rajapur, Malvan and Vengurla may be said to be places of some trade and consequence.

The Western Ghāts are crossed by numerous passes which form the only means of communication with the Deccan. They contain many forts which have offered opportunities for hilly men and numerous functional groups to settle and engage themselves in the care of the forts or cultivating small holdings on or at the foot of the hills.

Coming to the streams which form the river system of the district, it is found that though of comparatively small size and volume, they

are of great local value, being navigable for 20 miles or more and having estuaries affording safe anchorage for coasting craft. There are also hot springs running halfway between the Western Ghâts and the sea. Near the towns of Rajapur, Khed and Sangameshwar similar springs are found and it is believed that their water seems strongly impregnated with sulphur.

The larger rivers and creeks which have deep water for 20 or 30 miles from the coast, it is seen, have given rise to many important towns situated at their farthest navigable points, as in so rough a country the rivers form the best highway of trade. Again the estuaries of these rivers form the most fertile land of the district.

The climate though moist and relaxing is, on the whole, healthy, and Dapoli is generally considered the healthiest station in the district on account of its equable temperature, excellent drinking water and the fine open plain on which it stands. This may partly explain why Dapoli taluka shares quite a large number of Wadis in the district.

The rainfall in the district is also abundant and comparatively regular.

Thus it is seen that physical aspects of a country play an important role in generating and encouraging human habitations represented in the form of Wadis and villages.

Why Wadis outnumber villages may be explained as follows. It is already noted that every village generally possesses a Wadi or Wadis. Thus increase in the number of villages implies a corresponding increase in the number of Wadis also. Further in certain talukas the density of population is found below the District averages which suggests that the settlements due to one reason or another are spread at various distances forming by themselves numerous separate Wadis.

However, Chiplun and Vengurla call for special attention as the former possesses the largest number of Wadis whereas the latter the least.

Of Chiplun it may be stated that among all other talukas it is the largest in size as well as in population. Again the density which is only 284 persons per square mile is slightly below the District average which probably suggests that the people are more or less scattered giving rise to numerous settlements.

Vengurla, on the other hand, is the smallest in size as well as in population. However, the number of Wadis in the taluka exceeds that of villages in the proportion of 5 : 2 which may be due perhaps to the richness of soil in the valleys, equable climate and abundance of water.

Queerly enough, in the States of Savantvadi and Janjira villages outnumber Wadis which may be reasoned as follows :—

Sawantvadi though largest in area abounds in densely wooded hills from the sea-coast to the foot of the Ghâts, a distance varying from 20 to 25 miles. This offers few opportunities for habitation. Again the soil is chiefly light and mixed with stone and gravel and hence not suitable for the better class of crops. The staple crop is rice but the quantity grown is not sufficient for the wants of the people and a good deal is imported.

The inhabitants of the state are chiefly cultivators and are extremely poor, ignorant and superstitious. The hills are occupied mainly by the hilly tribes of Thakur, Koli and Varli. Covered with dense and almost impenetrable jungles, communication is hard. Consequently the country suffered from making any remarkable progress in line with its neighbouring countries.

Janjira possesses a larger number of villages than wadis in the proportion of almost 3 : 1.

On the coastside where gardening, fishing and palm-tapping are successfully carried on villages form the chief unit leaving Katkaris or catechu-makers and hilly men to settle inland along the banks of the creeks and on the hillsides which provide for rice cultivation. But, of course, these settlements are few and far between; because the slopes of the hills are, except in the rains, bare, and during the rains they make travel almost impossible.

Considering the population in relation to the area of the state, it may be said that the country is far from advanced in spite of the fact that the neighbouring countries, to mention Dapoli and Khed in the Ratnagiri district, have gone much ahead.

Interrelation of Wadis and Villages :—It has already been noted formerly that every village generally possesses wadis within its boundaries. These wadis are only small settlements around the main village which suits social and functional adjustments of the inhabitants. From the civic and administrative point of view it may be said that wadis are incomplete units unlike villages which possesses a compact body of villagers thoroughly equipped for the purposes of defence, police, revenue collection and judicial administration. Thus the village community has its headman, its "panchayat" or the village council, its servants and guards, and its committees of managements. Besides these a provision is also made for education, dispensary and market-place to meet the day-to-day wants of the people.

Wadis lack this organization and hence have, of necessity, to depend upon their villages every now and then. Thus, for instance, a crime occurring in a wadi needs to be reported to the village police head.

From what has been said above, it may be clear that there exists a close interrelation between wadis and their villages. In fact, wadis

can hardly be thought of completely and exclusively without reference to villages they belong to.

A distinguishing characteristic of wadis in relation to their villages is, it may be added here, that they are subject to evolution. Sometimes a village tends to decay occasioning its wadi to gain into prominence. Below are mentioned instances of some wadis which have outgrown villages.

There are various factors which help to make wadis independent of the township or village to which they originally belonged. These are religious, political, commercial or industrial in nature.

Within the district may be quoted an instance of the place-name of "Savant-wadi" in the Savantvadi State. As Savant-wadi happened to be the seat of the reigning chief the place became important.

There are many instances outside this district of which some are mentioned below :

1. *Narsobachi-wadi* :—It is one of the chief places of pilgrimage in Maharashtra, situated on the confluence of the rivers Krishna and Panchaganga about three miles away from Shirol in the Kolhapur State. Originally it seems to be a lonely seat of Nrsinhasaraswati, a great sage, where he practised his penance for twelve years. But to-day owing to its religious import it has attracted a number of people from various distances. Many mental patients suffering from disease or other evils occasioned by the fiends called "Bhut", and others suffering from leprosy especially, resort to this holy place as it is believed that the Narsoba temple gives them a cure for such diseases. Many devotees stay there long worshipping the impression of the foot of the god Datta. Beside every year a fair is held when, it is reported, thousands of pilgrims throng there. All these factors probably account for the greatly prominent position it occupies amidst the neighbouring villages.

2. *Kirloskar-wadi* :—It is situated in the state of Aundh in the Satara district. As the place-name suggests it seems that originally the place must have been a small settlement belonging to the family of Kirloskar, whereas to-day it has become a prominent manufacturing centre running large scale iron industries manufacturing especially iron-products useful to cultivators. Not far from the factory arrangements have been made for providing for the employees of the factory housing, education, medical aid, electricity, play-ground, post office and theatres. It has also the benefit of having within its easy reach a railway station named after the same place-name.

3. *Ogale-wadi* :—Equally interesting is the place-name "Ogale-wadi" in the Satara district. The place, it may be noted, is highly significant for its remarkable development from a small settlement

probably owned by the family of Ogale into an industrially important centre running large scale glass industries.

4. *Wadi* :—Another striking instance may be quoted of the place-name “Wadi”; a junction on the Poona-Hyderabad railway line gaining importance because of two railway lines joining there.

5. *Kurdu-wadi* :—Similar to *Wadi*, above, is an instance of *Kurdu-wadi* becoming an important place as it happened to be a junction on the Poona-Barsi railway lines.

6. *Vithal-wadi* :—It is a small wadi situated to the south-west of Poona on the Poona-Sinhgad road. It is especially noted for its delightful old temple of Vithoba, erected by the great king Shivaji, on the right bank of the Mutha river. Every year a fair is held in October-November attracting a huge number of people from Poona and other neighbouring villages.

Besides, it is one of the fine sights in the suburbs of Poona. Thus the nearness of an enormously big city and the metalled road making it easy for people to go for a day's visit and come back has obviated the necessity of houses and bazar for pilgrims.

Conclusion

An analysis of wadi-names, it is thus seen, can be attempted into various groups such as villages, castes, family names, personal names, trees, animals, topographical positions, and others which are significant for estimating the geographical, social, political, historical and religious aspects of the country.

The regional distribution of wadis in the district is significant for estimating the role physical aspects play in generating and subsequently facilitating the growth of wadis.

The interrelation of wadis and villages reveals that wadis are incomplete units and are closely interrelated to villages from the civic and administrative point of view. However, subject to the process of evolution, they may become independent of their villages and grow into larger units outgrowing villages of which many instances can be given.

It may finally be added here that the conclusions thus indicated are, indeed, provisional because of the restricted nature of the area covered and the nature of the subject itself.

A NOTE ON AN INCIDENT IN THE *RĀMĀYĀNA*

By

MRS. I. KARVF

The *Rāmāyāna* has the following story about Rāma's life after his return from the fourteen years' exile.

Some people in Rāma's kingdom blamed him for accepting Sītā and living with her after her stay in the kingdom of Rāvaṇa. They argued that Sītā could not have remained faithful to her husband during that long stay with the enemy. Even though Rāma was sure about Sītā's purity and faith especially as she had come unscathed through fire, he bowed down to popular prejudice and exiled her to a forest. When so exiled Sītā was far advanced in pregnancy and soon gave birth to two sons who were brought up by the sage Vālmiki. After a few years Vālmiki accompanied by Sītā and the two sons went to Rāma's court and vouching for Sītā's purity requested him to take back Sītā and restore her to her legitimate position as his wife and queen. Rāma, however, instead of accepting Sītā, demanded that she should convince the people of her purity. At this demand Sītā vowed, "If I have been always true to my husband, true in thought, speech and action, may mother earth give me room". At these words the earth cleft in two and Sītā sitting in the lap of Mother Earth vanished for ever from human sight.

This story has many points of interests. (1) Sītā had undergone a very rigorous ordeal in Laṅkā but still Rāma was powerless to stop scandalous rumours about her. (2) Rāma abandoned her in a forest where she gave birth to twins. (3) Asked to undergo an ordeal a second time Sītā chose to vanish from earth..... There are many stories in Indian mythology where the assurance of Brahmins followed by a declaration from the skies from unseen gods has sufficed to prove a woman's innocence and a child's legitimacy. The story of Śakuntalā illustrates this well. Why must Sītā pay with her life to prove her innocence? Why were the usual brahmanic miracles not sufficient in her case?

In the *Rāmāyāna* itself the riddle remains unanswered but I think certain other evidence may point to the full significance of the situation facing Sītā. In the *Mahābhārata* there is an interesting passage. At the request of king Pāṇḍu, Kuntī, his elder queen instructed Mādri (the younger queen) in the magic art of calling a god for creating a child and gave her the magic formula. Mādri, after some thought, used the formula to call the twin gods Aśvins and so gave birth to the beautiful twins Nakula and Sahadeva. Asked by king Pāṇḍu to show the same favour a second time to her cowife, Kuntī in great anger and sorrow

refused saying, "Mādri has cheated me. I was a fool. One got a twin by calling on twin gods. I fear that magic formula she may play another trick on me. I am superior; let us stop this business altogether. Now we have more children". Certain gods are thought to be plural in number. As spiritual beings they are plural, but as persons they are not many, children as there were persons. The grievance. The clever Mādri might again beget a greater number of children by the intervention and performance of Kuntī as the elder of the three sons.

I could not find in Vedic or post-Vedic Sanskrit reference to a belief that twin birth indicated adultery. The incident in the *Mahābhārata* makes it probable that a belief that twin birth indicated intercourse with a plurality of persons was in existence since ancient times. That such a belief is held in India in some parts is proved by a Marathi version of the above story sung by women in Marāthā country. There are a few variations in the narrative but the main features of the story are the same. The story is as follows¹— "After being abandoned in the forest Sītā was delivered of one beautiful boy called Añkuṣa in the hut of the sage Vālmīki. She went to a river to wash the baby's linen when she met a monkey-mother carrying her baby. The monkey-mother wondered very much that Sītā left her baby alone in the hut and came such a long distance. Sītā immediately went back and brought her baby-son, kept him near her on a stone-slab and did her washing. In the meanwhile old Vālmīki came back from the forest and failing to see the baby in its cradle thought that it might have been devoured by wild beasts. He was concerned about Sītā and so created another baby exactly like the first from a bundle of grass. When Sītā came back with her own child, Vālmīki begged her to adopt the new one also. Thus she came to have twins and that is why people blamed her".

The Marathi poet, whoever he was, was sure of the innocence of Sītā but could not quite reconcile it with the fact of her having twins and so changed the original story in a way to fit in with all the facts, namely Sītā's innocence and her difficulty in convincing people of it. Plurality of conceptions from plurality of lovers was a firm and well established belief—from Kuntī's words it sounds as if it was held as a "scientific" fact in those days. Brahmins and their miracles sufficed

1. *Mahābhārata*, *Ādi-parvan*, 1.115. 21-4.

2. *Mahārāṣṭra-Sāhitya-Patrikā*, 1941, Vol. IV, pp. 15-20.

MRS. I. KARVE

ngue or where there was a doubt about facts; but in
could vouch for Sītā's innocence? She alone
the falsity of the belief by her supreme sacrifice.

In the case of both the children by Rāma, custom had
according to Bijakṣetra Nyāya—the maxim of
Sākṣi was owned by Rāma as a piece of ground is
one-so-ever seed may fall into it the fruit
of the question was ever raised about Rāma's
question was about Sītā's innocence and
in the face of twin births.

